
GRONINGEN - STADSHAVENS

omgevingsplan

9 februari 2023

RHO ADVISEURS



RHO ADVISEURS

DATUM 9 februari 2023
KENMERK NL.IMRO.0014.BP675Stadshavens-vo01

PROJECT Omgevingsplan Groningen - Stadshavens
PROJECTLEIDER mr. J. Poelstra

OPDRACHTGEVER gemeente Groningen
PROJECTNUMMER 20210316

AUTEUR J. Poelstra, W. Drost, T. Gerritsma
STATUS Voorontwerp



Inhoudsopgave

Motivering

Hoofdstuk 1	Inleiding	7
Hoofdstuk 2	Wat willen we waar gaan regelen en waarom (stap 1)	15
Hoofdstuk 3	Wat moeten we waar regelen en waarom (stap 2: de regelanalyse)	33
Hoofdstuk 4	Hoe gaan we het regelen (stap 3)	63
Hoofdstuk 5	Milieu- en omgevingsaspecten	67
Hoofdstuk 6	Kostenverhaal	119
Hoofdstuk 7	Evaluatie	121
Hoofdstuk 8	Participatie en keten	123
Hoofdstuk 9	Overgangsrecht en inwerkingtreding	127

Bijlagen bij de motivering

Bijlage 1	MER Stadshavens (excl. bijlagen)
Bijlage 2	Bijlagenboek bij het MER Stadshavens
Bijlage 3	Reactienota NRD Stadshavens
Bijlage 4	Inventarisatie gebouwd erfgoed

MOTIVERING

RHO ADVISEURS



© RHO ADVISEURS BV

Niets uit dit drukwerk mag door anderen dan de opdrachtgever worden verveelvoudigd en/ of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande toestemming van Rho Adviseurs bv, behoudens voorzover dit drukwerk wettelijk een openbaar karakter heeft gekregen. Dit drukwerk mag zonder genoemde toestemming niet worden gebruikt voor enig ander doel dan waarvoor het is vervaardigd.



Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Groningen groeit in aantallen inwoners, bezoekers en economische activiteiten. De nieuwe omgevingsvisie 'Levende Ruimte' voor de stad van de toekomst stelt de belangrijkste opgaven vast. De prognose is dat de druk op de wijken rondom de binnenstad de komende jaren onverminderd hoog blijft en dat er behoefte is om nabij de binnenstad ruimte te maken voor de combinatie van wonen, werken en ondernemen. In de omgevingsvisie is de Eemskanaalzone met prioriteit aangewezen voor de transformatie van industrie- en bedrijventerreinen naar woon/werklocatie.

In 2018 is de ontwikkelstrategie Eemskanaalzone, Stad aan het Water vastgesteld door de gemeenteraad. Hierin is een visie op de toekomst geformuleerd voor de gehele Eemskanaalzone, van Oosterhaven tot aan Meerstad. Er wordt ingezet op flexibel en toekomstbestendig ontwikkelen, waarbij ruimte is om samen met de stad innovatieve antwoorden te vinden op de opgaven van de toentertijd geldende omgevingsvisie The Next City en de in januari 2022 vastgestelde Omgevingsvisie 'Levende Ruimte'. De Eemskanaalzone is onderverdeeld in vier deelgebieden en wordt in principe van west naar oost ontwikkeld.

Deelgebied 1, Stadshavens, wordt als eerste ontwikkeld. Voor de ontwikkelingen binnen het deelgebied Stadshavens is een nieuw juridisch planologisch kader noodzakelijk. De gemeente Groningen kiest ervoor, vooruitlopend op de Omgevingswet, dit met een Omgevingsplan te realiseren.

1.2 Opzet wijziging omgevingsplan

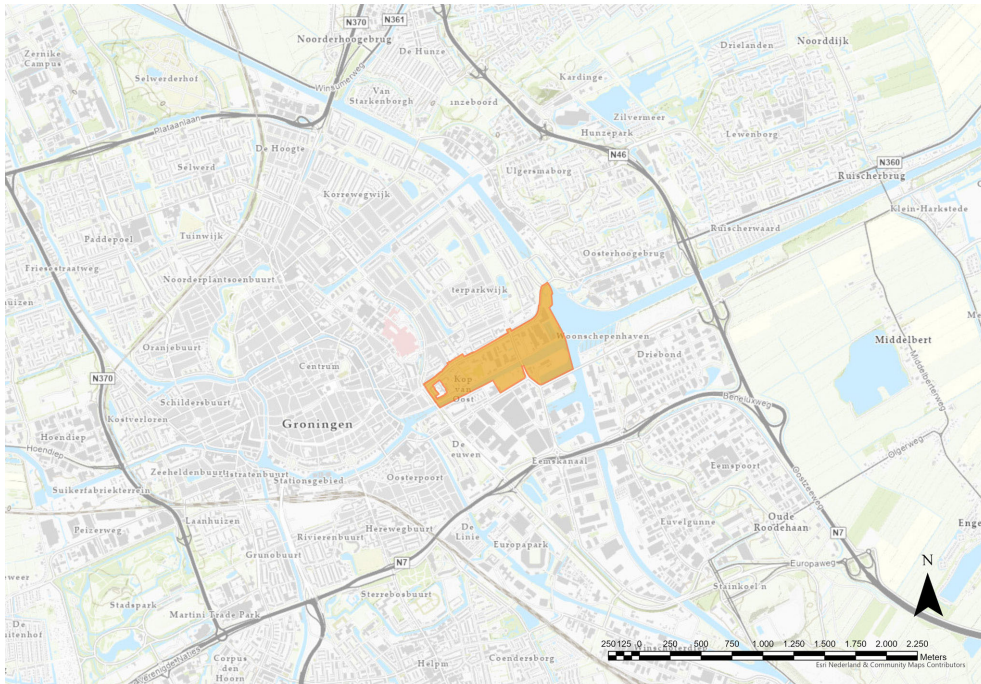
Zoals aangegeven wordt Stadshavens fasegewijs ontwikkeld. Dit gebeurt niet allemaal direct. De komende jaren worden de deelgebieden stap voor stap verder concreet ontwikkeld. Een deelgebied wordt aan de hand van een stedenbouwkundig plan nader uitgewerkt en als een meer gedetailleerde wijziging van het omgevingsplan in procedure gebracht. In de voorliggende wijziging van het omgevingsplan worden de kaders bepaald waarbinnen de ontwikkeling van het gebied plaats kan vinden.

Het voorliggende omgevingsplan maakt de ontwikkeling van de deelgebieden nog niet mogelijk, maar zet eigenlijk alles 'klaar' op basis waarvan later ontwikkeld kan worden. De regels die voor de deelgebieden in het voorliggende omgevingsplan zijn opgenomen betreffen randvoorwaarden waaraan de concrete invulling van de verschillende deelgebieden moet voldoen. Voor de ontwikkelgebieden zelf worden de gebruiksmogelijkheden onder het overgangsrecht gebracht. De gebouwen mogen blijven staan, maar nieuwbouw of uitbreiding is niet toegestaan. Dat geeft ruimte voor de ontwikkeling van Stadshavens.

Voor de gehele ontwikkeling van Stadshavens is bij deze eerste voorliggende wijziging een milieueffectprocedure (m.e.r.-procedure) doorlopen en zijn onderzoeken naar milieu- en omgevingsaspecten uitgevoerd. Daarmee is de voorgenomen totale ontwikkeling van Stadshavens alvast globaal onderzocht en zijn de gevolgen voor het milieu in beeld gebracht. Bij een ontwikkeling van een deelgebied is voor sommige onderdelen op een later moment mogelijk nog detailonderzoek nodig, maar dat vindt plaats bij de betreffende wijziging van het omgevingsplan.

1.3 Ligging plangebied

Het plangebied Stadshavens is gelegen ten oosten van de binnenstad van Groningen. Het betreft het gebied tussen het Damsterdiep, de Damstersingel, de Sontweg en het Eemskanaal (zie afbeelding 1.1). Het Damsterdiep en de Sontweg zijn belangrijke verbindingen tussen de stad en het buitengebied. Het Eemskanaal vormt een scheiding tussen het noordelijk en zuidelijk deel.



Afbeelding 1.1: Globale ligging plangebied (rode contour) en directe omgeving

In afbeelding 1.2 wordt de begrenzing van het plangebied weergegeven.



Afbeelding 1.2: Begrenzing plangebied omgevingsplan

Aan de noordzijde van het plangebied loopt de plangrens ten noorden van het Damsterdiep, de toegangsweg naar de binnenstad. Aan de oostzijde ligt de plangrens op de oever van het Van Starckenborghkanaal en het Winschoterdiep.

Aan de zuidkant loopt het plangebied deels langs de overzijde van het Eemskanaal, met een klein deel langs de Sontweg. De locatie van de politie valt buiten het plangebied voor de wijziging van het omgevingsplan omdat hiervan de economische haalbaarheid niet is aangetoond. De locatie van de Veiligheidsregio Groningen (VRG) is wel in het plangebied opgenomen. De zuidelijke plangrens loopt vervolgens via de Eltjo Ruggeweg en de Sontbrug om de Deense Haven heen. Het kruispunt van de Eltjo Ruggeweg met de Bornholmstraat en de Sontbrug valt buiten het plangebied.

Aan de westzijde liggen de Europaweg en Oosterhavenbrug buiten het plangebied. De Certe-locatie is niet in de wijziging van het omgevingsplan opgenomen omdat ook hiervan de economische haalbaarheid nog niet is aangetoond en de planning nog niet concreet genoeg zijn.

1.4 Geldende bestemmingen



Afbeelding 1.3: Uitsnede van de geldende bestemmingsplannen
(bron: www.ruimtelijkeplannen.nl d.d. 28-10-2021)

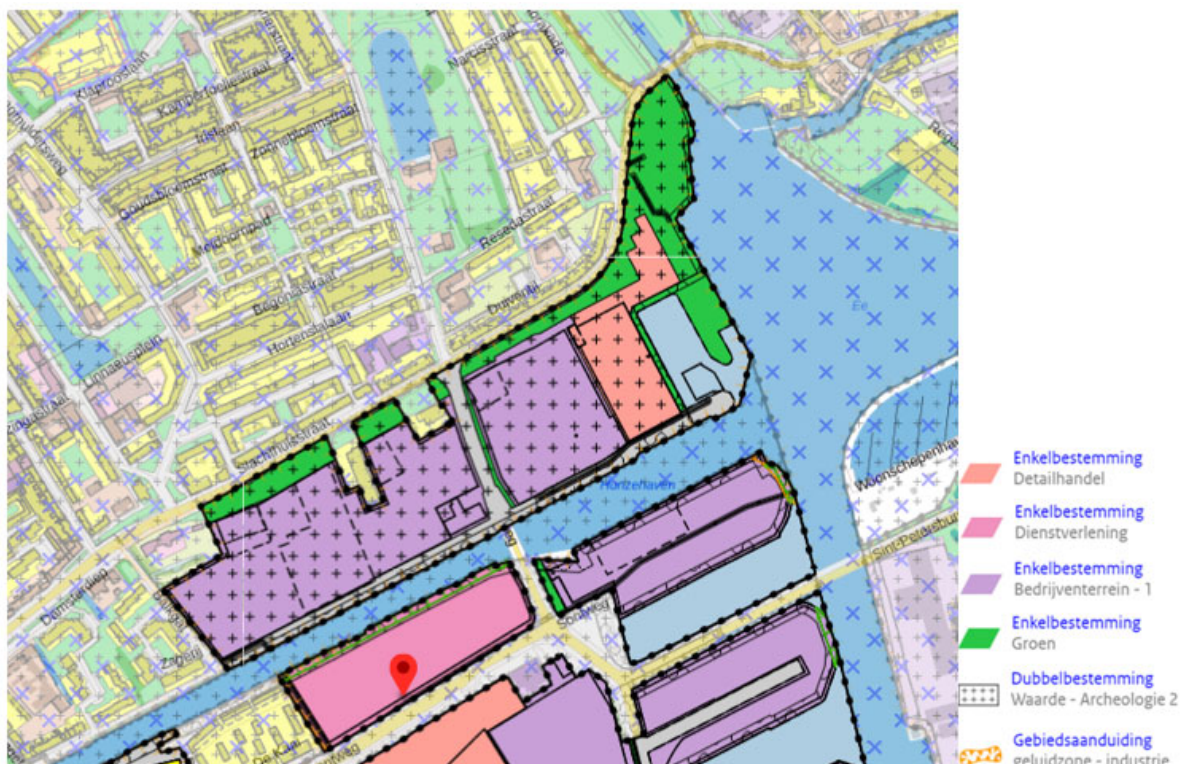
Als gevolg van de voorliggende wijziging van het omgevingsplan komt een aantal ruimtelijke plannen, voor zover gelegen binnen het plangebied Stadshavens, geheel of gedeeltelijk te vervallen. Deze plannen zijn weergegeven in navolgende tabel.

Tabel 1.1: Geldende ruimtelijke plannen

Type plan	plannaam	Planstatus (datum)
Bestemmingsplan	Openbaar Vaarwater	vastgesteld (14-02-2010)
Omgevingsvergunning	Sontweg 16a	vastgesteld (08-08-2011)
Bestemmingsplan	Damsterdiep 269 en 275	onherroepelijk (21-11-2012)
Bestemmingsplan	Sontweggebied-Damsterdiep	vastgesteld (26-06-2013)
Bestemmingsplan	Facetherziening Parkeren	vastgesteld (08-06-2016)
Bestemmingsplan	Herziening bestemmingsregels Wonen	vastgesteld (19-04-2017)
Bestemmingsplan	Oosterwijkpark (geconsolideerde versie)	geconsolideerd (30-10-2017)
Bestemmingsplan	Gebouwd Erfgoed Groningen	ontwerp (06-01-2020)
Bestemmingsplan	Herziening Bestemmingsregels Wonen 2	vastgesteld (01-04-2020)

1.4.1 Bestemmingsplan Sontweggebied-Damsterdiep

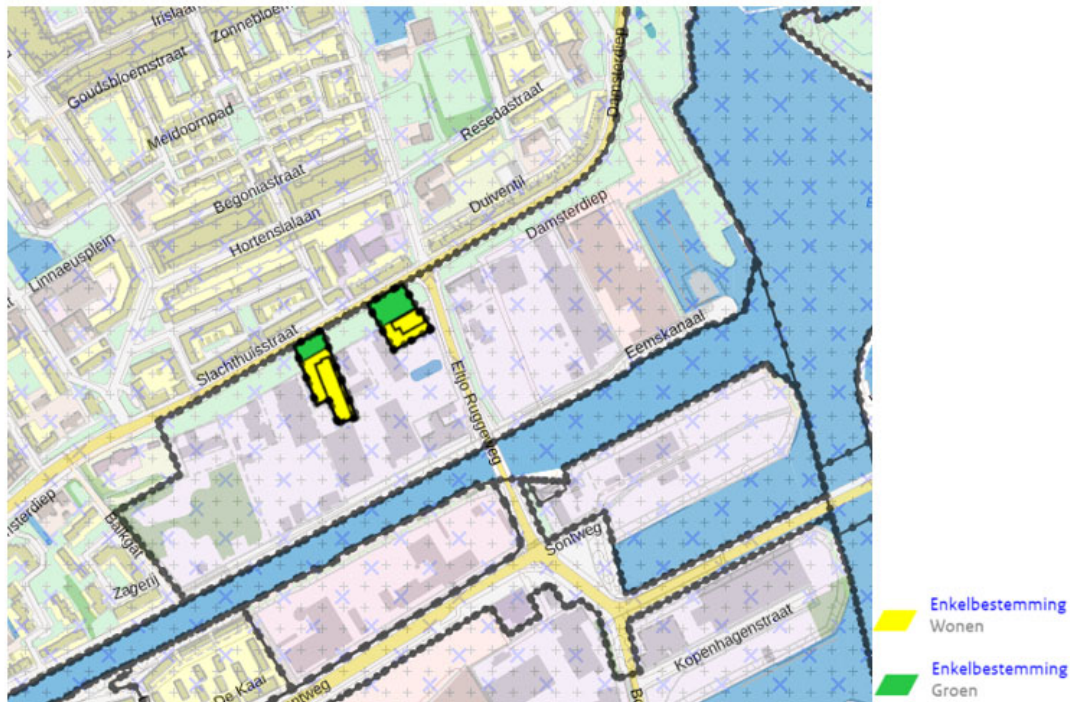
Een groot deel van het plangebied is geregeld in het bestemmingsplan 'Sontweggebied-Damsterdiep' (zie afbeelding 1.4). De gronden zijn bestemd voor een bedrijventerrein, met bedrijven variërend van milieucategorieën 1 en 2 (Bedrijventerrein - 1) tot 1 tot en met 4 (Bedrijventerrein - 2). Aan de oostzijde heeft een deel van de gronden de bestemming 'Detailhandel', ten behoeve van diverse vormen van detailhandel. De huidige locaties van de Veiligheidsregio Groningen en politie hebben de bestemming 'Dienstverlening'.



Afbeelding 1.4: Bestemmingsplan Sontweggebied-Damsterdiep Groningen (2013)

1.4.2 Bestemmingsplan 'Damsterdiep 296 en 275'

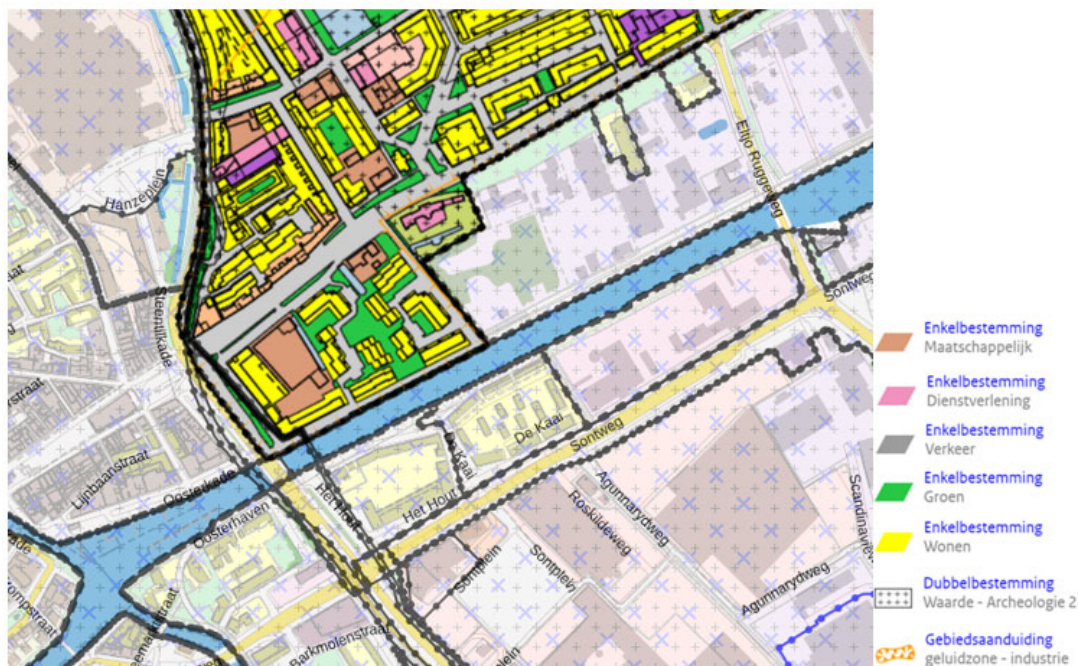
Ten behoeve van de realisatie van de (tijdelijke) woonstudio's aan het Damsterdiep is een deel van de gronden van het bedrijventerrein in het bestemmingsplan 'Damsterdiep 296 en 275' bestemd tot 'Wonen'.



Afbeelding 1.5: Bestemmingsplan Damsterdiep 269 en 275 (2012)

1.4.3 Bestemmingsplan 'Oosterparkwijk, geconsolideerde versie'

De Damsterbuurt is geborgd in het conserverende bestemmingsplan 'Oosterparkwijk, geconsolideerde versie'. De bestaande woningen zijn bestemd als 'Wonen'. De bedrijfsbebouwing van de kinderopvang Groningen Loetje is bestemd als 'Maatschappelijk'. De bebouwing van kinderopvang Villa Doomijn is bestemd als 'Dienstverlening'.



Afbeelding 1.6: Bestemmingsplan Oosterparkwijk, geconsolideerde versie (2017)

1.4.4 Bestemmingsplan Openbaar Vaarwater

Ter plaatse van het plangebied van de voorliggende wijziging van het omgevingsplan geldt voor het Eemskanaal nog steeds het bestemmingsplan 'Openbaar Vaarwater', zoals vastgesteld op 14 februari 2010. Doel van dit bestemmingsplan is om te voorzien in de uniforme regeling voor het openbare vaarwater in Groningen en voor alle woonschepen die daarin voorkomen.

In 2020 is voor het deel van het openbare vaarwater in het bestemmingsplan Openbaar Vaarwater 2019 (vastgesteld 9 september 2020) als gevolg van veranderde wetgeving, de ligplaatsenregeling herzien. Delen van het openbare vaarwater die samenhangen met gebiedsontwikkelingen, zoals het voorliggende deel van het Eemskanaal, zijn in de laatste herziening niet meegenomen. Hiervoor geldt in de huidige situatie nog steeds het bestemmingsplan Openbaar Vaarwater uit 2010.



Abbeelding 1.7: Bestemmingsplan Openbaar Vaarwater (2010) ter plaatse van het Eemskanaal)

1.5 Planvorm

Het voorliggende plan betreft een wijziging van het omgevingsplan Groningen. Deze wijziging van het omgevingsplan vervangt onder andere de geldende bestemmingsplannen binnen het gebied Stadshavens, die vanaf de inwerkingtreding van de Omgevingswet zijn opgenomen in het tijdelijke deel van het omgevingsplan.

In het omgevingsplan worden de keuzes die de gemeente heeft gemaakt in de omgevingsvisie uitgewerkt in regels voor de fysieke leefomgeving. Het omgevingsplan ziet op het gehele gemeentelijk grondgebied en wordt vastgesteld door de gemeenteraad. Het omgevingsplan bevat alle gemeentelijke regels op het terrein van de fysieke leefomgeving. Er is geen afgebakende definitie van de fysieke leefomgeving. In de Omgevingswet is aangegeven dat de fysieke leefomgeving in ieder geval bestaat uit bouwwerken, infrastructuur, watersystemen, water, bodem, lucht, landschappen, natuur, cultureel erfgoed en werelderfgoed. Ook de gevolgen voor de fysieke leefomgeving en voor de mens kunnen deel uitmaken van een omgevingsplan. Daarbij kan worden gedacht aan emissies en hinder of risico, maar ook aan gezondheid en duurzaamheid.

In een omgevingsplan moet sprake zijn van een 'evenwichtige toedeling van functies aan locaties'. Dit wordt bereikt door regels aan activiteiten te stellen voor (een gedeelte van) het grondgebied en door functie-aanduidingen met de toegelaten activiteiten (met regels) te koppelen aan locaties. Bij de evenwichtige toedeling dient de gemeente rekening te houden met alle betrokken belangen.

De Omgevingswet gaat voor wat betreft het omgevingsplan in het algemeen uit van een andere filosofie dan het bestemmingsplan. In het kort: *minder regels, meer loslaten en dereguleren: vertrouwen als uitgangspunt, integratie van aspecten rondom de fysieke leefomgeving in één plan, meer ruimte voor afwegingen op gemeentelijk niveau, meer ruimte en flexibiliteit voor wenselijke ontwikkelingen en het waarborgen van omgevingskwaliteit.*

Voor het behoud van cultureel erfgoed zijn er internationaalrechtelijke verplichtingen die veelal nopen tot het vooraf toetsen van activiteiten die cultureel erfgoed kunnen aantasten. De gemeenteraad zal hier met de vaststelling van een omgevingsplan rekening mee moeten houden.

De gemeenteraad heeft hierbij, met inachtneming van de hierna te benoemen algemene rijksregels en regels van de provincie, een zekere beleidsruimte. De regels van het omgevingsplan zijn voor een ieder juridisch bindend. Wanneer iemand een activiteit wil verrichten die invloed heeft of kan hebben op de fysieke leefomgeving, wordt de aanvraag voor die activiteit getoetst aan de regels van het omgevingsplan. Het omgevingsplan heeft een ruime reikwijdte. Het beslaat alle aspecten van de fysieke leefomgeving.

Het omgevingsplan legt een in de omgevingsvisie, een programma of een in een ander document vastgesteld gemeentelijk beleid ten aanzien van de fysieke leefomgeving vast in juridische regels. Activiteiten die getoetst worden aan het omgevingsplan bestaan bijvoorbeeld uit bouwen, slopen, kappen, aanleggen, houden van evenementen, maken van in-/uitritten, het voeren van een bedrijf of de gemeentelijke monumentactiviteit. Burgemeester en wethouders houden op basis van de regels van het omgevingsplan toezicht en kunnen handhavend optreden. In het omgevingsplan wordt bepaald of een omgevingsvergunning nodig is voor bepaalde activiteiten. Gemeenten kunnen voor die activiteiten ook een melding verlangen of informatie vragen over de activiteit. Activiteiten kunnen ook worden verboden.

1.6 Leeswijzer

De opzet van deze motivering sluit aan op de Handleiding 'Stap voor stap het omgevingsplan ontwerpen' van de VNG. Het stappenplan dat hierin is opgenomen is een hulpmiddel om voor een wijziging van het omgevingsplan gestructureerd keuzes te kunnen maken en alle aspecten die van belang zijn voor het omgevingsplan in beeld te brengen:

- In **hoofdstuk 2** wordt ingegaan op **wat geregeld moet gaan worden en waar** (stap 1). In dit hoofdstuk wordt een beschrijving gegeven van de bestaande situatie en de plannen voor het plangebied.
- In **hoofdstuk 3** wordt ingegaan op tweede stap: **wat moet waar geregeld worden en waarom**. Het gaat hierbij om de zogeheten regelanalyse waarbij, op grond van het beleid en instructieregels van het rijk en de provincie, wordt nagegaan wat geregeld moet worden. Daarnaast wordt gekeken naar het gemeentelijk beleid en de gemeentelijke verordeningen en tot slot naar de plannen voor het gebied.
- In **hoofdstuk 4** wordt ingegaan op de derde stap: **hoe wil ik het regelen**. In dit hoofdstuk wordt kort ingegaan op de regels die voor het plangebied relevant zijn. *Voor de uitleg van de regels wordt verwezen naar de artikelsgewijze toelichting van de planregels die deel uitmaakt van het integrale omgevingsplan voor Groningen en waar deze wijziging na vaststelling deel van uit gaat maken.*
- In **hoofdstuk 5** komen de **milieu- en omgevingsaspecten** aan de orde. Er wordt beknopt ingegaan op de milieueffectrapportage die in het kader van de voorliggende wijziging van het omgevingsplan is opgesteld. Daarnaast wordt aandacht besteed aan een aantal sectorale aspecten die relevant zijn voor de beoogde ontwikkeling.
- In **hoofdstuk 6** wordt ingegaan op het kostenverhaal en de doorwerking daarvan in anterieure overeenkomsten en in de regels voor het plangebied Stadshavens.
- In **hoofdstuk 7** wordt aangegeven op welke wijze door de gemeente in de gaten wordt gehouden of het proces op het juiste spoor zit en of de randvoorwaarden voor verdere uitwerking nog voldoende actueel zijn.
- In **hoofdstuk 8** wordt de maatschappelijke haalbaarheid aangetoond. Ook wordt besproken om welke adviezen is verzocht en welke ketenpartners zijn geconsulteerd. Tot slot worden de resultaten van participatie met de bewoners en gebruikers van het plangebied en de omliggende gebieden beschreven.
- In **hoofdstuk 9** wordt ingegaan op de rechten en plichten van de bestaande functies die, in afwachting van de transformatie van Stadshavens, zich nog in het plangebied bevinden.

Hoofdstuk 2 Wat willen we waar gaan regelen en waarom (stap 1)

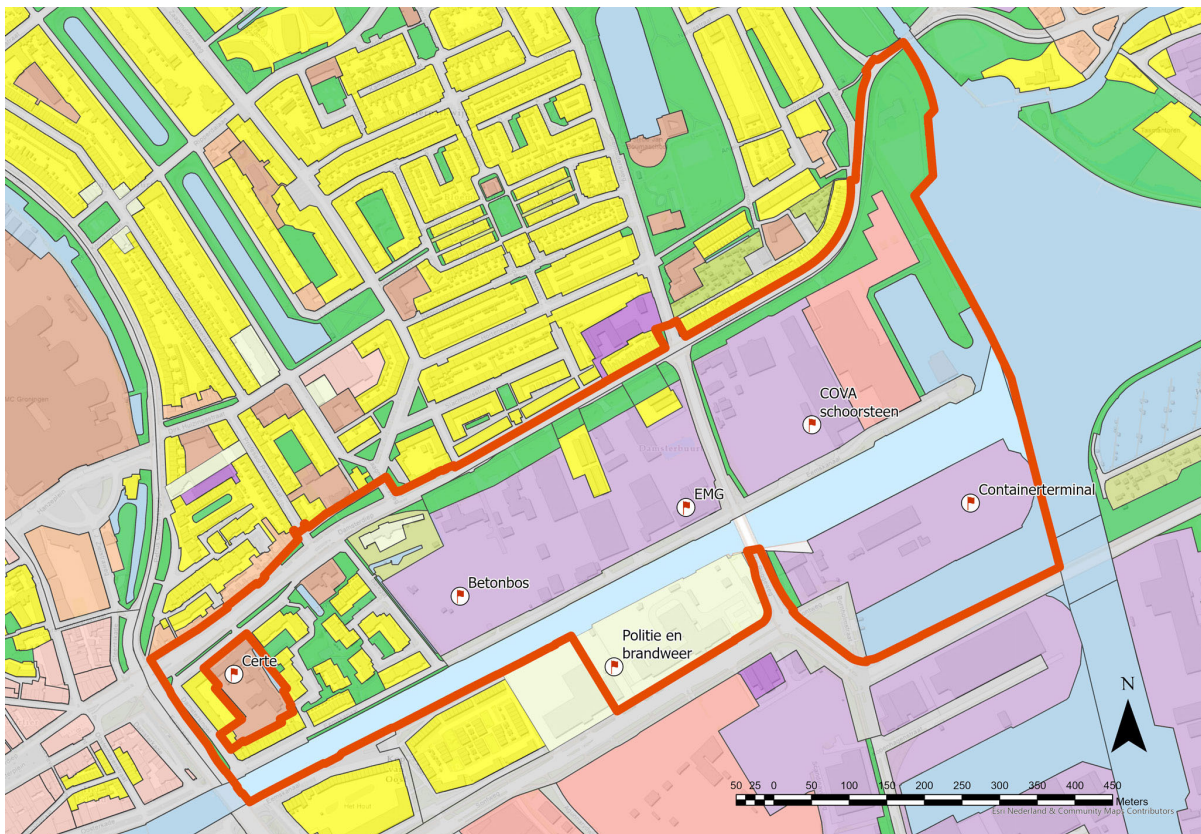
2.1 Beschrijving bestaande activiteiten

2.1.1 Plangebied en directe omgeving

Het plangebied Stadshavens grenst ten noorden en westen aan de Oosterparkwijk. Hier vindt hoofdzakelijk de functie wonen plaats met wat lichte bedrijvigheid. Ten zuiden van het plangebied bevindt zich het Eemkanaal en geluidgezoneerd bedrijventerrein (Bedrijventerrein Zuidoost). Hier zijn op het noordelijk deel, direct aan de Sontweg, diverse publiekstoegankelijke bedrijven gevestigd, zoals Ikea en diverse (fastfood) restaurants. Ook bevinden zich hier de kazerne van de Veiligheidsregio Groningen en het politiedepot van inbeslaggenomen en gevonden goederen. Ten zuiden van de Deense haven liggen zwaardere bedrijven met een hogere milieucategorie, zoals Houthandel Jongeneel en Scheepswerf S.B.G. Aan de noordoostzijde grenst aan het plangebied een kruispunt van vaarwegen (Eemkanaal en Van Starckenborghkanaal) met aan de overzijde eveneens een bedrijvenlocatie.

2.1.2 Bestaande woningen

Binnen het plangebied zijn diverse woningen aanwezig. Op afbeelding 2.1 zijn de bestaande woningen aangeduid met een enkelbestemming 'Wonen' (gele bestemmingsvlakken). De meerderheid van de circa 267 woningen bevindt zich aan de westzijde binnen de Damsterbuurt. De ontsluiting van deze woningen vindt plaats via de Holtstek en Zagerij die zijn aangesloten op de Damstersingel, het Eemkanaal Noordzijde en het Balkgat.



Afbeelding 2.1: bestaande woningen binnen het plangebied (gele bestemmingsvlakken)

De woningen op de hoek van de Damstersingel/het Eemskanaal Noordzijde zijn voormalige arbeiderswoningen. In het aansluitende gebied zijn in latere periodes appartementencomplexen gerealiseerd, bestaande uit vijf bouwlagen. De achtergelegen Certe-locatie maakt geen deel uit van het plangebied.

Verder oostelijk gelegen zijn negen woonblokken gerealiseerd in een relatief groene opzet. Nog verder naar het oosten, langs het Damsterdiep, bevinden zich circa 209 tijdelijke jongerenwoningen.

Ten oosten van het Balkgat op de hoek met het Eemskanaal Noordzijde is het 'Betonbos' gesitueerd. Op grond van het geldende bestemmingsplan heeft het gebied een bedrijvenbestemming (zie paragraaf 1.4). Op deze locatie mogen bedrijven tot en met milieucategorie 3.1 worden gerealiseerd. In de feitelijke situatie is op oude betonfunderingen van voormalige bedrijven een bos ontstaan. De aanwezige bomen hebben zich op en om het beton geworteld waardoor een onveilige situatie is ontstaan; ze zijn slecht bestand tegen harde wind. Het Betonbos wordt in de huidige situatie illegaal gebruikt als vrijplaats door een kleine autonome gemeenschap, waar circa 20 mensen (stadsnomaden) wonen, werken en samenleven. Op het terrein staan meerdere woonwagens en illegale bouwsels.

Ten noorden van het Betonbos, aan het Damsterdiep, is nog een aantal monumentale en karakteristieke panden aanwezig, zoals Villa Doomijn (een kinderopvang) en de direct aangrenzende panden waar in de huidige situatie kantoren zijn gevestigd. Direct ten oosten van deze karakteristieke panden is een kantoorlocatie gelegen, die ook gelijk de overgang vormt naar het bedrijventerrein.

2.1.3 Bedrijvigheid

Zoals uit paragraaf 1.4 is gebleken, hebben de gronden op het bedrijventerrein van het Damsterdiep de bestemming 'Bedrijventerrein 1'. Op deze gronden zijn bedrijven tot en met milieucategorie 3.1 toegestaan. Op het terrein bevindt zich hoofdzakelijk detailhandel en bedrijfsloodsen. Hierin zijn onder andere KwikFit, Praxis, kringloopwinkels, Volker Stevin en Rottinghuis gevestigd. Zoals eerder besproken is op deze locatie ook tijdelijke jongerenhuisvesting gerealiseerd.



Afbeelding 2.2: Cultuurhistorische bedrijfsbebouwing EMG vanaf Eltjo Ruggeweg

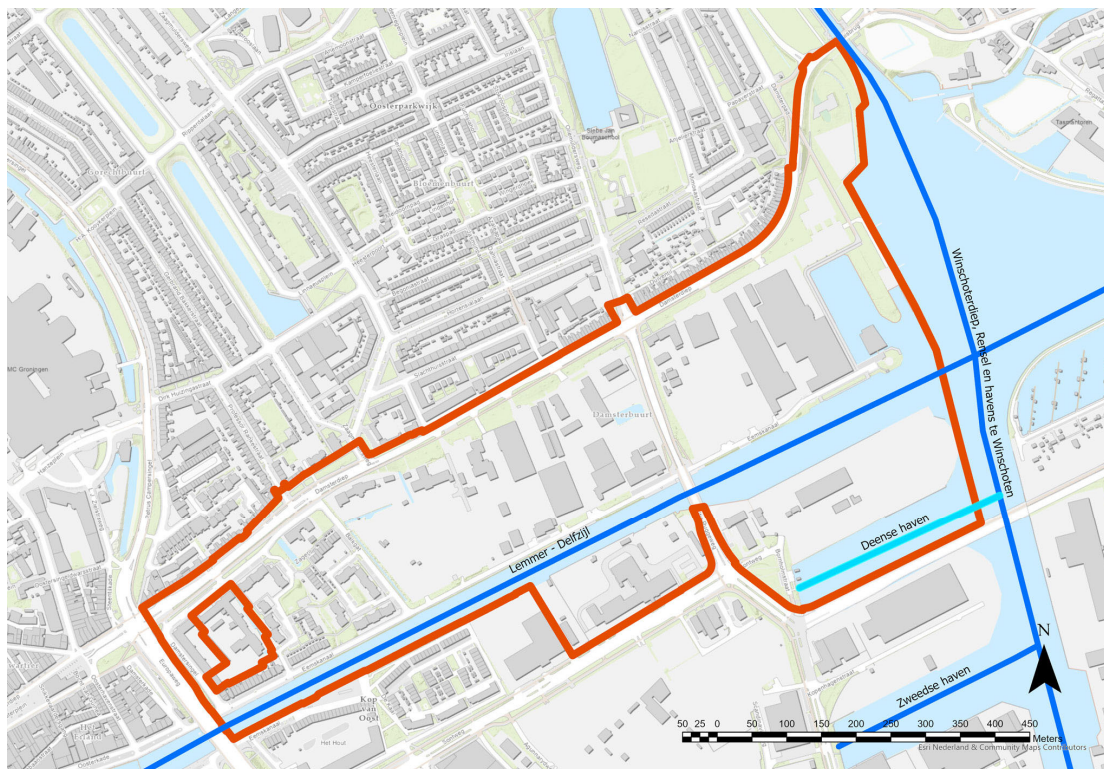
Op de hoek van het Eemskanaal Noordzijde en de Eltjo Ruggeweg staat het graanpakhuis van EMG Faktors. Door de cultuurhistorische waarde van het pand is de historie van de industrie aan het Eemskanaal goed zichtbaar. Aan de oostzijde van de Eltjo Ruggeweg vindt opslag plaats. De nabijgelegen schoorsteen en de naastgelegen loodsen van het voormalige bedrijf COVA N.V. Autobanden refereert eveneens naar het industriële verleden. De locatie aan de overzijde van het Eemskanaal, aan de Sontweg (gelegen buiten het plangebied) wordt in de huidige situatie ingevuld door de politie en Veiligheidsregio Groningen (VRG).

Ten oosten van de Eltjo Ruggeweg liggen de Hunzehaven en de Deense Haven. Beide staan in verbinding met de landtong waar de zandoverslag gevestigd is. Hier vinden verschillende watergerelateerde activiteiten plaats, zoals de op- en overslag van grondstoffen, laad- en losactiviteiten van waterbouwkundige aannemerij en sleepdiensten. Ten noorden van de Hunzehaven is een jachthaven met 63 ligplaatsen aanwezig. Langs de Eemskanaal Noordzijde zijn ligplaatsen voor varende schepen gerealiseerd. Deze schepen zijn gedeeltelijk in gebruik als (tijdelijk) hotel of andere maatschappelijke logiesfuncties. Ten oosten is een woonschepenhaven aanwezig, deze maakt geen deel uit van het plangebied.

2.1.4 Vaarwegen

In onderstaande afbeelding 2.3 worden de bestaande vaarwegen in en om het plangebied weergegeven. Vanuit het oosten komt het Eemskanaal het plangebied binnen en takt het via de Oostersluis in noordelijke richting af naar het Van Starckenborghkanaal. Het Van Starckenborghkanaal en het Eemskanaal zijn onderdeel van de verbinding tussen Nederland en Noord-Duitsland en zijn aangemerkt als Rijksvaarweg.

Het gedeelte van het Eemskanaal dat het plangebied doorsnijdt, maakt deel uit van de zogeheten 'Staande Mast Route - Noord' (SMR). Deze verbindingroute voor zeil- en motorboten van Amsterdam naar Delfzijl is geschikt voor zeilboten met een masthoogte van 30 meter en met een diepgang van 2,10 meter. Voor motorboten geldt een opbouwhoogte 3,40 meter en een diepgang 1,50 meter. Dit gedeelte van het Eemskanaal wordt hoofdzakelijk gebruikt voor pleziervaart en rondvaartboten.



Afbeelding 2.3: Vaarwegen in en om het plangebied

2.1.5 Ontsluiting gemotoriseerd verkeer

Het plangebied wordt ontsloten op het Damsterdiep en de Sontweg. Beide wegen zijn aangewezen als belangrijke gebiedsontsluitingswegen voor het verkeer van en naar de stad Groningen. Het Damsterdiep is een belangrijke route voor het centrum en de Sontweg heeft een belangrijke ontsluitende functie voor de omliggende gebieden.

Ook de Eltjo Ruggeweg is een belangrijke gebiedsontsluitingsweg en is gerealiseerd om het Damsterdiep en de Europaweg te ontlasten. Europaweg-Noord is in de huidige situatie de belangrijkste verbinding tussen het plangebied en Ring Zuid. In mindere mate vervult ook de Bornholmstraat een vergelijkbare rol. Vanaf de oostzijde is de Rijksweg de aanrijroute tot het plangebied.

2.1.6 Ontsluiting langzaam verkeer en OV

Aan weerszijden van het Damsterdiep is zowel een voet- als fietspad aanwezig. Op dit fietspad wordt het plangebied ontsloten ten behoeve van langzaam verkeer. Het Damsterdiep zorgt als hoofdfietsroute ook voor stedelijke verbindingen tussen woonwijken, werkgebieden en de binnenstad. Ten zuiden van het gebied gaat een fietsroute langs de Sontweg.

Aan het Eemskanaal Noordzijde kunnen de voetgangers en fietsers ongelijkvloers, en daardoor veilig zonder conflicten, de Eltjo Ruggeweg kruisen. Het Eemskanaal Noordzijde is een ontsluitingsweg langs het water, waar het gemotoriseerde bestemmingsverkeer en langzaam verkeer samenkomen.

Ter plaatse van het Damsterdiep ligt de HOV-as Oost, met een hoogfrequente busverbinding tussen Hoofdstation Groningen en de Park+Ride Meerstad en Kardinge. Ten zuiden van het plangebied rijden bussen over de Sontweg. Het plangebied Stadshavens is met het openbaar vervoer goed bereikbaar.

2.1.7 Overig

Binnen het plangebied is een open bodemenergiesysteem (recirculatiesysteem) van de Veiligheidsregio Groningen aanwezig. De Veiligheidsregio heeft een vergunning voor het onttrekken en infiltreren van 27.360 m³/jaar met een capaciteit van maximaal 10 m³/uur. In de nabijheid van het plangebied zijn drie open bodemenergiesystemen aanwezig. De bodemenergiesystemen van Ikea en de Tasmantoren bevinden zich op voldoende afstand, zodat geen sprake zal zijn van thermische interactie tussen deze systemen en toekomstige systemen in het plangebied. De warme bron van Damsterpoort ligt op een dusdanige afstand dat hiermee rekening gehouden moet worden bij de ordening in het plangebied. Binnen en nabij het plangebied zijn geen gesloten bodemenergiesystemen bekend.

2.2 Gemeentelijke visie en ambities

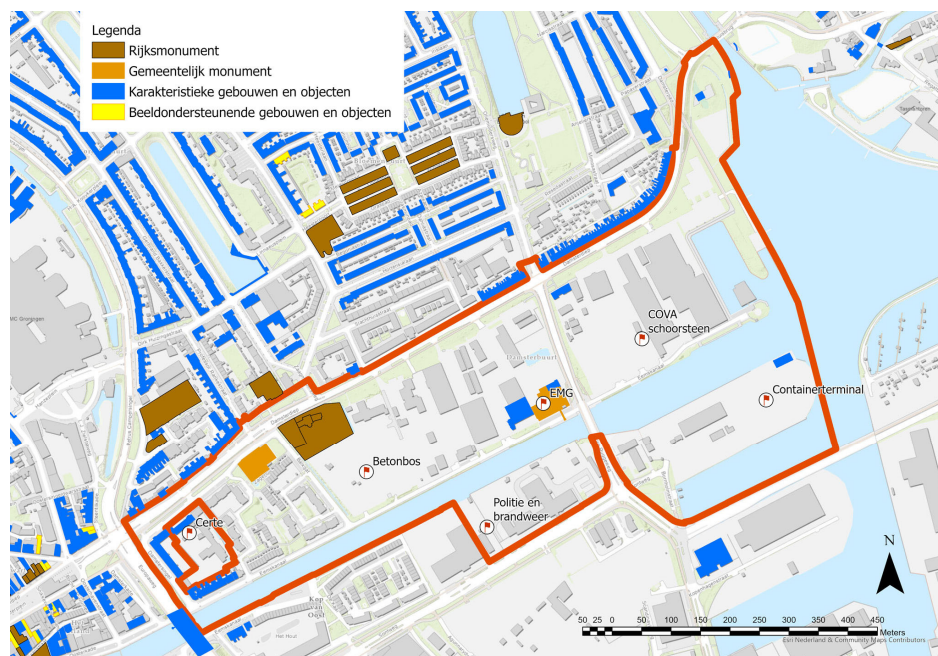
De plannen voor Stadshavens komen voort uit de opeenvolgende omgevingsvisies 'The Next City' en 'Levende Ruimte', evenals uit de ontwikkelingsstrategie 'Eemskanaalzone, Visie Stad aan het water uit 2018'. Om de groei van de stad Groningen ruimte te geven, wil de gemeente de Eemskanaalzone ontwikkelen voor wonen, werken en ondernemen. Het doel: een gezond, aantrekkelijk stadsdeel dat Groningen weer met recht een stad aan het water maakt.

De gemeente staat voor een forse woningbouwopgave in de stad die erom vraagt dat volop geïnvesteerd blijft worden in nieuwe ontwikkelingen. Het gaat hier om vier gebiedsontwikkelingsprojecten: De Suikerzijde, De Held, de uitbreiding van Meerstad en Stadshavens. Stadshavens moet een gemengde binnenstedelijke wijk voor wonen en werken worden, een inclusieve wijk met een breed en betaalbaar aanbod aan woningen, een groene wijk met een nieuw multifunctioneel stadspark (cultuur, sport evenementen en dergelijke); een wijk die de omgeving een positieve impuls geeft. Voor Stadshavens staat een levendige combinatie van fijn wonen, werken en verblijven voorop. Er wordt woningbouw gerealiseerd voor alle inwoners en alle beurzen, met zowel koop- als huurwoningen. Er wordt gestreefd naar een duurzame woonwijk die aardgasvrij en klimaatbestendig is, en naar een wijk waar historische gebouwen zoals de EMG-silo en de Cova-schoorsteen samengaan met moderne, hoogstedelijke architectuur.

2.3 Planvoornemen

Het totale plangebied Stadshavens omvat circa 44 hectare en grenst in het noorden aan de woonwijk Oosterparkwijk, waardoor het een logische stap is om het plangebied te transformeren naar een woonwijk met bijbehorende functies. De huidige en voormalige bedrijfspanden en de tijdelijke huisvesting voor jongeren maken ruimte voor de woningbouwopgave.

Binnen het plangebied is een aantal monumentale panden aanwezig, zoals de COVA-schoorsteen en het EMG-gebouw. Daarnaast zijn kenmerkende objecten aanwezig, zoals de zakkenloods en de kranen op rails bij de zandoverslag. Deze panden en objecten worden behouden en ingepast. Ook bevindt zich in het plangebied een aantal karakteristieke panden waarvoor wordt onderzocht of ze gehandhaafd kunnen blijven. De ligplaatsen voor varende schepen blijven gedeeltelijk behouden. Op de navolgende afbeelding zijn de te behouden panden en objecten aangegeven.



Afbeelding 2.4: Overzicht te behouden monumentale en karakteristieke gebouwen en objecten

De woningen in het noordwestelijk gedeelte van het plangebied aan de Holtstek en Zagerij blijven behouden. De plannen om de Certe-locatie om te vormen tot woonlocatie met een beperkt aanbod voorzieningen zijn nog niet concreet genoeg. Deze ontwikkeling wordt niet met deze wijziging van het omgevingsplan meegenomen.

Het terrein van de zandoverslag wordt omgevormd tot een nieuw havenpark. Naast wonen krijgt het park onder andere ook een bijzondere rol als kunst-, cultuur-, sport- en beweegpark met een duidelijke verbinding met het water. Aan de haven is ruimte voor watergerelateerde bedrijvigheid, bijvoorbeeld bootverhuur. In het programma is ook ruimte voor evenementen. Het park is bedoeld om te ontmoeten en te verbinden, niet alleen voor de bewoners en bezoekers van Stadshavens maar ook voor de hele (toekomstige) omgeving. Uiteraard zijn ook bewoners uit andere wijken in Groningen zijn welkom. Daarom is een uitgebreid programma en een goede bereikbaarheid van belang.

De Deense haven krijgt als onderdeel van het Havenpark een nieuwe functie. Onzeker is of bestaande bedrijvigheid in de haven gehandhaafd wordt. Dit is een ontwerpogave, samen met het Havenpark en de geprogrammeerde woningbouw. Uit de ontwerpogave zal blijken of bedrijvigheid mogelijk en wenselijk is. Verwacht wordt dat nieuwe activiteiten op het water kunnen leiden tot een aantrekkelijke visuele beleving van het nieuw aan te leggen park. In juni 2021 is een motie door de gemeenteraad aangenomen om de haalbaarheid van een nautisch kwartier of havenkwartier, als onderdeel van de ontwikkeling van de wijk Stadshavens, te onderzoeken.

Het nautisch kwartier heeft in potentie de mogelijkheid om een gebied te worden voor onder andere kunst, cultuur, sport, horeca en ondernemen. Een havenkwartier kan een unieke sfeer creëren dat een toegevoegde waarde geeft aan een gebied. Het nautisch kwartier kan, samen met het nieuw te realiseren Havenpark, een interessante publiekstrekker worden. Het haalbaarheidsonderzoek gaat van start zodra de samenwerkingsovereenkomst voor de ontwikkeling van Stadshavens is ondertekend.

2.3.1 Deelgebieden

Het plangebied bestaat globaal uit vier deelgebieden die ontwikkeld worden:

- deelgebied **Noordwest** sluit aan op de te behouden bestaande woonbebouwing aan de Holstek en Zagerij;
- deelgebied **Noordoost** ligt ten oosten van de Eltjo Ruggeweg aan de noordzijde van het Eemskanaal;
- deelgebied **Zuidoost** ligt aan de zuidkant van het water ten oosten van de Eltjo Ruggeweg;
- deelgebied **Zuidwest** omvat de huidige locatie van de Veiligheidsregio Groningen.



Afbeelding 2.5: Ligging deelgebieden

Deze gebiedsindeling betekent niet dat de uitwerking ook volgens deze indeling plaats moet vinden. De projecten, deelgebieden en uitwerkingsplannen kunnen hiervan afwijken.

Deelgebied Certe en een deel van Zuidwest (de politie-locatie) vallen buiten het plangebied van het omgevingsplan. Omdat de verplaatsing van de politie en de VRG nog niet concreet is uitgewerkt zijn hiervoor in de wijziging van het omgevingsplan nog geen ontwikkelingsregels opgenomen. Ook voor de Certe-locatie is nog geen plan concreet uitgewerkt.

De oefenlocatie van de brandweer gaat wel op termijn verdwijnen en is relevant voor industrielawaai. Daarom wordt met deze wijziging van het omgevingsplan de oefenlocatie onder het overgangsrecht gebracht, deze activiteiten mogen voorlopig nog plaatsvinden. Na die datum mag dat niet meer op deze locatie. De overige activiteiten op de locatie VRG mogen worden voortgezet conform de bestaande situatie.

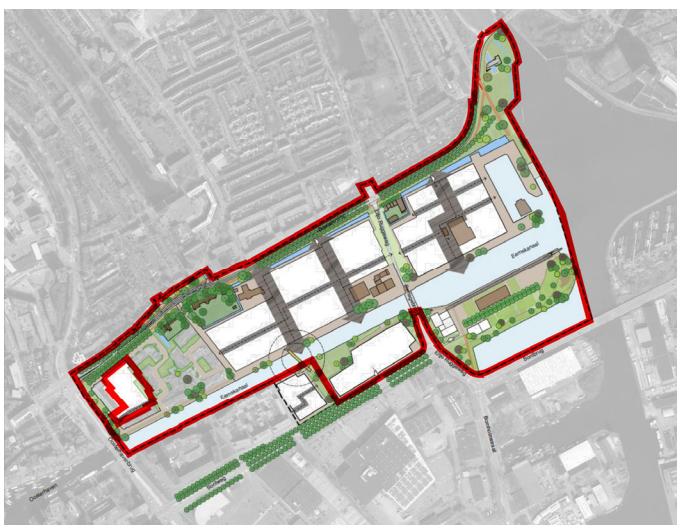
2.3.2 Woningbouw

Vanuit de Omgevingsvisie ligt er een woningbouwopgave voor de gehele stad, waarbij Stadshavens is aangewezen als prioritair gebied. Volgens de principes van de Omgevingsvisie moet een compact woon-/werkmilieu met een grote betekenis voor de openbare ruimte worden ontwikkeld. Daarbij geldt dat alle buitenruimte verblijfsruimte is. De circa 267 bestaande woningen in het plangebied, grotendeels gelegen tussen de Certe-locatie en deelgebied Noordwest, blijven behouden. De circa 209 tijdelijke jongerenwoningen maken plaats voor definitieve woningen.

Binnen Stadshavens als geheel worden maximaal 3.300 nieuwe woningen mogelijk gemaakt. Het plangebied voor voorliggende wijziging van het omgevingsplan Stadshavens is kleiner. Binnen dat (kleinere) plangebied worden circa 2.400 woningen mogelijk gemaakt. Het verschil wordt veroorzaakt door de woningbouwopgave van de Certe, Veiligheidsregio Groningen (VRG) en politie hierin niet is opgenomen. Deze percelen maken wel deel uit van het onderzoekslocatie van het MER.

Alleen de oefenlocatie van de Veiligheidsregio is onderdeel van het plangebied omdat deze onder het overgangsrecht wordt gebracht. De oefenlocatie wordt op termijn verplaatst.

De locaties waar woningbouw is voorzien, zijn met witte vlekken aangegeven in onderstaande figuur, deze beslaan ongeveer de helft van het totale plangebied. Het programma gaat uit van een menging van woningcategorieën, met een minimum van 15% sociale huur.



Afbeelding 2.6: Plangebied met indicatie woongebieden (witte vlekken)

Ten behoeve van de onderzoeken is de verdeling van woningen globaal vastgesteld (verkeer, geluid etc.). Bij de daadwerkelijke invulling kunnen deze aantallen enigszins verschuiven. Binnen het plangebied is de globale verdeling als volgt:

- Deelgebied Noordwest: circa 1.200 woningen;
- Deelgebieden Noordoost: circa 750 woningen;
- Deelgebied Zuidoost: circa 450 woningen.

Zoals aangegeven maken de Certe-locatie (circa 250 woningen) en deelgebied Zuidwest (circa 650 woningen) geen deel uit van het plangebied.

2.3.3 Commerciële en maatschappelijke functies

Woningbouw is een belangrijke drager voor het gebied, maar de opgave reikt verder. Stadshavens wordt niet alleen ingericht als nieuw woongebied maar biedt een gemengd programma. Daarmee wordt de doelstelling van de omgevingsvisies 'The Next City' en opvolgend 'De Levende Ruimte' uitgewerkt naar een diverse wijk waar wonen, werken en voorzieningen naast elkaar bestaan.

In Stadshavens wordt maximaal 30.000 m² gereserveerd voor nieuwe commerciële en maatschappelijke functies. Voor de commerciële en maatschappelijke functies wordt vooral ruimte gereserveerd op de begane grond in verhoogde plinten. Er wordt op voorhand geen ruimte geboden voor grootschalige detailhandelsvoorzieningen en grote supermarkten. Op de noordelijke oever van het Eemskanaal worden maximaal acht ligplaatsen voor varende schepen behouden.

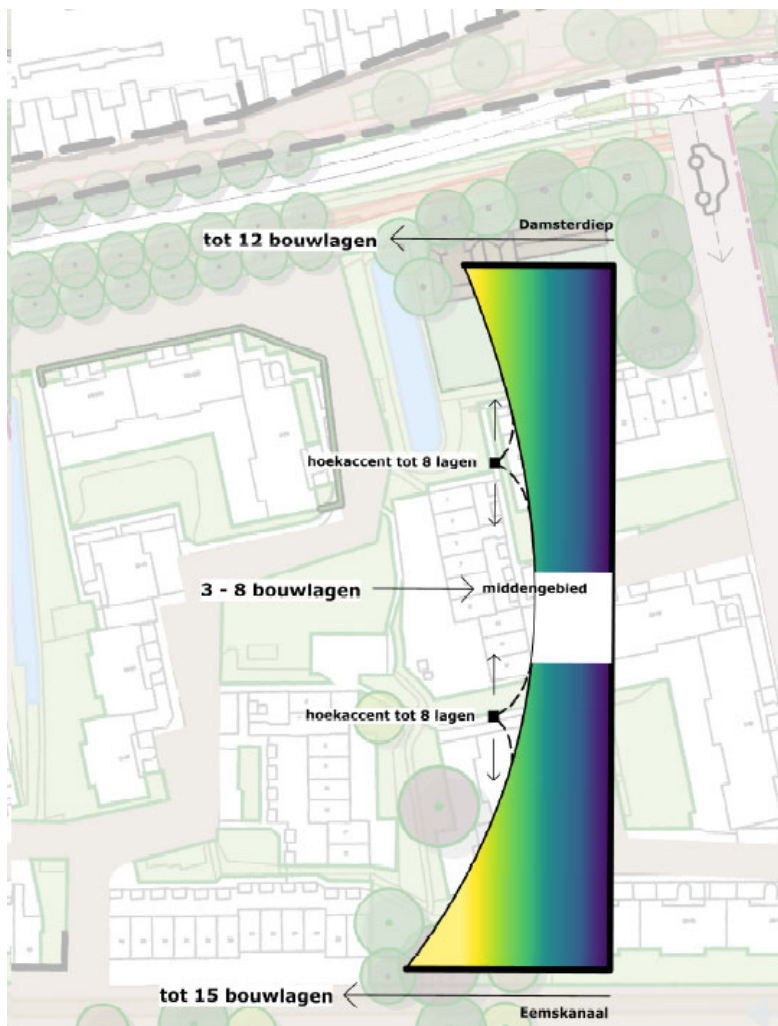
De route langs het Eemskanaal wordt recreatief ingericht waarbij visueel contact met het water wordt verstrekt. De relatie tussen de woningen en het water wordt ingevuld door een (recreatieve) route langs het water. Deze vormt tevens de doorstroomroute met Meerstad en Ten Boer.

Ter plaatse van de landtong tussen de Hunzehaven en Deense Haven (zandoverslag) wordt een Havenpark gerealiseerd. Naast wonen krijgt het park onder andere een bijzondere rol als kunst-, sport-, cultuur- en beweegpark; een openbare ruimte waar sportfaciliteiten, broedplaatsen en podia samenkomen in een parkachtige setting. De industriële kranen blijven behouden waarmee de referentie naar het industriële verleden gehandhaafd blijft. Het nu reeds aanwezige water blijft behouden, net als de plezier- en scheepvaartroutes.

2.3.4 Variatie in bouwhoogte

Stadshavens wordt een echte stadswijk met veel variatie, waar ook een variatie in bouwhoogte bij hoort. Uitgangspunt is dat de relatie tussen profielbreedte van de wegen en bouwhoogte in balans is. Smallere profielen gaan samen met lagere bebouwing en hogere bebouwing vraagt om meer open ruimte. Het hoogtepunt van Stadshavens neemt daarom een paraboolvorm aan:

- hoog langs de randen waar de kadeprofielen breed zijn; en
- lager naar het middengebied waar de straten smaller zijn.



Afbeelding 2.7: Weergave variatie in bouwhoogte

Rond de buurtpleinen (in het middengebied) ontstaat ruimte om af en toe een accent aan te brengen in de hoogte. Dit accent is echter ondergeschikt aan de hoogte die aan de buitenzijden van het plan gerealiseerd kan worden.

2.3.5 Openbare ruimte

Binnen het plangebied wordt de openbare ruimte voorzien van een groen-blauwe structuur, die wordt aangesloten op bestaande structuren in de stad. Het voornemen is om hemelwater niet in het gemengd riool te laten afstromen. Aan het Damsterdiep wordt een structuur van waterelementen toegevoegd, waarin regenwater minimaal 48 uur vastgehouden kan worden. Hiermee kunnen pieken bij hevige regenval opgevangen worden en kan het regenwater vertraagd afstromen naar het waternetwerk van de stad.

Stadshavens wordt een gebied waarin bewegen voor jong en oud gestimuleerd wordt. De openbare ruimte wordt dusdanig ingericht dat deze een uitnodiging vormt om er te verblijven, verkoeling en beschutting te zoeken en om te bewegen, te spelen en te sporten.

2.3.6 Ontsluiting en parkeren

Stadshavens wordt een autoluwe wijk, waar de voetganger en fietser voorrang hebben. Parkeren in de openbare ruimte is niet standaard mogelijk, er worden inritten gerealiseerd die leiden naar inpandige of ondergrondse parkeervoorzieningen.

2.3.6.1 Bereikbaarheid en ontsluiting gemotoriseerd verkeer

Het Damsterdiep, de Sontweg en de Eltjo Ruggeweg vormen momenteel de belangrijkste gebiedsontsluitingswegen in en nabij het plangebied. In de toekomst behouden zij hun functie in het verkeersnetwerk van de stad. Ondanks het behouden van deze functie worden de wegen wel heringericht. Langs de wegen vindt vergroening plaats middels het realiseren van bomenlanen.

Het Damsterdiep is een belangrijke gebiedsontsluitingsweg voor het centrum, daarom dient de doorstroming te worden gewaarborgd. De reconstructie van het Damsterdiep is ook onderdeel van het planvoornemen. Het aantal aansluitingen op het Damsterdiep moet daarom zoveel mogelijk worden beperkt. Het verkeer van en naar de parkeervoorzieningen in de bouwvlekken van Stadshavens moet in de interne structuur van Stadshavens worden opgelost. Eventueel oponthoud mag geen gevolgen hebben voor de doorstroming in het Damsterdiep.

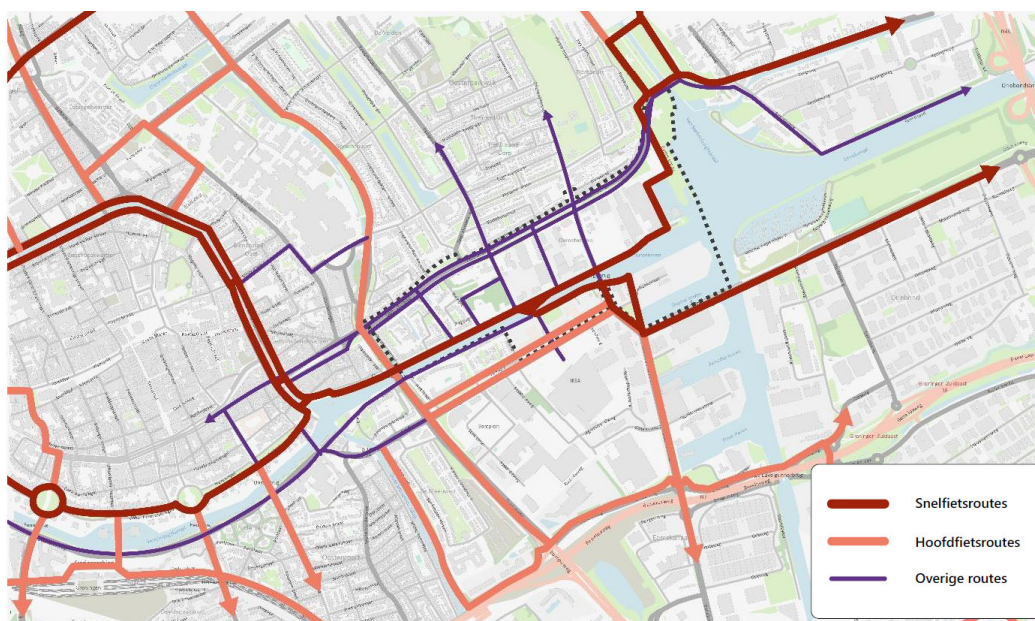
De Sontweg heeft een belangrijke ontsluitende functie voor de aanliggende gebieden, waarvoor de bereikbaarheid moet worden gewaarborgd. Ook is het een uitrukroute voor de hulpdiensten die aan deze weg zijn gevestigd. Buiten het kader van dit plan wordt de mogelijkheid voor de verplaatsing van deze hulpdiensten onderzocht. Vooralsnog is het uitgangspunt dat zij een directe aansluiting blijven behouden op de Sontweg, al dan niet binnen het plangebied. Ten behoeve hiervan dient de doorstroming op deze weg te worden gewaarborgd.

De Eltjo Ruggeweg heeft een functie in het ontlasten van de Europaweg en heeft hiermee een belangrijke ontsluitende functie. Er wordt geen auto-ontsluiting van Stadshavens op de Eltjo Ruggeweg gerealiseerd, omdat de doorstroming moet worden gewaarborgd en een auto-ontsluiting ter plaatse van de opstelstroken voor gevaarlijke conflicten kan zorgen.

2.3.6.2 Bereikbaarheid langzaam verkeer en OV

Vanwege de hoge verkeersintensiteiten op de Eltjo Ruggeweg, in combinatie met een snelheid van 50 km/uur, is het voor langzaam verkeer lastig en onveilig om deze weg over te steken. Aan het Eemskanaal Noordzijde kunnen voetgangers (en fietsers) ongelijkvloers, en daardoor veilig en zonder conflicten, de Eltjo Ruggeweg kruisen. Langs het Damsterdiep kunnen fietsers veilig de Eltjo Ruggeweg oversteken door gebruik te maken van de verkeerslichten. De extra (loop)afstanden voor de oversteekvoorzieningen worden acceptabel geacht.

Binnen Stadshavens worden twee doorfietsroutes gerealiseerd, één van en naar Meerstad en één van en naar Ten Boer (Uitvoeringsprogramma Fiets). Het plan voorziet onder meer in de realisatie van een nieuwe lage fietsbrug over het Eemskanaal; dit zorgt voor een fietsontsluiting in vier richtingen. De brug verbindt de doorfietsroute van Meerstad naar de binnenstad, maar biedt ook verbindingen voor de fietser en de voetganger tussen Sontweg en de kade tussen de Oosterparkwijk. Daarnaast heeft de brug een algemene verbindende functie, want de wijk Stadshavens komt aan weerszijden van het Eemskanaal te liggen.



Afbeelding 2.8: Nieuwe fietsroutenetwerk

(bron: MER Stadshavens Aspect Verkeer, Goudappel 2 maart 2022, Bijlage 5 MER)

De nu rommelige kade langs het Eemskanaal krijgt straks structuur door een robuuste mix van materialen. De materialen worden afgestemd op de materialisering van de Oosterhaven, waardoor de noordzijde van het Eemskanaal één samenhangende uitstraling krijgt. Hier en daar worden grote groenvelden gerealiseerd, waardoor het geheel een stoere, groene mix krijgt. De doorgaande fietsroute wordt vormgegeven als een geasfalteerd lint met een vlakke overgang door de overige bestrating. Het materiaalverschil met de randen attendeert voetgangers op het fietspad. Door de vormgeving van het fietspad beseffen fietsers dat het om een bijzonder gebied gaat waar voetgangers verwacht kunnen worden. Hierdoor worden minder conflicten en irritaties tussen voetgangers en fietsers verwacht.

Met het planvoornemen blijft de huidige HOV-as ter plaatse van het Damsterdiep gehandhaafd. Eveneens blijft de HOV-as ten zuiden van het plangebied op de Sontweg bestaan. Dit zorgt voor een goede ontsluiting tussen het hoofdstation, het plangebied en de P+R Meerstad, Kardingse en Haren.

2.3.6.3 Parkeren

Parkeren in de openbare ruimte wordt bij nieuwbouw niet meer overal toegestaan. Laden en lossen is wel mogelijk in autoluwe gebieden. Hulpdiensten en afvaldiensten krijgen hun eigen routing in het gebied. Voor mindervaliden worden speciale parkeerplaatsen aangelegd, waarbij het uitgangspunt is om dit inpandig te doen.

De parkeernorm in Stadshavens bedraagt gemiddeld 1 parkeerplaats per woning, onderverdeeld in 0,5 vaste parkeerplaats en 0,5 'flexibel'. De flexibele parkeerplaatsen kunnen indien wenselijk getransformeerd worden ten behoeve van een andere activiteit. Het auto-parkeren wordt inpandig en grotendeels ondergronds opgelost. Het flexibele deel kan eventueel ook bovengronds gerealiseerd worden.

In Stadshavens wordt het gebruik van duurzame en deelmobiliteit gemotiveerd door middel van bijvoorbeeld deelauto's en deelfietsen, maar ook middels het plaatsen van voldoende laadpalen voor elektrische voertuigen.



Afbeelding 2.9: Parkeervoorzieningen plangebied Stadshavens (plangrens is rood aangegeven)

Ook het fietsparkeren voor bewoners wordt bij voorkeur inpandig opgelost, door per gebouw een centrale fietsenstalling te plaatsen.

2.3.7 Energievoorziening

De gemeente heeft de ambitie om in 2035 aardgasloos en CO₂-neutraal te zijn. Om hieraan bij te dragen is onderzocht hoe dit binnen Stadshavens vorm kan worden gegeven én of de ontwikkeling van Stadshavens hiervoor maximaal benut kan worden door alle ruimte te benutten voor het opwekken van duurzame energie, zodat een overschot wordt opgewekt ten behoeve van de rest van de gemeente. Wetende dat de ruimte beperkt is en het planvoornemen een herontwikkeling van bestaand gebied betreft, is onderzocht welke mogelijkheden er zijn voor Stadshavens. Hiertoe is in een Scenariostudie Energieopgave van RHDHV uitgevoerd die voortborduurde op eerdere onderzoeken van IF Technology uit 2019, zoals het Bodemenergieplan. De scenariostudie is als bijlage 3 opgenomen in het bijlagenboek bij het MER (zie Bijlage 2), het MER is als Bijlage 1 opgenomen.

In de Scenariostudie zijn voor de invulling van de energievraag drie scenario's uitgewerkt:

- CO₂-neutraal, alle energie die wordt gebruikt is afkomstig van duurzame (hernieuwbare) bronnen.
- Energieneutraal, per saldo wordt over een jaar evenveel energie gebruikt als wordt opgewekt binnen Stadshavens.
- Energieleverend, per saldo wordt meer energie opgewekt dan verbruikt.

Uitgangspunt in deze studie is dat alle nieuwe woningen voldoen aan de eisen voor BENG (bijna energieneutraal bouwen) en TO-juli (beperking van de kans op temperatuuroverschrijding), dit is een wettelijke eis. Op grond hiervan is de energiebehoefte voor Stadshavens bepaald op:

- voor warmte en koude: 25.600.000 kWh_{th}/j;
- voor elektriciteit: 11.900.000 kWh_e/j.

Aangetoond is dat er naar verwachting onvoldoende (dak)oppervlak beschikbaar is om binnen het plangebied volledig energieneutraal te zijn wat betreft elektrische energie. Van de in totaal 44 hectare, is globaal 12 hectare gereserveerd voor de bouwblokken, maar dat is inclusief onbebouwd gebied (openbare ruimte). Uit de scenariostudie blijkt dat er maximaal 1,2 hectare beschikbaar is voor zonnepanelen. Daarmee kan minimaal 7,4 % van de eigen energiebehoefte worden opgewekt.

Om voor elektrische energie uit te kunnen gaan van een energieneutrale wijk, is in totaal netto 14,3 hectare aan zonnepanelen nodig: dit is onmogelijk te realiseren wanneer ook aan andere eisen zoals een kwalitatief goede, groene, toegankelijke en klimaatadaptieve openbare ruimte nodig is én aan de woningbouwopgave moet worden voldaan.

Door het maximaliseren van zon op dak en de rest CO₂-neutraal in te kopen, is het realiseren van een CO₂-neutrale wijk wel mogelijk.

Door het toepassen van een open Warmte Koude Opslag-systeem (WKO-systeem) voor alle nieuwe woningen, kan voor warmte wel een energieneutrale wijk worden gerealiseerd. Een open WKO-systeem is het meest gunstige systeem, omdat de bodem hiervoor geschikt is en dit op dit moment het meest effectieve systeem voor een stedelijk gebied met deze woningaantallen lijkt te zijn. IF Technologie heeft in 2019 twee onderzoeken uitgevoerd naar mogelijke energiesystemen, waarbij de haalbaarheid van WKO voor het hele plangebied is aangetoond. Ook is hierbij geconcludeerd dat het beschikbaar warmte- en koudepotentieel de vraag ruimschoots overstijgt en dat er naar verwachting voldoende bodemenergie binnen het plangebied beschikbaar is om in de vraag te voorzien. Hiermee is ook voldoende capaciteit beschikbaar om op termijn de bestaande woningen in het gebied aan te sluiten op de nieuwe WKO. Dit zit nog niet als vast onderdeel opgenomen in het plan, omdat de betreffende panden zonder grondige aanpak niet geschikt zijn om te verwarmen met een WKO-systeem en het nu nog niet mogelijk is de aanpak en aansluiting te verplichten.

Voor de nieuwbouw en nieuwe functies wordt een WKO-systeem met zes doubletten (een combinatie van een van elkaar gescheiden warmte- en koudebron) voorgesteld, waarbij voor de regeneratie van de bronnen gebruik wordt gemaakt van warmtewinning uit oppervlaktewater (TEO) uit het Eemskanaal. In navolgende afbeelding 2.10 is het ontwerp in de ondergrond weergegeven.



Afbeelding 2.10: Schematische weergave warmte- en koudebronnen (bron: scenariostudie energie RHDHV)

In het plangebied zal één technische ruimte worden gerealiseerd waar de WKO en TEO worden gekoppeld. De warmtepompen kunnen in de te verwarmen gebouwen worden geplaatst. Verder zullen er op maaiveldniveau enkele putten aanwezig zijn en zal de in-/uitlaat van de TEO in het Eemskanaal in de kade moeten worden gerealiseerd.

Binnen het plangebied ligt een open bodemenergiesysteem (recirculatiesysteem) van de Veiligheidsregio Groningen (VRG). De VRG heeft een vergunning voor het onttrekken en infiltreren van 27.360 m³/jaar met een capaciteit van maximaal 10 m³/uur. De bronfilters van het systeem zijn geplaatst op een diepte van 90 – 105 m-mv. De VRG-locatie zal op termijn plaats maken voor woningbouw, maar het bodemenergiesysteem van de VRG is niet geschikt voor het leveren van koude en warmte voor de woningen. Daarnaast vormt het bodemenergiesysteem vanwege de grootte en het type een belemmering voor het optimaal inzetten van grootschalige bodemenergie. Daarom zal het bodemenergiesysteem buiten gebruik genomen worden, wanneer de VRG verplaatst is en de ontwikkeling van de woningen nabij deze locatie plaatsvindt.

Mogelijk worden in het gebied ook gesloten bodemenergiesystemen geplaatst. Om interactie tussen open en gesloten bodemenergiesystemen te voorkomen wordt een verticale scheiding tussen deze twee type systemen aangehouden en zijn gesloten bodemenergiesystemen toegestaan tot een diepte van 50 m-mv. De bronfilters van open bodemenergiesystemen worden toegestaan vanaf 60 m-mv. Met deze insteek wordt prioriteit gegeven aan de open systemen aangezien hiermee de grootste bijdrage kan worden geleverd aan de warmtetransitie binnen Stadshavens.

2.4 Fasering: hoe wordt Stadshavens de komende jaren uitgewerkt

Zoals uit de hiervoor opgenomen beschrijving van de opzet van het planvoornemen al blijkt, heeft de gemeente Groningen het voornemen om een groot gedeelte van het plangebied te (laten) transformeren van bedrijvigheid naar woningbouw of commerciële en maatschappelijke functies. De invulling van het gebied is echter nog niet vastomlijnd. De contouren van de ontwikkelingen zijn inmiddels wel beschreven, maar om de details helder te krijgen zullen de plannen nog verder moeten rijpen.

2.4.1 Gefaseerde ontwikkeling van deelgebieden

Voor de realisatie van Stadshavens (met uitzondering van de Certe-locatie en de locaties van politie en VRG) is de gemeente een samenwerking aangegaan met drie marktpartijen en twee corporaties. Het doel is om het nieuwe woon-/werkgebied Stadshavens gefaseerd uit te voeren. De totale opgave en de daarbij behorende civieltechnische infrastructurele aanpassingen in het plangebied zullen niet in één keer worden gerealiseerd maar per deelgebied.

Minimaal 150 woningen per jaar

Het uitgangspunt is dat minimaal 150 woningen per jaar in een tijdsbestek van circa 15-20 jaar worden gerealiseerd. Afhankelijk van de marktvraag kan dit aantal meer zijn. De grootte van de verschillende deelgebieden ligt dan ook niet vast. Per deelgebied worden woningen in alle segmenten aangeboden. De concrete behoefte wordt telkens op basis van een onafhankelijk behoefteonderzoek bepaald.

Ontwikkelrichting Oost-West

De ontwikkelrichting van Stadshavens verloopt in de basis van west naar oost. De gefaseerde uitvoering van de infrastructuur (ondergronds en bovengronds) wordt afgestemd op de te ontwikkelen deelgebieden. Het woonrijp maken wordt pas uitgevoerd wanneer de planvorming voor een deelgebied gereed is.

Door deze uitgangspunten aan te houden, wordt voorkomen dat er een onsamenhangende structuur ontstaat waarbij de eerste bewoners jaren in een onafgemaakt gebied leven.

Stedenbouwkundig programma van eisen

Per deelgebied wordt een stedenbouwkundig programma van eisen opgesteld, op basis waarvan een stedenbouwkundig plan, een ontwerp voor de openbare ruimte en richtlijnen voor de beeldkwaliteit worden opgesteld.

Vervolgens wordt dit vertaald naar een wijziging van het omgevingsplan voor het desbetreffende deelgebied.

Voor het bewaken van en adviseren over de stedenbouwkundige randvoorwaarden van zowel de bebouwing als het openbare gebied en beeldkwaliteitseisen, is een supervisor aangesteld.

Collectief WKO-systeem

Zoals al eerder is aangegeven wordt in Stadshavens een collectief systeem voor warmte- en koudeopslag (WKO) aangelegd. Omdat de geplande woningen gefaseerd worden gerealiseerd, zal een dergelijk systeem mee moeten kunnen groeien met de nieuwbouwwontwikkelingen en dient flexibel te zijn ten aanzien van de invulling van het bouwprogramma.

Delegatiebesluit

Voor het wijzigen van het omgevingsplan ten behoeve van de verschillende deelgebieden wordt de gemeenteraad gevraagd een delegatiebesluit te nemen. Dit betekent dat voor deze gevallen het college van burgemeester en wethouders voor de deelgebieden het omgevingsplan kan wijzigen, uiteraard binnen de kaders die de gemeenteraad stelt in het delegatiebesluit.

2.4.2 Vertaling in de wijziging van het omgevingsplan

Om helderheid te scheppen voor zowel de bestaande gebruikers van de deelgebieden alsook richting de beoogde initiatiefnemers voor de daadwerkelijke transformatie, worden de contouren van deze transformatie vastgelegd in de voorliggende eerste wijziging van het omgevingsplan.

Te handhaven bestaande activiteiten

Allereerst worden de bestaande activiteiten binnen het bestaande woongebied Damsterbuurt in het zuidwesten van het plangebied bij recht mogelijk gemaakt. Hetzelfde geldt ook voor het gebruik van de aanwezige monumenten, karakteristieke en beeldbepalende gebouwen en objecten binnen het plangebied, met uitzondering van het EMG-gebouw. Het gebruik van de brandweerkazerne op terrein van de Veiligheidsregio Groningen (VRG) wordt als bestaande activiteit toegestaan.

Te herontwikkelen deelgebieden

Binnen de her te ontwikkelen deelgebieden wordt het merendeel van de bestaande activiteiten met de voorliggende wijziging van het omgevingsplan onder het overgangsrecht geplaatst. Daarmee wordt aan de bestaande gebruikers van de verschillende deelgebieden duidelijk gemaakt dat deze activiteiten voorlopig nog zijn toegestaan, maar op termijn plaats zullen maken voor de nieuwe activiteiten die met de transformatie samenhangen.

De bestaande wegen, trottoirs, kaden en water alsmede het gebruik daarvan worden in de voorliggende wijziging van het omgevingsplan bij recht toegestaan en daarmee gehandhaafd.

Om de betrokken initiatiefnemers voor de transformatie en de bestaande gebruikers binnen en buiten het gebied toch een indruk te geven met welke ontwikkeling zij rekening mogen houden, zijn de contouren van de ontwikkeling in de wijziging van het omgevingsplan opgenomen. In de vorm van zogenoemde Gouden Regels is aangegeven welke omvang, aantallen en verschijningsvormen in de verschillende deelgebieden de gemeente voornemens is om het de volgende wijzigingen van het omgevingsplan mogelijk te maken.

2.5 Gouden regels: welke doelen willen we bereiken

Voor de uitwerking van de verschillende deelgebieden is in het stedenbouwkundig raamwerk een set zogenaamde 'gouden regels' opgesteld. Deze regels vormen vaste ontwerpuitgangspunten voor de gebiedsontwikkelingen met als doel de ontwikkeling van Stadshavens met één gezicht te presenteren.

De gouden regels bieden een balans tussen het waarborgen van de kwaliteit en het bieden van voldoende flexibiliteit voor de nadere detailuitwerking. Hiermee blijft er ruimte om veranderingen of voortschrijdende inzichten in de loop der tijd mee te nemen. De regels zijn opgezet als een leidraad: de uitwerking zal altijd plaatsvinden in afstemming met en onder supervisie van de gemeente Groningen. De gouden regels zijn vertaald in het omgevingsplan en het delegatiebesluit en vormen een belangrijk uitgangspunt voor de verdere uitwerking van de deelgebieden en wijziging van het omgevingsplan.



Afbeelding 2.11: Deelgebieden

In onderstaand overzicht zijn de gouden regels weergegeven:

1. Regel 1: een ongedeelde wijk

Stadshavens is voor iedereen toegankelijk om te wonen, te verblijven en te gebruiken. De belangrijkste pijlers hiertoe zijn: een evenwichtig woon- en werkprogramma, verschillende typen publieke functies en een voor iedereen toegankelijke openbare ruimte.

2. Regel 2: klimaatrobuust, sociaal en energetisch duurzaam

Stadshavens heeft een klimaatrobuuste groenstructuur en een systematiek om regenwater voldoende vast te houden. De structuur is bedoeld om verblijfscomfort maar ook verkoeling en beschutting te bieden voor mens, flora en fauna. Stadshavens is natuurinclusief en aardgasloos; er wordt geanticipeerd op duurzame energiestromen. In de openbare ruimte is er de mogelijkheid om te bewegen en te ontmoeten.

3. Regel 3: vaste plandelen

Het ontwerp en profiel voor het Damsterdiep en de kade aan de noordzijde van het Eemskanaal staan vast om de kwaliteit en samenhang van de wijkoverstijgende elementen te borgen. Deze 'lange lijnen' vormen de eerste orde openbare ruimtes. Hierin is de aanhechting aan de grotere stad georganiseerd: de routes, de doorlopende straatbeelden maar ook het ondergrondse pakket van kabels en leidingen. Ook is het Havenpark - in het verlengde van de Sontweg - als een van de vaste plandelen gedefinieerd.

4. Regel 4: de groene werf

De kade aan de noordzijde van het Eemskanaal is met het Damsterdiep verbonden door een schakering van openbare ruimtes die samen de (groene) werfvloer vormen.

5. Regel 5: dooradering

Volgend uit de uitwerking van de gebouwensembles ontstaat een kleinschalig netwerk van straatjes, hoven, binnenterreinen en pleinen. Randvoorwaarde is het bewerkstellingen van een dwaalmilieu en een dooradering van routes door het hele gebied heen. De dwarsverbanden tussen het Damsterdiep en de kade aan de noordzijde van het Eemskanaal vormen de 2^e orde openbare ruimtes. Het dwaalmilieu en de dooradering vormen de 3^e orde openbare ruimtes. Het principe en een indicatie van de maatvoering van de 2^e en 3^e orde openbare ruimtes liggen vast, de uitwerking is flexibel: volgend uit de uitwerking van de gebouwensembles.

6. Regel 6: deelgebieden en gebouwensembles: expressie en samenhang

Een ontwikkelgebied is onderverdeeld in deelgebieden en daarbinnen in gebouwensembles. Gebouwen kunnen binnen het deelgebied en binnen de gebouwensembles een eigen expressiviteit hebben en divers zijn, maar het geheel van gebouwen spreekt één taal en zet een samenhangend beeld neer. Een bijzonder gebouw/gebouwensemble is in het Havenpark als landmark gepositioneerd.

7. Regel 7: diversiteit in één gezicht

Diversiteit in één gezicht ontstaat doordat het gebied als geheel één samenhangende uitstraling heeft; verschillende gebouwensembles maken deel uit van de totaalsamenhang. De gebouwen beslaan daarin vier sporen:

- representatief naar het Damsterdiep;
- eigenzinnig en expressief aan de kade, maar wel op basis van een plint;
- het middendeel legt relaties tussen het Damsterdiep, de kade aan de noordzijde van het Eemskanaal. De gebouwensembles maken een dwaalmilieu met straatjes, binnenterreinen, hoven en pleinen;
- een bijzondere landmark in het Havenpark.

8. Regel 8: transparantie in het bouwpatroon

Het bouwenpatroon heeft als geheel een transparante opzet. De relatie met het water is door het hele ontwikkelgebied heen ervaarbaar. Dit wordt bijvoorbeeld bereikt door te ontwerpen aan gebouwen en gebouwensembles met vizieren en zichtrelaties, aan de positionering van binnenterreinen en aan de compositie, richting en geleding van de gebouwgevels.

9. Regel 9: de groene werf & binnenterreinen in de volle grond

Naast de groenstructuur in de openbare ruimte hebben de binnenterreinen hun eigen groene uitwerking. Ieder deelgebied heeft minimaal één groot binnenterrein in de volle grond. Een hof dat daadwerkelijk als flinke 'stadstuin' wordt ingericht, met volwaardige bomen en minimale verharding. Overige binnenterreinen, eventueel bovenop een parkeergarage, zijn ook groen ingericht en werken als verblijfsruimte voor de bewoners. Per deelgebied ligt de balans onbebouwd - bebouwd op 60%-40%. Daarbij tellen de (half)verdiepte parkeergarages niet mee als bebouwd oppervlak.

10. Regel 10: een autovrij straatbeeld

In Stadshavens is het straatbeeld autovrij; in principe staan er geen auto's in de openbare ruimte, er worden gebouwde parkeergarages gerealiseerd. Incidenteel verkeer (hulpdiensten, afvalinzameling, etc.) is wel mogelijk. In de openbare ruimte worden plekken aangewezen voor laden en lossen bij de commerciële en maatschappelijke voorzieningen.

11. Regel 11: inpandig fietsparkeren

Het fietsparkeren wordt inpandig per gebouw/gebouwensemble in een gezamenlijke fietsenstalling gerealiseerd. Makkelijk toegankelijk op hetzelfde niveau als het aansluitende terrein. De fietstoegang is duidelijk zichtbaar, herkenbaar en zoveel mogelijk gericht op de doorfietsroute. De voetgangerstoegang is nabij de eindbestemming, dichtbij de in- en uitgang van het gebouw/gebouwensemble. De fietsenstalling en de toegangen tot de fietsenstalling zijn sociaal veilig.

12. Regel 12: een actieve, open en transparante begane grond

Stadshavens kenmerkt zich door een actieve begane grond gecombineerd met hoogwaardige openbare ruimtes. De interactie tussen beiden staat centraal in het toekomstige straatbeeld.

Daarom is de begane grond met bijzondere aandacht ontworpen - zowel ruimtelijk als ook programmatisch. Flexibel wonen/werken en commerciële en maatschappelijke voorzieningen op de begane grond creëren een levendige sfeer en bruisend straatbeeld. De fietsenstallingen en de installatieruimtes voor WKO's en nutsvoorzieningen worden in de gebouwen en kunstwerken ingepast, uitgezonderd voorzieningen voor varende schepen. Maar er mag dus geen dicht gevelbeeld ontstaan en een goede programmering van de begane grond mag niet belemmerd worden. Extra hoogte op de begane grond en een maximaal open en transparant gevelbeeld vormen daarom het uitgangspunt.

13. Regel 13: markante plekken en bestaande karakteristieken zijn identiteitsdragers

Bestaande karakteristieken worden ingezet ter verankering van de 'eigenheid' van het gebied. Het samenspel van Stadshavens met (nieuwe) markante plekken maakt als geheel de identiteitsdragers voor het nieuwe ontwikkelgebied.

De Gouden regels zijn onderdeel van de regels van het omgevingsplan en zijn opgenomen in Hoofdstuk 2 Doelen van het omgevingsplan. Hiermee krijgen ze juridische betekenis en vormen ze het kader waarbinnen de ontwikkeling van Stadshavens zal plaatsvinden. De Gouden regels zelf zijn vertaald in de ontwikkelregels en worden in de wijzigingen van het omgevingsplan voor de verschillende deelgebieden nader uitgewerkt in concrete regels voor de ontwikkelingen.

Hoofdstuk 3 Wat moeten we waar regelen en waarom (stap 2: de regelanalyse)

3.1 Rijk

3.1.1 Nationale Omgevingsvisie (NOVI)

Op 11 september 2020 is de Nationale Omgevingsvisie (hierna: NOVI) vastgesteld. De NOVI is de langetermijnvisie van het Rijk op de toekomstige inrichting en ontwikkeling van de leefomgeving in Nederland. De NOVI geeft richting en helpt om keuzes te maken, te kiezen voor slimme combinaties van functies en uit te gaan van de specifieke kenmerken en kwaliteiten van gebieden, en er nu mee aan de slag te gaan en beslissingen niet uit te stellen of door te schuiven. Het versterken van de omgevingskwaliteit staat in de NOVI centraal. Dat wil zeggen dat alle plannen met oog voor de natuur, gezondheid, milieu en duurzaamheid gemaakt moeten worden. Bij de NOVI hoort een Uitvoeringsagenda. Hierin staat hoe uitvoering wordt gegeven aan de NOVI.

Binnen de NOVI zijn een aantal aandachtsgebieden geformuleerd als zogeheten NOVI-gebied. Het gebied tussen de stad Groningen, Hogeveen-Sappemeer, Delfzijl en de Eemshaven is aangewezen als NOVI-gebied Groningen. In dit gebied is sprake van een stapeling van opgaven (energietransitie, innovatieve economie, toekomstbestendige landbouw, krimp en groei) in combinatie met de urgentie van de versterkingsopgave.

Opgaven

Nederland heeft een aantal dringende maatschappelijke opgaven. Deze opgaven kunnen niet apart van elkaar worden opgelost; zij moeten in samenhang bekeken worden. Ze grijpen in elkaar en vragen om meer ruimte dan beschikbaar is in Nederland. Niet alles kan, niet alles kan overal. Op het niveau van nationale belangen wil het Rijk sturen en richting geven aan de omgeving in Nederland, verwoord in vier opgaven:

1. ruimte maken voor klimaatverandering en energietransitie;
2. de economie van Nederland verduurzamen en het groeipotentieel behouden;
3. steden en regio's sterker en leefbaarder maken;
4. een toekomstbestendige ontwikkeling van het landelijk gebied.

Realiseren 4 opgaven

In de NOVI is een tweetal instrumenten opgenomen om de opgaven te realiseren:

- **De Omgevingsagenda**
Voor Noord-Nederland (Groningen, Friesland en Drenthe) is een omgevingsagenda opgesteld, waar Groningen als NOVI-gebied deel van uitmaakt. In de Omgevingsagenda agenderen het Rijk en de regio de gezamenlijke vraagstukken en de gewenste aanpak daarvan. De Omgevingsagenda biedt een basis voor uitvoeringsafspraken en inzet van programma's en projectbesluiten van Rijk en regio. Zo wordt het versterken van het stedelijk netwerk als een van de opgaven voor Noord-Nederland gezien.
- **De NOVI-gebieden**
Een NOVI-gebied is een instrument waarmee het Rijk en de regio meerdere jaren verbonden zijn aan de gezamenlijke uitwerking van de verschillende opgaven in het ruimtelijke domein. Vaak wordt voortgebouwd op bestaande samenwerkingstrajecten.

In het NOVI-gebied Groningen, specifiek in het aardbevingsgebied, speelt veel. Het gebied krijgt (terecht) veel aandacht van Den Haag. Met name de grootschalige versterkingsoperatie, in combinatie met het uitvoeren van het Nationaal Programma Groningen en de schadeafhandeling, maakt dat de fysieke leefomgeving in de regio enorm gaat veranderen. Het is een regio in transitie. Iedereen die werkt of woont in deze regio gaat het merken.

In de omgevingsvisie wordt het creëren van een nieuw en aantrekkelijk toekomstperspectief voor Groningen met fysieke maatregelen als een belangrijke opgave gezien, zoals bereikbaarheid, landschappelijke kwaliteit, aanlanding van windenergie op zee, datacenters, ontwikkeling zeehavens, als ook een sociaaleconomisch antwoord op bevolkingsdaling. Door de ingrijpende versterkingsoperatie moet ook het cultureel erfgoed snel worden versterkt en verbouwd.

Het Rijk heeft een belangrijke rol in de gevolgen van de gaswinning. Enerzijds laat de schade diepe sporen na in het Groningse landschap, anderzijds biedt dit vele kansen voor het ruimtelijk beleid van provincie en gemeenten. Het gebied is wat betreft cultureel erfgoed van groot belang voor Nederland. Dit biedt kansen door dit integraal aan te pakken en te koppelen aan de verduurzaming, de energietransitie (Groningen is dé energieprovincie van Nederland), de krimp-opgave en dergelijke.

Gelet op de te realiseren opgaven uit de NOVI wordt geconcludeerd dat de voorgenomen herontwikkeling in Stadshavens geen rijksbelangen raakt zoals opgenomen in de NOVI.

3.1.2 Nationale Woon- en Bouwagenda

In de Nationale Woon- en Bouwagenda worden de oorzaken van de wooncrisis, de doelstellingen en de programmatische aanpak voor de komende jaren geschetst. Het doel van de Nationale Woon- en Bouwagenda is het bevorderen van de beschikbaarheid, betaalbaarheid en kwaliteit van het woningaanbod in Nederland. Daartoe wordt een aanpak in zes programma's uitgewerkt:

- woningbouw;
- een thuis voor iedereen (gericht op aandachtgroepen);
- betaalbaar wonen;
- leefbaarheid en veiligheid;
- verduurzaming gebouwde omgeving;
- wonen en zorg voor ouderen.

Programma Woningbouw

In het woningbouwprogramma wordt gefocust op een versterking van de regie en samenwerking om gezamenlijk de urgente maatschappelijke opgaven een plek te geven in dit land waar ruimte schaars is. Daar waar de verschillende opgaves kunnen knellen, bijvoorbeeld bij het bouwen in diepe polders, zullen we afwegingen maken om de belangen van zowel de huidige als toekomstige generaties te beschermen. De uitvoering van dit programma richt zich op alle delen van ons land.

Voor een goede ruimtelijke regie en afstemming tussen de genoemde opgaven, hebben Rijk en regio gezamenlijk verstedelijkingsstrategieën voor zeven regio's met de hoogste woningbouwopgave en verstedelijkingsdruk opgesteld. Binnen deze regio's zijn grootschalige integrale woningbouwgebieden geïdentificeerd, waar intensieve betrokkenheid van het Rijk nodig wordt geacht. Tot en met 2030 kunnen in deze zeven regio's 600.000 woningen worden gerealiseerd. Tot 2040 gaat het om 900.000 woningen.

De regio Groningen-Assen is een van deze verstedelijkingsregio's, met daarbinnen onder andere De Suikerzijde en Stadshavens in de stad Groningen

3.1.3 Nationale Omgevingsvisie Extra (NOVEX) en Mooi Nederland

De grote opgaven voor Nederland op het gebied van onder meer de volkshuisvesting, de transitie van het landelijk gebied en de opwekking van duurzame energie, worden nu door verschillende ministeries uitgewerkt in nationale programma's. De keuzes die daarin gemaakt worden zullen in de provincies ruimtelijk gaan landen. De samenhang daartussen wordt door het Rijk bewaakt door middel van de programma's NOVEX en Mooi Nederland.

3.1.3.1 NOVEX

Het programma NOVEX geeft regie aan het leggen van de ruimtelijke puzzel in samenwerking met provincies, gemeenten en waterschappen. Het zorgt voor samenhang in het ruimtelijke beleid, verbindt de 22 nationale programma's en versnelt de uitvoering door te sturen op heldere voorwaarden en concrete uitvoeringsafspraken.

In het kader van het programma zijn het NOVI-gebied Groningen en het Verstedelijkingsgebied Groningen-Assen (waaronder Stadshavens) aangewezen als een van de NOVEX-gebieden.

3.1.3.2 Mooi Nederland

In het programma 'Mooi Nederland' staat ruimtelijke kwaliteit centraal. Het programma werkt aan een gedeeld beeld van de toekomst van ons land en regelt nieuwe concepten voor de inrichting van gebieden. In de regie op de ruimtelijke ordening staan drie perspectieven centraal:

- landbouw en natuur;
- netwerken voor energie en onze economie;
- leefbare steden en regio's.

Mooi Nederland schetst voor elk perspectief drie nog uit te werken concepten die op gebiedsniveau toepasbaar zijn. Daarbij wordt gedacht aan het tegengaan van 'verrommeling' door grootschalige bedrijfsvestigingen, samen met andere opgaven, mooi in het landschap op te laten gaan, of de toepassing van 'groen' tegen hittestress en wateroverlast bij binnenstedelijke verdichting. Een ander concept in Mooi Nederland is de teelt van 'biobased' bouwmaterialen, zoals vezelgewassen. Dit versterkt het landschap, vermindert de CO₂-uitstoot en verduurzaamt de woningbouw.

Zoals uit de motivering blijkt, wordt met de herontwikkeling van Stadshavens nadrukkelijk aandacht gegeven aan de ruimtelijke kwaliteit.

De programma's Mooi Nederland en NOVEX regelen de aanscherping en versnelling van de Nationale Omgevingsvisie (NOVI). Het streven is om de aangescherpte NOVI in 2024 vast te stellen als nationaal ruimtelijk beleid.

3.1.4 Nationaal programma Groningen

De provincie Groningen, de zeven gemeenten in het aardbevingsgebied en het kabinet werken sinds oktober 2018 samen in het Nationaal Programma Groningen, wat ervoor moet zorgen dat Groningen een toekomstbestendig en leefbaar gebied blijft. Een gebied waar het goed wonen, werken en ontspannen is, met behoud van de eigen identiteit. Ook krijgt Groningen een belangrijke rol op het gebied van energietransitie en duurzaamheid. Binnen het nationaal programma wordt gewerkt met concrete projecten die bijdragen aan deze doelstellingen.

3.1.5 Toekomstagenda

Inzet van deze toekomstagenda is de economische en duurzame ontwikkeling van de regio door het maken van concrete afspraken over de thema's woningbouw, energietransitie en regionale economie, om de beschikbare middelen, expertise en samenwerking zo effectief mogelijk in te zetten, in samenhang met beleid van de verschillende overheden, de ontwikkeling van Groningen als NOVI-gebied en het Nationaal Programma Groningen.

De Toekomstagenda vloeit voort uit de afspraken die zijn gemaakt over de versterkingsoperatie. Het Rijk zegde in november 2021 1,42 miljard euro toe om die operatie te versnellen en om te investeren in de duurzame toekomst van de provincie Groningen. De voor dit project meest relevante onderdelen betreffen de afspraken tussen het Rijk en de regio over het versnellen van woningbouw in de stad Groningen, waar op korte termijn 20.000 woningen worden gebouwd. De overheden zetten ook flink in op de ontwikkeling van regio Groningen als belangrijke speler in de energie-transitie. Vroeger had Nederland het warm dankzij het gas uit Groningen, straks dankzij duurzame energie die in het noorden wordt ontwikkeld. Hierbij gaat Groningen een voortrekkersrol spelen in het verduurzamen van bestaande wijken en gebieden.

Daarnaast zet het Rijk zich in voor subsidie voor het Djewels project, op het gebied van groene waterstof. Groningen heeft de potentie om een Europees voorbeeld te zijn in de waterstofeconomie, als koploper van duurzame energie, met een sterke regionale economie.

3.1.6 Woningbouwimpuls

De Nederlandse woningmarkt kent een grote krapte, vooral in stedelijke regio's is er een groot tekort aan betaalbare woningen. Het is belangrijk dat voldoende woningen beschikbaar zijn die qua grootte, prijs, locatie en omgeving aansluiten op de woonwensen. Het Rijk helpt en stimuleert provincies, gemeenten, woningcorporaties en ontwikkelaars met verschillende instrumenten om de woningbouw te versnellen, de woningbouwimpuls is zo'n instrument. Het kabinet stelde in 2019 met de woningbouwimpuls 1 miljard euro beschikbaar voor de bouw ten minste 65.000 betaalbare woningen, met name voor starters en mensen met middeninkomen, in regio's waar de schaarste het grootst is.

Stadshavens in de gemeente Groningen heeft in dit kader een bijdrage van 18 miljoen euro gekregen, voor de realisatie van 2.200 van de ruim 3.000 woningen.

3.1.7 Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie

In het Deltaplan Ruimtelijke adaptatie staan alle projecten en maatregelen die ervoor gaan zorgen dat Nederland in 2050 waterrobuust en klimaatbestendig is ingericht. Het plan is ingevuld voor de komende zes jaar en voor de zes jaar daarna op hoofdlijnen. Het biedt ook een doorkijk tot 2050.

Het Deltaplan Ruimtelijke adaptatie is onderdeel van het jaarlijkse Deltaprogramma. Hierin staat hoe gemeenten, waterschappen, provincies en het Rijk het proces van ruimtelijke adaptatie willen versnellen en intensiveren. Daarvoor zijn zeven ambities in dit deltaplan opgenomen. Het deltaplan geeft aan welke doelen de partijen nastreven, hoe ze daaraan gaan werken en hoe ze de resultaten in beeld brengen. Bij het deltaplan hoort een actieplan met concrete acties en maatregelen. De overheden werken met elkaar samen in 42 werkregio's.

3.1.8 RES 1.0

In het Klimaatakkoord van juni 2019 is afgesproken dat Nederland in 2030 op land in totaal 35 terawattuur (TWh) grootschalige duurzame elektriciteit produceert (zonne-energie). Als een van de uitwerkingen hiervan is op 1 juli 2021 de RES 1.0 voor de energieregio Groningen vastgesteld. De gemeente Groningen is een van de participanten hierin. Het basisbod (gerealiseerde projecten) van de gemeente Groningen bedraagt 0,03 TWh zonne-energie. Ook is er nog 0,10 TWh opgenomen in de bouwstenen (concrete initiatieven). Binnen de gemeente Groningen ligt er vervolgens nog een opgave voor 0,37 TWh aanvullende projecten vanuit de RES 1.0.

3.1.9 Omgevingswet

Zoals eerder is aangegeven, is de nieuwe Omgevingswet de grondslag voor het opstellen van het voorliggende omgevingsplan. De Omgevingswet bundelt en moderniseert de wetten voor de leefomgeving. Hierbij gaat het onder andere om wet- en regelgeving over bouwen, milieu, water, ruimtelijke ordening en natuur.

De Omgevingswet werkt door in vier algemene maatregelen van bestuur:

- **Omgevingsbesluit:** hierin staan regels over het bevoegd gezag voor omgevingsvergunningen, procedures, handhaving en uitvoering evenals over het Digitaal Stelsel Omgevingswet (DSO).
- **Besluit activiteiten leefomgeving (Bal):** hierin stelt het Rijk algemene regels voor activiteiten in de fysieke leefomgeving. In het Bal staat ook of voor die activiteiten een melding of omgevingsvergunning nodig is. Algemene rijksregels die gelden voor diverse activiteiten zijn in dit besluit opgenomen. Het Bal is direct gericht op burgers en bedrijven.
- **Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl):** dit besluit bevat regels over omgevingswaarden, instructieregels, beoordelingsregels en regels voor monitoring. Het Bkl geldt voor gemeenten, provincies en waterschappen voor het vaststellen van onder meer omgevingsplannen en verordeningen.
- **Besluit bouwwerken leefomgeving (Bbl):** dit besluit bevat met name regels over veiligheid, gezondheid, duurzaamheid en bruikbaarheid van bouwwerken. Daarnaast bevat het Bbl regels over de staat en het gebruik van een bouwwerk en over het uitvoeren van bouw- en sloopwerkzaamheden. Het Bbl is vooral gericht op burgers of bedrijven.

In de navolgende paragrafen wordt ingegaan op de inhoud van het Besluit activiteiten leefomgeving (Bal), Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) en Besluit bouwwerken leefomgeving (Bbl). Nagegaan wordt welke omgevingswaarden, instructie- en beoordelingsregels relevant zijn voor de herontwikkeling van Stadshavens en welke daarvan een doorvertaling verdienen in de planregels.

3.1.9.1 Besluit activiteiten leefomgeving (Bal)

De regels van het Bal zijn afkomstig uit een tiental AMvB's en wetten. In het Bal stelt het Rijk algemene regels voor de volgende activiteiten:

- Milieubelastende activiteiten;
- Activiteiten in of bij waterstaatswerken in beheer bij het Rijk;
- Activiteiten rond rijkswegen, spoorwegen en luchthavens;
- Activiteiten die de natuur raken;
- Activiteiten die cultureel erfgoed of werelderfgoed raken;
- Landinrichtingsactiviteiten;
- Gelegenheid bieden tot zwemmen en baden in een badwaterbassin;
- Wateronttrekking voor industriële toepassingen en voor de drinkwatervoorziening;
- Ontgrondingsactiviteit op land en regionale wateren;
- Lozingsactiviteit van schepen.

In het Bal wordt in hoofdstuk 2 voor de bovengenoemde activiteiten het bevoegde gezag aangewezen. In hoofdstuk 3 worden de hoofdcategorieën van de milieubelastende activiteiten benoemd en worden de procedureregels vastgesteld. In hoofdstuk 4 worden voor deze hoofdcategorieën en daarbijbehorende nevensgeschikte milieubelastende activiteiten de gedragsregels vastgesteld. Daarnaast zijn in het Bal regels opgenomen over thematische onderwerpen, zoals bodem, luchtkwaliteit en industrielawaai, activiteiten bij rijkswaterstaatswerken en -infrastructuur, activiteiten die de natuur beïnvloeden en overige activiteiten van nationaal belang.

Onder voorwaarden is het toegestaan om aanvullend op de regels uit het Bal, regels in het omgevingsplan op te nemen. Daarnaast is het toegestaan om in het omgevingsplan onder voorwaarden af te wijken van de regels uit het Bal. Hoofregel daarbij is dat deze decentrale regels geen verruiming mogen inhouden ten opzichte van het beschermingsniveau dat het Bal biedt. Het Bal bepaalt niet dat zaken in het omgevingsplan geregeld moeten worden. In het Bal wordt aangegeven aan welke regels met name de zwaardere milieubelastende activiteiten moet voldoen en bevat regels voor locatiespecifieke en onderwerpspecifieke activiteiten.

Onder voorwaarden is het toegestaan aanvullend regels (decentraal) in het omgevingsplan te regelen. Het Bal bepaalt voor welke activiteiten een melding of een omgevingsvergunning (op grond van het Bal) nodig is. Afwijken van of aanvullen op het Bal is alleen mogelijk als dit uitdrukkelijk in het Bal is opgenomen (via maatwerkregels, maatwerkvoorschriften of een gelijkwaardige maatregel).

3.1.9.2 Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl)

Het Bkl richt zich op bestuursorganen en geeft inhoudelijke normen waaraan zij hun taken en bevoegdheden ontleen, onder andere bij het opstellen van omgevingsplannen, omgevingsverordeningen, waterschapsverordeningen en het vaststellen van omgevingsvergunningen en projectbesluiten. In hoofdstuk 5 van het Bkl zijn de instructieregels opgenomen die de gemeente bij het opstellen van het omgevingsplan in acht moet nemen. Deze instructieregels kunnen worden opgevat als de minimale vereisten waaraan een omgevingsplan in het kader van de evenwichtige toedeling van functies aan locaties moet voldoen.

Deze instructieregels richten zich op de volgende thema's:

Paragraafnr.	Inhoud	Onderwerp
§5.1.1	Algemene bepalingen	Dienstenrichtlijn
§5.1.2	Waarborgen van de veiligheid	(Externe) veiligheid
§5.1.3	Beschermen van de waterbelangen	Waterkwaliteit en veiligheid
§5.1.4	Beschermen van de gezondheid en van het milieu	Lucht, geluid, trillingen, windturbines, bodem, geur
§5.1.5	Beschermen van landschappelijke of stedenbouwkundige waarden en cultureel erfgoed	Ladder duurzame verstedelijking, Cultureel erfgoed, werelderfgoed
§5.1.6	Behoud van ruimte voor toekomstige functies	Autowegen, buisleidingen
§5.1.7	Behoeden van de staat en werking van infrastructuur of voorzieningen voor nadelige gevolgen van activiteiten	Landsverdediging en nationale veiligheid, radar, vliegroutes, elektriciteit, vaarwegen, woningbouwcategorieën
§5.1.8	Bevorderen van de toegankelijkheid van de openbare buitenruimte voor personen	Voor personen met een functiebeperking
§5.2	De uitoefening van taken voor de fysieke leefomgeving	+ Voorkomen belemmeringen gebruik en beheer hoofdspoorwegen en rijkswegen + Lozen industrieel afvalwater in openbaar vuilwaterriool onder voorwaarden (voldoen aan gestelde eisen) + bebouwingscontour jacht, bebouwingscontour houtkap
§5.3	Ontheffingsmogelijkheden van instructieregels omgevingsplan	

In de wijziging van het omgevingsplan voor Stadshavens zijn regels opgenomen met het doel om aan deze instructieregels te voldoen. De verschillende thema's zijn uitgewerkt in Hoofdstuk 5 van deze motivering.

3.1.9.3 Besluit Bouwwerken leefomgeving (Bbl)

De regels uit het Bbl komen veelal overeen met regels uit het Bouwbesluit 2012. Het Bbl bevat rechtstreeks werkende, algemene rijksregels over activiteiten die betrekking hebben op bouwwerken, zoals gebruik, bouwen en slopen, maar ook over aspecten als veiligheid, duurzaamheid en gezondheid. Het Bbl regelt met name de technische aspecten van een bouwwerk. Het ruimtelijke deel van het bouwen wordt met name in het omgevingsplan geregeld. De onderwerpen waarover rijksregels gesteld zijn, zijn uitputtend geregeld. Dit betekent dat indien over een onderwerp geen rijksregels gesteld zijn, de gemeente de bevoegdheid heeft om daar regels over te stellen.

Met de Omgevingswet wordt de omgevingsvergunning voor bouwen in een technisch en ruimtelijk deel opgedeeld. Dit is de zogenoemde knip, wat maakt dat de activiteit voor bouwen feitelijk uit twee afzonderlijke activiteiten bestaat: de technische bouwactiviteit en de omgevingsplanactiviteit voor een bouwwerk.

De technische bouwactiviteit

Deze activiteit gaat over de toets van een aanvraag aan de regels voor de technische bouwkwiteit uit het Bbl, denk bijvoorbeeld aan de constructieve veiligheid van een bouwwerk. Het is niet mogelijk af te wijken van de regels over de technische bouwactiviteit uit het Bbl in het omgevingsplan.

De omgevingsplanactiviteit voor een bouwwerk

Deze activiteit gaat over de toets van het bouwen van een bouwwerk voor het ruimtelijk bouwen, het in stand houden en het gebruiken van een bouwwerk aan het omgevingsplan. Deze omgevingsplanactiviteit bestaat dus uit het juridisch mogelijk maken van de feitelijke bouwactiviteit. Hierbij gaat het onder andere om regels over de beperking van de omvang van het bouwwerk (hoogte, oppervlakte en dergelijke), alsmede om het uiterlijk van een bouwwerk (welstand). Deze regels zijn niet alleen opgenomen in het Bbl, maar staan ook in de Bruidsschat. Van de regels in de Bruidsschat kan worden afgeweken in het omgevingsplan. Door de knip bepaalt de gemeente nu zelf in het omgevingsplan voor welke omgevingsplanactiviteiten een vergunningplicht geldt.

Vergunningvrij bouwen

Zowel voor de technische bouwactiviteit als voor de omgevingsplanactiviteit voor een bouwwerk heeft het Rijk vergunningvrije gevallen aangewezen in het Bbl. Hier kan lokaal niet van worden afgeweken. Voor de omgevingsplanactiviteit voor een bouwwerk zijn ook vergunningvrije gevallen aangewezen in de Bruidsschat. De Bruidsschat werkt hierin aanvullend op het Bbl. Voor deze gevallen kan in het omgevingsplan worden bepaald welke daarvan in het (nieuwe) deel van het omgevingsplan worden opgenomen. Binnen de gemeente Groningen wordt het huidige stelsel van vergunningvrij bouwen voortgezet. In het omgevingsplan worden de bouwregels uit de Bruidsschat niet opgenomen in hoofdstuk 22, maar geïntegreerd in de bouwregels uit de bestemmingsplannen.

3.2 Provincie Groningen

3.2.1 Provinciale omgevingsvisie (POVI)

De (geconsolideerde) omgevingsvisie (2 februari 2022) bevat de integrale lange termijnvisie van de provincie Groningen op de fysieke leefomgeving. De provincie stelt zich tot doel om het aantrekkelijke woon- en leefklimaat in de provincie verder te verbeteren. Vanuit die invalshoek wordt gekeken naar de kansen die zich voordoen om hier met het omgevingsbeleid een bijdrage aan te leveren. Het accent ligt op het benutten van de ontwikkelingsmogelijkheden, naast het beschermen van de karakteristieke bebouwde en onbebouwde elementen. De provincie wil ruimte bieden voor ondernemerschap om in te spelen op de dynamische ontwikkelingen. Activiteiten lopen steeds meer door elkaar heen. Dat heeft gevolgen voor het ruimtegebruik. Functies, zoals bijvoorbeeld wonen en werken, zijn steeds minder van elkaar gescheiden. Door samenwerking met medeoverheden en andere partijen en het leveren van maatwerk wil de provincie deze doelen bereiken.

In de omgevingsvisie wordt geconstateerd dat binnen de provincie een sterke demografische groei en krimp op korte afstand van elkaar plaatsvinden. Tegenover een wisselende bevolkingsdaling in delen van de provincie staat een van de sterkste groeisteden van Nederland, de stad Groningen. De gebieden rondom de stad Groningen die nu nog een beperkte demografische groei kennen, krijgen op termijn met geleidelijke krimp te maken.

Vanwege de relaties tussen deze gebieden, de betekenis van de stedelijke kernen en van de stad Groningen voor de hele provincie staat de provincie hier een integrale aanpak en maatwerk voor. Dit betekent een transitie waar rekening mee wordt gehouden bij het voeren van regie op economische, sociale en ruimtelijke vraagstukken in de provincie. De positie en rol van een sterk groeiende stad Groningen met veel bedrijvigheid, cultuur en kennisontwikkeling zal ten opzichte van het omliggende gebied met bevolkingsdaling in belang toenemen. Door de terugloop van voorzieningen neemt de betekenis van de stad Groningen en andere grote kernen voor het omliggende gebied toe. De provincie stuurt op een leefbare provincie met bereikbare voorzieningen voor iedereen.

3.2.1.1 Groei en krimp

In het kader van de provinciale opgave 'Groeï en Krimp' wordt door de provincie gericht op het accommoderen van de groei van de stad Groningen en stedelijke kernen inclusief de bereikbaarheid daarvan, met name voor de centraler gepositioneerde voorzieningen en in relatie tot de arbeidsmarkt.

De **voorzieningenstructuur** buiten de stad Groningen staat door de krimp extra onder druk. Dit maakt het noodzakelijk om regionale voorzieningen in een beperkt aantal gebieden levensvatbaar te houden. Samen met de gemeenten wordt ingezet op:

- concentratie van winkel-, welzijns-, zorg- en onderwijsvoorzieningen in de centrumgebieden;
- het maken van keuzes welke voorzieningen in welke centrumgebieden geconcentreerd worden;
- herstel en verbetering van de stedenbouwkundige structuur en ruimtelijke kwaliteit van deze gebieden. Dit impliceert duidelijke keuzes voor herstructurering en combinaties van sloop en inbreiding boven uitbreiding/nieuwbouw;
- behoud, herstel, ontwikkeling en herbestemming van het cultureel erfgoed;
- het aantrekkelijk houden van de openbare ruimte van de betrokken centrumgebieden, onder andere door oplossen/voorkomen van leegstand van winkels, woningen en ander (beeldbepalend) vastgoed;
- het creëren van draagvlak voor het gegeven dat buiten de robuuste centrumgebieden het voorzieningenniveau en de bereikbaarheid minder hoog zal worden. Prioriteit wordt met name gegeven aan impulsen voor de leefbaarheid en vitaliteit van de aanwezige gemeenschap.

In de stad Groningen zal de komende jaren sprake zijn van een verdere schaalvergroting en vernieuwing. Voor de stad wordt ruimte geboden aan grootschalige detailhandels- en leisurevoorzieningen met een landsdelig en (boven)regionaal belang.

De kwaliteiten van de stad, zoals de vele startups, worden ook benut voor het ommeland. Daarbij gaat de provincie samen met de stad gericht op zoek naar verbindingen met de regio.

Tegenover de afname van de **woningvoorraad** in de krimpgebieden is in de stad Groningen de opgave juist gericht op het vergroten van de woningvoorraad, naast uiteraard de kwaliteitsverbetering en de verduurzaming. De provincie richt zich daarbij op alle doelgroepen, met een extra focus op gezinnen en jongeren. De komende jaren wordt een toename van met name eenpersoonshuishoudens verwacht en een sterke wens tot binnenstedelijk wonen.

Inzetten op investeren in goedkopere huurwoningen kan hierbij helpen in de regionale balans. Leegstand en afbouw van het overaanbod van woningbouwlocaties is hier niet aan de orde.

Ten aanzien van **bedrijvigheid** wordt ingezet op het verder terugdringen van overaanbod van bedrijventerreinen.

3.2.1.2 Stadsregio Groningen - Assen

Door de krimp wordt de betekenis van een sterke stadsregio Groningen - Assen voor het ommeland groter. Vanuit dit besef is de samenwerking in de Regio Groningen-Assen ontstaan. Goede bereikbaarheid over de weg, het spoor, door de lucht en via het water is een essentiële voorwaarde voor het economisch functioneren van de regio Groningen-Assen. Binnen de regio zijn afspraken gemaakt over de benodigde bereikbaarheidsmaatregelen, de economische agenda, de monitoring van de woningbouwafspraken en de kwaliteit van het landschap. De afgelopen jaren is bijgedragen aan een imposant investeringsprogramma gericht op bereikbaarheid.

De vier grote Noordelijke steden, waaronder Groningen en Assen, hebben in de Urban Agenda bovendien aangegeven dat zij inzetten op vitale steden (dynamo's van bedrijvigheid en levendigheid), human capital (zinnvol participeren voor iedereen) en groene energie en groene grondstoffen (duurzaam en smart innoveren). Daarbij wordt ingezet op het:

- *versterken van het economische kerngebied*
Economie is altijd een resultaat geweest van samenwerking. Ondernemers werken met risicodragend vermogen aan het realiseren van rendement en het creëren van nieuwe banen. Het onderwijs zorgt voor goed gekwalificeerd personeel. De overheid zorgt voor de infrastructuur en gebiedsinrichting, het wettelijke kader en een basisvangnet voor inkomen en stimulerende maatregelen.
De agenderende functie van de regio bestaat uit het realiseren van een aanbod aan gevarieerde ruimte om te werken bij bestaande en mogelijk nieuwe locaties.
- *versterken van de interne samenhang*
Voor een goed functionerende regio is een compleet en divers aanbod aan woon- en werkmilieus nodig, waaronder ook hoogwaardige (culturele) voorzieningen en onderwijsmogelijkheden. De interne bereikbaarheid is een noodzakelijke voorwaarde voor een goede regionale ontwikkeling.
De bereikbaarheidsstrategie van de regio is gericht op het bereikbaar houden van de economische toplocaties (waaronder het UMCG en de binnenstad van Groningen), de welzijns- en zorgvoorzieningen en Groningen Airport Eelde. De aandacht en cofinanciering richten zich op het organiseren en realiseren van hoogwaardig openbaar vervoer (HOV) en het realiseren van P+R-voorzieningen (Bereikbaarheidsprogramma 2013-2020).
Voorts hebben de regiopartners grote ambities voor de fiets (fietsroutes plus, fietsbereikbaarheid hubs en het fietsen stimuleren).
- *behouden en versterken van de kwaliteit van stad en land*
De steden, zoals Groningen, moeten zich verder ontwikkelen als centra voor werk, onderwijs, voorzieningen en wonen. Meer dan voorheen moet er aandacht zijn voor de kwaliteit van de bestaande omgeving en dan vooral voor de herstructurerings- en transformatieopgaven.

Met de voorliggende herontwikkeling van Stadshavens wordt door de bouw van de nieuwe woningen met name invulling gegeven aan het 'versterken van de interne samenhang' en 'het behouden en versterken van de kwaliteit van stad en land'.

3.2.1.3 Naar een nieuwe Provinciale Omgevingsvisie

In het proces naar een nieuwe Omgevingsvisie is in september 2020 door Provinciale Staten de startnotitie Omgevingsvisie vastgesteld. In maart 2022 is de Gids voor Gesprek opgeleverd. Aan de hand van de gids is binnen de provinciale organisatie en met gemeenten, waterschappen en andere organisaties en inwoners gesproken over de inrichting van onze provincie. Welke accenten worden gelegd en wie is waarvoor verantwoordelijk.

Na de Gids voor Gesprek is het Koersdocument de volgende stap in het proces op weg naar de nieuwe Omgevingsvisie. Het koersdocument is de inhoudelijke uitwerking van de Omgevingsvisie op hoofdlijnen. Het koersdocument is op 28 september 2022 vastgesteld door Provinciale Staten.

In het koersdocument worden de doelen voor 2050 geformuleerd. Daarbij wordt brede welvaart voorop gezet in de keuzes die gemaakt worden. Brede welvaart als koers betekent een samenleving waar iedereen mee kan doen, zich thuis voelt en gelukkig kan zijn. Door een gezonde, schone, veilige, duurzame en leefbare omgeving als uitgangspunt te nemen, wordt een brede welvaart voor iedereen in Groningen dichterbij gebracht. Daarbij worden de volgende doelen gesteld:

- ruimte voor werk, kennis en innovatie;
- ruimte om te leven;
- ruimte voor landschap en natuur;
- ruimte voor welzijn en welbevinden;

Voor de nieuwe Omgevingsvisie wordt uitgegaan van een gebiedsgerichte aanpak. In het Koersdocument worden op basis van landschappelijke en sociaal-ruimtelijke overeenkomsten vijf gebieden onderscheiden:

- de kleigebieden langs de kust;
- de zandgronden van het Westerkwartier, Westerwolde en het Gorecht;
- de laaggelegen veengebieden in het hart van Groningen;
- de veenkoloniën;
- Stad Groningen.

Ten aanzien van de stad Groningen wordt onder andere aangegeven dat de stad vooral binnen de eigen grenzen groeit. Voor de woningvraag ligt de nadruk vooral op hoogstedelijke woningbouw. Stads- en wijkvernieuwing bieden mogelijkheden voor het toevoegen van eigentijdse en bij de woningvraag aansluitende nieuwbouw. Daarbij gaat het vaak om eenpersoonshuishoudens.

Aangegeven wordt dat wateroverlast en hittestress in een stad als Groningen op de loer ligt. Dit betekent dat binnen het stedelijk gebied voldoende ruimte nodig is om het regenwater vast te houden, te bergen en af te voeren. Ook is binnen het stedelijk gebied voldoende ruimte nodig voor groen en het maken van goede verbindingen naar buiten de stad. De verbinding langs het Reitdiep richting het Lauwersmeer (van Stad tot Wad) biedt veel potentie.

In het koersdocument worden voor de stad Groningen de volgende acties benoemd:

- ontwikkelen hoogwaardige binnenstedelijke woonmilieus;
- versterken groene verbindingen vanuit de binnenstad naar het omliggende gebied;
- klimaatbestendige inrichting van het openbaar gebied;
- vergroten binnenstedelijke biodiversiteit: dak- en geveltuinen, parken, pleinen en plantsoenen.

Met de plannen voor Stadshavens en de verdere uitwerking daarvan wordt aangesloten op deze actiepunten.

3.2.2 Provinciale omgevingsverordening

De provinciale Omgevingsverordening (POV) is een beleidsinstrument uit de Wro. De huidige verordening is vastgesteld door Provinciale Staten en bevat provinciale beleidsregels waarvan wordt verwacht dat gemeenten deze doorvertalen in hun bestemmingsplannen en uiteindelijk het omgevingsplan. De regels in de Omgevingsverordening zijn gebaseerd op de doelen uit de Omgevingsvisie en zijn opgenomen voor onderwerpen:

- waarvoor de provincie in belangrijke mate verantwoordelijk is;
- die een algemene betekenis hebben;
- waarvan borging in een ruimtelijk plan mogelijk is;
- die blijvend moeten worden beschermd of veilig worden gesteld (waarborgfunctie);
- waarvan borging door middel van eenduidige kaderstelling nodig is (rechtszekerheid).

De verordening richt zich op de thema's milieu, water, ruimte en cultureel erfgoed. De huidige Omgevingsverordening is vastgesteld op 1 juni 2016 en wordt jaarlijks op onderdelen aangepast. De geconsolideerde versie van de omgevingsverordening dateert van juni 2022. Voor de wijziging van het omgevingsplan voor het plangebied Stadshavens, zijn uit deze omgevingsverordening regels over de volgende thema's van toepassing:

- bescherming van beeldbepalende en/ of karakteristieke gebouwen in het aardbevingsgebied;
- uitbreiding intensieve veehouderijen;
- toestaan van nieuwe windturbines;
- minimale veiligheidsnormen voor regionale waterkering;
- bescherming karakteristieke gebouwen.

In het navolgende wordt op de uitwerking van deze thema's in het omgevingsplan ingegaan.

- Het plangebied ligt binnen het aardbevingsgebied dat in de POV is opgenomen. Op grond van artikel 2.9.1 van de omgevingsverordening moeten in het omgevingsplan regels opgenomen worden ter bescherming van de hoofdvorm van daarbinnen aanwezige karakteristieke en beeldbepalende gebouwen. Deze instructieregel is in het omgevingsplan uitgewerkt.
- Op grond van artikel 2.29.1 van de omgevingsverordening mag het omgevingsplan geen nieuwvestiging van een hoofd- of neventak van een intensieve veehouderij of uitbreiding van het vloeroppervlak van een bestaande intensieve veehouderij toestaan. Deze activiteiten zijn in dit omgevingsplan niet toegestaan.
- Op grond van artikel 2.41.1 van de omgevingsverordening mag het omgevingsplan niet voorzien in de plaatsing van nieuwe windturbines. Het omgevingsplan staat deze activiteiten niet toe.
- Op grond van de omgevingsverordening gelden voor regionale waterkeringen langs de Friese boezem een veiligheidsnorm van 1:100. Deze veiligheidsnorm zal door het waterschap moeten worden geborgd in de waterschapsverordening. Deze instructieregel vindt daarom geen uitwerking in dit omgevingsplan. Dit geldt eveneens voor de normen over de bergings- en afvoercapaciteit van regionale wateren. Voor de karakteristieke objecten en gebouwen is een beschermende regeling opgenomen (zowel bouwen als slopen).

Met de in het voorgaande beschreven uitwerking worden de instructieregels uit de omgevingsverordening met dit omgevingsplan in acht genomen.

3.2.3 Klimaatagenda Provincie Groningen

In de Klimaatagenda Groningen wordt aangegeven hoe tot en met 2030 invulling geven wordt aan het Nationaal Klimaatakkoord, waarin de doelstelling is verwoord in de CO₂-uitstoot in Nederland in 2030 met 49 procent terug te brengen ten opzichte van 1990.

In de klimaatagenda zijn maatregelen en uitgangspunten op verschillende thema's opgenomen waaronder de gebouwde omgeving en mobiliteit. Binnen het thema mobiliteit zijn de onderstaande punten van belang voor de ontwikkeling van Stadshavens: bij nieuwbouw gebruik maken van 'andere bouwmaterialen' (circulair bouwen);

- lopen en fietsen staan op de eerste plek;
- alle bussen zijn in 2030 emissieloos (aan de uitlaat);
- mobiliteit in bredere zin wordt te zijner tijd emissieloos en steeds autonomer.

Voor de gebouwde omgeving is het doel geformuleerd om in 2030 maximaal 0,96 Mton CO₂ uit te stoten. Hierbij worden er voornamelijk maatregelen geformuleerd voor bestaande woningen en de overgang van aardgas naar een duurzaam alternatief. Binnen dit thema zijn de volgende maatregelen en uitgangspunten relevant voor nieuwbouw:

- bij nieuwbouw gebruik maken van 'andere bouwmaterialen' (circulair bouwen);
- binnen de provincie zijn warmtebronnen aanwezig die mogelijk geschikt zijn voor warmtelevering:
- restwarmte uit Eemsdelta, maar ook de industrie in de Eemshaven en Delfzijl beschikken over een grote hoeveelheid restwarmte;
- geothermie/aardwarmte: dit kan middels het oppompen van grondwater uit diepere aardlagen, maar deze aardlagen bevinden zich op hetzelfde niveau als het Groninger gasveld: de omvang van dit risico is nog onduidelijk;
- groen gas, biogas en syngas: deze vormen van hernieuwbaar gas zijn niet van toepassing bij nieuwbouw die gasloos wordt gerealiseerd;
- biomassa; de provincie biedt geen subsidiemogelijkheden voor biomassaprojecten met het doeleinde elektriciteitsproductie, maar er wordt wel gewerkt met een afwegingskader waarbinnen (duurzame) biomassa wordt getoetst op herkomst, productie, verwerkingsmethoden en beschikbare alternatieven. De (duurzame) biomassa kan gebruikt worden om warmte en gas te produceren.

Met de voorliggende herontwikkelingsplannen voor Stadshavens wordt aangesloten op de voorgestelde maatregelen uit de klimaatagenda. Zo wordt met Stadshavens ingezet op een circulair systeem waarin grondstoffen en producten zo lang mogelijk meegaan en steeds worden hergebruikt. Voor Stadshavens heeft dit vooral betrekking op het optimaal (her)gebruiken en behouden van reeds beschikbare materialen en producten, zowel in de aanleg- als gebruiksfase, en het voorkomen van afval. De Eemskanaalzone, waar Stadshavens deel van uitmaakt, is aangewezen als interferentiegebied en is daarmee geschikt voor WKO-systemen. Hierdoor kan Stadshavens als een energie-neutrale wijk worden gerealiseerd.

3.3 Waterschappen

Het plangebied ligt binnen de beheergebieden van zowel waterschap Noorderzijlvest (noordzijde) als waterschap Hunze en Aa's (zuidzijde). Voor beide waterschappen is een waterschapsverordening opgesteld, die met de inwerkingtreding van de Omgevingswet is vastgesteld. Met de waterschappen is overleg gevoerd over de mogelijke raakvlakken van de transformatie van Stadshavens met de verordeningen.

Binnen het deelplangebied Stadshavens, liggen waterkeringen die onderdeel uitmaken van het beschermingsregime van de waterschapsverordening van het waterschap Noorderzijlvest.

Daarnaast valt het oppervlaktewater van het Eemskanaal onder het beschermingsregime van het waterschap Hunze en Aa's.

- Het Eemskanaal valt binnen het werkingsgebied van de waterschapsverordening van het waterschap Hunze en Aa's. In deze waterschapsverordening zijn regels opgenomen over de activiteiten die in dit watersysteem zijn toegestaan, verplicht zijn of zijn verboden. De regels in deze wijziging van het omgevingsplan zijn niet in strijd met de regels uit de waterschapsverordening.
- De Eemskanaaldijk is als 'kering' met inbegrip van een daarbij horende beschermingszone opgenomen in de waterschapsverordening van het waterschap Noorderzijlvest. Op grond van deze waterschapsverordening gelden gebods- en verbodsbepalingen voor activiteiten die aan deze kering en de daarbij behorende beschermingszone worden uitgevoerd. De activiteiten die in dit omgevingsplan op en rond de kering en de beschermingszone zijn toegestaan, zijn niet in strijd met de waterschapsverordening.
- De kering aan de zuidzijde van het Eemskanaal valt onder het beschermingsregime van de waterschapsverordening van het waterschap Hunze en Aa's. In deze waterschapsverordening zijn regels opgenomen die de staat en goede werking van deze waterkering borgen. De regels die met deze wijziging van het omgevingsplan zijn opgenomen, zijn evenmin in strijd met deze regels uit de waterschapsverordening.

Het waterschap Noorderzijlvest en de gemeente Groningen voeren een tracéonderzoek voor een nieuwe persleiding naar Garmerwolde. Deze nieuwe persleiding zal mogelijk door het plangebied Stadshavens lopen. Omdat op het moment van vaststellen van het besluit tot het wijzigen van het omgevingsplan onvoldoende duidelijk was hoe dit tracé zal gaan lopen, is hiervoor geen reservering opgenomen in de regels van het omgevingsplan.

3.4 Gemeente Groningen

3.4.1 The Next City

In 2018 heeft de gemeente Groningen de eerste versie van haar integrale Omgevingsvisie 'The Next City' vastgesteld. Groningen groeit flink. Met de hedendaagse inzichten wordt verwacht dat over 10 tot 15 jaar de gemeente Groningen met een kwart is gegroeid naar 250.000 inwoners. Deze groei wordt opgevangen in de bestaande stad, waarbij een goed evenwicht moet worden gevonden tussen verschillende functies, belangen, wensen en kwaliteit van de leefomgeving. De hoofdambities zijn samengevat in een 'top 12' met keuzes voor de stad, waarvan de onderstaande van belang zijn voor de ontwikkeling van Stadshavens.

Rechtstreekse aanleiding voor Stadshavens:

- Er zijn 20.000 woningen nodig. De gemeente houdt vast aan de compacte stad en vangt de groei voor twee derde deel op in (binnen)stedelijk gebied.
- Voorzieningen (onder andere sport en cultuur) groeien mee met de stad en sluiten aan op de specifieke behoefte in de wijken.
- De ontwikkelzones, stedelijke knooppunten en wijkcentra zijn dé plekken waar zal worden verdicht, vooral door het transformeren van huidige of voormalige bedrijventerreinen tot gemengde woonwerkgebieden.
- In de wijken en op verouderde werklocaties worden woningen en voorzieningen gemengd met bestaande en nieuwe werkgelegenheid. Binnen dergelijke gebiedsniveaus is differentiatie mogelijk en is ruimte voor nieuwe (woon-)werkmilieus.

Opgave voor Stadshavens:

- Meer aanbod aan sociale huurwoningen, huurwoningen voor middeninkomens en koopwoningen. Meer spreiden van sociale huurwoningen over de stad.
- Inzetten op fysieke maatregelen die participatie, ontmoeting, sociale contacten en gezond gedrag in de wijken stimuleren.

- Meer ruimte voor groen en leefruimte in de straat; openbare ruimte is openbaar. Het is daarom niet langer vanzelfsprekend dat de auto de eerste rechten heeft op het gebruik van de openbare ruimte.
- Versterken van het groen en verbinden van stad en regio. Het groen en water beter bereikbaar en beleefbaar maken. Door vergroenen van de stad en het versterken van het water, wordt Groningen ook klimaatadaptiever.
- Nieuwbouw en bestaande bouw worden op termijn aardgasloos en energieneutraal.
- De fiets blijft het belangrijkste vervoermiddel, het overstappen tussen fiets en OV moet aantrekkelijker worden.

Het plangebied Stadshavens is aangewezen als ontwikkelzone waarbinnen een deel van die groei terecht moet komen. De belangrijkste ambitie is dat het gebied (geleidelijk) transformeert tot een gemengd stedelijk gebied met een mix van wonen, werken en voorzieningen. Voor een ontwikkelzone gelden de volgende uitgangspunten:

- *Ontwikkel alleen gemengde stedelijke gebieden, daarbinnen is differentiatie mogelijk.*
- *Benut het gebied om de wijken te verbinden.*
- *Benut bestaande kwaliteiten als water, landschap en cultuurhistorische waarden.*
- *Verdichten met een hoge bebouwingsdichtheid, dat gaat samen met intensief beleefbaar groen en water. Hoogbouw is mogelijk.*
- *Ontwikkel nieuwe multifunctionele werklocaties, houd rekening met aard en omvang van bedrijven.*
- *Het Damsterdiep en de Sontweg zijn belangrijke en levendige toegangswegen in en naar de stad.*
- *Verbeter de verbinding Eemskanaal Noordzijde - Berlagebrug - Sontbrug als aantrekkelijke (langzame) recreatieve route tussen gemeente en ommeland.*
- *Openbare ruimte is openbaar, parkeren in de openbare ruimte is niet vanzelfsprekend.*
- *Voorbereiden op de effecten van klimaatverandering.*
- *Alle nieuwbouw is aardgasloos en energieneutraal (dit is later genuanceerd naar CO₂-neutraal, zie 'routekaart Groningen CO₂-neutraal 2035').*

3.4.2 Nieuwe Omgevingsvisie 'Levende Ruimte'

Door de samenvoeging van Groningen met de landelijke gemeenten Haren en Ten Boer is het grondgebied van de gemeente meer dan verdubbeld; stad en landelijk gebied zijn samengegaan met elk hun eigen vraagstukken en thema's. Daarnaast groeit de gemeente flink in inwoners en banen. De groei wordt opgevangen in de bestaande stad, waarbij de groene ruimte in het landelijk gebied tussen de stad en de omliggende dorpen open wordt gehouden. Hierbij moet evenwicht bestaan tussen verschillende functies, belangen, wensen en de kwaliteit van de fysieke en sociale leefomgeving. Hoe de gemeente dat gaat doen, staat beschreven in een omgevingsvisie.

De (voormalige) gemeente Groningen heeft in 2018 een omgevingsvisie vastgesteld. Vanwege bovenstaande ontwikkelingen en nieuwe opgaven die op de gemeenten afkomen, is het perspectief van de gemeente verruimd en meer divers gemaakt. Daarnaast zijn nieuwe thema's op de gemeentelijke agenda gezet. Tot slot heeft de coronacrisis naast sociale gevolgen ook een economische en ruimtelijk impact gehad. Een en ander heeft ertoe geleid dat het tijd is om de omgevingsvisie 'The Next City : Groningen in 2030' uit 2018 te actualiseren. Op 26 januari 2022 heeft de gemeenteraad de omgevingsvisie 'Levende Ruimte' vastgesteld.

De opgaven uit de Next City zijn vertaald naar een strategie op vijf onderdelen:

- faciliteren van de groei van de gemeente;
- de werkgelegenheid groeit mee in stad en regio;
- de groeiende gemeente blijft leefbaar, veilig en aantrekkelijk voor alle inwoners;
- de energietransitie wordt versneld;
- iedereen doet mee en helpt mee in een gezonde groeiende gemeente.

In de omgevingsvisie wordt geconstateerd dat Groningen een stad is met een hoge woon- en leefkwaliteit. Dat blijkt niet alleen uit de diverse ranglijsten waar Groningen op prijkt, maar ook uit de hoge waardering van de eigen bewoners. Het doel van de omgevingsvisie is dan ook: een zo hoog mogelijke leefkwaliteit in een groene, gezonde en veilige leefomgeving.

Door het verdiepen van de Ring Zuid worden de zuidelijke stadswijken beter met elkaar verbonden, het station wordt verbeterd, asfalt verdwijnt uit de binnenstad en er worden 2.000 woningen per jaar gebouwd om de druk op de woningmarkt het hoofd te bieden. De gemeente verdicht op een Groningse wijze en denkt slim na over hoogbouw. Daarnaast wordt de economie zo veel mogelijk gefaciliteerd in bestaand stedelijk gebied en vernieuwt de gemeente het recreatieve potentieel.

De voorliggende omgevingsvisie is de eerste van de periodiek geplande actualisaties. De eerste actualisatie betreft 'Levende Ruimte', vastgesteld in 2022. In deze omgevingsvisie is opnieuw aangegeven dat voor de verdichting van Groningen nadrukkelijk wordt gekeken naar de ontwikkelzones, waaronder het voorliggende plangebied Stadshavens.

Stadshavens wordt, in samenwerking met marktpartijen, geleidelijk getransformeerd van een verouderd bedrijventerrein naar een gemengd binnenstedelijk gebied in hoge dichtheden met een mix van wonen (ruim 2.000 woningen, waarvan 15% sociale huur), werken en voorzieningen.

De ambitie is om van dit gebied een sterk stedelijke locatie te maken, met een kwalitatief goede openbare ruimte, waarin ruimte is voor fietsers en voetgangers en waarin de auto niet zichtbaar aanwezig is. Om meer openbare groene ruimte op straatniveau te creëren of om een gevarieerd en betaalbaar woningaanbod te kunnen bouwen kan het daarbij nodig zijn om hoger te bouwen. Hoogbouw dient dan als middel om ook sociale huur, middenhuur en goedkope koop mogelijk te maken in een plan. Daartoe wordt een nieuwe visie Hoogbouw opgesteld.

Als logisch vervolg op Stadshavens, dienen zich de Scandinavische Havens aan. In de geactualiseerde omgevingsvisie wordt ervoor gekozen om de transformatie, niet voor 2035 uit te voeren. Een nieuwe gebiedsvisie voor de Scandinavische Havens moet uitwijzen of en hoeveel woningbouw op deze locaties in de toekomst mogelijk is. In de omgevingsvisie 'The Next City' (2018) werd ook nagedacht over het transformeren van de bedrijventerreinen Koningsweg en het Sontplein. Gelet op de actuele ontwikkelingen en mogelijkheden die zich elders in de stad voordoen wordt in de geactualiseerde omgevingsvisie er voornamelijk voor gekozen om deze terreinen te behouden als werklocatie en locatie voor perifere detailhandel.

Met betrekking tot Stadshavens is een aantal wijzigingen te noemen:

- *scherper prioriteren, de transformatie Ulgersmaweg en Scandinavische havens wordt doorgeschoven naar 2035. Het Sontplein blijft behouden als werklocatie/perifere detailhandelslocatie;*
- *bestaande nieuwbouwplannen versnellen, nieuwe worden naar voren getrokken;*
- *uitwerken in kleine deelplannen om tijdig te kunnen bijstellen, mocht de opgave wijzigen;*
- *15% sociale huur in Stadshavens;*
- *opstellen handboek hoogbouw, op Groningse wijze verdichten;*
- *aan de oostzijde van de stad een hoogwaardige OV-corridor die op termijn doorgroeit naar een tram-achtig systeem;*
- *stimuleren ketenvervoer door de aanleg van hoogwaardige OV haltes met breed aanbod voorzieningen, het binnen één reis gebruik maken van bijvoorbeeld fiets, OV, auto, deeltijdwielers en deelauto's;*
- *stimuleren deelauto's.*

3.4.3 Mobiliteitsvisie 'Groningen goed op weg, naar een leefbare, schone en gezonde gemeente'

In december 2021 is de Mobiliteitsvisie 'Groningen goed op weg, naar een leefbare, schone en gezonde gemeente' vastgesteld. Groningen is een van de sterkste groeiers in Nederland op het gebied van inwoners en banen. Deze groei wordt vooral in het stedelijk deel van de gemeente gerealiseerd, de compacte stad.

Een sterk groeiende gemeente betekent ook een toename van verkeer, dat steeds meer ruimte vraagt en inneemt. Daarom worden in een nieuwe mobiliteitsvisie de randvoorwaarden geschapen voor het Groningen van 2040, waarbij de ambitie is gericht op:

- het herwinnen van openbare ruimte ten gunste van voetgangers, fietsers, groen en verblijven door afscheid te nemen van de autologica; en
- stevig in te zetten op een transitie naar vervoer dat ruimte-efficiënt, schoon en gezond is, oftewel lopen, fietsen, openbaar vervoer en ketenmobiliteit.

De keuzes die hiervoor worden gemaakt zijn hieronder aangegeven, met daarin met name de punten die van belang zijn voor de ontwikkelingslocatie Stadshavens:

1. Een doorwaadbare stad, dat is een stad waarin de fiets of te voet de makkelijkste optie is om je te verplaatsen. Je kunt weliswaar nog steeds met de auto, maar in tegenstelling tot lopen en fietsen is dat niet vanzelfsprekend 'zo snel mogelijk':
 - a. keuzevrijheid: fiets, lopen of OV als het kan, auto als het moet.
2. Het autoverkeer rijdt zoveel mogelijk via de ringwegen en hoofdwegen en niet dwars door de stad of de wijken:
 - a. iedere wijk heeft zijn eigen aansluiting van en naar de ringweg en niet via omliggende wijken;
 - b. binnen de bebouwde kom worden in principe alle wegen 30 km/uur, tenzij er een expliciete aanleiding is om deze op 50 km/uur te houden.
3. Terugdringen van geparkeerde voertuigen in de openbare ruimte:
 - a. nieuwbouw mag niet leiden tot extra parkeerdruk op de omgeving. Bij schaarste voorrang voor emissievrije auto's en deelauto's;
 - b. parkeervergunningenbeleid aanscherpen;
 - c. fietsparkeren in de wijken clusteren.
4. Voetganger van bij- naar hoofdzaak:
 - a. creëren van directe en herkenbare voetgangersroutes waarbij obstakels en barrières zowel fysiek of als het gevolg van conflicten met ander verkeer worden opgeheven;
 - b. voor de voetgangers is aantrekkelijkheid van de omgeving, zowel qua ruimtelijk ontwerp als toegankelijkheid van aanliggende voorzieningen zoals winkels, cruciaal;
 - c. nabijheid van dagelijkse voorzieningen, waaronder scholen.
5. 050 Fietsstad:
 - a. uitbreiden en verbeteren (hoofd)fietsnetwerk;
 - b. daar waar vrij liggende fietspaden geen haalbare oplossing zijn, mengen auto's en fietsen, zoals bij fietsstraten;
 - c. groei van het OV mogelijk maken.

6. Benutten van hubs, keten- en deelmobiliteit:
 - a. ketenmobiliteit, waaronder het gebruik van (deel)auto, (deel)fiets, (deel)scooters, openbaar vervoer en lopen, dragen bij aan een ruimte-efficiënt, schoon en gezond vervoersysteem;
 - b. hubs, de P+R terreinen en stations, zijn plekken om snel en comfortabel van de ene modaliteit op de andere over te stappen;
 - c. inzetten op het laten ontstaan van andere vervoersdiensten (zoals deelmobiliteit) om ketenmobiliteit te stimuleren. En we voegen sociale en economische functies toe, waar dit kan, zoals ophaalpunten voor online winkelen;
 - d. deelmobiliteit draagt bij aan de transitie van bezit naar gebruik. Wij zetten in op een forse groei van het aandeel (elektrische) deelauto's, ook bij nieuwbouw. De gemeente stelt parkeerplaatsen en laadplekken beschikbaar.
7. Naar een emissievrij wagenpark:
 - a. goede laadinfrastructuur voor elektrische auto's;
 - b. inzetten op (openbare) waterstofpunten.

Met Stadshavens wordt aangesloten op deze randvoorwaarden.

3.4.4 De ontwikkelstrategie Eemskanaalzone 'Stad aan het Water'

In 2018 heeft de gemeente de ontwikkelingsstrategie Eemskanaalzone, 'Stad aan het Water' vastgesteld, waarin meerdere opgaven in de Eemskanaalzone worden gecombineerd. De uitgangspunten van deze ontwikkelstrategie zijn gebaseerd op de groeiende stad en daaraan gekoppelde ambities uit de omgevingsvisie 'The Next City', de gewenste verbinding met Meerstad en de positionering als stad aan het water volgens de Watervisie. De ontwikkeling wordt gefaseerd uitgevoerd en is verdeeld in vier deelgebieden.



Afbeelding 3.1: Ligging deelgebied 1 Stadshavens t.o.v. ontwikkeling Eemskanaalzone

Stadshavens (deelgebied 1) is het eerste gebied dat ontwikkeld gaat worden en ligt grotendeels binnen het plangebied (zie voorgaande afbeelding). Hierbij is het van belang dat het gebied flexibel en toekomstbestendig wordt ontwikkeld. De geleidelijk vrijkomende gronden langs het Eemskanaal worden getransformeerd naar wonen. Het water van de Eemskanaalzone wordt een belangrijke verbinder en aanjager voor wonen, bereikbaarheid, economie. De nadruk ligt hier op transformatie tot een eenduidig woon-/werkgebied met publieke functies en een betere benutting van het water.

De visie voor Stadshavens is verder uitgewerkt in een ruimtelijke opzet met uitgangspunten en sfeerbeelden.

3.4.5 Groenplan 'vitamine G'

Het groenplan 'Vitamine G' dat op 24 juni 2020 is vastgesteld, geeft invulling aan de ambitie uit het coalitieakkoord om de gemeente te vergroenen en klimaatbestendig te maken. Het is de ambitie om jaarlijks 30.000 m² groen toe te voegen en 1.000 bomen aan te planten op diverse gronden en terreinen binnen de gemeente. De gemeente zet in op het aantrekkelijker, klimaatadaptiever, diverser en beter bereikbaar maken van het bestaande groen. Deze koers is uitgewerkt in een uitvoeringsplan.

Voor Stadshavens betekent dit vooral dat de openbare ruimte wordt ingericht met voldoende toegankelijk groen en dat wordt ingezet op de groene, klimaatbestendige ambities zoveel mogelijk te realiseren.

3.4.6 Bomenstructuurvisie Groningen 2014

In 2014 heeft de gemeenteraad van Groningen de bomenstructuurvisie 'sterke stammen' vastgesteld. De bomenstructuurvisie geeft de huidige situatie weer en geeft een doorkijk naar de gewenste situatie zoals de gemeente Groningen die in de komende 10 jaar wil realiseren. De bomenstructuurvisie is er niet op gericht om zoveel mogelijk bomen aan te planten. Wel streeft de gemeente Groningen naar:

1. Sterke hoofdstructuur waarin aandacht is voor behoud en completering van de hoofdbomenstructuur, Duurzame aanplant, meer monumentale bomen.
2. Meer zeggenschap voor bewoners, bewoners betrekken bij de aan en of herplant van bomen in de openbare ruimte.
3. Het beter beheersen van bomenziektes en- plagen door een zorgvuldige aanplant en meer diversiteit.

De bomen in de stad zijn verdeeld in een bomenhoofdstructuur en een bomennevenstructuur. De hoofdstructuur bestaat uit bomen die voor het stadsaanzicht beeldbepalend zijn, die een cultuurhistorische waarde hebben of die langs belangrijke historische routes of waterwegen staan. De bomennevenstructuur ligt vaak in de woonwijken.

Voor het plangebied Stadshavens is het Damsterdiep en de Damstersingel aangemerkt als een te behouden en te versterken bomen-hoofdstructuur. Langs het Eemskanaal is aangegeven dat er een boomstructuur moet worden ontwikkeld. Met het planvoornemen blijft de hoofdstructuur langs het Damsterdiep gehandhaafd en wordt invulling gegeven aan een boomstructuur langs de noordzijde van het Eemskanaal.

3.4.7 Beleidskader Natuurinclusief bouwen

Het beleidskader Natuur inclusief bouwen is een uitwerking van het in januari 2021 door de gemeenteraad aangenomen initiatiefvoorstel. In dit beleidskader is beschreven hoe ruimtelijke ontwikkelingen worden benut om de biodiversiteit te versterken en daarmee een nieuwe norm wordt gesteld.

Het beleidskader Natuurinclusief bouwen is niet alleen een opmaat naar het planologisch borgen van biodiversiteit binnen ruimtelijke ontwikkelingen. Het is ook bedoeld om alle Groningers, architecten en ontwikkelaars te inspireren en wegwijs te maken in hoe relatief eenvoudig het is om ook een bijdrage te kunnen leveren in het versterken van de biodiversiteit.

Natuurinclusief bouwen wordt opgenomen in het omgevingsplan voor de stad Groningen. Hetzelfde geldt ook voor het voorliggende wijziging van het omgevingsplan voor Stadshavens.

3.4.8 Woonvisie gemeente Groningen: 'Een thuis voor iedereen'

In juni 2020 is de Woonvisie gemeente Groningen 'Een thuis voor iedereen' vastgesteld. Groningen staat voor een forse opgave op het gebied van wonen. Aan de hand van vijf speerpunten wordt op een zorgvuldige manier invulling gegeven aan de ambities voor de woningbouwopgave:

- 1. Bouwen, bouwen en nog eens bouwen, maar wel met kwaliteit**
Door meer te bouwen wordt de druk op de woningmarkt verlaagd. De gemeente Groningen concentreert het woningbouwprogramma in de aangewezen ontwikkelgebieden Stadshavens, Meerstad en de Suikerzijde. In bestaande wijken wordt eveneens ingezet op leefbaarheid; goed gemengd, duurzaam en toekomstbestendig. De kwaliteit van stedenbouw en openbare ruimte is van groot belang voor de leefbaarheid, nu en in de toekomst. Met de manifestatie 'Natuurinclusief bouwen' wordt invulling gegeven aan de thema's klimaat, ecologie en natuur.
- 2. Binding door samenwerking: het Woonakkoord**
Met de Groninger corporaties worden afspraken gemaakt over de bouw van sociale huur en middenhuur. De corporaties, bouwers en ontwikkelaars zijn belangrijke partners in de gebieds- en wijkontwikkeling. Met iedereen die in Groningen wil bouwen wordt het Woonakkoord gesloten. Hierin worden duidelijke afspraken gemaakt over nieuwbouw en wat waar gebouwd kan worden. Ook betaalbaarheid, wijkvernieuwing, kwaliteit en gebiedsontwikkeling krijgen een belangrijke plek in het Woonakkoord.
- 3. Publieke regie en sturing: een gemeente voor iedereen**
Groningen wil een ongedeelde gemeente zijn waar iedereen een plek kan vinden. Om dat voor elkaar te krijgen, wil de gemeente Groningen de regie voeren. Woningen moeten voor iedereen beschikbaar zijn en niet alleen voor mensen die dat kunnen betalen. Via de campagne 'Innovatief bouwen voor gezinnen' wordt gezocht naar aantrekkelijke, stedelijke en meer compacte (gestapelde) woonmilieus voor gezinnen. Een beroep op het Rijk om gemeente meer sturing te geven wordt voortgezet. Ondertussen voert de gemeente een actief grondbeleid en beschikt de gemeente over (of werkt aan) een doelgroepenverordening en een verhuurverbod.
- 4. Groningen en de regio: verstedelijkingsstrategie**
De Groninger woningmarkt heeft een directe relatie met wat er in de omliggende gemeente gebeurt. Het schaalniveau is essentieel voor de woningbouw. Hetzelfde geldt voor de energietransitie en mobiliteit. Daarom wordt in regioverband een verstedelijkingsstrategie opgesteld waarin integraal gekeken wordt naar de ontwikkeling van wonen, landschap, energie, transport, werk, klimaat en mobiliteit.
- 5. Nieuwe focus op doelgroepen**
Binnen de gemeente groeit de groep (zorgbehoevende) ouderen. Samen met ouderen en de wooncoöperaties wordt gezocht naar oplossingen die ook de doorstroom in de wijken kunnen bevorderen. Daarnaast wordt gefocust op een groeiende groep kwetsbare bewoners en hun woonbehoefte in combinatie met passende zorg en de juiste leefomgeving. Er is aandacht voor initiatieven van wooncoöperaties en collectief opdrachtgeverschap. Deze alternatieve vormen van ontwikkeling kunnen zorgen voor een duurzame toevoeging van betaalbare woningen en een grotere diversiteit in woningtypologie.

3.4.9 Coalitieakkoord 2022 - 2026

Na de gemeenteraadsverkiezingen van 2022 heeft de coalitie (GroenLinks, PvdA, Partij voor de Dieren, SP en ChristenUnie) afgesproken welke plannen zij in haar bestuursperiode wil uitvoeren. De titel van het coalitieakkoord is 'Het begint in Groningen: voor wat echt van waarde is'. Met dit akkoord wil de coalitie regie nemen en sturen op wat echt van waarde is: het welzijn en de waardigheid van mensen en dieren, bestaanszekerheid, de kwaliteit van de leefomgeving en leefbaarheid van de planeet.

Het coalitieakkoord is vervat in vier sporen die hieronder worden beschreven:

- **Spoor 1: Bestaanszekerheid bieden**

Alle Groningers verdienen een fatsoenlijk inkomen, goed werk, een goede woning, goede zorg, gelijke kansen en een veilige en groene omgeving om in te leven. Iedereen verdient het bovendien om mee te kunnen doen in de samenleving. Dat zou een zekerheid moeten zijn die de overheid mensen biedt, een sociale basis waar iedereen op moet kunnen bouwen.

- **Spoor 2: Groningen groeit groen en eerlijk**

De gemeente Groningen wordt gekenmerkt door ruimte, prachtige natuur en weidse landschappen in de nabijheid van een compacte stad in het hart van de metropoolregio Groningen. Groningen groeit hard, en blijft dat doen. In het coalitieakkoord wordt aangenomen dat Groningen over 10 tot 15 jaar naar verwachting zo'n 250.000 inwoners heeft. Die groei wordt opgevangen in de bestaande stad. Dat stelt de gemeente voor grote uitdagingen, want de mooiste gemeente van Nederland zijn we niet vanzelf. De gemeente wil zorgvuldig omgaan met de aanwezige schaarse ruimte. In die ruimte moet veel gebeuren. De gemeente wil een betaalbaar en duurzaam thuis voor iedereen in onze dorpen en wijken, met goede en nabije voorzieningen. Tegelijkertijd wil Groningen ook groene openbare ruimte die voor iedereen toegankelijk is en bestand tegen het veranderende klimaat. De gemeente wil duurzame energie opwekken en een meer bio diverse natuur. Ook is het nodig de economie in onze gemeente toekomstbestendig te maken. In samenwerking met ondernemers investeren we hierin. Om dit allemaal tegelijkertijd mogelijk te maken en te zorgen dat iedereen mee kan doen is een overheid nodig die scherp stuurt, die keuzes maakt. Alleen zo kunnen we groener en eerlijker groeien.

- **Spoor 3: Gelijke kansen voor alle Groningers**

Iedereen verdient gelijke kansen. Om dat mogelijk te maken moet de ongelijkheid in Groningen worden aangepakt en moet de kloof tussen verschillen in levensverwachting en gezondheid worden gedicht. Op dit moment ligt de gemiddelde levensverwachting van iemand die in een van de noordelijke wijken woont maar liefst 8 jaar lager dan van iemand die in een zuidelijke wijk woont. Het verschil in gezonde levensjaren is 15 jaar. Dat is een ongelijkheid die het college niet kan accepteren.

Groningen versnelt en verbreedt de aanpak van de noordelijke wijken en investeren in sociale samenhang. Er gaat een strakker regie gevoerd worden op zorg en ondersteuning met minder ruimte voor marktwerking. Groningen investeert in goed onderwijs, in werkgelegenheid voor iedereen en in de bruisende culturele sector. Groningen stimuleert sport en bewegen en wil een gemeente zijn waarin iedereen zich thuis voelt.

- **Spoor 4: Samen maken we Groningen**

Groningen kan het als gemeente niet alleen, Groningen maken we samen. Met elkaar werken aan maatschappelijke vraagstukken is essentieel. Dat doet de gemeente in de dorpen en wijken, waar meer ruimte wordt gegeven aan zeggenschap van inwoners. Dat gebeurt ook in de regio, in Den Haag en in Brussel. De gemeente gaat zijn uiterste best doen om de band tussen inwoners en overheid te verbeteren. Er wordt geïnvesteerd in de ambtelijke organisatie zodat de basis op orde blijft en de dienstverlening zich kan blijven ontwikkelen.

Ten aanzien van Stadshavens wordt in het coalitieakkoord ingezet op het doorgaan van het ontwikkelen van grote CO₂-neutrale en klimaatadaptieve woningbouwlocaties om de woningcrisis te bestrijden. Daarbij wordt rekening gehouden met een fors aandeel sociale huurwoningen. Gestreefd wordt naar een divers aanbod van woonvormen in een veilige buurt. De gemeente wil een groene, bio diverse openbare ruimte, die bestand is tegen de veranderende weersomstandigheden en waar ook ruimte is voor leven en ondernemen en waarin iedereen zich makkelijk kan verplaatsen. Er wordt daarbij ruimte gegeven voor de levendigheid van evenementen en terrassen.

3.4.10 Routekaart Groningen CO₂-neutraal 2035

Op de routekaart is aangegeven dat Groningen in 2035 CO₂-neutraal wil zijn. Dit wil zeggen dat alle energie die binnen de gemeente gebruikt wordt, afkomstig is van duurzame (hernieuwbare) bronnen. Die duurzame energie wordt zoveel mogelijk binnen de gemeentegrenzen opgewekt. Het streven daarbij is om naast opwekken, fors te gaan besparen op het totale energiegebruik.

Een belangrijk onderdeel van deze routekaart is dat het gemeentelijk doel is veranderd van energieneutraal naar CO₂-neutraal. Het gaat namelijk niet om de balans tussen de hoeveelheid opgewekte en gebruikte energie in de stad. Het gaat erom dat alle energie die in de stad wordt gebruikt, duurzaam is opgewekt. Deze nieuwe benadering geeft de ruimte om duurzame energie uit de regio te gebruiken. Voor 2023 zijn concrete tussendoelen geformuleerd.

Voor Stadshavens wordt uitgegaan van een realiseren van een CO₂-neutrale wijk.

3.4.11 Beleidsvisie bodemenergie en aanwijzing interferentiegebieden

De gemeenteraad heeft op 31 oktober 2018 de beleidsvisie bodemenergie Groningen en de Verordening 'Interferentiegebieden Bodemenergiesystemen gemeente Groningen 2018' vastgesteld. De verordening is op 3 januari 2019 gepubliceerd. Hierin is de gehele Eemskanaalzone (waar Stadshavens deel van uitmaakt) aangewezen als interferentiegebied. De interferentiegebieden geven aan dat de locatie geschikt zijn voor WKO-systemen.

Op 16 februari 2022 is voor Stadshavens Eemskanaalzone een bodemenergieplan vastgesteld. Hierin zijn de gebruiksregels opgenomen voor het mogelijk maken van nieuwe WKO-installaties. Daarbij is voor Stadshavens de eerder vastgesteld plancontour in overeenstemming gebracht met de huidige projectcontour.

3.4.12 Beleid strategische werklocaties

De 'strategie werklocaties' is het beleidskader waarin de gemeente Groningen weergeeft hoe zij de groei van werk ruimtelijk plek willen bieden. De strategie werklocaties vervangt de beleidskaders voor bedrijventerreinen uit 2014 (de Rode loper) en kantoren uit 2010 (Structuurvisie kantoren) en geldt voor de gehele gemeente Groningen per december 2021. Als belangrijkste kaders voor de strategie werklocaties geldt de omgevingsvisie De Levende Ruimte! en het Meerjarenprogramma stadsontwikkeling.

De gemeente Groningen groeit. De verstedelijkingsopgave die in Regio Groningen-Assen (RGA) verband opgepakt worden vraagt van de buurgemeenten en Groningen om tot 2040 met 35.000 extra woningen en 28.000 banen te groeien. De gemeente Groningen wil het leeuwendeel hiervan plek bieden. In de strategie worden drie sporen gehanteerd: ruimtelijk faciliteren van de vraag, aanjagen van economie en toekomstbestendige werklocaties.

Stadshavens is één van de locaties die binnen dit beleid is aangewezen als ontwikkelzone.

3.4.13 Bestemmingsplan Gebouwd Erfgoed (ontwerp)

Het ontwerp van het bestemmingsplan Gebouwd Erfgoed lag vanaf 6 januari tot en met 16 februari 2022 ter inzage. Dit bestemmingsplan regelt één onderwerp: vastlegging, behoud en instandhouding van karakteristieke en beeldondersteunende objecten binnen de grenzen van de voormalige gemeente Groningen. De verschijningsvorm van de geselecteerde panden en andere bouwwerken wordt vastgelegd en sloop (of gedeeltelijke sloop of verregaande transformatie) is gekoppeld aan een vergunning.



Afbeelding 3.2: Overzicht van karakteristieke gebouwen en objecten binnen Stadshavens (bestemmingsplan Gebouwd Erfgoed)

De bijlage bij dit bestemmingsplan laat zien dat er beeldondersteunende objecten binnen de grenzen van Stadshavens aanwezig zijn waarop de nieuwe regeling van toepassing is, zie voorgaande afbeelding. Het bestemmingsplan Gebouwd Erfgoed zal in de loop van dit jaar opnieuw als ontwerp ter inzage worden gelegd. Aangenomen wordt dat dit plan eerder zal worden vastgesteld dan de wijziging van het omgevingsplan Groningen voor Stadshavens.

De instandhouding van deze objecten wordt opnieuw geborgd in de voorliggende wijziging van het omgevingsplan.

3.4.14 Beleidsnota hoogbouw 2009, Boven Groningen-stad

Gemeente Groningen beschrijft in de hoogbouwnota waar zij een voorkeur heeft voor hoogbouwzones en gebieden. Hoogbouw van 60 meter of meer in de binnenstad wordt niet wenselijk geacht. In de wijken daaromheen zijn zones vastgesteld waar hoogbouw onder voorwaarden wenselijk is. Naast het mogelijk maken van initiatieven, richt het hoogbouwbeleid zich ook op het vrijhouden van belangrijke zichtlijnen naar historische stadskerken en eigentijdse landmarks.

Hoogbouw moet voldoen aan de volgende criteria:

- de architectonische kwaliteit moet hoog tot zeer hoog zijn;
- hoogbouw moet duurzaam zijn met betrekking tot de milieuprestatienorm;
- flexibel gebruik van materialen en constructies.

Daarnaast gelden voorwaarden zoals het minimaliseren van hinder door het gebouw zelf (schaduw en wind) en op het gebruik ervan (bereikbaarheid, parkeren, functies in de laagte verdieping). Bij de besluitvorming moet aandacht worden besteed aan de effecten van hoogbouw op de stad, een zogenoemde Hoogbouw effectrapportage (HER). Er wordt een nieuwe hoogbouwvisie voorzien.

Het plangebied van Stadshavens valt binnen een voorkeursgebied voor hoogbouw.

3.4.15 Healthy Ageing Visie

Gezondheid wordt een steeds belangrijker onderwerp op de maatschappelijke agenda. Een gezonde stad is een stad met schone lucht, schoon water, een lage CO₂-uitstoot, veel groen met ruimte om te sporten en te bewegen en elkaar te ontmoeten, duurzame gebouwen, veilige fiets-, en wandelroutes, duurzame en gezonde voedselvoorziening en een economisch sterke en sociale stad waar iedereen meedoet.

Het is de missie van de gemeente Groningen om zich landelijk te profileren als Gezondste Stad van Nederland, door gezondheid en welzijn als uitgangspunt te nemen voor sociale en fysieke ontwikkelingen. Daarom heeft de gemeente Groningen in samenwerking met het UMCG, de RUG, de Hanzehogeschool (partners in het Akkoord van Groningen) en Healthy Ageing Network Northern Netherlands (HANNN) een visie opgesteld. De Healthy Ageing Visie gaat over het belang van een gezonde sociale en fysieke leefomgeving. In de Healthy Ageing Visie staan zes kernwaarden voor een gezonde stad centraal (de G6):

- **Actief Burgerschap (G1)**
Het stimuleren van inwoners om actief mee te doen aan het verbeteren van de eigen leefsituatie, bij de inrichting van de eigen straat, buurt of wijk om ideeën te leveren voor sport, spel en recreatie. Sociale cohesie en kleinschaligheid zijn van belang om er voor te zorgen dat mensen elkaar kennen en zich om elkaar bekommeren.
- **Bereikbaar Groen (G2)**
De stad maakt de stedelijke ruimte groener, met aandacht voor de kwaliteit en diversiteit zodat het door verschillende doelgroepen kan worden beleefd en gebruikt.
- **Actief Ontspannen (G3)**
Geschikte ontmoetingsplekken voor jong en oud bieden in de openbare ruimte om elkaar te ontmoeten, te sporten en te recreëren.
- **Gezond Verplaatsen (G4)**
Het bevorderen van een actieve, gezonde leefstijl door een gezonde en veilige omgeving te bieden voor wandelaars en fietsers. Het vergroenen van het openbaar vervoer met waterstof- en elektrische bussen en fietskoeriers zorgen voor een schone pakketbezorging.
- **Gezond Bouwen (G5)**
Een gevarieerd aanbod bieden aan duurzame woningen en gebouwen die de bewoners in staat stellen zo lang mogelijk zelfstandig te blijven wonen en werken in de vertrouwde leefomgeving; met een aantrekkelijke verbinding tussen binnenruimte (het gebouw) en de buitenruimte.
- **Gezonde Voeding (G6):**
Het bewustzijn bevorderen rond gezond, duurzaam voedsel en stadslandbouw.

Deze G6 voor een Gezonde Leefomgeving zijn leidend voor alle beleidsprogramma's die te maken hebben met gezondheid, met een hechte verbinding tussen het sociale, fysieke en economische domein. De Healthy Ageing Visie vormt dan ook de basis voor het gezondheidsbeleid (2018-2021) en is verwerkt in het Groningen Ambitieweb. *Met de herontwikkeling van Stadshavens wordt ingezet op het realiseren van een gezonde stad.*

3.4.16 Groningen Gezond

De ambitie van de gemeente Groningen is dat in 2030 het aantal gezonde levensjaren is toegenomen en dat de gezondheidsverschillen zijn afgenomen. Om te komen van ambitie naar aanpak worden de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- voorkomen: door preventie en vroegtijdig inzetten op gezondheid;
- verbinden: vanuit een integrale visiegezondheid en preventie verbinden aan andere domeinen en programma's;
- vernieuwen: door een procesmatige aanpak, samen met bewoners en andere partijen, van 'onderaf', evalueren, veranderen en bijstellen waar nodig.

Met de herontwikkeling van Stadshavens wordt ingezet op een gezonde leefomgeving.

3.4.17 Uitvoeringsagenda klimaatbestendig Groningen 2020-2024

De uitvoeringsagenda op klimaatadaptatie 2020-2024 beschrijft wat de gemeente Groningen de komende jaren gaat doen aan klimaatadaptatie. Het geeft antwoord op de vraag hoe Groningen zich moet voorbereiden op het veranderende klimaat en welke aanpassingen hiervoor nodig zijn.

De ambitie is om Groningen voor 2050 klimaatbestendig te maken. Ten behoeve hiervan zijn de volgende doelstellingen geformuleerd:

- wateroverlast voorkomen;
- hittestress voorkomen en verminderen;
- ruimtelijke kwaliteit verbeteren;
- kwetsbare groepen extra beschermen.

De klimaateffecten zijn in beeld gebracht met behulp van een klimaatstresstest. Vervolgens is een participatieproces gestart met stakeholders. De strategie bestaat uit integraal werken, toekomstgericht werken, samenwerken en het goede voorbeeld geven. Zo wordt het oplossen van bestaande knelpunten waar mogelijk gekoppeld aan andere werkzaamheden.

Voor de herontwikkeling van Stadshavens is klimaatadaptief bouwen een belangrijk uitgangspunt.

3.4.18 Groninger water en rioleringsplan (GRWP)

Het beheer van water en riolering is een wettelijke taak voor de gemeente. Hieruit zijn drie wettelijke zorgplichten ontstaan:

- het inzamelen en afvoeren van afvalwater;
- het inzamelen en afvoeren van regenwater;
- het voorkomen van grondwateroverlast door overtollig grondwater af te voeren.

In het GRWP 2020-2024 staat het behoud en de versterking van een gezonde leefomgeving centraal. Riolering is en blijft een belangrijk middel voor het handhaven van een goede volksgezondheid en het voorkomen van de verspreiding van ziektes. De zorgplichten raken daarnaast diverse maatschappelijke ontwikkelingen, zoals de opgave om CO₂-neutraal te worden en de noodzaak om adequaat om te gaan met klimaatverandering.

Watersysteem en riolering zijn belangrijke middelen voor klimaatadaptatie. Het GRWP bevat daarom verschillende klimaatmaatregelen, zoals:

- Het water- en rioleringsstelsel wordt zo ontworpen dat het een bui die theoretisch eenmaal per twee jaar voorkomt, zonder hinder of overlast kan afvoeren. Daarnaast is berekend in de stresstesten wat er gebeurt bij langdurige zeer hevige neerslag: in die situaties is hinder en ernstige hinder acceptabel, maar overlast (langdurig en op grotere schaal 'water op straat', met water in winkels, woningen met materiële schade en mogelijk ook ernstige belemmering van het (economische) verkeer) moet zo veel mogelijk voorkomen worden.
- Afkoppelen regenwater: bij nieuwbouw, wijkvernieuwing, grootschalige renovatie of herstructurering is het aanleggen van een gescheiden riool uitgangspunt.
- Klimaatadaptatie: er zijn vele maatregelen beschreven, waaronder het ontwikkelen van een integrale aanpak, stimuleren van groene daken en het uitbouwen van het persleidingssysteem.

Met de herontwikkeling van Stadshavens wordt de nieuwe riolering gerealiseerd in overeenstemming met het GRWP en de nog in ontwikkeling zijnde regenwaterverordening.

3.4.19 Lokale verordeningen

Op het moment dat de Omgevingswet in werking treedt, heeft de gemeente Groningen automatisch het tijdelijke omgevingsplan. Dit plan bestaat uit de geldende bestemmingsplannen, beheersverordeningen, uitwerkings- en wijzigingsplannen, exploitatieplannen, inpassingsplannen, bodemkwaliteitskaarten, een aantal (onderdelen uit) gemeentelijke verordeningen en de Bruidsschat van het Rijk. Een deel van de regels uit verordeningen zijn dus al onderdeel van het tijdelijke omgevingsplan op het moment dat de Omgevingswet in werking treedt. Uit de Erfgoedverordening gaan alleen de regels over archeologie over, de rest van de regels blijft in de verordening achter. Daarnaast zijn ook regels over geurbelasting door veehouderij op een geurgevoelig object in een gemeentelijke verordening onderdeel van het tijdelijke deel van het omgevingsplan. Dit zijn regels op grond van artikel 6 van de Wet geurhinder en veehouderij. Er gelden in Groningen geen geurverordeningen die opgaan in het tijdelijke deel. Tot slot zijn regels over afvloeiend hemelwater of grondwater in de riolering die zijn opgenomen in een gemeentelijke verordening onderdeel van het tijdelijke omgevingsplan. Dit zijn regels op grond van artikel 10.32a Wet milieubeheer.

Uiterlijk 31 december 2029 moeten de regels uit de gemeentelijke verordeningen die zien op de fysieke leefomgeving in het omgevingsplan zijn opgenomen. De artikelen uit de lokale verordeningen worden beoordeeld aan de hand van het stroomschema uit de 'Handreiking Verordeningen in het omgevingsplan' van de VNG. De regels uit de lokale verordeningen worden via het stroomschema in drie verschillende categorieën geplaatst.

3.4.19.1 Stappenplan verordening Handreiking VNG

1. Neem de bestaande verordeningregels op in een overzicht
2. Analyseer de verordeningregels en bepaal volgens het stroomschema of sprake is van een regel die:
 - a. niet in het omgevingsplan mag worden opgenomen
 - b. in het omgevingsplan moet worden opgenomen
 - c. in het omgevingsplan mag worden opgenomen
3. Bepaal welke van de regels die mogen worden opgenomen wel en niet worden opgenomen in het omgevingsplan.

Mag niet-categorie

Regels die vallen in deze categorie mogen niet worden opgenomen in het omgevingsplan. Daarbij wordt onderscheid gemaakt in drie categorieën:

- *Regels buiten de reikwijdte van de Omgevingswet*
De reikwijdte van de Omgevingswet is geregeld in artikel 1.2 en 1.3 Ow. Regels met een ander onderwerp of motief dan de fysieke leefomgeving of regels die niet gaan over activiteiten die gevolgen hebben of kunnen hebben voor de fysieke leefomgeving, mogen niet in het omgevingsplan worden opgenomen. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om een verordening die is vastgesteld op grond van artikel 8 van de Participatiewet.
- *Regels op grond van bijzondere wetten*
Artikel 1.4 Ow bepaalt dat de Omgevingswet niet van toepassing is op onderwerpen die wel zien op de fysieke leefomgeving, maar die bij of krachtens een andere wet uitputtend zijn geregeld. Deze regels mogen dus niet worden opgenomen in het omgevingsplan.
- *Regels genoemd in artikel 2.1 lid 2 Omgevingsbesluit*
In dit artikel zijn een aantal regels expliciet genoemd die niet meegenomen mogen worden naar het omgevingsplan. Hierbij gaat het ten eerste om regels die (deels) wel betrekking hebben op de fysieke leefomgeving maar die hoofzakelijk worden gesteld met het oog op de handhaving van de openbare orde en veiligheid. Ten tweede gaat deze bepaling over regels met strafbaarstellingen en over financiële regels.

Moet-categorie

Regels die in deze categorie vallen moeten worden opgenomen in het omgevingsplan. Hiervoor zijn verschillende grondslagen te vinden in de Omgevingswet:

- *Afdeling 2.5 Omgevingswet*
Wanneer regels over verplicht op te nemen onderwerpen (op grond van afdeling 2.5 Omgevingswet) zijn opgenomen in een gemeentelijke verordening, moeten deze regels verplaatst worden naar het omgevingsplan. Hierbij gaat het om instructies van het Rijk en de provincie Groningen.
- *Artikel 4.2 lid 1 Omgevingswet*
Op grond van artikel 4.2 lid 1 Omgevingswet moeten regels uit de lokale verordeningen opgenomen worden in het omgevingsplan indien het gaat om een evenwichtige toedeling van functies aan locaties. Hierbij moet onder andere gedacht worden aan regels over geur, geluid en parkeren.
- *Artikel 2.7 Omgevingswet jo. artikel 2.1 lid 1 Omgevingsbesluit*
Regels die de fysieke leefomgeving wijzigen, moeten eveneens worden opgenomen in het omgevingsplan. Daarvan is sprake als het gaat om een directe fysieke ingreep door de mens in de tastbare leefomgeving zowel boven als ondergronds.

De regels die in de moet-categorie vallen, moeten uiterlijk op de genoemde datum in het omgevingsplan zijn opgenomen. Is dat niet het geval, dan komen ze te vervallen.

Mag-categorie

Tot slot zijn er nog artikelen uit de lokale verordeningen die vallen in de 'mag'-categorie. Hierbij gaat het over gevolgen voor de fysieke leefomgeving die voortvloeien uit het gebruik van onderdelen van de fysieke leefomgeving, het gebruik van natuurlijke hulpbronnen, activiteiten waardoor emissies, hinder of risico's worden veroorzaakt en het nalaten van activiteiten. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om regels die gesteld zijn op grond van artikel 2.1 en 2.2 van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo). Bij deze categorie moet de gemeente een keuze maken waar de desbetreffende regel wordt opgenomen: of in het omgevingsplan of in de betreffende verordening.

3.4.19.2 Verordeningen gemeente Groningen

De verordeningen in Groningen zijn geïnventariseerd en geanalyseerd. Momenteel wordt er gewerkt aan de uitwerking hiervan in regels voor het omgevingsplan. Hierbij wordt aangesloten op de systematiek van het definitieve omgevingsplan. Ook voor Stadshavens zijn de regels uit de verordeningen relevant, bijvoorbeeld voor monumentale bomen, standplaatsen, evenementen en gemeentelijke monumenten. De verordeningregels zijn nog niet in het voorontwerp opgenomen, maar mogelijk wel ten tijde van de terinzagelegging van het ontwerp van de wijziging van het omgevingsplan voor Stadshavens.

3.5 Bruidsschat

Met het in werking treden van de Omgevingswet komen veel rijksregels die in onder meer het Activiteitenbesluit, Besluit omgevingsrecht, Bouwbesluit en Woningwet te vervallen. Als deze vervallen regels toch nodig zijn om de evenwichtige toedeling van functies aan locaties te borgen, moeten gemeenten deze opnemen in het omgevingsplan.

Nu zal het merendeel van de gemeenten geen omgevingsplan vaststellen op het moment dat de Omgevingswet in werking is getreden. De tot dat moment geldende bestemmingsplannen gaan dan over in een omgevingsplan van rechtswege. De vervallen rijksregels zijn daarin logischerwijs niet opgenomen. Om er voor te zorgen dat hierdoor geen regelhaat ontstaat, worden deze vervallen rijksregels van rechtswege als 'bruidsschat' aan het omgevingsplan van rechtswege gehecht. Deze bruidsschatregels zijn opgenomen in hoofdstuk 1 (begripsbepalingen) en hoofdstuk 22 (inhoudelijke regels) van het omgevingsplan. Hoewel deze bruidsschat onderdeel uitmaakt van het zogenoemde 'tijdelijke deel' van het omgevingsplan, blijft deze van kracht tot het moment dat de gemeente deze regels met een besluit tot wijzigen van het omgevingsplan wijzigt of laat vervallen.

3.5.1 Schrapen, overnemen of wijzigen

De gemeente weegt bij het maken van een omgevingsplan af of deze regels geschrapt, overgenomen of gewijzigd worden en geeft daarmee invulling aan de decentrale afwegingsruimte. Na de transitieperiode vervallen de regels uit de bruidsschat niet van rechtswege. Dit houdt in dat de bruidsschat onderdeel blijft uitmaken van het omgevingsplan tot het moment dat de gemeente hier met het besluit tot wijzigen van het omgevingsplan in ingrijpt.

Voorrangsregel

In de bruidsschat is een voorrangsregel opgenomen die regelt welke regel voorgaat bij strijdigheid met andere regels uit het tijdelijk omgevingsplan zoals het bestemmingsplan, een bestemmingsplan met verbrede reikwijdte of een beheersverordening (zie de opsomming in artikel 4.6, eerste lid van de Invoeringswet Omgevingswet). In geval van strijdigheid prevaleert de regel uit het tijdelijk omgevingsplan boven de regel uit de bruidsschat. Aandachtspunt daarbij is dat op grond van deze voorrangsregel de strijdige regel uit de bruidsschat komt te vervallen. Er geldt op dat moment voor dat onderwerp dus geen regel om de evenwichtige toedeling van functies aan locaties te borgen dan de regel in het tijdelijke deel die uit het bestemmingsplan stamt.

Milieubelastende activiteiten en de bruidsschat

De bruidsschat bevat milieuregels voor activiteiten die lokaal geregeld kunnen worden. Bijvoorbeeld over geluidshinder of geurhinder bij een horecagelegenheid, sportinrichting of een winkel. Ook bevat de bruidsschat regels over immisies van geluid, geur en trillingen.

3.5.2 Regels bruidsschat en Stadshavens

De gemeente Groningen heeft voor haar omgevingsplan een structuur vastgesteld waarin de regels themagewijs worden ingedeeld. Binnen deze structuur hebben de bruidsschatregels een plek gekregen in hoofdstuk 25 van het omgevingsplan. Met het wijzigen van het tijdelijke deel van het omgevingsplan van de gemeente Groningen, moeten dus de bruidsschatregels van hoofdstuk 22 overgaan naar hoofdstuk 25.

Deze motivering richt zich op de wijziging van het omgevingsplan van de gemeente Groningen in verband met de voorgenomen ontwikkeling van het deelgebied Stadshavens. Daarmee worden als gezegd de binnen dit gebied bestaande milieubelastende activiteiten voor het merendeel onder het overgangsrecht geplaatst. Op deze milieubelastende activiteiten blijven de regels uit de bruidsschat van toepassing. In de paragrafen Geluid (zie paragraaf 5.3) en Geurbelasting (zie paragraaf 5.5) wordt hier nader op ingegaan.

3.6 Beleidsdoelen voor Stadshavens voortvloeiend uit de beleidsanalyse

De ontwikkeling van Stadshavens vloeit rechtstreeks voort uit de aanwijzing van de Regio Groningen als NOVEX-gebied, de toekomstagenda, The Next City en de nieuwe omgevingsvisie 'Levende Ruimte'. De hoofdoelstelling voor Stadshavens is bijdragen aan de (gemengde) woningbouwopgave voor Groningen binnen de compacte stad, door het energieneutraal ontwerpen van een nieuw, gezond, inclusief, klimaatneutraal en toekomstbestendig woon-werkgebied.

3.6.1 Beleidsdoelen

De doelen uit de verschillende beleidsvisies en de ambitie van de gemeente waaraan Stadshavens moet voldoen en waarop doelbereik kan worden getoetst, zijn:

- realiseren van een goede leefbaarheid, met voldoende aandacht voor diversiteit en inclusiviteit;
- ontwerpen van een gezonde, groene en toekomstbestendige wijk (Healthy Ageing);
- klimaatneutrale wijk realiseren, die bijdraagt aan de ambitie van Groningen om in 2035 CO₂-neutraal te zijn;
- verbeteren van de verbinding met en beleving en benutting van het water (Eemskanaal);
- bijdragen aan de verandering van het verplaatsingsgedrag naar ruimte-efficiënt, schoon en gezond vervoer.

3.6.2 Randvoorwaarden

Vanuit de omgevingsvisie zijn de volgende randvoorwaarden van toepassing:

- het benutten van bestaande kwaliteiten op het gebied van water, landschap en cultuurhistorie;
- de verbinding naar Meerstad en Ommeland verbeteren;
- openbare ruimte is openbaar: beperkt parkeren in de openbare ruimte;
- alle nieuwbouw is aardgasloos en CO₂-neutraal.

De randvoorwaarden uit de mobiliteitsvisie voor de ontwikkeling van Stadshavens zijn beschreven in paragraaf 3.4.3, waarbij vooral het weren van het parkeren in de openbare ruimte en het voorrang geven aan lopen, fietsen en (emissiearme) deelmobiliteit van belang zijn.

Hoofdstuk 4 Hoe gaan we het regelen (stap 3)

4.1 Uitwerking in de regels

De transformatie van Stadshavens zal gefaseerd per deelgebied van west naar oost plaatsvinden. Deze wijziging van het omgevingsplan maakt deze ontwikkelingen nog niet mogelijk, maar bereidt deze alleen voor. Per individuele deelontwikkeling (per deelgebied) wordt een afzonderlijke wijziging van het omgevingsplan vastgesteld.

4.1.1 Bestaande activiteiten

In deze eerste wijziging van het omgevingsplan Groningen voor Stadshavens zijn de activiteiten in het openbaar gebied en het bestaande woongebied tussen de Damstersingel, Balkgat en het Eemskanaal Noorzijde toegestaan. De brandweerkazerne van de Veiligheidsregio Groningen (VRG) is eveneens toegestaan. Dit met uitzondering van het oefengebouw dat op het meest oostelijke deel aan de zijde van het Eemskanaal. Dit gebouwtje wordt gebruikt om het blussen van branden in gebouwen te oefenen. Het gebouwtje ligt op relatief korte afstand van (70 meter) van het EMG-gebouw. Gelet op de invloed van deze activiteit op dit ontwikkelveld, wordt dit deel van het oefenterrein onder het overgangsrecht geplaatst.

Zoals aangegeven worden de bestaande bedrijfsmatige activiteiten die buiten het hiervoor genoemde gebied plaatsvinden onder het overgangsrecht worden geplaatst. In de planregels wordt voor de verschillende deelgebieden de bestaande activiteiten ter plaatse aangegeven en aan een vervaldatum gekoppeld. Tot deze datum zijn de betreffende activiteiten toegestaan.

4.1.2 Ontwikkelgebieden

4.1.2.1 Doelen

In de planregels wordt Stadshavens aangewezen als ontwikkelgebied. Daarbij wordt aangegeven dat het omgevingsplan voor Stadshavens gericht is op:

- het beschermen van de cultuurhistorische waarden door de instandhouding van karakteristieke gebouwde objecten en gebouwen en gemeentelijke monumenten
- het faciliteren van een deel van de groei van de stad Groningen in Stadshavens
- het versterken van groen en het realiseren van een netwerk van verbindingen
- het benutten van de diversiteit en karakteristieke kwaliteiten in Stadshavens
- heroriëntatie op het water

Voor Stadshavens als ontwikkelgebied zijn de 'Gouden Regels (zie paragraaf 2.5)' als kader opgenomen voor de verdere ontwikkeling.

4.1.2.2 Ontwikkelregels

In de planregels worden binnen het ontwikkelgebied Stadshavens vier ontwikkelgebieden aangewezen:

- Stadshavens deelgebied Noordwest;
- Stadshavens deelgebied Noordoost;
- Stadshavens deelgebied Zuidwest;
- Stadshavens deelgebied Zuidoost.

In de planregels zijn randvoorwaarden (ontwikkelregels) opgenomen waarbinnen de verdere ontwikkeling van Stadshavens zal plaatsvinden. Het gaat daarbij om het woon- en werkprogramma, de beoogde bebouwing, openbare ruimte, water en cultureel erfgoed.

Het gaat hier om de kaders die gelden voor de ontwikkeling van Stadshavens in totaal, met op sommige onderdelen onderscheid in ontwikkelgebieden. De activiteiten in het openbaar gebied die nodig zijn voor de ontwikkeling van Stadshavens zijn toegestaan.

Hiervoor is geen aparte wijziging van het omgevingsplan meer nodig.

4.1.2.3 Functietoedeling

Tot slot wordt aangegeven welke functies toekomstige functies in Stadshavens worden toegestaan.

4.1.2.4 Toekomstige wijzigingsbesluiten

De nadere detaillering van de ontwikkelgebieden wordt bij het voorbereiden van de betreffende wijzigingsbesluiten ter hand genomen. Grotendeels staan de regels voor de wijziging per ontwikkelgebied al 'klaar'. In principe is alleen nog een uitwerking van de regels voor gebruiks- en bouwactiviteiten nodig. Die kunnen met de toekomstige wijzigingen worden herzien en op maat gemaakt worden voor het betreffende ontwikkelgebied.

4.2 Welke activiteiten worden toegestaan en waar

Het gebied bestaat grofweg uit drie soorten deelgebieden:

- de ontwikkelingsgebieden waar de transformatie van een bedrijventerrein naar een woongebied met gemengde activiteiten/functies plaatsvindt;
- een deelgebied met bestaande activiteiten/functies die blijven zoals ze nu zijn;
- openbaar gebied waar hier en daar wijzigingen zijn voorzien ten dienste van de ontwikkeling van Stadshavens.

De transformatie vindt plaats per ontwikkelgebied zoals hiervoor geschetst binnen de randvoorwaarden die in deze wijziging van het omgevingsplan zijn gesteld. De bestaande activiteiten die ook na de ontwikkeling van Stadshavens blijven krijgen een actuele regeling en worden meegenomen in deze wijziging van het omgevingsplan. Hiervoor wordt zoveel mogelijk aangesloten op de geldende bestemmingsplannen maar worden de functies in een nieuw jasje gestoken, namelijk conform de gereedschapskist van het nieuwe omgevingsplan voor heel Groningen. Uitgangspunt hierbij is dat de geldende regeling zoveel mogelijk wordt overgenomen en dat voor wat betreft de bescherming van cultureel erfgoed zoveel mogelijk wordt aangesloten op het ontwerpbestemmingsplan Gebouwd Erfgoed.

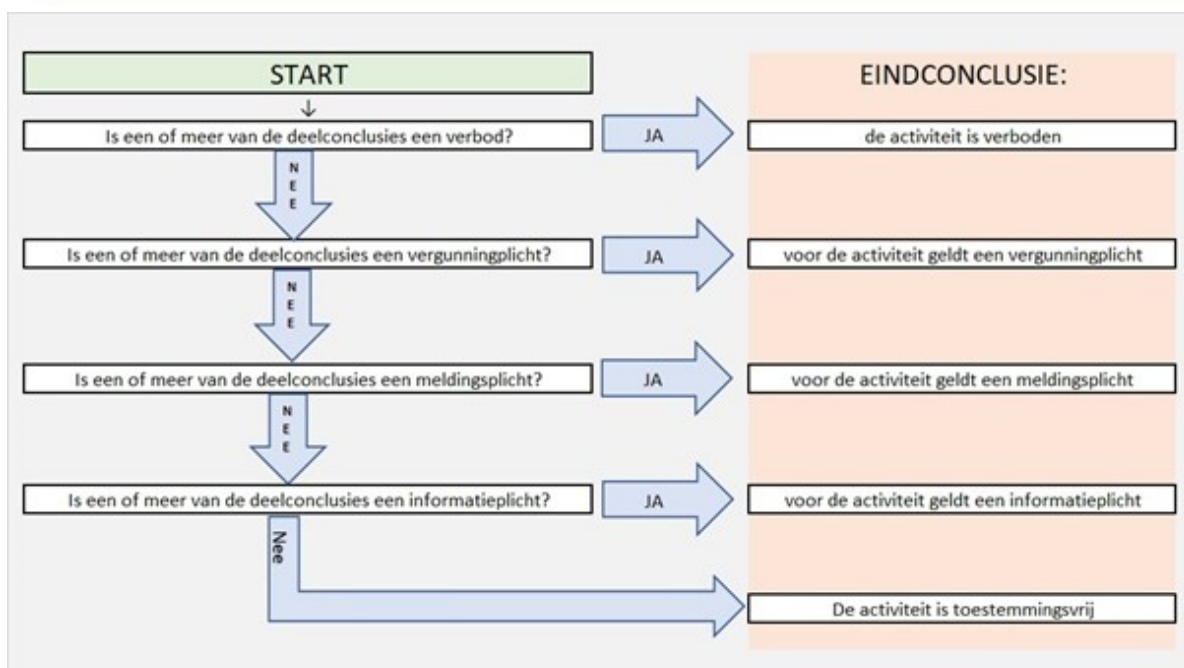
4.3 Casco omgevingsplan Groningen

Met de regels is zoveel mogelijk aangesloten op het casco omgevingsplan Groningen dat momenteel door de gemeente wordt voorbereid en die de basis vormt voor het complete omgevingsplan. Hierin zijn de bouwstenen voor de regels van het omgevingsplan opgenomen en is de structuur van de regels uitgewerkt. In het omgevingsplan gaat de gemeente uit van de activiteitgerichte benadering. Dit houdt in dat de regels zijn ingedeeld in de soort activiteiten die het betreft, zoals gebruiksactiviteiten, bouwactiviteiten, werken en werkzaamheden, gemeentelijke monumentactiviteiten, sloopactiviteiten en milieubelastende activiteiten. Stadshavens is op dit moment de eerste wijziging van het omgevingsplan dat wordt voorbereid. Daarom worden alle regels die voorkomen in dit gebied alvast opgenomen. Gedurende de procedure zal ook het casco omgevingsplan Groningen verder worden doorontwikkeld, mogelijk worden ondertussen ook andere wijzigingen van het omgevingsplan voorbereid. Uiteindelijk komen al deze wijzigingen samen in één omgevingsplan Groningen dat langzamerhand verder wordt uitgerold over het gemeentelijk grondgebied. De ontwikkeling van het casco omgevingsplan kan ertoe leiden dat tussen voorontwerp en ontwerp van de wijziging van het omgevingsplan Groningen voor ontwikkelgebied Stadshavens de regels worden aangepast om ervoor te zorgen dat beide stukken goed op elkaar aansluiten. Dit is afhankelijk van wat uiteindelijk de eerste wijziging van het omgevingsplan Groningen wordt.

Per hoofdstuk zijn de regels opgenomen en onderverdeeld in of de betreffende activiteit is toegestaan (toestemmingsvrij), of er een melding-, informatie- of vergunningplicht geldt, of dat de activiteit verboden is (verbod).

De uitleg hiervan is per activiteit opgenomen in de regels. Voor de bouwactiviteiten is dit al uitgewerkt.

Stap 1	Welke onderwerpen zijn van belang?	Dat is al bepaald: de onderwerpen in de volgende subsubparagrafen zijn van belang
Stap 2	Deelconclusie per onderwerp	Doorloop de subsubparagrafen om per onderwerp tot een deelconclusie te komen.
Stap 3	Eindconclusie voor de hele activiteit	Uit alle deelconclusies volgt de eindconclusie. Volg daarvoor onderstaand stroomdiagram en begin bij START.



4.4 Plansysteem: artikelsgewijze toelichting

Om praktische redenen is er in het voorontwerp van deze wijziging van het omgevingsplan Groningen voor gekozen om de artikelsgewijze uitleg van de verschillende bepalingen in de planregels zelf op te nemen. Als het ontwerp in de nieuwe omgevingsplansoftware wordt gemaakt en conform de STOP-TPOD standaarden wordt gepubliceerd wordt de artikelsgewijze toelichting (voor zover van toepassing) per regel opgenomen.

Hoofdstuk 5 Milieu- en omgevingsaspecten

5.1 Milieueffectrapportage

Onder de Omgevingswet geldt een plan-m.e.r.-plicht wanneer een besluit wordt voorbereid dat het kader schept voor een m.e.r.-(beoordelings)plichtige activiteit of wanneer een besluit wordt voorbereid waarvoor een zogenaamde passende beoordeling is vereist. Het planMER brengt de milieugevolgen van een plan in beeld voordat er een besluit over is genomen en onderzoekt verschillende alternatieve oplossingen en maatregelen met het oog op het beperken van effecten op de leefomgeving. Hiermee draagt het planMER ook bij aan de onderbouwing en transparantie van de effecten van een besluit en kan het als hulpmiddel worden gebruikt bij de participatie.

5.1.1 Kaderstellend plan

Of sprake is van een kaderstellend plan voor een m.e.r.-(beoordelings)plichtige activiteit blijkt uit bijlage V van het Omgevingsbesluit. De ontwikkeling van Stadshavens valt als stedelijk ontwikkelingsproject onder categorie J11. Aangezien het een flexibel omgevingsplan zal zijn waarin de realisatie van de woningen geleidelijk in de komende 15-20 jaar plaats zal vinden, is er sprake van een kaderstellend plan voor een m.e.r.-beoordelingsplichtige activiteit. Om deze reden is er een plan-m.e.r.-plicht.

In het Omgevingsbesluit is het onttrekken of kunstmatig aanvullen van grondwater met meer dan 10 miljoen m³ water aangewezen als m.e.r.-plichtig. Alle andere gevallen zijn als m.e.r.-beoordelingsplichtig aangewezen. Deze m.e.r.-(beoordelings)plicht is gekoppeld aan de omgevingsvergunning voor een wateractiviteit of de omgevingsvergunning op grond van een omgevingsverordening als bedoeld in artikel 5.4 van de wet. Ook voor deze activiteit is sprake van een kaderstellend omgevingsplan.

5.1.1.1 NRD en inspraak

Een eerste stap in de m.e.r.-procedure is het opstellen van een notitie reikwijdte en detailniveau (NRD), waarin het doel, de scope en de aanpak voor het MER worden beschreven. De NRD heeft van 11 februari tot en met 24 maart 2021 ter inzage gelegen. Gedurende deze termijn kon worden gereageerd. Hier is gebruik van gemaakt door 8 personen/organisaties, ook is van 3 partijen een overlegreactie ontvangen.

De inspraakreacties en adviezen zijn in de reactienota samengevat en beantwoord (zie bijlage 3 in deze motivering). Het MER is opgenomen als Bijlage 1 bij deze motivering, het bijlagenboek als Bijlage 2.

Naar aanleiding van de inspraakreacties is de aanpak licht gewijzigd:

- er is een aanvullend ecologisch onderzoek uitgevoerd;
- er is een variant Park toegevoegd, waarbij is onderzocht of een groot park, zoals Havenpark, met eenzelfde programma op een andere locatie in het plangebied kon worden opgenomen en waarbij woningbouw werd gerealiseerd op de locatie waar nu het Havenpark is bedacht. Dit is verder beschreven in het MER;
- er wordt breder naar waterkwaliteit gekeken dan alleen ter plaatse van het Eemskanaal;
- een hoogbouwaccent hoger dan 60 meter is aan de noordwestzijde (Certe-locatie) geen optie meer;
- het huidige en toekomstige gebruik van de Deense Haven is beter beschreven en meegenomen in beschrijving van de effecten.

Ook heeft de Commissie voor de m.e.r. een richtlijnenadvies uitgebracht, dat is als bijlage toegevoegd aan het MER. De punten uit het advies van de Commissie bevestigen grotendeels de reeds in de NRD voorgestelde aanpak en zijn waar nodig in het MER meegenomen. In haar advies geeft de Commissie ook de suggestie een extra variant op te nemen met maximale inzet op de kwaliteit van de openbare ruimte (en van daaruit oplossingen zoeken voor mobiliteit, parkeren, afval en logistiek).

Naar onze mening is het uitgangspunt en de ontwerp-opgave van het planvoornemen reeds maximale kwaliteit van de openbare ruimte en kunnen de overige punten meegenomen worden in de nieuwe variant Park.

5.1.1.2 Vervolg m.e.r.-procedure

Het MER wordt gelijktijdig met het (voor)ontwerp-omgevingsplan ter inzage gelegd. Het MER vormt vervolgens een bijlage voor het vast te stellen omgevingsplan en voor de aanvraag voor de omgevingsvergunning voor een wateractiviteit. In beide besluiten wordt gemotiveerd op welke wijze in het besluit/plan is omgegaan met de resultaten en conclusies uit het MER. Het MER wordt voor toetsing aangeboden aan de Commissie bij de eerste ter inzageperiode van dit omgevingsplan.

5.1.2 Passende beoordeling

Uit de voortoets van de Notitie Reikwijdte en Detailniveau (NRD) is gebleken dat voor het omgevingsplan een passende beoordeling niet noodzakelijk is.

De voortoets is geactualiseerd en bijgevoegd als Bijlage 2 in het bijlagenboek bij het MER (zie Bijlage 2). Gezien de duurzaamheidsdoelstellingen (ten minste CO₂-neutraal en gasloos) en de afstand tot stikstofgevoelige gebieden wordt ook voor het totale plangebied op voorhand de noodzaak van een passende beoordeling uitgesloten.

5.1.3 Samenvatting van het MER

In het MER worden de effecten van de planontwikkeling en de mogelijke alternatieven, varianten of eventuele scenario's vergeleken met de referentiesituatie in 2030. De referentiesituatie bestaat uit de huidige, feitelijke, legale situatie (dus passend binnen het planologisch kader) en autonome ontwikkelingen in en rondom het plangebied. Autonome ontwikkelingen zijn ontwikkelingen die zich ook voordoen als het planvoornemen niet wordt uitgevoerd, bijvoorbeeld als gevolg van vastgesteld beleid, projecten waarover al definitieve besluitvorming heeft plaatsgevonden, andere redelijk zekere ontwikkelingen of de autonome groei van het verkeer.

5.1.3.1 Beschreven en onderzochte situaties

In deze MER zijn de volgende situaties beschreven en onderzocht:

- Referentiesituatie
- Planvoornemen
- Alternatief verkeer (verdergaande verduurzaming van de mobiliteit, daarmee samenhangend andere verdeling van de modaliteiten en andere verkeersgeneratie en het toepassen van aangepaste parkeernorm 0,5 in plaats van 1).
- Alternatief tijdelijk (gaat in op de fasering en tussenfases, waarbij gedurende circa 15 à 20 jaar een transitiegebied bestaat waar leefomgevingskwaliteit moet worden geborgd).
- Aanlegfase (dit is geen echt alternatief, maar heeft betrekking op effecten van de aanlegwerkzaamheden).
- Variant hoogbouw (onderzoek naar hoogbouwmogelijkheden hoger dan 60 meter in het oosten van het plangebied).
- Variant park (doel: onderzoeken of een groot park met eenzelfde programma op een andere locatie tot (milieu)voordelen zou kunnen leiden).

Referentiesituatie en planvoornemen

Het huidige gebruik, zoals beschreven in deze motivering (paragraaf 2.1), en het MER vormen samen met de autonome ontwikkeling in en rond het plangebied de referentiesituatie. In het geval van autonome ontwikkelingen gaat het om ontwikkelingen en activiteiten die met enige zekerheid plaats zullen vinden, ook als de voorgenomen ontwikkeling niet door gaat. Bij Stadshavens wordt met name gedacht aan het geleidelijke vertrek van de aanwezige bedrijvigheid.

De belanghebbenden in het plangebied zijn al enige tijd op de hoogte van de voorgenomen ontwikkelingen zoals deze zijn voorgesteld in de ontwikkelstrategie 'Eemskanaalzone: Stad aan het Water', waardoor reeds wordt voorgesorteerd op de ontwikkelingen die met het Omgevingsplan Stadshavens mogelijk worden gemaakt door het vertrek van bedrijven.

Daarnaast zijn er autonome ontwikkelingen die raakvlakken hebben met het plangebied, waarbij het met name gaat om verkeerskundige ontwikkelingen. Deze worden beschreven in het MER. De effecten hiervan zijn, tenzij anders aangegeven, opgenomen in het MER gehanteerde verkeersmodellen en -analyse.

Het planvoornemen is al eerder in deze motivering beschreven (zie paragraaf 2.3).

Alternatief Verkeer

Het alternatief verkeer bestaat samengevat uit verdergaande verduurzaming van de mobiliteit. Daarmee samenhangend wordt ook uitgegaan van een andere verdeling van de modaliteiten, een aangepaste parkeernorm (0,5 pp/won in plaats van 1 pp/won) en de daaruit volgende andere verkeersgeneratie. Voor dit alternatief is in het MER gezocht naar reële oplossingen voor de verkeersknelpunten in de omgeving die in de huidige situatie al aanwezig zijn en die mogelijk worden beïnvloed door de planontwikkeling.

Voor dit alternatief is gezocht naar reële mogelijke oplossingen voor de verkeersknelpunten in de omgeving, die in de huidige situatie al aanwezig zijn en mogelijk worden beïnvloed door de planontwikkeling. Dit blijkt niet mogelijk te zijn, het meest logische is aan te sluiten bij de mogelijkheden tot een verregaande mobiliteitstransitie zoals in de Mobiliteitsvisie is verwoord.

In het alternatief Verkeer worden de regionale grenzen van de mobiliteitstransitie verkend, waarbij deelmobiliteit (een soort tussenvorm van individueel en collectief vervoer) partieel de vraag naar mobiliteit voor het gebied Stadshavens gaat invullen. In de openbare ruimte wordt dit ondersteund door aan de 'aanbodzijde' het aantal parkeerplaatsen in het gebied Stadshavens te halveren. Een dergelijke inperking van het aantal parkeerplaatsen past binnen het nieuwe parkeernormenbeleid, waarbinnen het gebied Stadshavens is aangemerkt als 'Ontwikkelzone' waarbij deze specifieke parkeerbehoefte tot de mogelijkheden behoort.

Bewoners gaan hierdoor gebruik maken van andere vervoerswijzen, omdat het bezitten en stallen van een personenauto in het plangebied niet vanzelfsprekend is. Het openbaar vervoer, de fiets en deelmobiliteit (zoals deelfietsen, deelscooters en deelauto's) zijn alternatieve keuzes voor het maken van dagelijkse verplaatsingen. Ten opzichte van de autonome situatie is er sprake van een beperkte verandering van verkeersstromen omdat de autonome verkeersstromen wegvallen.

Alternatief Tijdelijk

Het uitgangspunt is dat minimaal 150 woningen per jaar in een tijdsbestek van circa 15-20 jaar worden uitgevoerd. Afhankelijk van de behoefte kan dit aantal meer zijn. De ontwikkelrichting verloopt in de basis van west naar oost. De gefaseerde uitvoering van de infrastructuur (ondergronds en bovengronds) wordt afgestemd op de te ontwikkelen gebieden. De bovengrondse infrastructuur zal per deelplan worden aangelegd.

Voor het ontwikkelen van de deelplannen is het van belang om de voorzieningen bereikbaar te maken. Er wordt nu vanuit gegaan dat de nieuwe bewoners grotendeels gebruik gaan maken van het aanbod in de Oosterparkwijk. Binnen dit alternatief wordt onderzocht welke effecten te verwachten zijn, zowel binnen als buiten het plangebied, in de tussenfase en/of als na verloop van tijd blijkt dat de woningbouw stagneert. Hiervoor wordt in het MER beoordeeld welke randvoorwaarden moeten worden gesteld om te zorgen dat ook in deze situatie sprake is van een volwaardige wijk, die aansluit bij de omgeving. Hierbij gaat het vooral om mogelijk verkeershinder en leefomgevingskwaliteit.

Uitgaande van de ontwikkeling van west naar oost, is in het MER het eerste deel van de woningbouwopgave voorzien op de Certe-locatie en het Betonbos en verder richting de Eltjo Ruggeweg. Uitgangspunt is hierbij het voorlopig voortzetten van het huidige gebruik van de locaties waar de politie en VRG zijn gevestigd en van de oostelijke bedrijfslocaties, zoals de bouwmarkt. Deze worst case-situatie, waarbij maximale functiemenging optreedt, is uitgangspunt in dit alternatief, zodat de mogelijke effecten goed beoordeeld kunnen worden en op grond hiervan mogelijke keuzes in de volgorde van acties kunnen worden bepaald. Ook de bereikbaarheid van de locaties van de VRG en politie moet te allen tijde geborgd worden. Dit onderzoek richt zich vooral op mogelijke overlast bij woningen en/of beperkingen bij de bestaande bedrijven (ontsluiting en parkeren, geluid, stof, geur en veiligheid).

Aandachtspunt bij aanleg en bereikbaarheid is de herinrichting van het Damsterdiep. Dit is een belangrijke verkeersroute, die een rol heeft in het opvangen van de (extra) verkeersstromen tijdens alle werkzaamheden in de stad. Dit betekent dat het Damsterdiep in goede afstemming met de overige infrastructurele projecten wordt aangepakt

Aanlegfase

Uitgaande van het realiseren van minimaal 150 woningen per jaar, zal de totale ontwikkeling van Stadshavens ruim 15-20 jaar in beslag nemen. Dit betekent dat er goed moet worden nagedacht over de fasering, zodat onnodige langdurig overlast van bouwactiviteiten wordt voorkomen, zowel bij de omliggende buurten als bij de eerst ontwikkelde delen.

Om het plan te realiseren zijn verschillende werkzaamheden nodig, namelijk sloop, grondwerkzaamheden, heien, bouwen en inrichten van de openbare ruimte. De werkzaamheden zullen per deelgebied worden uitgevoerd, in beginsel in de dagperiode. Het kan nodig zijn om installaties, zoals grondwater-pompen, continu aan te hebben staan. Globaal wordt onderzocht welke aspecten tot hinder zouden kunnen leiden en welke randvoorwaarden of mitigerende maatregelen mogelijk en nodig zijn om overlast zoveel mogelijk te voorkomen. Ook wordt rekening gehouden met effecten van bouwverkeer.

Het uitgangspunt voor de ontwikkeling is het toepassen van een zoveel mogelijk gesloten grondbalans. De kans is echter groot dat dit niet haalbaar is, omdat grote delen van het plangebied gesaneerd moeten worden en de grond niet altijd of overal niet direct herbruikbaar is in het plangebied. Dit wordt per deelgebied uitgewerkt als de plannen concreet zijn en nader bodemonderzoek is uitgevoerd en een eventueel saneringsplan is opgesteld. Om deze reden wordt dit in dit MER niet nader uitgewerkt

Variant Park

De oorspronkelijke keuze voor de locatie van het park op de zandoverslag, heeft te maken met de ligging aan en verbinding met het water, de locatie binnen het gehele ontwikkelingsgebied voor de toekomstige Eemskanaalzone, de beschikbare ruimte en ontsluiting en de naar verwachting wat lagere woonkwaliteit vanwege de nabijheid van zowel het geluidgezoneerde industrieterrein als de drukke wegen, de ligging van ondergrondse infrastructuur, de bedrijvigheid in de Scandinavische haven en de externe veiligheidssituatie vanaf de vaarweg. Het park heeft een bovenwijks doel, voor de hele Eemskanaalzone, maar ook voor andere wijken in de omgeving. Naast een groen park, met verbinding met het water, is het ook een ontmoetingsplek met ruime mogelijkheden voor cultuur, evenementen, horeca en sport. Dit betekent dat er een bepaalde omvang nodig is, dat deze functies niet zomaar versnipperd kunnen worden

De overwegingen om hier toch woningen te realiseren en op een andere plek in het plangebied een park of meerdere, kleinere parken te ontwerpen, hebben betrekking op de bereikbaarheid en de bruikbaarheid van de locatie, mogelijkheden voor het hele programma (cultuur, sport, horeca, evenementen, groen en verbinding met het water) en de kwaliteit van bestaand groen en de mogelijkheden dit te behouden.

Als gezocht wordt naar een logische plek voor een park van circa 1 hectare, komen deelgebied Noordoost en Noordwest beide in aanmerking. Eén van de suggesties was het realiseren van dit park ter plaatse van het Betonbos, om zo kap of verplaatsing van bomen te voorkomen. Een andere locatie voor (een deel) van de activiteiten uit het programma voor het Havenpark is de groenstrook ten noorden en noordoosten van de jachthaven. De woningbouwopgave voor deze locaties wordt dan verplaatst naar de locatie zandoverslag.

In de inspraak is ook genoemd dat het park over verschillende locaties kan worden opgesplitst. Aangezien er al veel groenvoorzieningen in het plangebied worden opgenomen in de openbare ruimte heeft dit weinig meerwaarde: in ieder deelgebied zijn al groene binnenhoven en pleinen voorzien. Ook lijkt het onlogisch om het programma op te splitsen, omdat dan de synergie en de bovenwijkse aantrekkingskracht verloren gaan. Om deze reden wordt in het MER alleen gekeken naar een variant met een gelijkwaardig park qua ruimte en met compleet programma nabij het Betonbos of nabij de jachthaven.

Variant Hoogbouw

Deze variant onderzoekt de mogelijkheid en wenselijkheid om een of meer hoogteaccenten te realiseren van 60 meter of hoger (20 bouwlagen of meer in plaats van het toegestane maximum van 15 bouwlagen). Binnen de variant hoogbouw worden twee situaties ter plaatse van de voormalige zandoverslag nader beschouwd. Onderzocht wordt welke effecten kunnen ontstaan wanneer gebouwen worden gerealiseerd met een bouwhoogte van minimaal 60 meter. Om de effecten in beeld te brengen, zijn ten behoeve van het MER twee fictieve ontwerpen gemaakt. De eerste variant schetst een situatie met een enkele woontoren, de tweede variant schetst een situatie met een cluster van woontorens.



Afbeelding 5.1: Globale fictieve schetsen hoogbouwvarianten (links met een enkele woontoren en rechts met een cluster van woontorens)

5.1.3.2 Milieueffecten gebruiksfase

In het MER en de onderliggende rapporten zijn de milieueffecten van alle onderzoekssituaties bepaald (met modellen, op basis van openbare informatie of op basis van expert judgement). Deze milieueffecten zijn vergeleken met de effecten in de referentiesituatie. Het resultaat van deze vergelijking is opgenomen in onderstaande tabel. In het MER is in meer detail onderbouwd wanneer een +, 0/+, 0 (neutraal), -/0 of - wordt gerealiseerd ten opzichte van de effecten in de referentiesituatie. De aanlegfase is hierin niet opgenomen, deze is apart beoordeeld.

Tabel 5.1: Samenvattende beoordeling effecten ten opzichte van de referentiesituatie (huidige situatie + autonome beoordeling)

Toetsingscriterium		Planvoornemen	Alternatief Verkeer	Alternatief Tijdelijk	Variant Park	Variant hoogbouw
Verkeer	Bereikbaarheid gemotoriseerd verkeer	-	-/0	-/0	-	-
	Bereikbaarheid openbaarvervoer	0	0/+	0	0	0
	Bereikbaarheid langzaam verkeer	+	+	0/+	+	+
	Verkeersveiligheid	0/+	0/+	0/+	0/+	0/+
	Parkeren	+	0/+	+	0/+	0/+
Geluid	Effect op bestaande woningen (VL)	-/0	-/0	0	-/0	-/0
	Geluidbelaste woningen binnen plangebied (VL)	0	0	0	0	0
	Geluidbelaste woningen binnen plangebied (IL)	+	+	-/0	-/0	-/0
Luchtkwaliteit	Toename concentraties NO ₂ , PM ₁₀ of PM _{2,5}	0	0	0	0	0
Geur	Kans op (toename) geurhinder	0	0	0	0	0
Bodem	Bodemopbouw, kans op zettingsschade	-/0	-/0	-/0	-/0	-/0
	Bodemkwaliteit	0/+	0/+	0/+	0/+	0/+
Grondwater	Grondwaterkwaliteit, grondwateroverlast	0	0	0	0	0
Water	Invloed op waterkwantiteit	0/+	0/+	0/+	0/+	0/+
	Invloed op waterkwaliteit	0	0	0	0	0
	Invloed op waterketen	0	0	0	0	0
	Invloed op vaarwegen	0	0	0	0	0
Klimaatadaptatie	Kans op schade overstroming/droogte	0/+	0/+	0/+	0/+	0/+
	Kans op hittestress	-/0	-/0	-/0	-/0	-/0
Energietransitie	CO ₂ -emissies	0	0	0	0	0
Circulariteit	Bijdrage aan circulaire samenleving	0/+	0/+	0/+	0/+	0/+
Externe veiligheid	Toename groepsrisico/woningen in aandachtsgebied	-/0	-/0	-/0	-	-/0
Windhinder	Windklimaat	0/+	0/+	0/+	0/+	0
	Kans op windgevaar	-/0	-/0	-/0	-/0	-/0
Bezinning	Voldoen aan TNO-norm	-/0	-/0	-/0	-/0	-/0
Landschap	Aantasting landschappelijke waarden	0/+	0/+	0/+	0	0/+
Cultuurhistorie	Aantasting cultuurhistorische waarden	0/+	0/+	0/+	0	0/+
Archeologie	Kans op verstoring waarden	-	-	-	-	-
Ecologie	Effecten op beschermde gebieden, N2000/NNN	0/+	0/+	-/0	0/+	0/+
	Effecten op beschermde gebieden SES	0/+	0/+	-/0	-/0	0/+
	Effecten op beschermde soorten	0	0	-/0	-/0	0
Gezondheid	Gezondheidsbevordering (inclusief kernwaarden)	0/+	0/+	0	0/+	0/+
	Gezondheidsbescherming	-/0	-/0	-/0	-/0	-/0

In de samenvatting van het MER en in het MER zelf wordt nader ingegaan op de diverse toetsingscriteria en de beoordeling van de effecten ten opzichte van de referentiesituatie (zie Bijlage 1 bij deze motivering).

5.1.3.3 Milieueffecten aanlegfase

Omdat de hele bouwperiode 20 jaar in beslag kan nemen, is in het MER ook aandacht besteed aan de effecten van de bouwwerkzaamheden. In onderstaande tabel is de samenvattende beoordeling voor de aanlegfase opgenomen en toegelicht.

Tabel 5.2: Samenvattende beoordeling

Toetsings-criterium	beoordelingscriterium	Toelichting	Aanleg-fase
Verkeer	Bereikbaarheid gemotoriseerd verkeer	Tijdens aanpak Damsterdiep zijn extra maatregelen nodig (bijv. eenrichtingsverkeer). Aangezien wordt gebouwd per deelgebied en overall bouwwegen en -ontsluitingen zijn, is overlast te voorkomen MITS aan de zuidzijde een keerlus op het bouwterrein wordt voorzien. Met deze maatregelen is geen negatief effect te verwachten.	0
	Bereikbaarheid openbaar en langzaam vervoer	Het (beperkte) bouwverkeer heeft geen invloed	0
	Verkeersveiligheid	Het (beperkte) bouwverkeer heeft geen invloed, mits de maatregelen die bij 'bereikbaarheid' zijn beschreven worden getroffen.	0
	Parkeren	Er kunnen conflicten ontstaan doordat de Eemskanaalzone Noordzijde als locatie voor (lang)parkeerders vervalst. Dit moet tijdig worden aangekondigd.	-/0
Geluid	Bouwlawaai	Er moet worden voldaan aan de regels Bouwlawaai, waarmee ernstige overlast wordt voorkomen.	0
Lucht kwaliteit	Toename concentraties NO ₂ , PM ₁₀ of PM _{2,5} , kans op stofoverlast	Kans op emissies materieel en stofoverlast; zoveel mogelijk elektrisch materieel gebruiken, opstellocatie afstemmen op (nieuwe) woningen en bij droog weer indien nodig afdekken/nat houden zandopslag.	-/0
Geur	Kans op (toename) geurhinder	Geen aspect in de bouwfase	
Bodem	Bodemopbouw, kans op zettingsschade	Er is kans op zettingsschade bij aanwezige objecten in het gebied: mitigerende maatregelen zijn nodig.	-/0
	Bodemkwaliteit	Tijdens de aanlegfase wordt de bodem waar nodig gesaneerd.	0/+
Water	Invloed op (grond)waterkwantiteit	Invloed op (grond) waterkwaliteit tijdens bodemsanering moet worden voorkomen door zorgvuldige uitvoering.	0
Klimaat	Kans op schade overstrooming/droogte/hitte	Deze aspecten zijn in de bouwfase nog niet relevant	
Energietransitie	CO ₂ -emissies	Zoveel mogelijk gebruik maken van elektrisch materieel	-/0
Circulariteit	Bijdrage aan circulaire samenleving	Zoveel mogelijk hergebruik van bouwstoffen, zowel bij sloop als aanleg. Gebruik van duurzame materialen bij de bouw. Niet volledig hergebruik, geen gesloten grondbalans.	0
EV	Toename PR/GR/aandachtsgebieden	Bouwwerkzaamheden zijn geen risicobron of (beperkt) kwetsbare activiteit, er geldt dus geen toetsingskader	
Wind/zon	Windklimaat/windgevaar	Deze beoordeling geldt pas voor de gebruiksfase	
Landschap	Aantasting landschappelijke waarden	Deze beoordeling geldt pas voor de gebruiksfase	
Cultuurhistorie	Aantasting cultuurhistorische waarden	Deze beoordeling geldt pas voor de gebruiksfase	
Archeologie	Kans op verstoring waarden	De verwachte verstoring van archeologische waarden van het planvoornemen treedt daadwerkelijk bij de aanleg op, indien er waarden worden aangetroffen. Nader onderzoek vooraf en zorgvuldig uitvoering van opgraven/werkzaamheden voor bewaren in situ zijn nodig	-
Ecologie	Effecten op beschermde gebieden	Tijdelijk mogelijk iets extra stikstofdepositie Natura 2000, delen SES (Stedelijke ecologische structuur) worden vernietigd, maar ook weer gecompenseerd en aangelegd	-/0
	Effecten op beschermde soorten	Tijdelijk effect verlies van leefgebied (maar er worden ook nieuwe aangelegd/gemitigeerd)	-/0
Gezondheid	Gezondheidsbescherming en bevordering	De bouwwerkzaamheden zijn tijdelijk, deze zijn niet relevant voor gezondheid: de effecten van geluid en lucht zijn al bij die hoofdstukken beschreven.	

5.1.3.4 Conclusies

Gebruiksfase

Uit het MER en de voorgaande tabel blijkt dat van het planvoornemen diverse positieve effecten worden verwacht het plan draagt bij aan de doelstellingen voor extra woningen, in een gezonde, groene en toekomstbestendige en CO₂-neutrale wijk. Door toepassing van de gouden regels, natuurinclusieve bouw en door het realiseren van een autovrije en groene buitenruimte wordt zowel bijgedragen aan de transitie naar meer duurzame mobiliteit als aan het versterken van de groen-blauwe verbindingen, de verbinding met het water en de biodiversiteit.

Andere positieve effecten zijn dat de bodemkwaliteit zal verbeteren, de stikstofdepositie in Natura 2000-gebieden daalt, fietsverbindingen worden verbeterd en een bijdrage wordt geleverd aan doelstellingen als een CO₂-neutrale gemeente.

Er zijn echter ook (licht) negatieve effecten gesignaleerd, waarvoor is onderzocht of er mitigerende of compenserende maatregelen mogelijk zijn.

- Er zijn met name negatieve effecten te verwachten ten aanzien van de bereikbaarheid en de afwikkeling van het verkeer op de omliggende kruispunten. Dit is echter te verwachten: in de huidige en autonome situatie worden deze effecten ook al verwacht, het wordt alleen versterkt door de toevoeging van verkeer van en naar het plangebied. Dit is inherent aan de keuze van de planlocatie en de opgave: er zijn geen logische oplossingen voor. De toename als gevolg van de planontwikkeling is echter relatief beperkt. De verkeersaspecten moeten op gemeentelijk en/of regionaal niveau worden opgelost.
- Aangezien een deel van het plangebied een hoge archeologische verwachtingswaarde heeft worden er negatieve effecten voor archeologie verwacht. Nader onderzoek moet uitwijzen of dit daadwerkelijk ook zo is. Verwacht wordt dat bij archeologische vondsten bewaring in situ niet mogelijk is.
- Er zijn op verschillende onderdelen licht negatieve effecten te verwachten, deze worden hier toegelicht en de eventueel benodigde randvoorwaarden of mitigerende en compenserende maatregelen worden bij het voorkeursalternatief meegewogen.
 1. De geluidbelasting (wegverkeerslawaai) van enkele bestaande woningen neemt licht toe, met name aan het Damsterdiep. Hiervoor zal bij de inrichting van het Damsterdiep onderzoek naar mogelijke bronmaatregelen worden uitgevoerd, waarna een belangenafweging mogelijk is over nut en noodzaak van deze maatregelen, de hoogte van de geluidbelasting en eventuele andere geluidreducerende maatregelen.
 2. Er is kans op zettingsschade bij de bestaande leidingen, kabels, wegen en gebouwen: er zijn lokaal mitigerende maatregelen nodig om deze schade te voorkomen.
 3. De kans op hittestress neemt toe doordat de bebouwingsdichtheid en -hoogte toeneemt. Mitigerende maatregelen zoals natuurinclusief bouwen, groene daken en gevels en voldoende groen en water in de buitenruimten moeten dit effect minimaliseren.
 4. Toename woningen in aandachtsgebied: gezien de omvang van het explosie-aandachtsgebied (EAG) langs de vaarroute en de woningbouwopgave is dit niet te voorkomen. In het Omgevingsplan kan op basis van een groepsrisico-afweging (een deel van) het EAG worden aangewezen als voorschriftengebied, waarbinnen door maatregelen aan de woningen ernstige effecten worden voorkomen. Hiermee is de situatie aanvaardbaar.
 5. Windgevaar kan op enkele plekken ontstaan als hoger wordt gebouwd dat 60 m; deze zijn geïdentificeerd en zullen bij de concrete uitwerking worden meegenomen. Maatregelen als luifels en voldoende hoge bomen op strategische plekken kunnen de effecten minimaliseren.

6. Bezinning: met name bij de (middel)hoogbouw in het zuidelijke deel van het plangebied kunnen gevels aan binnenplaatsen in voor- en najaar niet voldoende zonuren op de gevel ontvangen: hier moet rekening mee worden gehouden.
7. Soorten: er worden voor vleermuizen, steenmarter, de huismus en gierboerenwaluw effecten verwacht, maar deze zijn wel te mitigeren.
8. Gezondheidsbescherming: er worden nieuwe woningen toegevoegd in een geluidbelast gebied en in het explosie aandachtsgebied langs een vaarweg: dit kan effecten hebben op de gezondheid(sbeleving). Door maatregelen aan de gevels van de woningen te treffen, kunnen deze effecten worden gemitigeerd.

Uit Tabel 5.2 blijkt dat het onderzoeken naar alternatieven en varianten niet leidt tot een duidelijk beter alternatief.

- Het **alternatief Verkeer** heeft iets minder negatieve effecten op de bereikbaarheid en de afwikkeling van het verkeer op de omliggende kruispunten, maar op de overige aspecten wijkt dit alternatief niet af van het planvoornemen. Hiermee is dit alternatief iets gunstiger, maar biedt meer een toekomstperspectief. Op grond van dit alternatief wordt aanbevolen extra in te zetten op het stimuleren van duurzame en deelmobiliteit, maar dit is nog niet concreet te maken door het aantal parkeerplaatsen verder terug te brengen, omdat dit op korte termijn tot over-lastsituaties kan leiden en dit daarmee afbreuk kan doen aan de kwaliteit van de openbare ruimte.
- Voor het **alternatief Tijdelijk** blijkt dat er aandachtspunten zijn voor die aspecten waar dit alternatief slechter wordt beoordeeld dan het planvoornemen. Dit betreft met name:
 1. de bereikbaarheid met de fiets, de stedelijke ecologische structuur, soortenbescherming en gezondheidsbevorderende aspecten; dit zijn onderdelen die beïnvloed worden door de combinatie met de bouwwerkzaamheden: aangezien de situatie per deelgebied/deelproject als afgeronde buurt wordt opgeleverd, vervallen deze aandachtspunten nadat de werkzaamheden zijn afgerond;
 2. kans op overlast door industrielawaai van nog niet verplaatste bedrijven bij de nieuwe woningen, er moet voldoende afstand worden aangehouden tot de bestaande bedrijven.

zijn geen knelpunten geconstateerd die leiden tot een andere aanpak van de aanlegperiode, al wordt het aanbevolen om waar mogelijk met de volgorde van werkzaamheden ook rekening te houden met beschermde soorten.

- De **variant Hoogbouw** leidt slechts op onderdelen tot een mindere beoordeling dan het planvoornemen: voornamelijk windhinder en de geluidbelasting vanwege industrielawaai van het geluidgezoneerde industrieterrein zijn aandachtspunten. Dit speelt echter slechts zeer lokaal en direct nabij de hoogbouw en kan in de ontwerpfase worden beoordeeld, gecompenseerd of gemitigeerd. Dit betekent dat deze variant uitvoerbaar is, maar bij het ontwerp wel extra aandacht voor deze onderwerpen nodig is.
- De **variant Park** wordt vanuit de onderzochte milieueffecten minder goed beoordeeld dan het planvoornemen met name vanwege de landschappelijke inpassing (zichtbaarheid beeldbepalende kranen), externe veiligheid (meer woningen binnen aandachtsgebieden langs vaarwegen) en de invloed op de stedelijke ecologische structuur (als er geen robuust SES-gebied in deelgebied Zuidoost wordt gerealiseerd). Op het onderdeel archeologie is er wel een klein voordeel, aangezien er geen archeologische verwachtingswaarde geldt in deelgebied. Ten aanzien van de wijkoverstijgende functie, de ligging als centrale plek binnen de Eemskanaalzone en de programmering is de variant Park minder geschikt. Ook voor deze variant geldt dat zij uitvoerbaar is, maar deze variant biedt vanuit milieuoverwegingen geen voordelen ten opzichte van het planvoornemen met het Havenpark.

Aanlegfase

Uit de beoordeling van de effecten van de bouwwerkzaamheden, blijkt dat er geen knelpunten zijn te verwachten. Net als bij ieder (langlopend) bouwproject is aandacht voor geluid, stof en emissies van belang. Ook moet rekening worden gehouden met de broedvogels en moeten mitigerende maatregelen voor beschermde soorten op tijd worden aangebracht. Er is in dit stadium geen aanleiding speciale eisen te stellen aan de bouwwijze of fasering.

Vertaling naar Omgevingsplan

Op basis van het onderzoek in het MER wordt voorgesteld het planvoornemen in het Omgevingsplan mogelijk te maken, rekening houdend met de benodigde mitigerende maatregelen en randvoorwaarden. Ook wordt geadviseerd het park te realiseren op de voorgenomen locatie van de zandoverslag, gezien de aangetoonde meerwaarde van deze locatie.

Hoogbouw in deelgebied Zuidoost op de onderzochte plek is mogelijk, mits in het ontwerp voldoende rekening wordt gehouden met het voorkomen van windgevaar.

5.2 Verkeer en vervoer

5.2.1 Toetsingskader

Op basis van zowel de Wet ruimtelijke ordening als de Omgevingswet dient de aanvaardbaarheid van het effect van nieuwe ontwikkelingen op de verkeersafwikkeling, bereikbaarheid, leefbaarheid en verkeersveiligheid te worden onderbouwd. Verder dient rekening te worden gehouden met bestaand beleid zoals beschreven in hoofdstuk 3 van deze motivering, waarbij met name de Klimaatagenda 2030 provincie Groningen van belang is. In hoofdstuk 3 is ook de mobiliteitsvisie van de gemeente Groningen beschreven.

Parkeernormen worden gebruikt om vast te stellen hoeveel parkeerplaatsen voor auto's en fietsen nodig zijn bij nieuw- en verbouwiniciatieven. De gemeente Groningen kent sinds 2006 'eigen' parkeernormen. In 2021 zijn deze parkeernormen geactualiseerd. Ten behoeve hiervan is een parapluherziening in procedure gebracht (bestemmingsplan Herziening Parkeren 2021). De parkeernorm gaf eerder aan hoeveel plekken gerealiseerd moesten worden. In de nieuwe norm is dat (in de binnenstad en de verdichte wijken daaromheen) het aantal plekken dat maximaal gerealiseerd mag worden.

5.2.2 Plangebied

Ter voorbereiding van het omgevingsplan en het MER is door Goudappel onderzoek gedaan naar de verkeerssituatie en verkeersgevolgen van de huidige situatie en de toekomstige situatie, onderverdeeld in autonome ontwikkeling, de plansituatie en het alternatief verkeer. Het rapport is als bijlage 5 opgenomen in het bijlagenboek van het MER (zie Bijlage 2). Het MER is als Bijlage 1 opgenomen in deze motivering.

Uit het onderzoek blijkt het volgende:

- *Bereikbaarheid gemotoriseerd verkeer*
Stadshavens heeft een grotere verkeersaantrekkende werking dan nu het geval is, omdat in de plansituatie nieuwe woningen, commerciële en maatschappelijke functies worden gerealiseerd. Bewoners en bezoekers van het gebied zorgen verspreid over de dag voor meer verkeersbewegingen. In vergelijking met de autonome situatie wordt verwacht dat er op de routes naar het plangebied meer verkeer rijdt. Binnen het plangebied is ten opzichte van de huidige en autonome situatie sprake van een verminderde verkeersafwikkeling rondom het kruispuntencomplex Sontweg-Sontbrug. Het kruispuntencomplex wordt dusdanig zwaar belast dat sprake is van terugslag op nabijgelegen kruispunten. Op het kruispunt Damsterdiep-Eltjo Ruggeweg zal de verkeersafwikkeling naar verwachting zonder maatregelen nog verder verslechteren door het hogere verkeersaanbod in de plansituatie. Ditzelfde geldt voor het kruispunt Europaweg-Damsterdiep-Petrus Campersingel. Het planvoornemen wordt in het MER hierdoor negatief beoordeeld.

- *Bereikbaarheid openbaar vervoer*
Het plangebied is met het openbaar vervoer evenwel goed bereikbaar. Aan alle zijden wordt het plangebied ontsloten door een frequent busnetwerk. Er zijn als gevolg van de ontwikkelingen in Stadshavens, geen veranderingen voorzien in dit netwerk. De plansituatie is daarom neutraal beoordeeld.
- *Bereikbaarheid langzaam verkeer*
Binnen het plangebied wordt het fietsnetwerk op verschillende locaties opgewaardeerd. De grootste verandering is de nieuwe fiets- en voetgangersbrug over het Eemskanaal. Met deze brug ontstaat er een verbinding tussen de Meerstad en Ten Boer met het centrum van Groningen. De route loopt door het plangebied waardoor ook Stadshavens in de toekomst een hoofdfietsroute heeft. Deze nieuwe fietsverbinding over het Eemskanaal zorgt voor een directe verbinding met andere stadsdelen, waar de gehele stad Groningen van profiteert. Dit plangebied-overstijgend effect wordt in het MER als positief beoordeeld.
- *Verkeersveiligheid*
Stadshavens wordt een autoluwe wijk. Hierdoor ontstaat een veilige omgeving voor fietsers en voetgangers binnen het plangebied. Door de autoluwe inrichting is in het gebied een geringe kans op conflicten tussen gemotoriseerd verkeer en langzaam verkeer. Op de hoofdwegen rondom het plangebied wordt het juist drukker, waardoor er meer conflicten kunnen ontstaan tussen de verschillende modaliteiten. Een deel van de hoofdwegen wordt heringericht door middel van vergroening en een bomenlaan. Bij deze herinrichting worden de richtlijnen van duurzaam veilig als uitgangspunt genomen. Per saldo is sprake van een lichte verbetering van de verkeersveiligheid, wat in het MER resulteert in een licht positieve beoordeling.

Ten aanzien van parkeren wordt in het rapport (alsmede in het MER) aangegeven dat er in alle gevallen voldaan moet worden aan de gemeentelijke beleidsregels, zoals opgenomen in Gouden regel 10 (zie paragraaf 2.5). Stadshavens wordt een autoluwe wijk, klaar voor de toekomst, waar de voetganger en fietser voorrang heeft. Parkeren in de openbare ruimte is niet mogelijk. Het parkeren is alleen mogelijk op daartoe aangewezen locaties. Tevens wordt ingezet op het stimuleren van het gebruik van duurzame- en deelmobiliteit. Dit wordt gerealiseerd door middel van het plaatsen van bijvoorbeeld deelauto's en deelfietsen, maar ook middels het plaatsen van voldoende laadpalen voor elektrische voertuigen.

Voor Stadshavens geldt dat parkeren onderdeel is van een gebiedsvisie, wat betekent dat het parkeren voor zowel de auto als de fiets niet per ontwikkeling wordt opgelost, maar voor het hele plangebied in een overkoepelend concept. Een betaald parkeren-regime is daarbij (in principe) randvoorwaardelijk. Omdat Stadshavens wordt gezien als een ontwikkelzone met specifieke afspraken, zijn afwijkende (lagere) normen van toepassing.

5.3 Geluid

Op grond van onder meer het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) moet in het omgevingsplan rekening worden gehouden met geluid dat door activiteiten op geluidgevoelige gebouwen en locaties wordt afgewenteld. Bij het opstellen van het omgevingsplan moet daarom rekening worden gehouden met de geluiduitstraling door individuele activiteiten, activiteiten op een industrieterrein, geluiduitstraling door gemeentewegen, waterschapswegen, provinciale wegen, snelwegen en spoorwegen. Met de eerder genoemde individuele activiteiten wordt gewaarborgd dat de geluidbelasting door milieubelastende activiteiten geen aanleiding tot geluidhinder geeft.

In de navolgende paragraaf wordt ingegaan op de wijze waarop in dit omgevingsplan, voor de verschillende soorten van activiteiten die daarmee worden toegelaten, waarborgen tegen ontoelaatbare geluidhinder wordt geboden.

5.3.1 Wegverkeerslawaai

5.3.1.1 Toetsingskader

De instructieregel over lawaai-beheersing wordt in het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) meer in detail uitgewerkt voor de geluidbelasting door het wegverkeer. Deze instructieregel richt zich daarbij op wegen waarop de intensiteit van het wegverkeer gemiddeld over een jaar, groter is dan 1.000 motorvoertuigen per etmaal. De instructieregel stelt beperkingen aan het aanleggen of wijzigen van wegen én het mogelijk maken van nieuwe geluidgevoelige gebouwen die worden beïnvloed door de geluidbelasting van het wegverkeer. Daarbij beperkt de instructieregel zich tot het zogenoemde geluidaanachtsgebied rond deze wegen. De geluidbelasting door het wegverkeer buiten dit aandachtsgebied onttrekt zich aan de beperkingen van de instructieregel.

Op grond van de instructieregel gelden er voor de geluidbelasting door gemeentewegen ter hoogte van geluidgevoelige gebouwen binnen het geluidaanachtsgebied een standaardwaarde van 53 dB voor het L_{den} en een grenswaarde van 70 dB voor het L_{den} . Een geluidbelasting tot de standaardwaarde is altijd toelaatbaar. Een geluidbelasting tot de grenswaarde is alleen toelaatbaar als er geen mogelijkheden bestaan om de geluidbelasting gelijk of lager dan de standaardwaarde te laten zijn. In de motivering van het besluit tot wijzigen van het omgevingsplan (waarmee de geluidbelasting door het verkeer op de gemeentewegen ter hoogte van de geluidgevoelige gebouwen voor het eerst wordt toegestaan) moet dit worden gemotiveerd. Daarnaast moet in het omgevingsplan de waarde van het gezamenlijke geluid ter hoogte van deze geluidgevoelige gebouwen worden vastgesteld. Dit is de gesommeerde geluidbelasting door alle geluidbronnen (wegverkeer, industrie en railverkeer).

Tot slot moet in de motivering ook worden aangegeven in hoeverre het gecumuleerde geluid aanvaardbaar is. Dit gecumuleerde geluid is niet hetzelfde als het gezamenlijke geluid. Bij het berekenen van het gecumuleerde geluid wordt ook de geluidbelasting van het industrielawaai, wegverkeerslawaai en railverkeerslawaai gesommeerd, maar deze deelbijdragen worden dan éérs gecorrigeerd voor de verschillende mate van hinderbeleving tussen deze verschillende geluidsoorten.

Tot slot moeten ook de akoestische gevolgen door het veranderen van de verkeersintensiteit of de geluidoverdracht binnen het aandachtsgebied door het bouwen of slopen van gebouwen of bouwwerken bij het vaststellen van de wijziging van het omgevingsplan worden gemotiveerd.

5.3.1.2 Het plangebied

In het kader van het MER zijn op basis van door Goudappel Coffeng aangeleverde gegevens berekeningen uitgevoerd voor de referentiesituatie, het planvoornemen en het MER-alternatief verkeer. Het akoestisch onderzoek wegverkeerslawaai is uitgevoerd conform de Standaard Rekenmethode II uit het Reken- en meetvoorschrift geluid 2012 (RMG 2012). De overdrachtsmodellen zijn opgesteld in het softwareprogramma Geomilieu, versie 2020.2 van dgmr-software.

Het akoestisch onderzoek is als bijlage 6 opgenomen in het bijlagenboek bij het MER (zie Bijlage 2), het MER is als Bijlage 1 opgenomen.

Nieuwe woningen

In paragraaf 2.3 van deze motivatie is aangegeven dat de voorliggende wijziging van het omgevingsplan voor wat betreft de bestaande woonfuncties in het zuidwestelijke gedeelte van het plangebieden het gebruik van de openbare ruimte, conserverend van aard is. Met de voorliggende wijziging van het omgevingsplan wordt geen nieuwe geluidgevoelige gebouwen of nieuwe (gemeente)wegen mogelijk gemaakt.

Ter voorbereiding van het nemen van het besluit tot deze wijziging van het omgevingsplan, hoeft de gemeente dan ook niet te onderzoeken of er ten aanzien van de beoogde woningbouw of vanwege nieuwe (gemeente)wegen sprake is van een overschrijding van de streef- of grenswaarde.

Geluid door wijziging van het Damsterdiep

In het akoestisch onderzoek zijn de gevolgen berekend van de wijzigingen aan het Damsterdiep. Uit dit onderzoek komt naar voren dat als deze weg deels met meer dan 2 m wordt verplaatst, ter hoogte van de bestaande omliggende woningen de geluidbelasting tot meer dan de standaardwaarde zal toenemen. Deze geluidbelasting neemt dan ook toe tot hoger dan daar heerste vóór het vaststellen van de wijziging van het omgevingsplan. Een dergelijke wijziging van het Damsterdiep zou daarmee ingrijpende consequenties kunnen hebben voor de woningen die in de bestaande situatie binnen het geluidaandachtsgebied liggen.

Met de voorliggende wijziging van het omgevingsplan is daarom geborgd dat de aanpassingen aan het Damsterdiep niet leiden tot een wijziging van de weg in de zin van het Bkl.

5.3.2 Industrielawaai

5.3.2.1 Toetsingskader

Ten zuiden van het plangebied ligt het industrieterrein Groningen Zuidoost. Op grond van hoofdstuk 3 van het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) wordt de geluidproductie door het industrieterrein in haar omgeving beperkt met geluidproductieplafonds (GeluidProductiePlafonds IndustrieLawaai of GPPIL).

Bestaande geluidzones worden daarbij van rechtswege omgezet naar een discrete set van referentiepunten waar de geluidproductie vanwege het industrieterrein wordt vastgelegd (GPPIL referentiepunten). De ligging van deze referentiepunten is afhankelijk van de grootte van het industrieterrein. De geluidbelasting door de activiteiten op het industrieterrein op deze referentiepunten wordt vastgesteld als geluidproductieplafond. Voorwaarde hierbij is dat dit geluidproductieplafond per referentiepunt niet hoger is dan de standaardwaarde of niet hoger is dan de geluidbelasting waarvan sprake was door de maximale invulling van de bestaande zone, zoals deze gold vóór het in werking treden van de Omgevingswet. Ook hier geldt dat het Bkl de mogelijkheid biedt dat deze waarden worden overschreden tot ten hoogste de grenswaarde, onder voorwaarde dat de geluidbelasting door geluidbeperkende maatregelen zoveel mogelijk wordt beperkt.

Rond het industrieterrein geldt op grond van het Bkl een aandachtsgebied dat zich uitstrekt tot de afstand waarop, rekening houdende met de beperking van de geluidemissie door de geluidproductieplafonds, de geluidbelasting gelijk is aan de standaardwaarden. Het projecteren van geluidgevoelige gebouwen binnen dit aandachtsgebied is aan voorwaarden verbonden. In beginsel is dit slechts toegestaan als de geluidbelasting ter hoogte van deze geluidgevoelige gebouwen gelijk of lager is dan de standaardwaarde. Ook hier geldt dat het Bkl het toestaat als de geluidbelasting toch hoger is dan de standaardwaarde, mits de overschrijding:

- niet hoger is dan de grenswaarde; én
- door maatregelen tot een minimum wordt beperkt.

Naast de voorgaande beide voorwaarden, geldt ook hier dat de gemeente de gecumuleerde geluidbelasting ter hoogte van de geluidgevoelige gebouwen in kwestie moet beoordelen én het gezamenlijke geluid op de gevel van de geluidgevoelige gebouwen moet bepalen.

De GPPIL's worden vastgelegd in de dosismaten L_{den} en L_{night} . Dit zijn jaargemiddelde waarden, in tegenstelling tot de huidige beoordeling op basis van langtijdgemiddelde beoordelingsniveaus in de 'representatieve bedrijfssituatie'. Vergunningsvoorschriften of maatwerkvoorschriften worden nog steeds vastgelegd als langtijdgemiddeld beoordelingsniveau $L_{Ar,LT}$.

Het omzetten van de zone rond industrieterreinen zoals deze gold op grond van de Wet geluidhinder naar geluidproductieplafonds, is voor gemeenten en provincies een omvangrijke operatie. Daarom is hiervoor voorzien in overgangsrecht. Voorafgaand aan de vaststelling van gpp's voor een industrieterrein past het bevoegd gezag de Wgh toe. Dat volgt uit artikel 3.6 Aanvullingswet geluid. Dit overgangsrecht geldt tot een bij koninklijk besluit te bepalen tijdstip.

In verband hiermee is geregeld dat regels uit hoofdstuk 5 Bkl niet van toepassing zijn op een industrieterrein waarvoor nog geen GPP's zijn vastgesteld. Dit is geregeld in de artikelen 5.78 en 12.13i van het Bkl. Voor industrieterreinen zoals het industrieterrein Groningen Zuidoost, blijft dus hoofdstuk V van de Wet geluidhinder van kracht. De geluidbelasting door de activiteiten op het gezoneerde industrieterrein wordt dus getoetst aan de voorkeursgrenswaarde van 50 dB(A) als etmaalwaarde en maximaal toelaatbare waarde van de geluidbelasting van 55 dB(A). Ook het vaststellen van de hogere grenswaarde, die op grond van het oude recht gebruikelijk was, blijft de praktijk onder het overgangsrecht.

5.3.2.2 Het plangebied

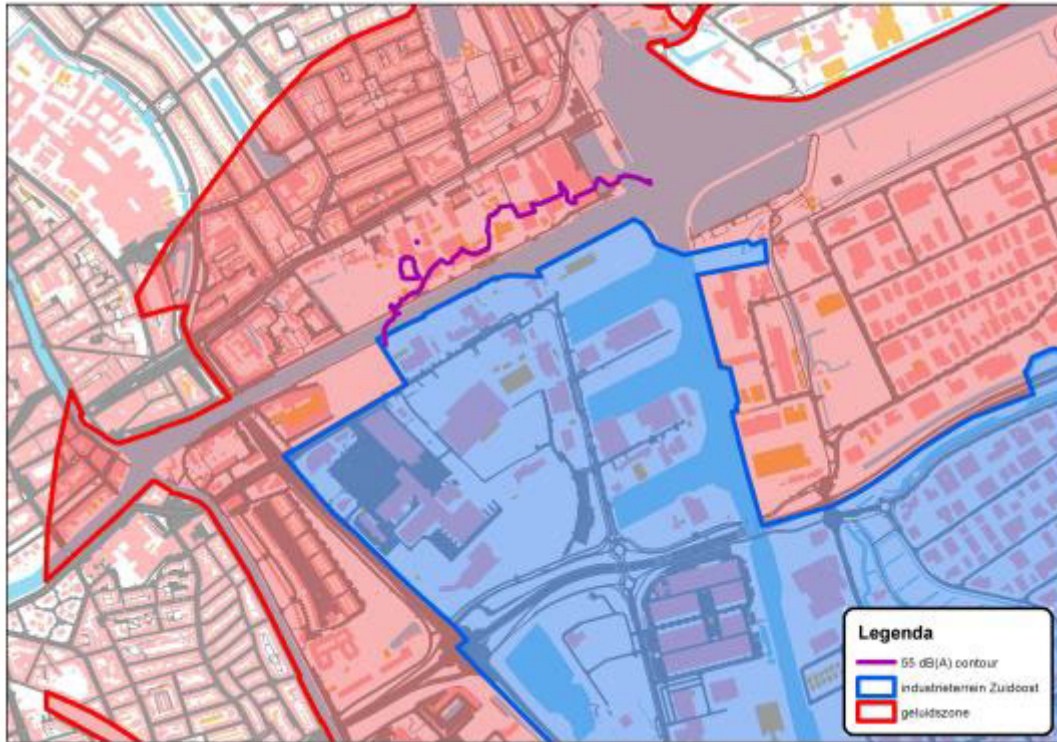
De industrieterreinen die binnen de gemeente Groningen liggen, zijn nog niet omgezet naar het nieuwe systeem van geluidproductieplafonds. Bij het wijzigen van het omgevingsplan in kwestie wordt daarom uitgegaan van het hiervoor beschreven overgangsrecht voor industrieterreinen.

Het gehele plangebied Stadshavens valt op grond van de Wet geluidhinder binnen de geluidzone van het industrieterrein Groningen Zuidoost. Op dit industrieterrein bevinden zich twee 'grote lawaaimakers'. De zuidzijde van het plangebied, ter plaatse van de politie, de Veiligheidsregio Groningen (VRG) en de Zandoverslag, maakt nog onderdeel uit van het gezoneerde industrieterrein Groningen Zuidoost.

Zoals in het voorgaande is aangegeven, worden met deze wijziging van het omgevingsplan geen nieuwe geluidgevoelige gebouwen binnen deze zone mogelijk gemaakt. Daarmee is met deze wijziging van het omgevingsplan op gebied van de geluidbelasting door het industrieterrein sprake van een evenwichtige toedeling van functies aan locaties.

Binnen de grenzen van het gezoneerde terrein en de bijbehorende geluidzone gelden beperkingen voor nieuwbouw van woningen. De met de uiteindelijke transformatie van het Stadshavens samenhangende nieuwbouw met geluidgevoelige gebouwen op het terrein van de VRG en de Zandoverslag, is uitsluitend mogelijk als het terrein geen industrieterrein in de zin van het Bkl meer is.

Daarnaast is in een deel van het plangebied de geluidbelasting door het industrieterrein hoger dan 55 dB(A). In beginsel is binnen dit gebied het realiseren van nieuwe geluidgevoelige gebouwen niet mogelijk. Ook het realiseren van nieuwe geluidgevoelige gebouwen binnen het gebied waar de geluidbelasting tussen de voorkeursgrenswaarde en maximaal toelaatbare waarde van de geluidbelasting ligt, brengt hogere eisen aan de kwaliteit van de gevels met zich mee. Uit het akoestisch onderzoek dat ten behoeve van het MER is uitgevoerd, blijkt bovendien dat de bestaande bedrijven op het industrieterrein Groningen Zuidoost toe kunnen met een kleinere geluidsruimte dan met de geluidzone is vastgelegd. Dit wordt geïllustreerd met de volgende afbeelding.



Afbeelding 5.2: Geluidzone industrielawaai Wet geluidhinder, Industrieterrein Groningen Zuidoost (2013)

Ter voorbereiding van de komende wijzigingen van het omgevingsplan, waarmee in de ontwikkelgebieden woningbouw mogelijk wordt gemaakt, wordt met deze wijziging van het omgevingsplan de geluidruimte voor de gezamenlijke geluidbelasting door de bedrijven op het industrieterrein Groningen Zuidoost beperkt tot wat daarvoor feitelijk nodig is. Hiervoor is in de planregels een voorrangsbepaling opgenomen, waarmee deze gezamenlijke geluidbelasting op de hiervoor weergegeven kleinere contour wordt beperkt tot de voorkeursgrenswaarde op grond van de Wet geluidhinder (50 dB(A) als etmaalwaarde). Deze voorrangsbepaling prevaleert boven de regels over de geluidbelasting op grond van de bruidsschat. De gemeente Groningen heeft in de opbouw van de planregels, de regels van de bruidsschat overgenomen in hoofdstuk 25. De voorrangsbepaling richt zich dan ook op de regels over de geluidbelasting in hoofdstuk 25 van het omgevingsplan.

5.3.3 Geluidbelasting door bestaande milieubelastende activiteiten

Behalve de geluidbelasting door het wegverkeer en het industrieterrein zijn er binnen het plangebied bestaande bedrijfsmatige activiteiten aanwezig die geen onderdeel uitmaken van het industrieterrein. Ook deze bestaande bedrijfsmatige activiteiten zijn van invloed op de akoestische kwaliteit van de leefomgeving. Deze activiteiten zijn weliswaar onder het overgangsrecht geplaatst, niettemin moeten totdat de daadwerkelijke ontwikkeling van deze deelgebieden gerealiseerd is regels aan het omgevingsplan worden verbonden om de geluidbelasting door deze activiteiten te reguleren. Op de geluidbelasting door de bestaande bedrijfsmatige activiteiten binnen het plangebied zijn de regels uit de Bruidsschat van toepassing. De regels uit de Bruidsschat worden met het omgevingsplan voor Stadshavens in stand gelaten en ook van toepassing verklaard op de bedrijfsmatige activiteiten die met dit omgevingsplan zijn toegestaan.

Na dit wijzigingsbesluit zullen de wijzigingsbesluiten volgen waarmee de ontwikkeling van de diverse deelgebieden mogelijk worden gemaakt. Op dat moment ontstaat de situatie waarin behalve de nieuwe geluidgevoelige gebouwen, ook de bedrijvigheid onder het overgangsrecht wordt voortgezet. In die situatie bestaat de mogelijkheid dat de geluidbelasting door de bestaande bedrijvigheid ter hoogte van de nieuwe geluidgevoelige gebouwen hoger ligt dan de grenswaarden op grond van de regels uit de Bruidsschat. Met de wijzigingsbesluiten in kwestie zullen hiervoor aangepaste regels worden opgenomen, die ervoor zorgen dat deze bedrijven tijdens de overgangperiode hun bedrijvigheid kunnen voortzetten.

5.4 Luchtkwaliteit

5.4.1 Toetsingskader

Op grond van de artikelen 5.50 en 5.51 van het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) zijn de daarin opgenomen omgevingswaarden voor de kwaliteit van de buitenlucht van toepassing op die gevallen waarin op grond van het omgevingsplan de aanleg van een autoweg, een autosnelweg of een tunnelbuis voor het wegverkeer mogelijk wordt gemaakt. Ook als de gemeente in kwestie deel uitmaakt van een van de aangewezen agglomeraties, moeten bij het vaststellen van de wijziging van het omgevingsplan de omgevingswaarden voor de kwaliteit van de buitenlucht in acht worden genomen.

In het geval van Stadshavens is er geen sprake van een van deze omstandigheden. Daarom is deze instructieregel niet op deze wijziging van het omgevingsplan van toepassing.

5.4.2 Het plangebied

Ter voorbereiding van het besluit tot wijzigen van het omgevingsplan is in het kader van het MER onderzoek uitgevoerd naar de luchtkwaliteit in en rond het plangebied. Dit onderzoek is als bijlage 7 opgenomen in het bijlagenboek bij het MER (zie Bijlage 2), het MER is als Bijlage 1 opgenomen.

Uit dit onderzoek komt naar voren dat het gebruik dat in de gebruikssituatie die met deze wijziging van het omgevingsplan binnen Stadshaven mogelijk blijft, de omgevingswaarden op gebied van stikstof en (ultra)fijnstof worden ruimschoots onderschreden. In het MER is ook onderzoek gedaan naar de invloed van de ontwikkelingen die met de op deze wijziging van het omgevingsplan zullen volgen. Ook in die gebruikssituatie zullen de omgevingswaarden (ruimschoots) worden onderschreden. Op gebied van de luchtkwaliteit wordt met deze wijziging van het omgevingsplan de kwaliteit van de fysieke leefomgeving dus zondermeer geborgd.

5.5 Geurbelasting

5.5.1 Toetsingskader

De kwaliteit van de fysieke leefomgeving kan worden beïnvloed door de geuruitstoot die samenhangt met activiteiten die in of om het plangebied zijn toegestaan. In het omgevingsplan moet daarom rekening worden gehouden met de geurbelasting die door activiteiten binnen en buiten het deelplangebied, ter hoogte van geurgevoelige gebouwen binnen en buiten het deelplangebied, optreedt. In hoofdstuk 5 van het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) is een instructieregel opgenomen, op grond waarvan in het omgevingsplan regels moeten worden opgenomen die nodig zijn om ervoor te zorgen dat het geurhinderniveau binnen het plangebied aanvaardbaar is. In deze instructieregel zijn voor dat doel aanwijzingen opgenomen waaraan de regels voor waterzuiveringsinstallaties en het houden van landbouwhuisdieren moeten voldoen. Voor het overige is het aan de gemeente om te beslissen of en welke aanvullende regels nodig zijn om de geurbelasting door overige activiteiten in het plangebied aanvaardbaar te laten zijn.

In haar (concept)omgevingsverordening gaat de provincie Groningen ook in op de geurbelasting binnen haar verzorgingsgebied. De provincie stelt hiervoor binnen verschillende gebieden acceptabele hinderniveaus vast als omgevingswaarde. Het deelplangebied Stadshavens is op grond van de Provinciale Omgevingsverordening aangewezen als 'Stedelijk gebied Geur' (artikel 2.13), waarvoor een omgevingswaarde is vastgesteld van GES-score 1 (artikel 2.15). Op grond van de instructieregels voor het omgevingsplan uit de Provinciale Omgevingsverordening moet de gemeente in het omgevingsplan de geometrische begrenzing van de locatie Stedelijk gebied Geur en de bijbehorende omgevingswaarde opnemen (artikel 3.240). Daarnaast moet bij het vaststellen van het omgevingsplan deze omgevingswaarde in acht worden genomen (artikel 3.241).

5.5.2 Het plangebied

Met de voorliggende wijziging van het omgevingsplan voor Stadshavens worden geen activiteiten toegestaan die tot geurhinder kunnen leiden ter hoogte van binnen of buiten het plangebied gelegen geurgevoelige gebouwen. Het omgevingsplan staat bestaande activiteiten, zoals wonen, en bedrijfsmatige activiteiten zonder geuremissie onder andere in dienstverlenende sfeer, zoals medische diagnostiek of kinderdagverblijven, toe binnen het plangebied (naast het gebruik en beheer van de openbare ruimte).

De overige (bedrijfsmatige) activiteiten die in het oostelijke deel van het plangebied worden ondernomen, worden met dit omgevingsplan onder het overgangsrecht geplaatst. Dit met uitzondering van de in het meest oostelijke deel van het plangebied gelegen jachthaven en de aanlegplaats van kegelschepen. Dit laatste betekent dat vanwege het aspect 'externe veiligheid' in de planregels beperkingen zijn opgenomen met betrekking tot de vestiging van woningen, opslagen van gevaarlijke stoffen bij tankstations, tunnels, bruggen in de nabijheid van de aanlegplaats van kegelschepen (zie paragraaf 5.10.2).

In de directe omgeving van het deelplangebied Stadshavens worden twee activiteiten ondernomen waardoor een zekere mate van geurbelasting kan optreden:

- het rioolgemaal aan het Damsterdiep 146 ten noorden van het deelplangebied; en
- de manege van het Politie Groningen Cluster Inbeslaggenomen en gevonden voorwerpen.

Rioolgemaal

Het rioolgemaal aan het Damsterdiep verzamelt sinds omstreeks 1930 op deze locatie een groot deel van het rioolwater uit de stad en pompt dit door naar de rioolwaterzuivering Garmerwolde. De omliggende woningen dateren merendeels van ofwel vóór ofwel omstreeks die tijd. De kortste afstand tussen deze woningen en het rioolgemaal bedraagt ongeveer 10 meter.

Bij de gemeente zijn geen klachten over geurhinder door het in werking zijn van het rioolgemaal bekend.

Het is aannemelijk dat de rioolgeur in de directe omgeving niet wordt waargenomen, omdat het proces – bijvoorbeeld door het toepassen van kaliumpermanganaat-filters voor verdringingslucht – bijzonder goed wordt beheerst. De afstand tussen het rioolgemaal en het deelplangebied Stadshavens bedraagt ongeveer 50 meter.

Er kan daarom vanuit worden gegaan dat dit rioolgemaal binnen het deelplangebied Stadshavens geen aanleiding zal geven tot geurhinder.

Manege

Het houden en berijden van paarden op het complex van de Politie aan de Sontweg is een activiteit waarop paragraaf 22.3.6.2 van hoofdstuk 22 van het tijdelijke deel van het omgevingsplan van toepassing is. Zoals in het voorgaande is aangegeven, zijn deze regels met dit besluit tot wijzigen van het omgevingsplan overgenomen in hoofdstuk 25 van het omgevingsplan van de gemeente Groningen.

Om geurhinder door het houden van en rijden met deze paarden te voorkomen, moet op grond van artikel 25.103 van het omgevingsplan een afstand van 100 meter tussen de geurgevoelige gebouwen en het dierenverblijf worden aangehouden.

Met de voorliggende wijziging van het omgevingsplan voor Stadshavens worden geen geurgevoelige gebouwen binnen deze afstand tot het dierenverblijf mogelijk gemaakt. Er kan daarom vanuit worden gegaan dat het houden van en rijden met deze paarden geen aanleiding zal geven tot (ontoelaatbare) geurhinder binnen het deelplangebied Stadshavens.

Op basis van het voorgaande mag er van worden uitgegaan dat binnen het plangebied kan worden voldaan aan de omgevingswaarde, die op grond van artikel 3.241 van de provinciale omgevingsverordening op de geurbelasting binnen Stadshavens van toepassing is. Met het wijzigen van het omgevingsplan wordt dus voldoende waarborg voor de kwaliteit van de fysieke leefomgeving op dit punt geboden.

5.6 Trillingen

5.6.1 Toetsingskader

Op grond van artikel 5.83 van het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) moet bij het wijzigen van een omgevingsplan rekening worden gehouden met trillingen door activiteiten in trillingsgevoelige ruimten van trillingsgevoelige gebouwen; het plan moet erin voorzien dat deze trillingen aanvaardbaar zijn. Het toepassingsbereik van deze instructieregel omvat alle activiteiten die met het omgevingsplan zijn toegestaan, met uitzondering van de activiteit wonen. In artikel 5.86 van het Bkl is aangegeven dat hieraan wordt voldaan als aan het omgevingsplan standaardwaarden voor continue trillingen en herhaald voorkomende trillingen worden verbonden.

In artikel 25.88 van het omgevingsplan van de gemeente Groningen zijn de bedoelde standaardwaarden voor continue trillingen opgenomen. Met de wijziging van het omgevingsplan voor het deelgebied Stadshavens zijn aanvullend hierop standaardwaarden voor herhaald voorkomende trillingen, in overeenstemming met artikel 5.78a van het Bkl, aan het omgevingsplan verbonden.

5.6.2 Het plangebied

Met de wijziging van het omgevingsplan voor het deelgebied Stadshavens worden verschillende mogelijk trillingenveroorzakende activiteiten (wonen uitgezonderd) toegestaan. Door de verkeersbewegingen binnen het plangebied, bouw- en sloopactiviteiten, aanlegactiviteiten, beheer en onderhoud, maar ook de bedrijfsmatige activiteiten die onder het overgangsrecht zijn geplaatst, kunnen trillingen worden veroorzaakt.

Het verkeer over het Damsterdiep en de Europaweg wordt op behoorlijke afstand van de trillingsgevoelige gebouwen binnen het deelplangebied Stadshavens afgewikkeld. Binnen het deelplangebied zelf geldt een maximale rijsnelheid van 30 km per uur. Er zijn geen maatregelen in de vorm van drempels binnen het plangebied aanwezig, die ook bij deze rijsnelheden zodanige trillingsniveaus kunnen opleveren waardoor de standaardwaarden mogelijk worden overschreden.

Zoals eerder aangegeven zullen deze niet van toepassing worden verklaard op de bouw- en sloopactiviteiten die met de voorliggende wijziging van het omgevingsplan mogelijk worden gemaakt. Ook de overige activiteiten die met het omgevingsplan zijn toegestaan, zullen bij een gebruikelijke manier van uitoefenen aan deze standaardwaarden kunnen voldoen. Daarmee is volgens de gemeente sprake van een evenwichtige toedeling van functies aan locaties wat betreft het thema trillingshinder.

5.7 Bodem

5.7.1 Toetsingskader

Op grond van de instructieregels uit paragraaf 5.1.4.5 van het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) moeten in het omgevingsplan regels worden opgenomen die eisen stellen aan de kwaliteit van de bodem waaraan moet worden voldaan om bouwactiviteiten op een bodemgevoelige locatie toe te kunnen staan. Een omgevingsplan kan deze bouwactiviteit toestaan als op een locatie deze grenswaarden worden overschreden, als daarbij wordt voorgeschreven dat sanerende of andere beschermende maatregelen getroffen worden.

Daarnaast moet in het omgevingsplan op zijn minst een meldingsplicht worden ingesteld voor het bouwen van een bodemgevoelig gebouw op een bodemgevoelige locatie. Ook moeten er regels in het omgevingsplan worden opgenomen die het in stand houden van de sanerings- en andere beschermende maatregelen borgen. In hoofdstuk 8 van het omgevingsplan zijn deze regels opgenomen.

Naast regels over het bouwen van een bodemgevoelig gebouw moeten er op grond van de instructieregels regels aan het plan worden verbonden over het op of in de grond brengen van grond en baggerspecie. Zo kan er in het omgevingsplan een zogenoemd bodembeheergebied worden aangewezen en moet in het omgevingsplan de landbodem worden ingedeeld in bodemfunctieklassen. Deze regels zijn opgenomen in hoofdstuk 4 van het omgevingsplan.

5.7.2 Het plangebied

De aspecten bodemopbouw en grondwater zijn in het kader van het onderzoek 'Milieueffecten WKO Stadshavens Groningen' door Royal Haskoning DHV voor het MER onderzocht. Het onderzoek is als bijlage 4 opgenomen in het bijlagenboek bij het MER (zie Bijlage 2). Het MER is als Bijlage 1 toegevoegd aan de voorliggende motivering.

De bodemkwaliteit is beoordeeld aan de hand van in het verleden uitgevoerde onderzoeken en openbaar beschikbare informatie, zoals

<https://www.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=331ba9495b4e4effbf1bcd392e197246>.

Bodemopbouw en grondwater

Geconstateerd wordt dat het maaiveld ter plaatse van het plangebied tussen circa NAP +0,5 meter en NAP +1,5 meter ligt. De bodem ter plaatse bestaat uit een deklaag (van maaiveld tot ongeveer NAP -6,5 meter) van klei en veen. Daaronder zijn verschillende zandlagen aanwezig tot een diepte van -162 meter. Daaronder komen weer klei en zandlagen voor.

Uit het rapport blijkt verder dat de ondiepe bodemopbouw sterk varieert. De slecht doorlatende Holocene deklaag en de slecht doorlatende Eem Formatie zijn in het oosten van het plangebied aanzienlijk dikker dan in het westelijke gedeelte. De Eem Formatie wigt uit in westelijke richting en ter hoogte van de westelijke begrenzing van het plangebied worden vrijwel geen scheidende kleilagen meer aangetroffen. In het oosten is de Eem Formatie veel beter ontwikkeld en is sprake van een goed ontwikkelde kleilaag die het eerste watervoerende pakket van het tweede watervoerende pakket scheidt.

Ten aanzien van de gemiddelde freatische grondwaterstand en stijghoogte wordt in het rapport aangegeven dat deze in het eerste watervoerende pakket circa NAP -1,0 meter bedraagt. De grondwaterstanden worden lokaal beïnvloed door peilbeheer en voor het ondiepe grondwatersysteem is geen eenduidige grondwaterstroming af te leiden. De stijghoogten in het tweede watervoerende pakket zijn volgens het rapport vrijwel gelijk aan de stijghoogten in het derde en het vierde watervoerende pakket, door het ontbreken van goed ontwikkelde scheidende lagen in de diepere ondergrond. Het grondwater in de diepere watervoerende pakketten stroomt in oost-/noordoostelijke richting.

Zoals aangegeven zal binnen het plangebied gebruik worden gemaakt van een grootschalig open WKO-systeem. Uit het onderzoek blijkt dat de dikte van de dieper gelegen watervoerende pakketten (WVP) geschikt zijn voor de toepassing van open WKO-systemen. Op basis van de gemiddelde doorlatendheid en de kwaliteit van het grondwater, wordt alleen het derde watervoerende pakket (WVP 3a en WVP 3b) geschikt geacht, maar toepassing van WKO in het vierde watervoerende pakket (WVP 4) wordt niet geheel uitgesloten.

Het vierde watervoerende pakket is opgebouwd uit mariene zanden van de Formatie van Oosterhout en wordt gekenmerkt door een sterk heterogeen karakter. Het is op voorhand niet uit te sluiten dat er lokaal goed ontwikkelde grove lagen voorkomen die lokale toepassing van WKO mogelijk maken.

Bij de toepassing van een WKO-systeem in het derde watervoerende pakket (WVP 3a en 3b) en mogelijk in het vierde (WVP 4), worden geen nadelige effecten verwacht voor de bodemopbouw, de hydrologische situatie en de kwaliteit van het grondwater. Omdat het WKO-systeem grondwater uit de bodem haalt en direct weer water aan de bodem wordt toegevoegd, blijft de massa/ hoeveelheid water gelijk met de referentiesituatie. Effecten zoals verzakking worden hiermee uitgesloten.

Ook de effecten van de (geringe) temperatuurverhoging van het grondwater zijn onderzocht en verwaarloosbaar gebleken. Gezien de directe nabijheid van het Eemskanaal en de relatief hoge weerstand van de Eemklei (500 à 1000 dagen) die het ondiepe watersysteem van het dieper gelegen watervoerende pakket scheidt, kan worden aangenomen dat de beoogde WKO-systemen de lokale grondwaterstanden niet noemenswaardig beïnvloeden.

Bodemkwaliteit

Binnen het plangebied bevinden zich diverse locaties die verdacht worden op bodemverontreiniging. Deze verdenkingen zijn gebaseerd op (bedrijfs)activiteiten uit het verleden of op beschikbare onderzoeksresultaten. De milieuhygiënische kwaliteit van nagenoeg het gehele plangebied is in het MER in beeld gebracht en digitaal te raadplegen (zie Bijlage 1 in deze motivering).

Uit de online bodeminformatiekaart blijkt dat er binnen het plangebied diverse brandstoftanks aanwezig zijn of zijn geweest. Ook zijn de locaties van de in het verleden gedempte sloten weergegeven. Deze locaties worden als verdachte locaties voor bodemverontreiniging aangewezen. De onderliggende rapporten tonen aan dat in nagenoeg het gehele plangebied verhoogde gehalten van onder andere PAK en minerale olie zijn gemeten. Binnen het plangebied zijn ook diverse saneringen uitgevoerd, maar deze rapporten zijn dusdanig verouderd dat deze niet kunnen worden gebruikt voor de vergunningverlening. Bij de geplande bodemingrepen zal een recent bodemonderzoek worden voorgelegd aan het bevoegd gezag.

Uit het MER blijkt dat in 2019 door Tauw een viertal vooronderzoeken is uitgevoerd om inzicht krijgen in de mogelijke aanwezigheid van verontreinigingen op de betreffende onderzoekslocaties. In de onderzoeken zijn alleen de openbare ruimten betrokken, namelijk de locaties zandoverslag, Eemskanaal NZ en ZZ en Damsterdiep. In het MER wordt de milieutechnische kwaliteit van de betreffende locaties beschreven en wordt geconcludeerd dat de locaties in meer of mindere mate potentiële (ernstige) bronnen van bodemverontreiniging bevatten. Het gaat om verontreinigingen met PAK's, zware metalen, chroom en cyanide. Hoewel niet het gehele gebied beschouwd is, wordt in het MER aangegeven dat deze conclusies representatief lijken voor het gehele plangebied, gezien het soortgelijke historische gebruik.

Dit geldt ook voor asbest. Alle onderzoekslocaties en de aangrenzende percelen van het Eemskanaal en Damsterdiep worden verdacht op het voorkomen van asbest in de gronden. De kans op het voorkomen van PFAS wordt over het algemeen beperkt geacht. Voor Eemskanaal ZZ geldt wel dat een deel van de locatie (Sontweg 10, Veiligheidsregio Groningen (VRG)) wordt gebruikt ten behoeve van oefeningen voor brandbestrijding met behulp van brandschuim en bluswater. Er is daardoor een (beperkte) verdachtheid op PFOS in de bodem en het grondwater.

Met het planvoornemen wordt een woonwerkmilieu en een collectief WKO-systeem gerealiseerd. Dat maakt dat het plangebied geschikt moet worden gemaakt voor de beoogde functies. Dit betekent dat diverse delen van de bodem voorafgaand aan de bouw- en boorwerkzaamheden gesaneerd moeten worden. Dit leidt in principe tot een verbetering van de bodemkwaliteit ter plaatse en daarmee heeft de ontwikkeling een positief effect op de bodem- en grondwaterkwaliteit. De exacte aard en omvang van deze opgave is echter niet bekend en zal nader in beeld gebracht moeten worden voordat de werkzaamheden starten. De gemeente en de ontwikkelpartijen zijn zich bewust van de saneringswerkzaamheden. Over de technische en financiële uitvoerbaarheid zijn aparte afspraken gemaakt en vastgelegd om de uitvoerbaarheid te borgen.

De functie 'Wonen' wordt niet gezien als een bodembedreigende activiteit. De enige bodembedreigende stof die aanwezig is in warmtepompen of bijhorende installaties is smeerolie, namelijk in de compressor van de warmtepomp. Er worden geen eisen gesteld aan bodembeschermende maatregelen voor (de opstelplaats van) warmtepompen, omdat het effect op de bodem te verwaarlozen is. Per saldo zal door de ontwikkeling de bodemkwaliteit verbeteren.

Conventionele Explosieven (CE)

Door Armaex is in opdracht van de gemeente Groningen medio 2019 een gemeentedekkend vooronderzoek OCE uitgevoerd. Uit de resultaten van dit vooronderzoek blijkt dat er binnen het huidige projectgebied indicaties zijn aangetroffen die mogelijk kunnen duiden op de aanwezigheid van conventionele explosieven. In het gebied kwamen diverse militaire bouwwerken voor: bunkers, versperringen, geschutopstellingen, munitieopslagplaatsen, mangaten en opstelplaatsen. Deze bouwwerken worden verdacht op het voorkomen van conventionele explosieven.

Uit nader onderzoek (*Knelpuntenanalyse MER OCE Stadshavens te Groningen, ARMAEX, juli 2020*) blijkt echter dat deze bouwwerken geen diepte hebben gehad van meer dan 1m onder het maaiveld. Op basis van een analyse van de naoorlogse ontwikkelingen kan worden gesteld dat het gehele projectgebied ingrijpend is gewijzigd. Hierbij is een groot scala aan grondroerende werkzaamheden uitgevoerd, zoals bouwen, slopen, ophogen, uitdiepen en het aanleggen van wegen en ondergrondse infra. Gezien deze ingrepen en de geringe diepte van de militaire bouwwerken wordt het niet aannemelijk geacht dat in het gebied nog explosieven aanwezig zijn.

5.8 Water

5.8.1 Toetsingskader

Op grond van artikel 5.37 van het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) moet bij het wijzigen van het omgevingsplan rekening worden gehouden met de gevolgen voor het beheer van watersystemen. Daarbij is aangegeven dat daarbij de opvattingen van de beheerder van deze watersystemen moeten worden betrokken.

Onder de huidige wet- en regelgeving zijn er diverse beleidsdocumenten op verschillende bestuursniveaus die ten grondslag liggen aan de uitgangspunten op het gebied van duurzaam waterbeheer. Op Europees niveau is dit de Kaderrichtlijn Water (KRW), op nationaal niveau het Nationaal Waterplan (NW), het Waterbeleid voor de 21ste eeuw (WB21), het Nationaal Bestuursakkoord Water (NBW) en de Waterwet.

Onder de Omgevingswet wordt het beleid van de waterschappen dat de kwaliteit en veiligheid van watersystemen borgt, opgenomen in de waterschapsverordeningen. Voor het deelplangebied Stadshavens zijn de waterschapsverordeningen van twee waterschappen van toepassing, namelijk van de waterschappen Noorderzijlvest en Hunze en Aa's.

Watertoets

Door de toenemende verstedelijking en klimaatverandering dient steeds meer rekening te worden gehouden met water binnen ruimtelijke plannen. De toename van verhard oppervlak zorgt naast hitte en verdroging ook voor een vergrote kans op wateroverlast. Bij alle ruimtelijke plannen moeten alle waterhuishoudkundige doelstellingen binnen het plangebied expliciet en op evenwichtige wijze in beschouwing worden genomen. Vroegtijdig overleg en afstemming met het waterschap en de gemeente is daarom van groot belang. Stadshavens valt binnen het beheergebied van de waterschappen Hunze en Aa's en Noorderzijlvest. Beide waterschappen vervullen hierbij een adviserende en toetsende rol.

De watertoets is ook onder de Omgevingswet verplicht. Op grond van artikel 5.37 van het Besluit kwaliteit leefomgeving moeten gemeenten bij de totstandkoming van het omgevingsplan rekening houden met de gevolgen voor het beheer van watersystemen. Daarvoor worden in paragraaf 5.1.3 van het Bkl aanvullende eisen gesteld ten aanzien van het voorkomen van belemmering voor primaire waterkeringen (artikel 5.38) en bouwen binnen het kustfundament (art 5.30). Voor een duiding van de gevolgen worden de opvattingen van het bestuursorgaan dat is belast met het beheer van die watersystemen meegenomen.

Waterschapsbeleid van de waterschappen Noorderzijlvest en Hunze en Aa's

Het beleid van de waterschappen is vastgelegd in het Waterbeheerprogramma en de Beleidsnotitie Water en Ruimte van Waterschap Noorderzijlvest en Notitie Stedelijk Waterbeheer van Waterschap Hunze en Aa's. Daarnaast is er de Keur van de waterschappen en zijn er Leggers van het watersysteem en waterkeringen van toepassing. Het waterbeheerplan bevat de hoofdlijnen van het beleid voor de taken van het waterschap met betrekking tot de waterveiligheid, het oppervlaktewater- en grondwaterbeheer, het beheer van afvalwaterketen en emissies en het wegenbeheer. Het waterschap staat voor veilig, voldoende en schoon water.

Groninger Water- en Rioleringsplan (GRWP)

In het Gemeentelijke Water- en Rioleringsplan (GWRP) staan zowel de gemeentelijke watertaken als de rioleringszorg omschreven. Het GWRP is het beheerplan voor riolering en oppervlaktewater en bevat het beleid voor het efficiënt en doelmatig in stand houden van het (afval)watersysteem. Het raakt aan het beleid van Rijk, provincie en waterschappen. Ook raakt het aan ander gemeentelijk beleid, zoals het Plan van aanpak klimaatadaptief Groningen, Groningen geeft energie en de Watervisie 'Koersen op water'.

Uitvoeringsagenda Klimaatbestendig Groningen

In de Klimaatagenda 2020-2024 staat beschreven hoe Groningen zich kan voorbereiden op en aanpassen aan het veranderde klimaat. Hierin staat onder andere dat de gemeente Groningen nieuwe integrale gebiedsontwikkelingen toetst aan de hand van een bui van 111 mm in een uur. Deze hoeveelheden water moeten kunnen worden afgevoerd zonder dat overlast ontstaat. Daarbij wordt opgemerkt dat deze bui van 111 mm losstaat van compensatie en ook op andere manieren kan worden opgevangen. Hierbij kan worden gedacht aan lage groenstroken en hoge trottoirbanden.

5.8.2 Het plangebied

Met de beoogde ontwikkelingen moet rekening worden gehouden met de aanleg van voldoende waterberging en de realisatie van een robuust watersysteem. Voor zowel de noord- als zuidkant van het plangebied geldt dat afwatering op het Eemskanaal alleen mogelijk is voor oppervlaktes met een hoogte van minimaal +1,60 m NAP. Op dit moment geldt dit alleen voor de strook langs de kade.

Compensatie voor de toename aan verhard oppervlak ten zuiden van het Eemskanaal zal dan moeten plaatsvinden in het peilvak van het Eemskanaal-Dollardboezem, dat valt in het beheergebied van waterschap Hunze en Aa's. De gemeente Groningen is samen met het waterschap bezig met het uitwerken van de compensatieverplichting nabij het Zuidlaardermeer.

De compensatie voor de toename van het verhard oppervlak in het noordelijk deel van het plangebied zal binnen het beheergebied van Noorderzijlvest moeten worden opgelost. Noorderzijlvest heeft in 2018 aan de hand van een regenduurlijnberekening voor het plangebied ter plaatse van de deelgebieden noordoost en noordwest (Van Balkgat tot aan de sluis), aangetoond dat er bij een extreme bui van 58 mm in een uur, die eens in de 100 jaar kan worden verwacht, een bergingscapaciteit van 10.632 m³ noodzakelijk is. Dit staat gelijk aan oppervlaktewater met een oppervlakte van 10.632 m² waarin het water met een meter kan stijgen.

In de Klimaatagenda 2020-2024 staat beschreven hoe de gemeente Groningen zich kan voorbereiden op en aanpassen aan het veranderende klimaat. Hierin staat onder andere dat de gemeente Groningen nieuwe integrale gebiedsontwikkelingen toetst aan de hand van een bui van 111 mm in een uur. Deze hoeveelheden water moeten kunnen worden afgevoerd zonder dat overlast ontstaat. Dat betekent dat de watercompensatie bijna twee keer zoveel moet zijn als door het waterschap wordt gevraagd en destijds is berekend.

De exacte inrichting van het plangebied is nog niet bekend. In de deelopwerkingsplannen moet de exacte waterbergingsopgave worden onderzocht, maar in de basis is binnen het plangebied voldoende ruimte aanwezig voor een combinatie van maatregelen die een negatief effect op de waterhuishouding moeten voorkomen.

Binnen het plangebied moet water worden vastgehouden, geïnfiltreerd en/of vertraagd worden afgevoerd. Het vasthouden van water wordt gekoppeld aan het te realiseren verhard oppervlak van de bebouwing. Per te ontwikkelen gebied dient voldoende bergingscapaciteit te worden gerealiseerd. Deze opgave is opgenomen in de zogenoemde 'Gouden Regels' voor de ontwikkeling van de verschillende deelgebieden. De precieze invulling daarvan zal met de komende wijzigingen van het omgevingsplan, waarmee deze ontwikkelingen mogelijk worden gemaakt, worden uitgewerkt. Vanwege het benodigde oppervlak is een combinatie van verschillende maatregelen denkbaar, te weten:

- groene daken: groene daken kunnen ter plaatse hemelwater opslaan en zorgen gelijktijdig voor een isolerende werking. Tevens kan een groen dak zorg dragen voor meer biodiversiteit in een stedelijke omgeving en draagt het bij aan vermindering van hittestress;
- het opvangen van hemelwater voor intern gebruik, zoals sanitair doorspoelen;

- tijdelijke berging in openbare ruimte: bij de inrichting van de openbare ruimte kan gebruik worden gemaakt van infiltrerende bestrating waar dat past binnen andere randvoorwaarden. Maar het is ook mogelijk om de groene locaties lager aan te leggen dan het maaiveld of de infrastructuur, bijvoorbeeld als wadi of regenwatertuin. Bij hevige regenval wordt dan toegestaan dat er op gekozen locaties water blijft staan waarna infiltratie kan plaatsvinden;
- het graven van oppervlaktewaterstructuur binnen het plangebied en deze aansluiten op bestaande waterhuishouding met een afvoernorm van 1,33 liter per seconde per hectare;
- compensatie realiseren nabij het Zuidlaardermeer of elders in de Eemskanaal-Dollard boezem.

De concept-stedenbouwkundige ontwerpen voorzien in de genoemde maatregelen en in een groenblauwe structuur die kan worden aangesloten op de bestaande structuren in de stad. Of aansluiting op het bestaande stelsel mogelijk is in relatie tot diepteligging en capaciteit, moet onderzocht worden. Dit zal ook afhankelijk zijn van de daadwerkelijke stedenbouwkundige inrichting. Het dakwater en het overige regenwater gaat naar het oppervlaktewater. Hierbij dient wel rekening te worden gehouden met een eventuele compensatieverplichting in de boezem van het Eemskanaal-Dollardboezem vanwege de toename van aanvoer op dit watersysteem.

Het voornemen is om hemelwater niet in het bestaande gemengd riool te laten afstromen; rond het Damsterdiep wordt een structuur van waterelementen toegevoegd waarin regenwater minimaal 48 uur vastgehouden kan worden. Hiermee kunnen pieken bij hevige regenval opgevangen worden en kan het regenwater vertraagd afstromen naar het waternetwerk van de stad.

Voor de uitwerking van de watercompensatie is een watervergunning noodzakelijk. Hiermee moet het plan tenminste voldoen aan de compensatieopgave zoals het waterschap stelt. Wanneer dat het geval is zal het planvoornemen een licht positief effect hebben op de waterkwantiteit. Dit effect wordt positief beoordeeld wanneer in de uitwerking van de deelgebieden rekening wordt gehouden met de klimaatadaptieve maatregelen uit het beleid van de gemeente Groningen (extra compensatieopgave).

Waterkwaliteit

Beide waterschappen hebben geen specifieke doelen met betrekking tot de waterkwaliteit in en rondom het plangebied, waarop het planvoornemen een effect heeft. De huidige kades van het Eemskanaal bestaan uit harde constructie. Vanwege scheepvaart en de stabiliteit van de kerende functie behoort een natuurvriendelijke oever niet tot de mogelijkheden.

De toekomstige invulling en de sanering van het plangebied zorgen ervoor dat het afstromende en infiltrerende hemelwater van betere kwaliteit zal zijn dan in de referentiesituatie. Wel is het bij de realisatie van nieuw oppervlaktewater noodzakelijk om deze te verbinden met het omliggende watersysteem. Stilstaand water vormt namelijk een risico voor slechte waterkwaliteit, geurhinder of ongedierte. Met maatregelen kunnen negatieve effecten op de waterkwaliteit worden voorkomen, maar ook treedt er geen aanzienlijke verbetering van de bestaande waterkwaliteit op en daarom wordt het planvoornemen in het MER neutraal beoordeeld.

Om de kans op bodemvervuiling te voorkomen worden in de toekomstige wijzigingen van het omgevingsplan voor de verschillende deelgebieden specifieke planregels opgenomen. Daar waar regenwater wordt geloosd op waterbergend groen mogen in de bebouwing geen uitlogende materialen zoals zink, lood of koper worden toegepast.

Met deze wijziging van het omgevingsplan wordt het afmeren van schepen langs de noordelijke kade van het Damsterdiep en het gebruik van de jachthaven aan de oostzijde van het plangebied mogelijk gemaakt. De afgemeerde schepen zullen hun afvalwater op het oppervlaktewater lozen. Op deze lozingen zijn de regels uit de waterschapsverordening van het Waterschap Hunze en Aa's en hoofdstuk 2 van het Besluit activiteiten leefomgeving van toepassing. Daarmee worden voor deze activiteiten voldoende waarborgen voor de goede kwaliteit van de fysieke leefomgeving geboden.

Waterveiligheid

De kering langs het Eemskanaal ligt op een hoogte van 1,80 m boven NAP. Met het planvoornemen blijft deze hoogte ten minste gehandhaafd. Planologisch wordt deze kering onder de Omgevingswet beschermd door een werkingsgebied uit de waterschapsverordening.

Bij werkzaamheden in de kern en in de beschermingszone moet in een vergunning worden aangetoond dat deze werkzaamheden geen nadelig effect hebben op de kerende functie. Hiermee zijn nadelige effecten van het planvoornemen op de waterveiligheid uitgesloten. Bij het ontwikkelen van plannen wordt gestreefd naar het oplossen van wateroverlast als daarvoor ruimte is of als de benodigde investering in verhouding staat tot de verwachte economische schade door wateroverlast. Is het volledig voorkomen van schade of overlast niet realiseerbaar, dan worden de gebruikers van de openbare ruimte en andere belanghebbenden in de directe omgeving (zoals eigenaren), geïnformeerd over de mogelijke wateroverlast en wat zij daar zelf tegen kunnen doen.

Waterketen

Bij de realisatie van woningbouw moet een gescheiden riolsysteem aangelegd worden, waarbij regenwater gescheiden wordt van het afvalwater. Het huishoudelijk afvalwater van onder meer toilet, douche en keuken wordt aangesloten op het droogweerafvoerstelsel (DWA-stelsel). Zowel het rioolgemaal aan het Damsterdiep als de rioolwaterzuiveringsinstallatie Gamerwolde (RWZI) zijn van voldoende capaciteit om de toename van het afvalwater te verwerken. Of aansluiting op het bestaande gemeentelijk stelsel mogelijk is in relatie tot diepteligging en capaciteit, moet onderzocht worden. Dit zal ook afhankelijk zijn van de uiteindelijke stedenbouwkundige inrichting. Daarbij zal ook rekening worden gehouden met de wateroverlast die nu al geregeld wordt ervaren ter hoogte van de Sontweg als gevolg van een lokaal laag maaiveld in combinatie met een lange weg naar de overstort. Bovendien zijn de diameters van de leidingen te krap voor de aangesloten verharding.

Het dakwater en het overige regenwater gaat vertraagd naar het oppervlaktewater. Ook eventuele drainagesystemen moeten, indien mogelijk, afwateren op het oppervlaktewater. Daar waar de verharding hoger ligt dan +1,60 m NAP, kan rechtstreeks afgevoerd worden op het Eemskanaal. Hierbij dient wel rekening te worden gehouden met een eventuele compensatieverplichting voor het Eemskanaal-Dollardboezem vanwege de toename van aanvoer op dit watersysteem.

Vaarwegen

Er worden geen ontwikkelingen voorgesteld in of nabij de Rijksvaarweg. Ook worden geen ingrepen gedaan in of aan de overige vaarwegen. Hiermee worden negatieve effecten op de zichtlijnen uitgesloten en wordt de scheepvaart niet belemmerd. Met betrekking tot de categorie AZM Staande Mastvaarroute zal de geplande fietsbrug voldoen aan de minimale brughoogte van 3,75 m. Daarmee worden ook negatieve effecten op de doorvaarbaarheid van het Eemskanaal voorkomen.

5.9 Duurzaamheid

Ten behoeve van duurzaamheid is in het kader van het MER nader onderzoek gedaan naar energie(transitie), klimaatadaptatie en circulariteit. Andere onderdelen van duurzaamheid, zoals gezondheid, ecologie, water en bodem, worden in aparte paragrafen beschreven. Klimaatadaptatie gaat over het voorkomen van wateroverlast, overstromingen, hittestress en droogte.

5.9.1 Toetsingskader

Er is geen wettelijk kader voor ruimtelijke plannen op het gebied van energie, klimaatadaptatie en circulariteit, maar er zijn wel nationale, regionale en lokale doestellingen waarmee aan de doelbijdrage kan worden getoetst.

Klimaatadaptatie

Het Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie (2018) is een gezamenlijk plan van gemeenten, waterschappen, provincies en het Rijk om Nederland voor 2050 klimaatbestendig en waterrobuust in te richten. Het Deltaplan versnelt en intensificeert de aanpak van wateroverlast, hittestress, droogte en de gevolgen van overstromingen. Een van de onderdelen is het benutten van meekoppelkansen bij andere grote ruimtelijke opgaven, zoals nieuwbouw, de energietransitie en de transitie naar een circulaire economie. De inzet van dit Deltaplan is om bij alle ruimtelijke ontwikkelingen de kansen voor een klimaatbestendige inrichting te gebruiken.

Klimaatverandering kan leiden tot schade en slachtoffers, met als uiteindelijk gevolg verslechtering van de economische concurrentiepositie. Voorbeelden hiervan zijn overstromingen en wateroverlast door extreme buien, hittestress, droogte en andere weersomstandigheden (bijvoorbeeld harde wind of een toename van blikseminslag). Het is daarom van belang dat de effecten die door klimaatverandering kunnen optreden bij een ruimtelijke ontwikkeling in het proces wordt meegewogen, zodat in een vroeg stadium maatregelen kunnen worden getroffen om veiligheid te borgen en eventuele schade te beperken.

Overige gemeentelijke beleidsdocumenten die het toetsingskader bepalen zijn:

- De Uitvoeringsagenda Klimaatbestendig Groningen (zie paragraaf 3.4.17): in de Klimaatagenda 2020-2024 staat beschreven hoe Groningen zich kan voorbereiden op en aanpassen aan het veranderende klimaat. Hierin staat onder andere dat de gemeente Groningen nieuwe integrale gebiedsontwikkelingen toetst aan de hand van een bui van 111 mm in een uur. Deze hoeveelheden water moeten kunnen worden afgevoerd zonder dat overlast ontstaat.
- Ontwikkelstrategie Eemskanaalzone 'Visie Stad aan het water' (zie paragraaf 3.4.4): het gebruik maken van water en groen draagt bij aan een duurzame stedelijke inrichting van de stad en een aangenaam omgevingsklimaat.
- Beslisdocument regenwater: studie naar gewenste oplossingen binnen de gemeente Groningen voor het omgaan met regenwater en extreme neerslag.
- GRWP Groningen 2020-2024 (zie paragraaf 3.4.18): het Gemeentelijk Water- en Rioleringsplan (GWRP) voor de periode 2020-2024 omvat zowel de gemeentelijke watertaken als de rioleringszorg voor het gebied Groningen, Haren en Ten Boer.

Energietransitie

De energietransitie, waarbij wordt overgegaan van het gebruik van fossiele energie naar het gebruik van duurzame energiebronnen, vraagt om ruimte. Het is daarom belangrijk te onderzoeken wat de (toekomstige) energiebehoefte van het plangebied is, welke mogelijkheden er voor energiebesparing zijn, welke energiebronnen kunnen worden ingezet, wat daarvan de mogelijke ruimtelijke effecten zijn en welk doelbereik daarmee gehaald kan worden.

In het voortraject voor het planvoornemen is reeds uitgebreid onderzocht welke mogelijkheden er zijn voor het beperken van de energievraag en het inzetten van duurzame energie, zie paragraaf 2.3.7. Hierbij worden de nieuwe woningen en gebouwen aardgasloos en zo energiezuinig mogelijk (BENG-norm) gerealiseerd. Ook is gebleken dat een bodemenergiesysteem, aangevuld met warmte uit oppervlaktewater en de opwekking van zonne-energie op daken, het maximaal haalbare is voor dit plangebied. Een belangrijke indicator is de CO₂-emissie van een project of plangebied. Verbruik van fossiele energie leidt tot CO₂-uitstoot en het gebruik van hernieuwbare energie leidt ertoe dat CO₂-uitstoot wordt vermeden die anders was ontstaan door het verbruik van fossiele energie. Groningen wil vooroplopen in de energietransitie en een voorbeeldfunctie vervullen.

Circulaire samenleving

Voor een circulaire samenleving moet worden omgeschakeld naar een benadering waarin grondstoffen en producten zo lang mogelijk meegaan en steeds worden hergebruikt, zowel ten behoeve van leveringszekerheid als van het milieu zoveel mogelijk sparen. Op het schaalniveau van Stadshavens heeft dit vooral betrekking op het optimaal (her)gebruiken en behouden van reeds beschikbare materialen en producten, zowel in de aanleg- als gebruiksfase, en het voorkomen van afval.

In de gemeentelijke omgevingsvisie(s) is aangegeven dat meer aandacht nodig is voor de circulaire gemeente: zorgen voor een circulair systeem waarin water, grondstoffen en afval een nieuw leven krijgen met hoge waarde. Voor 2025 wordt ingezet op 100 procent hergebruik (circulariteit) van de afvalstromen waar de gemeente de regie over voert, door een verdere versterking van het voorzieningenniveau en door in te spelen op innovatieve ontwikkelingen.

5.9.2 Het plangebied

Wateroverlast

Het huidige plangebied is grotendeels verhard door de aanwezige bedrijven en industrie. In het planvoornemen wordt aandacht besteed aan een robuuste groenblauwstructuur. Omdat de exacte invulling van het plan nog niet bekend is en daarmee ook de mogelijke toename van het verhard oppervlak niet is uitgewerkt, is in het MER een stresstest uitgevoerd op basis van het huidige aandeel verhard oppervlak met een bui van 111 mm per uur. Dat is strenger dan de huidige eis van de beide waterschappen van 78 mm per uur. Uit de berekening blijkt dat in het planvoornemen veel water op straat komt te staan. Op het Damsterdiep hoopt veel hemelwater op tot dieptes van meer dan één meter en bij de Sontweg (ten zuiden van het projectgebied) tot één meter. Dit betekent dat bij het huidige aandeel verhard oppervlak zonder maatregelen sterk negatieve effecten optreden in de toekomst.

In de nieuwe plannen voor Stadshavens wordt nadrukkelijk rekening gehouden met ontharding door meer groen in het gebied aan te brengen. Dit komt ten goede van de infiltratie van hemelwater. De onverharde oppervlakten geven ook ruimte om bovengrondse bergingsvoorzieningen te realiseren, zoals wadi's. In het ontwerp is ook oppervlaktewater geprojecteerd langs het Damsterdiep. Door deze maatregelen uit te voeren wordt wateroverlast in en nabij het plangebied voorkomen.

In de voorliggende wijziging van het omgevingsplan is daarom een regeling opgenomen, zodat bij de uitwerking van de deelgebieden voldoende waterberging gerealiseerd wordt. Indien aan de bui van 111 mm per uur wordt vastgehouden treedt er een zeer positief effect op, maar het ruimtebeslag van de maatregelen om 111 mm in het uur te kunnen bergen is aanzienlijk.

Hittestress

Voor de beoordeling van hittestress is op basis van een concept-stedenbouwkundig ontwerp een modelstudie uitgevoerd. Hieruit is gebleken dat de gebouwen in het planvoornemen zorgen voor meer schaduw, wat plaatselijk leidt tot een lagere gevoelstemperatuur.

In het stedenbouwkundig kader wordt tevens invulling gegeven aan een robuuste groenstructuur. In de conceptmodellen is deze structuur nog niet meegerekend. Dat betekent dat de gevoelstemperatuur in het planvoornemen lager zal uitvallen dan nu is berekend. In vergelijking met de referentiesituatie ontstaat met het planvoornemen een hogere gevoelstemperatuur. Maatregelen zoals groene daken, het inpassen van voldoende groen en bomen reduceren dit effect.

Droogte

Het gebied van Stadshavens is licht droogtegevoelig. Er zijn veenlagen aanwezig die een aandachtspunt zijn voor eventuele inklinking bij verdroging (oxidatie). Vanuit het huidige conceptontwerp kan de impact op hoofdlijnen worden beoordeeld. Bij de nadere uitwerking van de deelgebieden is het van belang hier nader onderzoek naar te doen.

Om droogte tegen te gaan wordt in het MER geadviseerd zoveel mogelijk te ontharden, water zoveel mogelijk vast te houden in het gebied en vervolgens vertraagd af te voeren. De nieuwe gebiedsontwikkeling van Stadshavens biedt ruimte om maatregelen te treffen om water vast te houden. De inrichting moet afgestemd worden op de waterbeschikbaarheid om daarmee de sponswerking van het gebied te vergroten. In groenvoorzieningen en watergangen kan water worden vastgehouden en op natuurlijke wijze infiltreren in de ondergrond. De beplanting van de groenvoorzieningen kan worden afgestemd op het toekomstige klimaat.

Energietransitie

Groningen wil vooroplopen in de energietransitie. Daarom is in het planvoornemen reeds ingezet op maximale duurzame opwekking van energie. Voor warmte-energie blijkt dat er overcapaciteit aanwezig is in het plangebied, wat betekent dat het plangebied energieneutraal of zelfs energieleverend kan zijn. Voor elektriciteit wordt verwacht dat er onvoldoende (dak)oppervlak aanwezig is om volledig in de energiebehoefte te voorzien. Ook aanvullende maatregelen, zoals zonnepanelen aan gevels en in de openbare ruimte of kleine windmolens op daken, zullen naar verwachting niet tot 100 procent duurzame opwekking leiden.

Daarom wordt in het planvoornemen ingezet op CO₂-neutraal: alle energie die wordt gebruikt is afkomstig van duurzame (hernieuwbare) bronnen, deels van buiten het plangebied. Ook de geleidelijke transitie van het vervoer naar meer elektrische voertuigen is hierin meegenomen. Als gevolg van de toenemende schade door aardbevingen veroorzaakt door de gaswinning en het vooruitzicht op het afschalen van deze winning, heeft de gemeente Groningen in 2015 besloten het gemeentelijke energieprogramma te versnellen. De daaruit voortvloeiende aangescherpte ambities zijn opgenomen in de routekaart 'Groningen CO₂ neutraal 2035'. Voor woningbouw zijn in dit beleidsdocument de volgende doelstellingen opgenomen:

- 20% besparing op de warmtevraag;
- 200 MWp zon-PV op daken;
- 50% van de woningen voorzien van zonneboilers;
- 35% van de woningen aangesloten op een warmtenet;
- 50% van de woningen voorzien van een warmtepomp.

Voor bedrijfsgebouwen zijn de volgende doelstellingen opgenomen:

- 30% besparing op de warmtevraag;
- 110 MWp zon-PV op bedrijfsdaken;
- 30% van de mkb's aangesloten op een warmtenet;
- 50% van de mkb's voorzien van een WKO.

Tot slot zijn voor de gemeentelijke mobiliteit de volgende doelstellingen geformuleerd:

- 90% van de voertuigen binnen de gemeente kan op een duurzame energiebron rijden;
- 100% van het openbaar vervoer rijdt emissieloos;
- 100% van het vrachtverkeer is CO₂-neutraal.

Het merendeel van deze doelstellingen richt zich op de gebiedsontwikkeling die met de komende wijzigingen van het omgevingsplan binnen Stadshavens mogelijk zal worden gemaakt. In deze komende wijzigingen zullen deze doelstellingen worden doorvertaald in planregels waarmee bijvoorbeeld een aansluitverplichting op het warmtenet zal worden opgenomen.

Circulariteit

De eerste stap in circulariteit is het hergebruiken van gebouwen: waar dat mogelijk is worden bestaande gebouwen behouden, bijvoorbeeld de kranen op de zandoverslag en de EMG. In de meeste gevallen is dit echter niet mogelijk door de vorm en het ouderdom van de bestaande gebouwen en de zoveel mogelijk energieneutrale nieuwbouwopgave.

Ten opzichte van de bestaande situatie is er duidelijk sprake van een verbetering door het aanleggen van een gescheiden rioolstelsel, gescheiden afvalinzameling, natuurinclusief bouwen, het materiaalgebruik en de ontwerputgangspunten zoals onderhoudsvriendelijk ontwerp en materialen, zo min mogelijk materiaalgebruik, materiaal dat gebruikt wordt moet zoveel mogelijk klimaatadaptief zijn en zoveel mogelijk aandacht voor infiltratiemogelijkheden.

5.10 Externe veiligheid

5.10.1 Toetsingskader

Op grond van artikel 5.2 van het Besluit kwaliteit leefomgeving moet in het omgevingsplan rekening worden gehouden met het belang van het voorkomen, beperken, bestrijden, vluchten en geneeskundige hulpverlening van of in geval van branden, rampen en crises. In de instructieregel is voor zover deze branden, rampen en crises samenhangen met de opslag, productie, gebruik en vervoer van gevaarlijke stoffen, vuurwerk, explosieven en windturbines een gedetailleerde uitwerking gegeven. Voor de nadelige gevolgen voor de externe veiligheid, die met deze activiteiten binnen het plangebied kunnen samenhangen, wordt in de instructieregel een systeem van het plaatsgebonden risico en aandachtsgebieden gehanteerd.

Bij het wijzigen van het omgevingsplan moet een plaatsgebonden risico van 10^{-6} in acht worden genomen. Dit houdt in dat met de regels in het omgevingsplan moet worden geborgd dat het risico op het overlijden van een onbeschermd persoon wordt beperkt tot één geval in één miljoen jaar. Daarnaast moet in het omgevingsplan rekening worden gehouden met het overlijden van een groep van tien personen of meer door een ongewenste gebeurtenis binnen een aandachtsgebied.

Aandachtsgebieden zijn gebieden waar mensen binnenshuis, zonder aanvullende maatregelen, onvoldoende beschermd zijn tegen de gevaren die in de omgeving kunnen optreden. Voorbeelden van die gevaren zijn warmtetraling (brand), overdruk (explosie) en concentratie giftige stoffen in de lucht (gifwolk).

Aandachtsgebieden maken inzichtelijk in welk gebied zich bij een ongeval bij een activiteit met gevaarlijke stoffen nog levensbedreigende gevolgen voor personen in gebouwen kunnen voordoen. Binnen de aandachtsgebieden is extra aandacht nodig om aanwezigen te beschermen tegen mogelijke ongevallen bij activiteiten met gevaarlijke stoffen.

Voor de bepaling van de aandachtsgebieden is uitgegaan van de bescherming die nieuwbouw en reguliere rampenbestrijding bieden. De gemeente beoordeelt of, en zo ja, welke maatregelen nodig zijn om mensen in aandachtsgebieden voldoende te beschermen. Het beleidsdoel van het 'aandachtsgebied' is dat voorafgaand aan de besluitvorming wordt nagedacht over de risico's en de mogelijke effecten van een incident bij de (vergunde) activiteit met gevaarlijke stoffen. Onderdeel daarvan is het overwegen van maatregelen die nodig zijn om de veiligheid voldoende te waarborgen en de fysieke leefomgeving en omgevingskwaliteit (milieu en gezondheid) voldoende te beschermen.

De aandachtsgebieden zijn onder te verdelen in:

- **Brandaandachtsgebieden (BAG)**
Een BAG is de locatie begrensd door de afstand, waar als gevolg van een ongewoon voorval dat leidt tot een plasbrand of een fakkelbrand, de warmtestraling ten hoogste 10 kW/m² bedraagt.
- **Explosieaandachtsgebied (EAG)**
Een EAG is de locatie begrensd door de afstand, waar als gevolg van een ongewoon voorval dat leidt tot:
 1. een kokende vloeistof-gasexpansie-explosie (een BLEVE: Boiling Liquid Expanding Vapor Explosion), de warmtestraling ten hoogste 35 kW/m² is, en
 2. een explosie, anders dan onder a, waarvan de overdruk ten hoogste 10 kPa is.
- **Gifwolkaandachtsgebied (GAG)**
Een GAG is de locatie begrensd door de afstand, waar als gevolg van een ongewoon voorval dat leidt tot een gifwolk, personen in een gebouw overlijden door blootstelling aan ten hoogste de bij ministeriële regeling bepaalde vastgestelde concentratie van een gevaarlijke stof.
Als het GAG groter is dan 1,5 km wordt het GAG tot deze afstand begrensd in het kader van ruimtelijke ontwikkeling. De volledige GAG is verder wel relevant voor bijvoorbeeld crisiscommunicatie en kan dus niet beschouwd worden als niet relevant.
- **Voorschriftengebieden**
Aandachtsgebieden kunnen leiden tot voorschriftengebieden indien er sprake is van nieuwbouw, voor bestaande gebouwen gelden voorschriftengebieden niet. Indien men zeer kwetsbare gebouwen wil toestaan in een aandachtsgebied wordt dat aandachtsgebied of het gedeelte met nieuwbouw automatisch een voorschriftengebied. Aanvullende bouweisen gelden voor de nieuwbouw zoals opgenomen in het Besluit bouwwerken leefomgeving (Bbl).

Bij het toestaan van nieuwe (beperkt) kwetsbare gebouwen kan de gemeente afzien van een voorschriftengebied, mits goed gemotiveerd. Het bepalen van voorschriftengebieden, de motivatie voor de te nemen maatregelen en dergelijke is een verantwoordelijkheid van de gemeente.

5.10.2 Het plangebied

Door ingenieursbureau TAUW zijn de consequenties van externe veiligheid ten opzichte van het plangebied in beeld gebracht. Daarbij zijn, vooruitlopend op de inwerkingtreding van de Omgevingswet, de aandachtsgebieden inzichtelijk gemaakt. Uit het onderzoek blijkt dat er diverse risicobronnen zijn geïnventariseerd die mogelijk relevant zijn voor het plangebied. Deze risicobronnen zijn getoetst aan de toekomstige Omgevingswet. De Omgevingswet is nog niet definitief en enkele belangrijke onderwerpen, ook voor het onderwerp externe veiligheid, zijn nog indicatief of niet opgenomen. In het onderzoek zijn daarom enkele aannames gemaakt, waardoor de resultaten momenteel nog onder voorbehoud zijn.

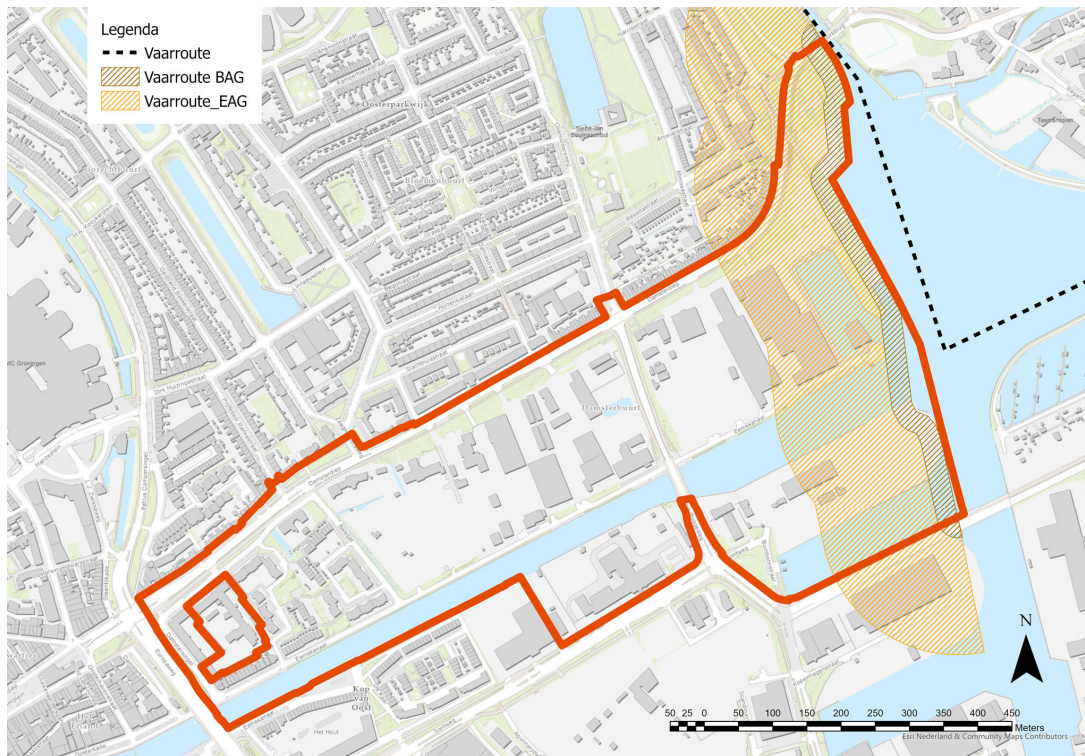
Uit het onderzoek is gebleken dat voor het plangebied met name de vaarroute corridor Amsterdam - Noord-Nederland en de Kegelligplaats relevant zijn.

Vaarroute corridor Amsterdam - Noord-Nederland

In het geval van Stadshavens is binnen het deelplangebied alleen sprake van een brandaandachtsgebied in verband met de kegelschepen die aan de oostelijke begrenzing van het deelplangebied aanmeren en het vervoer van gevaarlijke stoffen over het Van Starckenborghkanaal en het Eemskanaal. Met deze wijziging van het omgevingsplan worden binnen het brandaandachtsgebied (nog) geen nieuwe beperkt kwetsbare, kwetsbare of zeer kwetsbare gebouwen of locaties (nieuw) mogelijk gemaakt. Desalniettemin wordt met het omgevingsplan een brandvoorschriftengebied vastgesteld, zodat aan de instructieregel wordt voldaan. Voor de bestaande beperkt kwetsbare, kwetsbare en zeer kwetsbare gebouwen en locaties geldt dat deze onder de eerbiedigende werking van artikel 5.15a van het Bkl vallen. Het aanwijzen van het brandaandachtsgebied en brandvoorschriftengebied heeft dus voor de bestaande gebouwen en locaties geen consequenties. Overigens zijn in het plangebied van deze wijziging van het omgevingsplan geen bestaande gebouwen en locaties in het brandaandachtsgebied.

In het geval van Stadshavens is binnen het deelplangebied alleen sprake van een explosieaandachtsgebied in verband met de kegelschepen die aan de oostelijke begrenzing van het deelplangebied aanmeren en het vervoer van gevaarlijke stoffen over het Van Starckenborghkanaal en het Eemskanaal. Met het omgevingsplan worden binnen het explosieaandachtsgebied geen nieuwe beperkt kwetsbare, kwetsbare of zeer kwetsbare gebouwen of locaties (nieuw) mogelijk gemaakt. Niettemin wordt met dit omgevingsplan een explosievoorschriftengebied vastgesteld, zodat aan de instructieregel wordt voldaan. Voor de bestaande beperkt kwetsbare, kwetsbare en zeer kwetsbare gebouwen en locaties die binnen deze werkingsgebieden liggen, geldt dat deze onder de eerbiedigende werking van artikel 5.15a van het Bkl vallen.

De aandachtsgebieden in Stadshavens zijn weergegeven in de navolgende afbeelding.



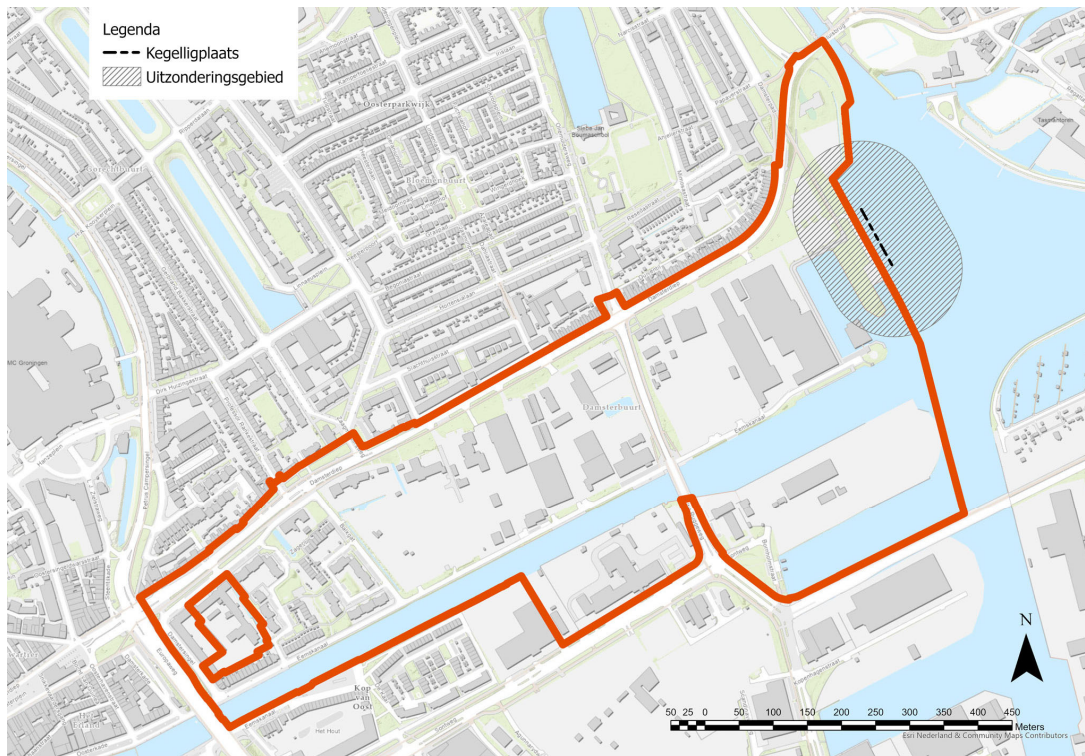
Afbeelding 5.3: Brandaandachtsgebieden (BAG) en explosieaandachtsgebieden (EAG) langs de vaarroute (stippellijn)

Met het voorliggende besluit tot wijziging van het omgevingsplan worden geen (zeer) kwetsbare gebouwen binnen deze beide aandachtsgebieden toegestaan. Daarmee wordt naar de mening van de gemeente een adequate uitwerking gegeven aan de instructieregel. Om de gebruikers van het omgevingsplan te informeren over de gevolgen van het vervoer van gevaarlijke stoffen over het water voor eventueel door hen gewenste activiteiten binnen het plangebied, worden het explosieaandachtsgebied en brandaandachtsgebied als locatie in het omgevingsplan opgenomen. Daarnaast stelt de gemeente het explosieaandachtsgebied en brandaandachtsgebied vast als explosievoorschriftengebied en respectievelijk brandvoorschriftengebied zoals bedoeld in paragraaf 4.2.14 van het Besluit bouwwerken leefomgeving. Dit eveneens ter informatie voor de gebruikers van het omgevingsplan.

De kegelligplaats

Naast het plangebied is een kegelligplaats aanwezig waar schepen met één kegel tijdelijk kunnen aanmeren, bijvoorbeeld om te wachten voor de sluis. Voor deze ligplaats geldt een gebied van 100 m waarin geen woongebieden, kunstwerken en opslagtanks met een brandbare gas of vloeistof aanwezig mogen zijn.

Het zogeheten uitzonderingsgebied van de kegelligplaats valt gedeeltelijk over het plangebied. In dit gedeelte is het niet toegestaan om woningen te plaatsen, opslagen met gevaarlijke brandbare stoffen (bijvoorbeeld tankstations) en tunnels, bruggen en dergelijke. Dit uitzonderingsgebied wordt weergegeven in de volgende afbeelding.



Afbeelding 5.4: Kegelligplaats met bijbehorend uitzonderingsgebied

Binnen dit vrijwaringsgebied worden met het omgevingsplan geen woningen, opslagen van gevaarlijke stoffen bij tankstations, tunnels, bruggen en dergelijk mogelijk gemaakt. Daarmee wordt met dit omgevingsplan ook op dit punt op een adequate manier uitwerking gegeven aan de instructieregel.

Overige risicobronnen

Ook over de A7/N7 vindt vervoer van gevaarlijke stoffen plaats. Deze weg ligt op circa 700 meter afstand van het plangebied. Voor basisnetroutes gelden vaste aandachtsgebieden van 30 meter voor het brandaandachtsgebied en 200 m voor het explosieaandachtsgebied. Met het vervoer van gevaarlijke stoffen over deze weg hangt een 10^{-6} -contour voor het plaatsgebonden risico samen van 0 m (deze is afwezig of ligt op het midden van de weg) en geen plasbrandaandachtsgebied. Geen van de relevante risicoafstanden komt in de buurt van het plangebied, derhalve wordt deze route niet nader beschouwd.

Ten oosten van het plangebied ligt op een afstand van circa 1 kilometer de Ring Oost N360. Deze weg maakt geen deel uit van het basisnet, maar is wel onderdeel van de provinciale verordening. Op deze weg is volgens de provinciale verordening een 'Veiligheidszone 3' transport en 'Veiligheidszone 2' invloedsgebied provinciale wegen' van toepassing. Deze zones reiken niet tot in het plangebied.

Ook over het spoor van Groningen naar Zwolle en vice versa vindt vervoer van gevaarlijke stoffen plaats. Deze spoorbaan ligt op circa 850 meter afstand van het plangebied. Op grond van het Besluit kwaliteit leefomgeving geldt voor het vervoer van gevaarlijke stoffen over dit spoor een brandaandachtsgebied van 30 meter en een explosieaandachtsgebied van 200 meter. De route heeft verder een 10^{-6} -contour voor het plaatsgebonden risico van 11 meter. Geen van de relevante risicoafstanden komt in de buurt van het plangebied, daarom wordt deze route niet nader beschouwd.

De hiervoor beschreven overige risicobronnen hebben geen effect op het plangebied in het kader van externe veiligheid, omdat de risicoafstanden niet tot in het plangebied reiken. Zij geven dus geen aanleiding tot het in het omgevingsplan opnemen van aanvullende regels om de evenwichtige toedeling van functies aan locaties te borgen.

Overige veiligheidsaspecten

Behalve door het werken met, het opslaan van of het vervoeren van gevaarlijke stoffen kunnen ook andere activiteiten binnen of buiten het deelplangebied Stadshavens aanleiding geven tot branden, rampen of crises. In de 'Handreiking Bouwstenen Fysieke Veiligheid in het Omgevingsplan' zijn hiervoor de volgende thema's aangewezen:

- bluswater en bereikbaarheid;
- natuurbranden;
- windturbines;
- overstroming en klimaatadaptatie;
- evenementen;
- het gebruik van gebouwen; en
- rookoverlast.

Met de nabijheid van het Damsterdiep en het Eemskanaal is de aanwezigheid van bluswater binnen het plangebied ruimschoots geborgd. Daarnaast is de bereikbaarheid met de huidige infrastructuur voldoende. Bij de uitwerking van de wijzigingen op het omgevingsplan die de verschillende deeltwerkingen mogelijk zullen maken, zal hier in die gevallen aandacht aan worden besteed. Daar waar nodig zullen op die momenten regels aan het omgevingsplan worden verbonden. In of in de directe nabijheid van het deelplangebied Stadshavens liggen geen natuurgebieden, waardoor het risico op natuurbranden door activiteiten binnen het plangebied verwaarloosbaar is. Evenmin zijn in of rond het plangebied windturbines toegestaan.

De ligging aan het Damsterdiep en Eemskanaal maakt dat er mogelijk sprake is van een overstroming binnen het deelplangebied. Uit berekeningen gemaakt door Rijkswaterstaat met overstromingsscenario's uit het Deltaprogramma, blijkt dat binnen dit deelplangebied het risico op overstroming uiterst gering is. Dit komt omdat het deelplangebied in vergelijking met de omliggende gebieden relatief hoog ligt. Voor deze thema's zijn daarom geen regels in het omgevingsplan opgenomen met dit wijzigingsbesluit. In het omgevingsplan zijn wel regels over het houden van evenementen binnen het plangebied opgenomen. Zo worden er eisen gesteld aan het aantal bezoekers, de aanwezigheid van een veiligheidsplan en het aantal wegen waarlangs het evenemententerrein moet kunnen worden bereikt. Omdat de wijziging van het omgevingsplan in beginsel geen nieuwbouw van gebouwen toestaat, zijn er geen regels over het gebruik van deze nieuwe gebouwen aan het omgevingsplan verbonden. Tot slot wordt opgemerkt dat de bestaande milieubelastende activiteiten die met het wijzigen van het omgevingsplan binnen het deelgebied Stadshavens mogelijk blijven, een risico op ontwrichtende rookontwikkeling bij brand mogelijk blijft. Hiervoor zijn in hoofdstuk 25 van het omgevingsplan regels opgenomen die deze nadelige gevolgen voorkomen en beperken.

Met de voorgaande uitwerking van de instructieregel op gebied van veiligheid, wordt met het besluit tot wijzigen van het omgevingsplan voldoende waarborg voor de evenwichtige toedeling van functies aan locaties op dit punt geboden.

5.11 Windhinder en bezonning

5.11.1 Toetsingskader

5.11.1.1 Windhinder

Wind kan hinder geven en zelfs gevaarlijk zijn. Windhinder doet zich vooral voor in stedelijk gebied, in het bijzonder rond hoge gebouwen wanneer sprake is van verhoogde windsnelheden. Hierdoor kan het verblijf in de directe omgeving onaangenaam of zelfs gevaarlijk zijn.

Voor windhinder zijn in het kader van de Omgevingswet geen instructieregels opgesteld. De gemeente heeft daarmee de vrijheid om deze zelf in te vullen.

In de NEN8100 wordt een beoordelingskader beschreven dat gebruikt kan worden om een (toekomstig) windklimaat te beoordelen. In de NEN 8100 zijn vijf kwaliteitsklassen (A t/m E) gegeven waarbij windhinder als goed, matig of slecht wordt geclassificeerd voor een drietal activiteiten. Deze omschrijving staat voor:

- Bij een goed windklimaat ervaart men geen tot weinig overmatige windhinder.
- Bij een matig windklimaat ervaart men af en toe overmatige windhinder.
- Bij een slecht windklimaat ervaart men regelmatig overmatige windhinder.

Een dergelijk omschreven 'matig windklimaat' past bij de algemene ervaring van het windklimaat in Nederland. De indeling in een kwaliteitsklasse is afhankelijk van het aantal uren dat de windhinder (overlast) de drempelwaarde van 5 m/s naar verwachting overschrijdt. Deze waardering is weergegeven in tabel 5.4 met in het groen acceptabele kwaliteitsklasse. De drempelwaarde voor windgevaar is 15 m/s wordt gekwalificeerd als aangegeven in tabel 5.5.

Tabel 5.4: Classificatie windklimaat conform NEN 8100

Overschrijdingskans 5 m/s) In procenten van het aantal uren per jaar	Kwaliteits klasse	Activiteiten		
		Doorlopen	Slenteren	Langdurig zitten
<2.5	A	Goed	Goed	Goed
2.5 – 5	B	Goed	Goed	Matig
5 – 10	C	Goed	Matig	Slecht
10 – 20	D	Matig	Slecht	Slecht
>20	E	Slecht	Slecht	Slecht

Tabel 5.5: Kwalificatietabel windgevaar conform NEN 8100

Overschrijdingskans (15 m/s) In procenten van het aantal uren per jaar	Kwalificatie
0,05 < 0,30	Beperkt risico
> 0,30	Gevaarlijk

5.11.1.2 Bezinning

Binnen Nederland zijn er geen formele eisen gesteld aan de bezinning van woningen, bouwwerken of percelen. Er is geen wet die het recht op uitzicht of bezinning regelt. Wel bestaat er voor bezinning van woonkamers de zogenaamde 'lichte' en 'strengere' TNO-norm, op basis van het woonwaarderingstelsel uit 1962.

Volgens de TNO-norm is er sprake van voldoende bezinning bij ten minste 2 mogelijke bezonningsuren per dag in de periode van 19 februari tot 21 oktober ter plaatse van het midden van de vensterbank aan de binnenkant van het raam.

5.11.2 Het plangebied

5.11.2.1 Windhinder

Ten behoeve van het omgevingsplan en het MER is op basis van een globale massastudie middels een quickscan beoordeeld hoe de windhinder in het plangebied zich zou kunnen ontwikkelen. Hierbij zijn de voorlopige stedenbouwkundige uitgangspunten ten aanzien van bestaande en gewenste of maximale bouwhoogten aangehouden. De quickscan windklimaat is als bijlage 9 opgenomen in het bijlagenboek bij het MER (zie Bijlage 2). Het MER is als Bijlage 1 opgenomen in de voorliggende motivering.

In het noordelijk deel maken vooral de gebouwen langs het Eemskanaal kans op een slechter windklimaat. De afstand tot de aangrenzende gebouwen is vrij groot gelet op de meest voorkomende windrichtingen, hierdoor stroomt er meer wind tegen de hoge gebouwen langs het Eemskanaal. Door de bouwhoogte meer geleidelijk te laten oplopen, luifels boven de entree toe te passen en voldoende groen langs de kade te realiseren, is de kans op windhinder te reduceren.

De zuidzijde van het plangebied ligt vrij onbeschut en daarmee neemt de kans op windhinder toe, zeker bij gebouwen langs de Sontweg die hoger zijn dan 30 m. Bij de gevels die worden aangestroomd door de meest voorkomende windrichtingen en bij de hoeken van de gebouwen van 63 meter hoog zal het gebied met windhinder groter zijn. Naast de optredende neerwaartse afbuiging van lucht (downwash) zorgen de op één lijn liggende gevels langs de Sontweg voor windversnellingen. Dit verhoogt de kans op windhinder nog meer.

De combinatie van de downwashes en de windversnellingen kunnen op sommige plaatsen kans op windgevaar geven. Het windklimaat langs de Sontweg kan verbeterd worden door bijvoorbeeld luifels te plaatsen boven de verschillende entrees, zeker bij de gebouwen die hoger zijn dan 50 m. Daarnaast kunnen bomen langs de weg ervoor zorgen dat de wind voor het grootste deel over de weg stroomt en minder over het voetpad.

Bij de definitieve uitwerking zal voor de hoogbouw hoger dan 60 m een nader onderzoek naar windklimaat en benodigde maatregelen nodig zijn op basis van de Beleidsnota hoogbouw 2009.

5.11.2.2 Bezinning

De gebouwen binnen Stadshavens hebben alleen invloed op de schaduwwerking op de gebouwen in het projectgebied. Uit onderzoek blijkt dat de gebouwen ten noorden van het Eemskanaal Noordzijde voldoen aan de TNO-norm van ten minste twee mogelijke bezonningsuren per dag. Door de (midden)hoogbouw wordt in de ochtend- en avonduren, als de zon lager aan de horizon staat, veel schaduw gecreëerd op de wandelpaden, open stadsruimtes en de binnenplaatsen. Overdag als de zon hoger staat hebben de meeste oppervlakten bezinning. Aandachtspunt is de gevels aan binnenplaatsen, die in het voor- en najaar mogelijk niet genoeg bezinning krijgen.

Ten zuiden van het Eemskanaal vindt hetzelfde plaats: in het voor- en najaar kan met name aan de zuidzijde ter hoogte van de binnenplaatsen sprake van te weinig bezinning zijn.

5.12 Landschap, cultuurhistorie en archeologie

5.12.1 Toetsingskader

5.12.1.1 Landschap

Onder de Omgevingswet zijn instructieregels opgenomen in het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) in paragraaf 5.1.5: 'Beschermen van landschappelijke of stedenbouwkundige waarden en cultureel erfgoed'.

Daarnaast zijn er beleidskaders vastgelegd, zowel in de provinciale omgevingsvisie als in de gemeentelijke bestemmingsplannen. Op basis van deze documenten is een beschermingsregime opgenomen voor het behoud en versterken van kenmerkende landschapsstructuren en cultureel erfgoed.

5.12.1.2 Cultuurhistorie en archeologie

Rijksbeleid

De Erfgoedwet is op dit moment het wettelijk kader voor de omgang met erfgoed. Het beschermen en beheren van cultureel erfgoed is ook een van de belangen van de Omgevingswet (art 1.2 Ow). De Erfgoedwet gaat deels op in de Omgevingswet: in de Omgevingswet zullen de regels voor de omgang met de fysieke leefomgeving geïntegreerd worden, waaronder onderdelen uit de Monumentenwet 1988 die nu in het overgangsrecht van de Erfgoedwet zijn opgenomen. Daarbij blijven de bevoegdheden en beschermingsniveaus in grote lijnen gehandhaafd.

De vuistregel voor de verdeling tussen Erfgoedwet en Omgevingswet is als volgt: de duiding van cultureel erfgoed en de zorg voor cultuurogoderen in overheidsbezit staat in de Erfgoedwet, de omgang met het cultureel erfgoed in de fysieke leefomgeving is geregeld in de Omgevingswet.

Voor gebouwde of aangelegde monumenten betekent dit dat de vergunningverlening voor het wijzigen van rijksmonumenten is geregeld in de Omgevingswet. Ook aanwijzing en omgang met beschermde stads- en dorpsgezichten gebeurt straks op grond van de Omgevingswet. Datzelfde geldt voor de omgang met archeologie in de fysieke leefomgeving (vergunningverlening en integratie in de planvorming).

In het Besluit activiteiten leefomgeving (Bal) zijn regels voor de bescherming van rijksmonumenten en archeologische monumenten. In het Besluit bouwwerken leefomgeving (Bbl) zijn regels over het bouwen, verbouwen, gebruiken en slopen van bouwwerken opgenomen.

Provinciaal beleid

Het beleid van de provincie Groningen richt zich vooral op het programma Erfgoed Ruimtelijke Kwaliteit en Landschap (ERL), alsmede op het ondersteunen van instellingen en collecties en het uitdragen van de verhalen van Groningen. Op deze terreinen is meer samenwerking wenselijk en bestaan er kansen voor inhoudelijke input, kennisuitwisseling en financiering van concrete projecten.

Voor de provincie zijn de aardgasproblematiek en de leefbaarheid van het buitengebied (krimpgebieden) belangrijke thema's.

Gemeente Groningen

In december 2017 heeft de gemeenteraad van Groningen opnieuw de Erfgoednota vastgesteld. Deze Erfgoednota gaat over het erfgoedbeleid van de gemeente in de komende jaren tot 2027. Wat betreft archeologie is de focus van de gemeente verschoven van het zelf uitvoeren van archeologisch onderzoek (wij graven het voor u op) naar een regisserende en adviserende rol (hoe organiseert u dit het best?).

Sinds 2007 betaalt de 'de verstoorder' het onderzoek. De gemeente zorgt ervoor dat deze kennis niet 'versnipperd' raakt en wil dat de focus van archeologisch onderzoek komt te liggen op het 'verhaal' van de plek. De resultaten van het onderzoek worden verzameld op de archeologische (beleids)kaart, die onderdeel is van de cultuurhistorische waardenkaart (CWK).

Bestemmingsplan Gebouwd Erfgoed Groningen

De gemeente wil de kenmerken van karakteristieke en beeldondersteunende gebouwen een rol laten spelen bij veranderingen. Omdat de gemeente deze gebouwen ruimtelijk relevant vindt voor de geschiedenis en identiteit van Groningen, zijn er nieuwe regels opgesteld voor het behoud van deze gebouwen.

Het bestemmingsplan Gebouwd Erfgoed gaat opnieuw in ontwerp ter inzage in 2023. Naar verwachting eerder dan deze wijziging van het omgevingsplan. Bij de regels van dat plan is met deze wijziging aangesloten.

5.12.2 Het plangebied

5.12.2.1 Landschap

In de huidige situatie is het plangebied een stedelijk gebied met verschillende bedrijfspanden. Het plangebied is goed zichtbaar vanaf het Damsterdiep, de Eemskanaal Noordzijde en de brug ter plaatse van de Eltjo Ruggeweg. Vanaf deze zichtlijnen doet het gebied rommelig aan. Er is weinig samenhang tussen de huidige bedrijfspanden en de karakteristieke elementen.

Op basis van de Provinciale Omgevingsvisie ligt het plangebied van Stadshavens in het deelgebied Gorecht. Door de ontwikkelingen in het stedelijk gebied en de industrialisering in 1900 zijn de kenmerkende landschappelijke waarden zoals in de provinciale verordening is opgenomen, reeds verdwenen.

Met het planvoornemen worden deze waarden ook niet meer teruggebracht. Wel wordt ingezet op het behoud van de karakteristieken van het industriële verleden. Om aan te sluiten op het industriële karakter wordt een leesbare, zorgvuldig gedetailleerde architectuur voor Stadshavens voorgesteld.

Het aanzicht van het plangebied vanaf het Damsterdiep zal ingrijpend wijzigen. Hiervoor zullen in het kader van de verdere uitwerking van de deelgebieden richtlijnen voor beeldkwaliteit opgesteld gaan worden. Daarnaast is in het voorlopig stedenbouwkundig ontwerp een groenblauwe structuur opgenomen langs het Damsterdiep. Deze structuur refereert aan het voormalige kanaal het Damsterdiep.

Dieper het plan in transformeert dit karakter naar lichte, stedelijke volumes, die naar de kade toe steeds meer identiteit krijgen om daarmee aan te sluiten op de industriële schaal van markante gebouwen, zoals de EMG. Dit beeld past bij het stedelijk karakter van het gebied en de meest recente ontwikkelingen in de omgeving, zoals de Kop van Oost en de Tasmantoren.

Met het planvoornemen worden nieuwe zichtlijnen gerealiseerd waardoor het Eemskanaal weer beter beleefbaar wordt. Ook het park/groen bij de sluis en het Havenpark dragen bij aan de landschappelijke structuur .

Vanuit de huidige structuren zoals het Damsterdiep, het Eemskanaal en de Sontweg, blijven de zichtlijnen naar de binnenstad en ook de Martinitoren gehandhaafd. Ten opzichte van de huidige situatie ontstaan op deze zichtlijnen geen effecten. Omdat de te realiseren gebouwen en openbare ruimte met zorg wordt vormgegeven en de inpassing refereert aan bestaande structuren en materialen, wordt het planvoornemen positief beoordeeld ten opzichte van de rommelige referentiesituatie. De bestaande bebouwing is relatief laag, met het planvoornemen worden hoogteaccenten toegevoegd. Deze hoogteaccenten hebben een impact op bestaande woningen aan de noord- en westkant. Dit nuanceert de positieve beoordeling.

5.12.2.2 Cultuurhistorie

De instructieregels van het Rijk ten aanzien van cultureel erfgoed staan in artikel 5.130 van het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl). In artikel 5.130 wordt bepaald dat in een omgevingsplan rekening moet worden gehouden met het belang van het behoud van cultureel erfgoed, met inbegrip van bekende of aantoonbaar te verwachten archeologische monumenten. Met het oog hierop worden er in ieder geval regels gesteld ter bescherming van daarvoor in aanmerking komend cultureel erfgoed, waarbij rekening wordt gehouden met de volgende beginselen:

- a. het voorkomen van ontsiering, beschadiging of sloop van op grond van het omgevingsplan beschermde monumenten en archeologische monumenten;
- b. het voorkomen van verplaatsing van op grond van het omgevingsplan beschermde monumenten of een deel daarvan, tenzij dit dringend is vereist voor het behoud van die monumenten;
- c. het bevorderen van het gebruik van monumenten, zo nodig door wijziging van die monumenten, rekening houdend met de monumentale waarden;
- d. het voorkomen van aantasting van:
 1. de omgeving van rijksmonumenten, voor beschermde rijksmonumenten en monumenten die op grond van het omgevingsplan zijn beschermd, voor zover die monumenten door die aantasting worden ontsierd of beschadigd; en
 2. het karakter van in het omgevingsplan beschermde stads- of dorpsgezichten of beschermde cultuurlandschappen door de sloop van bestaande gebouwen, de bouw van nieuwe gebouwen of andere belangrijke veranderingen; en
- e. het conserveren en in stand houden van archeologische monumenten, bij voorkeur in situ.

Binnen het plangebied is een aantal rijks- en gemeentelijke monumentale en karakteristieke panden aanwezig die in de planontwikkeling worden opgenomen en een referentie zijn aan de historische identiteit van het gebied. Vier panden hebben een monumentenstatus (twee Rijksmonumenten en twee gemeentelijke monumenten). Daarnaast zijn er vier objecten die op basis van de in 2019 uitgevoerde onafhankelijke cultuurhistorische inventarisatie ten behoeve van de cultuurhistorische waardenkaart (CWK) in de nabije toekomst in aanmerking komen voor een gemeentelijke monumentenstatus. Deze zullen in de volgende monumenten-aanwijzingsronde worden meegenomen.

De betreffende gebouwen en objecten worden gehandhaafd en zijn weergegeven in onderstaande afbeelding.



Afbeelding 5.5: Monumentale, karakteristieke en beeldbepalende gebouwen en objecten (bron: gemeente Groningen)

NB: nummering correspondeert met de tekst in 5.12.2.3

Het doel is om de bestaande karakteristieken een bijdrage te laten leveren aan het nieuwe stadsdeel, om ze hierin een nieuwe verbeterde ligging te geven. Het is een mogelijkheid om de plekken weer tot hun recht te laten komen, waar ze nu vaak ondergesneeuwd zijn geraakt door de verrommeling van de omgeving.

De aanwezige (bestaande en potentiële) monumenten en karakteristieke objecten en gebouwen zijn in het omgevingsplan voorzien van een beschermende regeling en dienen bij de verdere uitwerking van de verschillende plannen te worden gehandhaafd. Daarbij zal ook aandacht moeten worden gegeven aan de omgeving van het monument, waarvoor een regeling wordt opgenomen in de toekomstige wijzigingen van het omgevingsplan voor Stadshavens. Met beschermende maatregelen kunnen belangrijke negatieve landschappelijke effecten voorkomen worden.

De door Raap uitgevoerde inventarisatie is opgenomen als Bijlage 4. De adressenlijst met alle karakteristieke en beeldondersteunende gebouwen en objecten in de regels in Bijlage 5. Deze zijn voor Stadshavens alleen relevant voor zover het de karakteristieke gebouwen en objecten in dit gebied betreft (afbeelding 5.5).

5.12.2.3 Omgeving van het monument

Artikel 5.130, tweede lid, onder d, van het Bkl implementeert (deels) artikel 4 van het verdrag van Granada. Onderdeel 1°, van dit tweede lid, onder d, vraagt gemeenten om in het omgevingsplan regels te stellen om aantasting van de omgeving van (voor)beschermde monumenten te voorkomen, voor zover die monumenten door die aantasting worden ontsierd of beschadigd.

In het gebied Stadshavens en ook in de directe nabijheid daarvan (zoals te zien op afbeelding 5.5) bevinden zich monumenten. Daarom moet met de ontwikkeling van Stadshavens rekening worden gehouden met de omgeving van die monumenten. Met deze voorliggende wijziging van het omgevingsplan worden nog geen bouwmogelijkheden geboden, maar bij de verdere uitwerking van de verschillende deelgebieden wel. Bij die wijziging van het omgevingsplan zal de omgeving van de monumenten ook juridisch in de betreffende wijzigingen van het omgevingsplan worden verankerd.

Als algemeen uitgangspunt geldt in ieder geval op een goede manier integratie van alle monumenten en waar mogelijk versterking van de monumentale waarden. Door de herinrichting van de openbare ruimte komen de monumenten beter tot hun recht. De directe omgeving wordt aantrekkelijker en routing naar monumenten vanuit de openbare ruimte wordt toegankelijker. Monumenten worden onderdeel van een stedelijk gebied, beter bereikbaar en het verhaal van de monumenten wordt beter leesbaar. Alle monumenten worden zichtbaarder en in een aantrekkelijke omgeving geplaatst. Hieronder volgt een beschrijving van de verschillende monumenten en hoe daarmee in de toekomstige planontwikkeling rekening wordt gehouden (*voor de situering van de monumenten wordt verwezen naar afbeelding 5.5*):

1. **Omgeving Certe locatie (buiten het plangebied) ten westen van de bestaande woonwijk in Stadshavens**
de bestaande karakteristieke woningen aan het Eemskanaal. De gebouwen komen aan een nieuw ingerichte kade te staan. Het betreft hier alleen ingrepen in de openbare ruimte. De kade blijft onbebouwd waardoor er geen sprake is van aantasting van de karakteristieke elementen en de gebouwen blijven goed zichtbaar vanuit de omgeving en het water.
2. **Panden aan Damsterdiep (ten noorden van Stadshavens)**
het Damsterdiep wordt ontwikkeld tot een stedelijke boulevard. De karakteristieke gebouwen aan de noordkant van het Damsterdiep worden ook onderdeel van de nieuwe boulevard en kunnen hiervan profiteren. De gebouwen krijgen in het nieuwe ontwerp een betere positie. Nu vooral langsparkeren, straks een mooiere voorkant. Er wordt veel kwaliteit toegevoegd en de ruimtelijke kwaliteit die er ooit was komt weer terug. Het wordt een groen-stedelijke boulevard profiel met meer bomen. De karakteristieke gebouwen aan het Damsterdiep komen hiermee beter tot hun recht.
3. **Ontwikkeling van de Certe-locatie**
deze locatie is niet opgenomen in deze wijziging van het omgevingsplan. De ontwikkelaar zal bij de betreffende procedure die wordt doorlopen moeten onderbouwen wat de invloed is van de ontwikkeling op monumenten in de omgeving.
4. **Rijksmonument (kinderopvang)**
sluit aan op Damsterdiep-profiel. De groene zoom achter het pand met veel (monumentale) bomen blijft behouden en waar mogelijk wordt dit versterkt. De ontwikkelingen in Stadshavens vinden plaats op afstand van dat gebouw. De groene zoom valt buiten het ontwikkelgebied Noordwest.
5. **Gemeentelijk monument aan Damsterdiep (buitenschoolse opvang)**
direct nabij dit gebouw vinden geen ingrepen plaats in de bebouwing. Het gebouw blijft bestaan en daarachter bevindt zich de jaren '80 woonwijk die ook niet wordt herontwikkeld. In dit gebied wordt wel de openbare ruimte geoptimaliseerd.

6. **Timmermansfabriek**

dit gebouw wordt onderdeel van het nieuwe bouwvlak in de ontwikkeling van het deelgebied Noordoost. Het wordt onderdeel van een blokrand bebouwing die qua maat en schaal aansluiten op de bestaande karakteristieke gebouwen. Veel groen en water achter de gebouwen. Het wordt een bijzondere plek die ook op sociaal-maatschappelijk niveau belangrijk wordt.

7. **Cova-schoorsteen**

zichtbaarheid vanaf het water, relatie met de kade is belangrijk. Combinatie van oud en nieuw om iets bijzonders te maken.

8. **EMG-gebouw**

de gebouwen worden gehandhaafd, maar wel in een nieuwe openbare ruimte setting. In dit deel zal sprake zijn van een bijzondere programmering. Het wordt een bijzondere plek langs de kade. Er wordt gezocht naar een herbestemming die recht doet aan de historie van die plekken.

9. **Kranen**

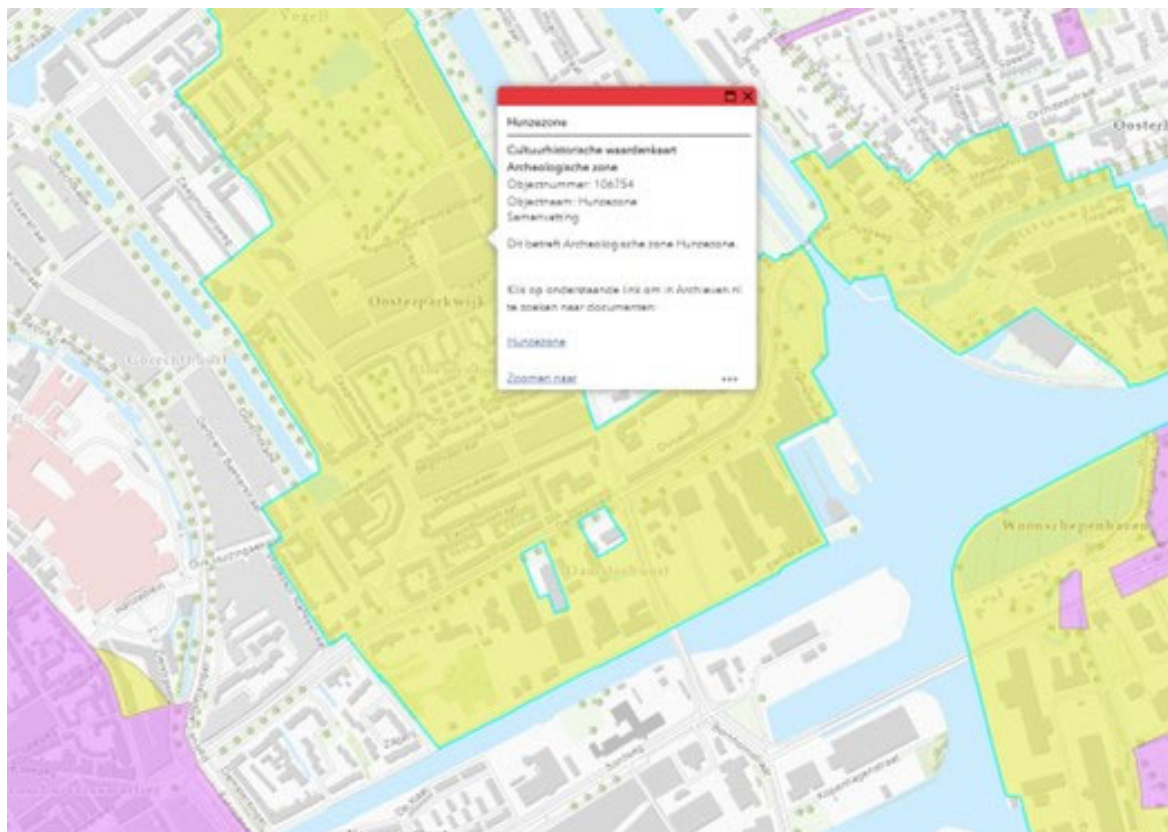
ook karakteristiek. Worden prominent meegenomen in het gebied. Je kan er dichterbij komen en het ook echt beleven. Nu staan ze op een afgesloten werkterrein, straks in een openbaar gebied waar veel bezoekers op af komen en waar veel mensen gebruik van kunnen maken. De kranen worden onderdeel van het publieke leven.

10. **Stadsmonument Oostersluis**

wordt meegenomen in het ontwerp van het park in een nieuwe groene setting. Op dit moment is dit monument zo goed als onzichtbaar.

5.12.2.4 Archeologie

Het plangebied bevindt zich in het Hunzedal en ligt volgens de Cultuurhistorische Waardenkaart (CWK) van Groningen deels in de archeologische Hunzezone (zie afbeelding 5.6, MON nummer: 106754).



Afbeelding 5.6: uitsnede Cultuurhistorische waardenkaart – Erfgoed (CWK)

Voor dit deel van het plangebied kunnen archeologische waarden aanwezig zijn zodat een hoge archeologische verwachting geldt. Het gaat daarbij om stad-gerelateerde resten uit de vroegmoderne tijd, bewoningsresten uit de ijzertijd, vroege- en late middeleeuwen op de kleigronden en oeverwallen en zelfs steentijdvindplaatsen.

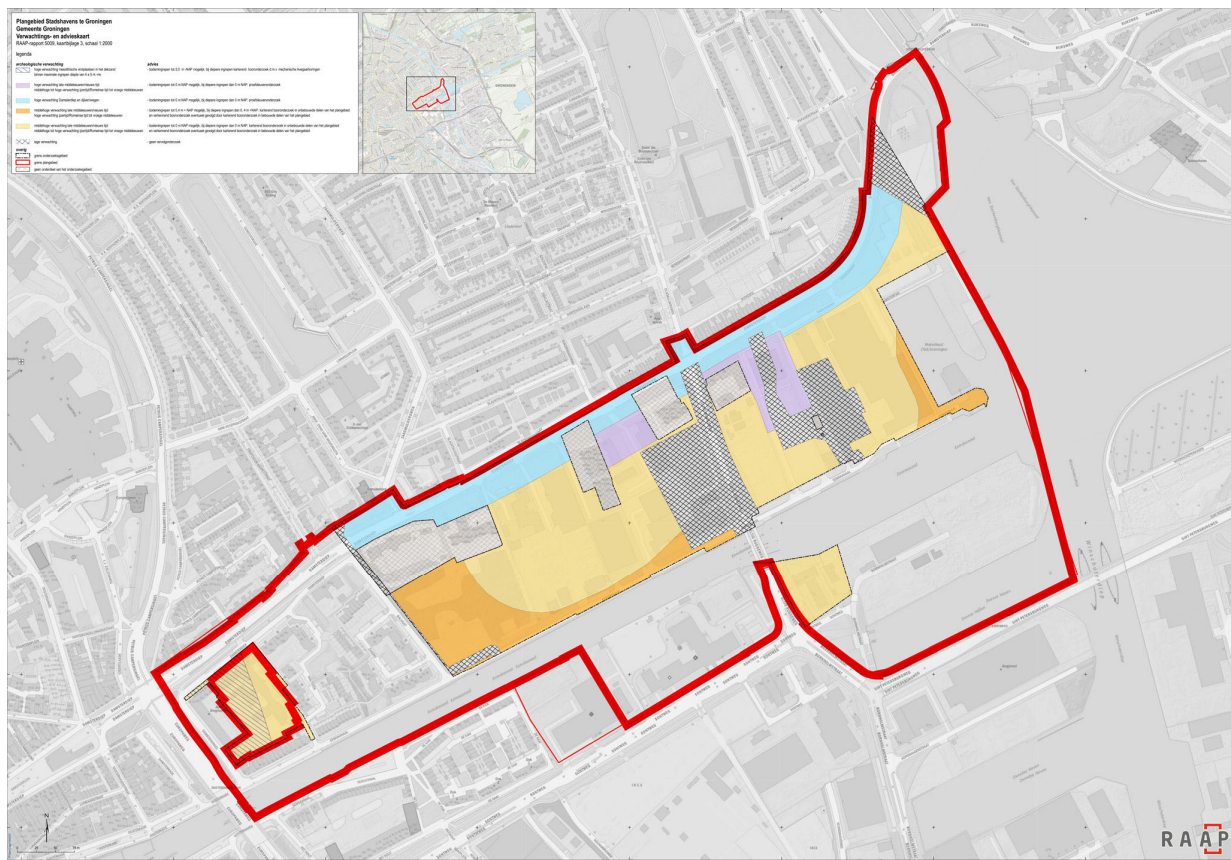
Uit de CWK blijkt dat voor het oostelijk deel van het plangebied geen effecten te verwachten zijn op het gebied van verstoring van archeologische waarden. Met het planvoornemen wordt op deze locatie geen grondwerkzaamheden voorzien ten behoeve van de bouw van woningen, aangezien hier het Havenpark en groen is voorzien.

Ten behoeve van de wijziging van het omgevingsplan en het MER is voor de delen van het plangebied met een hoge archeologische verwachting en waar daadwerkelijk bodemingrepen zijn voorzien een archeologisch verkennend booronderzoek uitgevoerd. Dit onderzoek is als bijlage 12 opgenomen in het bijlagenboek bij het MER (zie Bijlage 2). Het MER is als Bijlage 1 toegevoegd aan de voorliggende motivering.

Een aantal percelen binnen het onderzoeksgebied langs Damsterdiep maakt geen deel uit van het verkennend booronderzoek (grijs gearceerd op afbeelding 5.7). Op deze percelen heeft al onderzoek plaatsgevonden of er gaan geen bodemingrepen plaatsvinden. Dat betekent dus niet dat er in deze gebieden geen archeologische waarden aanwezig zouden kunnen zijn.

Uit het verkennend booronderzoek blijkt dat in grote delen van het onderzoeksgebied archeologische resten aanwezig kunnen zijn, die mogelijk bedreigd worden door de voorgenomen bodemingrepen. Er geldt een hoge archeologische verwachting voor de top van de klei-afzettingen vanwege de ligging van het gehele onderzoeksgebied op de overgang van de Hondsrug naar het Hunzedal, met daarin geulen en bijbehorende oeverwallen. In het westen van het onderzoeksgebied geldt tevens een hoge verwachting voor het onderliggende dekzand. In het onderzoeksgebied is de oorspronkelijke top van de getijdenafzettingen vaak nog (grotendeels) intact. In een aantal delen is de oorspronkelijke top verstoord, maar kunnen eventuele dieper gelegen en overslibde archeologische resten uit de ijzertijd/Romeinse tijd of vroege middeleeuwen nog wel voorkomen.

In de onderstaande verwachtings- en advieskaart is voor Stadshavens de waardering weergegeven.



Plangebied Stadshavens te Groningen
Gemeente Groningen
Verwachtings- en advieskaart
 RAAP-rapport 5009, kaartbijlage 3, schaal 1:2000

legenda

archeologische verwachting

- hoge verwachting mesolithische vindplaatsen in het dekzand binnen maximale ingrepen diepte van 4 a 5 m -mv
- hoge verwachting late middeleeuwen/nieuwe tijd
 middelhoge tot hoge verwachting ijzertijd/Romeinse tijd tot vroege middeleeuwen
- hoge verwachting Damsterdiep en dijken/wegen
- middelhoge verwachting late middeleeuwen/nieuwe tijd
 hoge verwachting ijzertijd/Romeinse tijd tot vroege middeleeuwen
- middelhoge verwachting late middeleeuwen/nieuwe tijd
 middelhoge tot hoge verwachting ijzertijd/Romeinse tijd tot vroege middeleeuwen
- lage verwachting

advies

- bodemingrepen tot 2,0 m -NAP mogelijk, bij diepere ingrepen karterend booronderzoek d.m.v. mechanische Avegaarboringen
- bodemingrepen tot 0 m NAP mogelijk, bij diepere ingrepen dan 0 m NAP: proefsleuvenonderzoek
- bodemingrepen tot 0 m NAP mogelijk, bij diepere ingrepen dan 0 m NAP: proefsleuvenonderzoek
- bodemingrepen tot 0,4 m + NAP mogelijk, bij diepere ingrepen dan 0,4 m +NAP: karterend booronderzoek in onbebouwde delen van het plangebied en verkennend booronderzoek eventueel gevolgd door karterend booronderzoek in bebouwde delen van het plangebied
- bodemingrepen tot 0 m NAP mogelijk, bij diepere ingrepen dan 0 m NAP: karterend booronderzoek in onbebouwde delen van het plangebied en verkennend booronderzoek eventueel gevolgd door karterend booronderzoek in bebouwde delen van het plangebied
- geen vervolgonderzoek

overig

- grens onderzoeksgebied
- grens plangebied
- geen onderdeel van het onderzoeksgebied

Afbeelding 5.7: Verwachtings- en advieskaart Stadshaven (bron: archeologisch verkennend booronderzoek)

In het verkennende booronderzoek wordt het volgende geconcludeerd:

- Voor de delen van het onderzoeksgebied met een *'hoge verwachting voor de late middeleeuwen/nieuwe tijd bij de bebouwing langs het Damsterdiep (paars gekleurd)'* wordt geadviseerd om geen bodemingrepen uit te voeren die dieper reiken dan 0 m NAP. Bij diepere ingrepen wordt aanbevolen om een proefsleuvenonderzoek uit te voeren;
- Voor de delen van het onderzoeksgebied met een *'hoge verwachting Damsterdiep en dijken/wegen (blauw gekleurd)'* wordt eveneens geadviseerd om geen bodemingrepen uit te voeren die dieper reiken dan 0 m NAP. Bij diepere ingrepen wordt aanbevolen om een proefsleuvenonderzoek uit te voeren om na te gaan of hier fenomenen behorende tot het voormalige Damsterdiep aanwezig zijn. Datzelfde geldt voor werkzaamheden ter hoogte van de weg die zich in het noorden van het onderzoeksgebied bevond;
- Voor de delen van het onderzoeksgebied met een *'middelhoge verwachting voor de late middeleeuwen/nieuwe tijd en middelhoge tot hoge archeologische verwachting voor resten uit de ijzertijd/Romeinse tijd tot vroege middeleeuwen (geel gekleurd)'* wordt geadviseerd om geen bodemingrepen uit te voeren die dieper reiken dan 0 m NAP. Bij diepere ingrepen wordt geadviseerd om karterend booronderzoek uit te voeren in de onbebouwde delen van deze zone en een verkennend booronderzoek in de bebouwde delen (in de panden of na de sloop van bovengrondse delen);
- Voor de hoger gelegen oeverwal en de bijbehorende geul (waar zich tevens de dijk langs het Eemskanaal bevindt) met de verwachtingswaarde *'middelhoge verwachting late middeleeuwen/nieuwe tijd en hoge verwachting ijzertijd/Romeinse tijd tot vroege middeleeuwen (oranje kleur)'* geldt dat geen ingrepen dieper dan 0,4 m +NAP kunnen worden uitgevoerd zonder dat archeologisch relevante niveaus worden bedreigd. Bij diepere ingrepen wordt geadviseerd om karterend booronderzoek uit te voeren in de onbebouwde delen van deze zone en een verkennend booronderzoek in de bebouwde delen (in de panden of na de sloop van bovengrondse delen);
- Het dekzandniveau in het uiterste westen van het onderzoeksgebied (schuin gearceerd) ter hoogte van de Certe-locatie valt buiten het voorliggend plangebied. Hier wordt aanbevolen om geen ingrepen dieper dan 2,0 m -NAP (dit is inclusief een buffer om schommelingen in het dekzandniveau op te vangen) uit te voeren zonder nader archeologisch karterend onderzoek.

Voor de zwart gearceerde gebieden geldt vanwege de diepe verstoring en het ontbreken van een intact archeologisch niveau, een lage verwachting. Voor deze gebieden wordt geen archeologisch vervolgonderzoek aanbevolen

Voor de licht gearceerde percelen *Damsterdiep 269 en 275* is destijds in het kader van de beoogde realisatie van jongerenhuisvesting (zie geldend bestemmingsplan Damsterdiep 269 en 275; zie paragraaf 1.4) archeologisch booronderzoek uitgevoerd. Dit onderzoek is echter niet als bijlage opgenomen in het geldend bestemmingsplan.

In de toelichting van het geldende bestemmingsplan wordt aangegeven dat uit dit booronderzoek bleek dat er zich in de ondergrond geen oeverwal bevond. Wel zijn er - onder een flinke ophogingslaag - op enkele plekken vegetatiehorizonten aangetroffen. De resultaten van het booronderzoek rechtvaardigden destijds geen archeologische dubbelbestemming in het geldende bestemmingsplan. Dit wil niet zeggen dat het plan 'leeg' is. Bij werkzaamheden dieper dan 1 meter (beneden maaiveld) kunnen archeologische resten aangetroffen worden. Dit komt neer op ongeveer 0,6 m beneden NAP. Mocht dit gebeuren, dat dienen deze te worden gemeld.

Voor de twee overige monumentale panden langs Damsterdiep (te weten nrs. 231/237: buitenschoolse opvang en nrs. 287/289: Timmerfabriek), evenals het bestaande appartementencomplex (nrs. 263-267) wordt voor bouw- en aanlegactiviteiten voornamelijk uitgegaan van de geldende voorwaarden zoals nu is opgenomen in de dubbelbestemming 'Waarde - Archeologie 2' in het geldende bestemmingsplan Sontweggebied-Damsterdiep (oppervlakte groter dan 200 m² en dieper dan 0,3 m beneden maaiveld; dit komt neer op circa 0,3 m boven NAP).

Vertaling in de planregels

Voor de voorliggende wijziging van de omgevingsvergunning worden de resultaten van het archeologisch onderzoek als volgt in de planregels vertaald:

- Voor de gebieden met de verwachtingswaarden:
 1. 'hoge verwachting voor de late middeleeuwen/nieuwe tijd bij de bebouwing langs het Damsterdiep (paars gekleurd)';
 2. 'hoge verwachting Damsterdiep en dijken/wegen (blauw gekleurd)';
 3. middelhoge verwachting voor de late middeleeuwen/nieuwe tijd en middelhoge tot hoge archeologische verwachting voor resten uit de ijzertijd/Romeinse tijd tot vroege middeleeuwen (geel gekleurd)';

wordt de archeologische bescherming geborgd met een werkingsgebied (1) waarin bodemingrepen die dieper reiken dan 0 m +NAP alleen mogen worden uitgevoerd als hiervoor een nader archeologisch onderzoek is uitgevoerd.

- Voor de hoger gelegen gebieden met de verwachtingswaarde 'middelhoge verwachting late middeleeuwen/nieuwe tijd en hoge verwachting ijzertijd/Romeinse tijd tot vroege middeleeuwen (oranje kleur)' wordt de archeologische bescherming geborgd met een werkingsgebied (2) waarin bodemingrepen die dieper reiken dan 0,4 m +NAP alleen mogen worden uitgevoerd als hiervoor een nader archeologisch onderzoek is uitgevoerd.

Deze maatvoering komt nagenoeg overeen met de maatvoering die op grond van de geldende bestemming 'Waarde-Archeologie 2' wordt aangehouden voor de percelen Damsterdiep 231/237, 263-267 en 287/289. De aan te houden diepte van 0,3 m beneden maaiveld komt ongeveer overeen met een diepte van 0,3 tot 0,4 m +NAP. In de planregels wordt voor werkingsgebied (2) uitgegaan van bodemingrepen die dieper reiken dan 0,3 m +NAP.

- Voor de gebieden Damsterdiep 269 en 275 wordt de archeologische bescherming geborgd met een werkingsgebied 3 waarin bodemingrepen die dieper reiken dan 0,6 m -NAP alleen mogen worden uitgevoerd als hiervoor een nader archeologisch onderzoek is uitgevoerd.

5.13 Natuur

5.13.1 Toetsingskader

Een van de thema's die op grond van de Omgevingswet onderdeel uitmaakt van de fysieke leefomgeving, is logischerwijs de natuur. Op grond van de Omgevingswet moeten bestuursorganen dan ook bij het uitoefenen van hun taken zorg dragen voor de bescherming van natuurwaarden. Als uitwerking van Europese richtlijnen richt deze waarborg voor de kwaliteit en integriteit van natuurwaarden zich op de bescherming van (kwetsbare) soorten en gebieden, onder andere door het beperken van de uitstoot en neerslag van stikstof in de natuur. De soortenbescherming richt zich in het nationale beleid op de soorten die in de Vogelrichtlijn, Habitatrichtlijn en de Nationaal beschermde soorten zijn aangewezen. De gebiedsbescherming richt zich op de Natura 2000-gebieden, de gebieden aangewezen als Natuur Netwerk Nederland en houtopstanden. Tot slot richt de natuurbescherming zich in het kader van de Omgevingswet op het thema faunabeheer.

De opdracht om bij het uitvoeren van taken en bevoegdheden op grond van de Omgevingswet zorg te dragen voor de natuur, is in hoofdstuk 11 van het Besluit activiteiten leefomgeving opgenomen. In hoofdstuk 11 van het Bal zijn hiervoor regels opgenomen over activiteiten met mogelijke gevolgen voor Natura 2000-gebieden, activiteiten met betrekking tot dieren of planten in het wild en activiteiten die houtopstanden, hout en houtproducten betreffen. Het Bal biedt ruimte om in afwijking van deze regels maatwerkregels op te nemen in het omgevingsplan.

In het Besluit kwaliteit leefomgeving zijn in hoofdstuk 3 instructieregels opgenomen over de uitwerking van het beschermen van habitats en soorten. Hierbij is het provinciebestuur aangewezen als bevoegd bestuursorgaan voor het treffen van maatregelen voor het behoud of herstel van habitats en soorten, het vaststellen van maatregelen om de Natura 2000 gebieden in stand te houden en het uitvoeren van uitroeingsmaatregelen, beheersmaatregelen en herstelmaatregelen om invasieve exoten en verwilderde dieren tegen te gaan. Op grond van het Bkl dient ook een programma te worden opgesteld om tot een reductie van uitstoot en neerslag van stikstof en natuurverbetering te komen. Dit programma kan gevolgen hebben voor het opstellen van omgevingsplannen door gemeenten. Daarnaast biedt het Bkl de mogelijkheid om een gemeentelijk programma voor de aanpak van stikstof vast te stellen.

De provincie kan haar beschermingsdoelstellingen in haar omgevingsverordening in de vorm van instructieregels doorleggen aan gemeenten. De gemeenten moeten dan bij het opstellen van het omgevingsplan deze instructieregels in acht nemen. Zoals in het voorgaande bij het bespreken van de provinciale omgevingsverordening is aangegeven, heeft de provincie Groningen zowel in haar omgevingsverordening als instructieregel het verbod op uitbreiding van intensieve veehouderijen opgenomen. In dit omgevingsplan is deze activiteit niet toegestaan.

5.13.2 Het plangebied

Ter voorbereiding op het opstellen van het omgevingsplan voor Stadshavens, is onderzoek gedaan naar de natuurwaarden die binnen het plangebied aanwezig zijn. De resultaten van dit onderzoek zijn opgenomen in het rapport dat als bijlage 13 in het bijlagenboek van MER is gevoegd (zie Bijlage 2). Het MER is als Bijlage 1 opgenomen in de voorliggende motivering.

Gebiedsbescherming

Vanwege de grote afstand van het plangebied tot Natura 2000-gebieden zijn effecten als areaalverlies, versnippering, verdroging, verandering, verontreiniging en verstoring op voorhand uit te sluiten. Daarnaast maakt geen van de kwalificerende soorten gebruik van het plangebied om te foerageren. Ook de afstand tot NNN-gebieden en stiltegebieden zijn zo groot dat negatieve effecten kunnen worden uitgesloten. Dit betekent dat alleen vermisting en verzuring als gevolg van stikstofdepositie op deze afstanden een rol kan spelen.

Uit de voortoets blijkt dat het planvoornemen een positief effect heeft op de omliggende Natura 2000-gebieden vanwege de afname van stikstofdepositie ten opzichte van de huidige bedrijfsmatige activiteiten.

De voortoets is als bijlage 2 opgenomen in het bijlagenboek bij het MER (zie Bijlage 2), het MER is als Bijlage 1 opgenomen in de voorliggende motivering.

Binnen het plangebied zijn stedelijke ecologische structuren (SES) aanwezig. Het planvoornemen draagt met de groenblauwstructuur bij aan de gewenste ecologische kwaliteit. Wel vindt hiervoor een wijziging plaats in de SES-gebieden: met name het SES-gebied ter plaatse van het Betonbos zal in oppervlakte afnemen, maar dit wordt ruim gecompenseerd ter plaatse van de zandoverslag waar met het Havenpark nieuw SES-gebied wordt ontwikkeld.

Binnen Stadshavens worden de (nieuwe) groenstructuren langs het Damsterdiep versterkt en wordt de bestaande groenvoorziening nabij de Oostersluis opgewaardeerd. De groenstructuur langs het Damsterdiep betreft enkel een bomenrij in een gazon die weinig biodivers is. De groenvoorziening nabij de Oostersluis herbergt in de huidige situatie nog een parkeerplaats. Deze parkeerplaats maakt onderdeel uit van de SES. De parkeerplaats wordt in de nieuwe situatie weggehaald, waardoor het groen ter plekke versterkt wordt. Ter plaatse van het Havenpark wordt, naast de te compenseren hectare bos, nog meer groen gerealiseerd. Ook in de nieuwe bouwvelden wordt groen gerealiseerd.

Aangenomen wordt dat door het groen in de bouwvelden te verbinden met bestaande en nieuwe SES-structuren er een meerwaarde ontstaat voor de biodiversiteit. Het groen in de nieuw bouwvelden wordt geen direct onderdeel van de SES, maar krijgt wel een belangrijke functie als ondersteuning van de SES en voor de algehele biodiversiteit.

Soorten

Er zijn verschillende beschermde soorten aanwezig of mogelijk aanwezig in het plangebied. In het MER is beschreven over welke soorten het gaat en of er bij daadwerkelijke aanwezigheid van deze soorten maatregelen binnen het plangebied mogelijk zijn om verlies van verblijfplaatsen en het leefgebied te voorkomen of te compenseren. Dit is namelijk een voorwaarde voor het verkrijgen van een ontheffing op grond van de Wet natuurbescherming/Omgevingswet en is daarmee een voorwaarde voor de uitvoerbaarheid van het plan.

Aangetoond is dat vleermuizen en huismussen voorkomen in het plangebied. Voor deze soorten zijn (zeker binnen de principes van natuurinclusief bouwen) voldoende bewezen maatregelen mogelijk om verlies van verblijfplaatsen en/of leefgebied te compenseren. Voor andere soorten is nader onderzoek nodig om vast te stellen of deze soorten daadwerkelijk in het plangebied voorkomen, bijvoorbeeld de steenmarter of de gierzwaluw. Wanneer de steenmarter of gierzwaluw wordt aangetroffen is het mogelijk om voldoende maatregelen te nemen waardoor, indien nodig, een ontheffing kan worden verleend.

Naar alle waarschijnlijkheid zijn beschermde verblijfplaatsen en leefgebieden binnen het plangebied goed te compenseren en zijn negatieve effecten te mitigeren. Daarbij wordt uitgegaan van enige flexibiliteit in het ontwerp om (aanwezige) natuurwaarden een plek te geven. Bij de wijzigingsbesluiten waarmee de beoogde gebiedsontwikkeling daadwerkelijk mogelijk gemaakt zullen worden, zullen deze maatregelen in het omgevingsplan worden uitgewerkt.

5.14 Gezondheid

5.14.1 Toetsingskader

Binnen de gemeente is apart gezondheidsbeleid opgesteld dat ook is overgenomen in de Omgevingsvisie. Dit betekent dat gestreefd wordt naar een leefomgeving die de gezondheid beschermt én bevordert en die bewoners de gelegenheid biedt eigen regie te voeren. De leefomgeving is gezonder als de invloed van belastende milieuaspecten (lucht, geluid, geur, straling) op de gezondheid zo klein mogelijk is. Een omgeving die voldoet aan de wettelijke normen is het startpunt, maar juist onder de normen is nog veel gezondheidswinst te behalen. Een omgeving die uitnodigt tot gezond gedrag die bewoners als veilig en prettig ervaren en stimuleert tot sociaal contact is een gezonde omgeving.

In Groningen zijn de zes kernwaarden voor gezondheid beschreven in de integrale Healthy Ageing Visie, de G6 voor een Gezonde Stad (zie paragraaf 3.4.15). Deze zes kernwaarden zijn in het Groningen Ambitiewerk vertaald in beoordelingscriteria die voor zover van toepassing ook in het MER zijn meegenomen.

Tabel 5.6: Beoordelingscriteria gezondheid uit Groningen Ambitieweb

Kernwaarde	Basis	Plus	Max
G1: Actief Burgerschap	Omgeving informeren	Omgeving betrekken	Omgeving actief invulling laten geven
G2: Bereikbaar Groen	Handhaven aanwezigheid groen	Groen toevoegen	Groen met hoge kwaliteit en diversiteit toevoegen
G3: Actief Ontspannen	Handhaven ontmoetingsplekken	Ontmoetingsplekken toevoegen	Kwaliteitsvolle ontmoetingsplekken voor alle groepen uit samenleving
G4: Gezond Verplaatsen	Veiligheid voor fietsers en wandelaars handhaven	Meer ruimte voor actief vervoer	Auto is ondergeschikt aan actief vervoer / autoluw gebied
G5: Gezond Bouwen	Gezondheid van binnenklimaat handhaven	Verbeterd binnenklimaat woningen	Maak woningen duurzaam en levensloopbestendig
G6: Gezonde Voeding	Eetbare plekken handhaven	Toevoegen van eetbare plekken	Gezond voedsel verbouwen en aanbieden.

Met name de kernwaarden G2, G3, G4 en G6 hebben een ruimtelijk component. Voor de andere twee kernwaarden (G1 en G5) kunnen alleen randvoorwaarden worden geschapen.

5.14.2 Het plangebied

In het planvoornemen wordt maximaal ingezet op gezondheidsbevordering. De nieuwe woonwijk wordt autoluw ingericht, met veel aandacht voor de kwaliteit van de openbare ruimte. Door de auto te weren uit de openbare ruimte, krijgen groen en water meer ruimte. Dit bevordert de belevingswaarde van de wijk, maar hierdoor ontstaat ook meer ruimte voor ontmoetingsplekken en het veilig kunnen buitenspelen van kinderen. Door de voorzieningen in de plint goed te spreiden over het gebied, ontstaan ook meerdere ontmoetingsplekken. Door in te zetten op duurzame mobiliteit wordt fietsen en lopen ook meer gestimuleerd. Het verbeteren van de fietsverbindingen versterkt dit nog. Binnen het plangebied worden groen-blauwe aders gecreëerd en wordt natuurinclusief gebouwd, zowel voor de beleving van de buitenruimte als voor het voorkomen van hittestress, voor waterberging en voor de bevordering van biodiversiteit. Daarnaast wordt het Havenpark ingericht als ontmoetings-, cultuur-, beweeg- en sportpark. Langs het water wordt ook een groene zone ingericht waar op warme dagen verkoeling kan worden gezocht. Er zijn enkele plekken waar sprake kan zijn van windhinder of windgevaar. Dit kan een negatief effect hebben op de beleving of het gebruik van de buitenruimte, maar de overlast hiervan kan door een goed ontwerp en met maatregelen zoals luifels en bomen op de juiste plekken, worden voorkomen of geminimaliseerd.

Voor gezondheidsbescherming is in het MER voornamelijk gekeken naar geluid, luchtkwaliteit, geuroverlast, veiligheid en gezonde bodem en water. De luchtkwaliteit wijzigt niet significant en is van voldoende kwaliteit om nieuwe woningen toe te staan. De bodem wordt gesaneerd en voldoet daarmee aan de kwaliteit voor wonen. De waterberging zal voldoende zijn om wateroverlast te voorkomen, de waterkwaliteit wijzigt niet en de beleving van (de nabijheid van) het water wordt verbeterd.

Aandachtspunten voor de gezondheidsbescherming zijn geluid en externe veiligheid:

- Met het planvoornemen worden meer woningen in een geluidbelast gebied toegevoegd, met name vanwege wegverkeerslawaai. Hoewel hierdoor ook afscherming voor bestaande woningen wordt gerealiseerd, zal de eerstelijns bebouwing een geluidbelasting tussen 55 en 63 dB ondervinden vanwege wegverkeerslawaai.
- Er is aan de zuidkant ook sprake van een geluidbelasting tussen 50 en 55 dB vanwege industriellawaai, dit leidt tot een gecumuleerd niveau hoger dan 55 dB. Hierbij zijn er bouwblokken waar de geluidkwaliteit van de eerstelijns bebouwing als matig tot tamelijk slecht wordt beoordeeld. Voor deze woningen is extra aandacht nodig voor geluidisolatie en compensatie.
De geluidbelasting vanwege industriellawaai wordt door de planontwikkeling gereduceerd door de gedeeltelijke dezonering en het vertrek van enkele bedrijven uit het plangebied ten behoeve van de woningbouw. Daarnaast is een lichte stijging van de geluidbelasting bij bestaande woningen berekend vanwege het extra verkeer naar het plangebied. Dit heeft per saldo een neutraal effect op de omliggende wijken.
- Er worden woningen toegevoegd binnen het aandachtsgebied voor externe veiligheid langs de vaarweg (deelgebied Noordoost). Dit is acceptabel binnen het toetsingskader, maar heeft wel een licht negatief effect op de gezondheidsbeleving.

In de komende wijzigingen van het omgevingsplan als gevolg van de verdere invulling van de deelgebieden worden deze doelstellingen -indien noodzakelijk- doorvertaald in planregels, zoals bijvoorbeeld het spreiden van voorzieningen in de plinten van de gebouwen.

5.15 Laddertoets

5.15.1 Toetsingskader

Onder de Omgevingswet is in het Besluit kwaliteit leefomgeving de verplichting opgenomen om in het geval van een nieuwe stedelijke ontwikkeling in de toelichting een onderbouwing op te nemen van de nut en noodzaak van de nieuwe stedelijke ruimtevraag en de ruimtelijke inpassing, met het oog op het belang van zorgvuldig ruimtegebruik en het tegengaan van leegstand. Hierbij wordt gebruikgemaakt van de Ladder voor duurzame verstedelijking.

In artikel 5.129g van het Bkl wordt de Ladder als volgt omschreven:

1. Dit artikel is van toepassing op een stedelijke ontwikkeling die bestaat uit de ontwikkeling of uitbreiding van een bedrijventerrein, een zeehaventerrein, een woningbouwlocatie, kantoren, een detailhandelsvoorziening of een andere stedelijke voorziening die voldoende substantieel is.
2. Voor zover een omgevingsplan voorziet in een nieuwe stedelijke ontwikkeling, wordt met het oog op het belang van zorgvuldig ruimtegebruik en het tegengaan van leegstand in het omgevingsplan rekening gehouden met:
 - a. de behoefte aan die stedelijke ontwikkeling; en
 - b. als die stedelijke ontwikkeling is voorzien buiten het stedelijk gebied of buiten het stedelijk groen aan de rand van de bebouwing van stedelijk gebied: de mogelijkheden om binnen dat stedelijk gebied of binnen dat stedelijk groen aan de rand van de bebouwing van stedelijk gebied in die behoefte te voorzien.

3. Voor de toepassing van het tweede lid, onder b, wordt tot het stedelijk gebied niet gerekend een stedelijke ontwikkeling waarvoor:
 - a. op grond van het omgevingsplan een omgevingsvergunning voor een omgevingsplanactiviteit is vereist; en
 - b. nog geen toepassing is gegeven aan het tweede lid.
4. Als een omgevingsplan voorziet in de vestiging van een dienst als bedoeld in artikel 1 van de Dienstenwet en de beoordeling van de behoefte aan een stedelijke ontwikkeling betrekking heeft op de economische behoefte, de marktvraag of de mogelijke of actuele economische gevolgen van die vestiging, heeft die beoordeling alleen tot doel na te gaan of de vestiging van een dienst in overeenstemming is met een evenwichtige toedeling van functies aan locaties.

Uit vaste jurisprudentie volgt dat het toevoegen van meer dan 11 woningen wordt gezien als een nieuwe stedelijke ontwikkeling. In de voorliggende wijziging van het omgevingsplan worden de randvoorwaarden opgenomen voor de realisatie van maximaal 2.400 woningen in combinatie met 30.000 m² nieuwe commerciële en maatschappelijke functies in Stadshavens. In het geval van Stadshavens is daarmee sprake van een nieuwe stedelijke ontwikkeling binnen bestaand stedelijk gebied.

5.15.2 Het plangebied

Op grond van de voorliggende wijziging van het omgevingsplan wordt de realisatie van de woningen en commerciële en maatschappelijke functies niet bij recht in de verschillende deelgebieden mogelijk gemaakt. In het voorliggende omgevingsplan zijn de randvoorwaarden opgenomen waaraan de concrete invulling van de verschillende deelgebieden moet voldoen. Hiervoor zullen te zijner tijd nieuwe wijzigingen van het omgevingsplan moeten worden opgesteld.

In de voorliggende wijziging van het omgevingsplan is dan ook bepaald dat de beschrijving van de behoefte aan de stedelijke ontwikkeling (i.c. de Ladder voor duurzame verstedelijking) voor de verschillende deelgebieden wordt doorgeschoven naar de wijziging van het omgevingsplan voor de desbetreffende deelgebieden. Daarin kan nader worden ingegaan op de daadwerkelijke invulling van het woningbouwprogramma en de gemengde functies.

De behoefte aan woningbouw en voorzieningen blijkt voorsnog uit de opeenvolgende Omgevingsvisies 'The Next City' (paragraaf 3.4.1) en 'Levende Ruimte' (paragraaf 3.4.2) en uit de gemeentelijke Woonvisie (paragraaf 3.4.8).

Per deelaspectie zal er eerst een nader behoefteonderzoek uitgevoerd worden naar type en aantal woningen en voorzieningen.

Hoofdstuk 6 Kostenverhaal

Het verhaal van de gemaakte kosten is aan de orde indien de wijziging van het omgevingsplan een nieuwe (gebieds)ontwikkeling mogelijk maakt met daarin kostenverhaalplichtige activiteiten. De volgende activiteiten zijn kostenverhaalplichtig:

- de bouw van een of meer gebouwen met een woonfunctie;
- de bouw van een of meer hoofdgebouwen anders dan gebouwen met een woonfunctie;
- de uitbreiding van een gebouw met ten minste 1.000 m² bruto-vloeroppervlakte of met een of meer gebouwen met een woonfunctie;
- de bouw van een gebouw dat geen hoofdgebouw als bedoeld onder b is, met ten minste 1.000 m² bruto-vloeroppervlakte;
- de verbouwing van een of meer aaneengesloten gebouwen met andere gebruiksfuncties dan een woonfunctie tot gebouwen met een woonfunctie, mits het ten minste tien woonfuncties betreft; of
- de verbouwing van een of meer aaneengesloten gebouwen met andere gebruiksfuncties dan een kantoorfunctie, een winkelfunctie of een bijeenkomstfunctie voor het verstrekken van consumpties voor het gebruik ter plaatse tot gebouwen met een of meer van deze gebruiksfuncties, mits de cumulatieve bruto-vloeroppervlakte van de nieuwe gebruiksfuncties ten minste 1.500 m² bedraagt.

Indien de wijziging van het omgevingsplan nieuwe kostenverhaalplichtige activiteiten mogelijk maakt, dient het kostenverhaal via een van onderstaande opties te worden verzekerd:

- a. anderszins, via een overeenkomst, bijvoorbeeld:
 1. een anterieure overeenkomst met de initiatiefnemer van de kostenverhaalplichtige activiteit; of
 2. via de gronduitgifte-overeenkomst tussen gemeente en een toekomstige eigenaar, indien de gemeente het volledige kostenverhaalsgebied in eigendom heeft;
- b. via regels kostenverhaal in het omgevingsplan, waarbij gekozen wordt tussen:
 1. een systeem met tijdvak: vergelijkbaar met het systeem uit de Wro, waarbij plannen een duidelijk eindbeeld, een fasering en een einddatum hebben, zodat kosten en opbrengsten op voorhand goed te berekenen zijn;
 2. of zonder tijdvak: een nieuw systeem voor gebiedsontwikkelingen zonder een duidelijk eindbeeld, zonder fasering en zonder einddatum, waardoor kosten en opbrengsten op voorhand moeilijker te berekenen zijn en er gewerkt wordt met scenario's.

Ongeacht de systeemkeuze hebben de regels kostenverhaal in ieder geval betrekking op het verhalen van kosten (gekoppeld aan een kostenverhaalsgebied). Net als in een exploitatieplan (onder de Wro) kunnen in dit verband ook regels in het omgevingsplan worden opgenomen over:

- fasering van en koppelingen tussen werkzaamheden en/of activiteiten;
- locatie-eisen;
- woningbouwcategorieën (artikel 5.161c Bkl).

In het wijzigingsbesluit van het omgevingsplan moet de keuze voor een van de opties voor het kostenverhaal gemotiveerd worden (in de motivering). Als er gekozen wordt voor het opnemen van regels kostenverhaal, dienen deze op maat te worden gemaakt voor elke ontwikkeling met kostenverhaalplichtige activiteiten.

In Stadshavens komen gebouwen met woningen en andere gebruiksfuncties. Dat betekent dat de wijzigingen van het omgevingsplan voor de verschillende uitwerkingen van Stadshavens kostenverhaalplichtige activiteiten mogelijk zullen maken.

Het kostenverhaal dient te worden verzekerd voor elke wijziging van het omgevingsplan. Regels voor kostenverhaal in deze wijziging van het omgevingsplan zijn niet nodig. Met de eerste wijziging worden geen kostenverhaalsplichtige activiteiten mogelijk gemaakt. Voor de ontwikkelingen die later volgen is dat wel het geval. Voor de ontwikkeling van Stadshavens als geheel in het ontwikkelgebied heeft de gemeente met de andere grondeigenaren in het gebied een anterieure overeenkomst gesloten. Hiermee is het kostenverhaal anderszins verzekerd.

Hoofdstuk 7 Evaluatie

Zoals in het voorgaande is beschreven zal de transformatie van Stadshavens naar een overwegend woongebied twintig jaar in beslag kunnen nemen. Dit gebied moet zich binnen de kaders van de in hoofdstuk 4a van de planregels opgenomen 'Gouden Regels' naar een nieuwe stadswijk ontwikkelen.

De ontwikkeling van Stadshavens wordt door de gekozen plansystematiek periodiek getoetst aan deze uitgangspunten. Voor de daadwerkelijke ontwikkeling van de verschillende ontwikkelgebieden, wordt per deelgebied een wijziging van het omgevingsplan voorbereid. Bij elk van deze wijzigingen van het omgevingsplan wordt geëvalueerd hoe de vorige wijziging van het omgevingsplan heeft geresulteerd in het bijdrage aan de ontwikkeldoelen voor Stadshavens en welke opgaven daaruit voortvloeien voor de resterende ontwikkelgebieden.

Gedurende de uitwerking van de ontwikkelgebieden zal ook in de gaten gehouden worden of de randvoorwaarden die voor Stadshavens zijn vastgelegd nog voldoende actueel zijn voor de verdere ontwikkeling. Gekeken wordt of er zich nieuwe ontwikkelingen hebben voorgedaan die het nodig maken om voor Stadshavens de randvoorwaarden voor een andere aanpak te kiezen. Dit zou voor Stadshavens kunnen leiden tot een nieuwe wijziging van het omgevingsplan.

Hoofdstuk 8 Participatie en keten

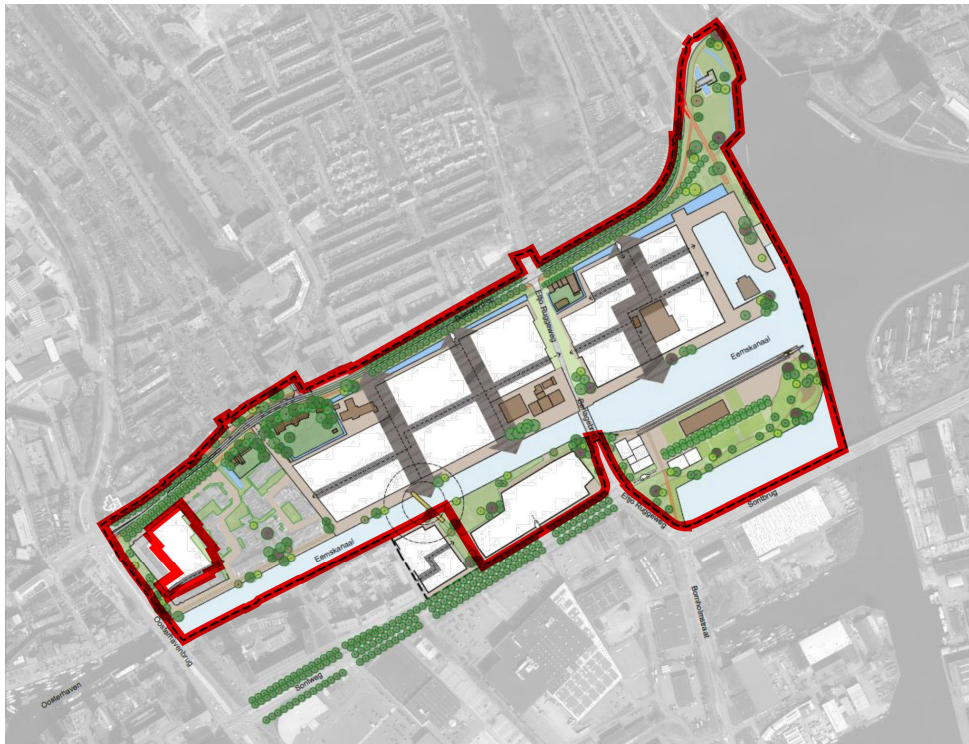
Al geruime tijd wordt gewerkt aan de planvorming voor de gebiedsontwikkeling van Stadshavens. In 2018 heeft de gemeente Groningen de eerste versie van haar integrale Omgevingsvisie 'The Next City' vastgesteld. Stadshavens is hierin aangewezen als een van de belangrijkste woningbouwlocaties. De omgevingsvisie is in januari 2022 geactualiseerd. De nieuwe omgevingsvisie 'Levende Ruimte' borduurt voort op The Next City. Opnieuw is Stadshavens als een van de belangrijke ontwikkellocaties voor woningbouw aangewezen. In 2018 heeft de gemeente de ontwikkelingsstrategie 'Stad aan het Water' vastgesteld, waarin meerdere opgaven voor Eemskanaalzone worden gecombineerd. Over alle documenten hebben inspraakrondes en -bijeenkomsten plaatsgevonden. In deze documenten heeft Eemskanaalzone deelgebied 1 - Stadshavens prioriteit gekregen als binnenstedelijke transformatieopgave.

8.1 Overeenkomst grondeigenaren

Vervolgens hebben de grondeigenaren gemeente Groningen, ontwikkelaars VanWonen, VolkerWessels Vastgoed en BPD en corporaties Lefier en Nijestee de uitgangspunten van de documenten vertaald in een Akkoord op Hoofdpijnen. Dit akkoord geldt voor het gebied aan de noordzijde van het Eemskanaal, tussen het Eemskanaal, Balkgat, Damsterdiep en de Jachthaven.

In het akkoord staan afspraken over de ontwikkelopgave (2.400 woningen en 30.000 m² commercieel), de manier van samenwerken, de ontwikkelstrategie, risico's en financiën. Belangrijke onderlegger voor die afspraken is de uitwerking van de openbare ruimte en infrastructuur, opgetekend in onderstaande plankaart. Binnen dat groenblauwe raamwerk bevinden zich de ontwikkelvelden voor de bebouwing.

Duidelijk is dat Stadshavens een hoogstedelijk karakter krijgt. Dit hebben we in woord en beeld laten zien.



Afbeelding 8.1: Plankaart Stadshavens

In september 2020 is het Akkoord op Hoofdpijnen (AoH) met bijbehorende plankaart en impressies actief gedeeld met de omgeving via onder meer een breed verspreide huis-aan-huiskrant over Stadshavens. Ook is het gesprek over Stadshavens opgestart met drie informatiebijeenkomsten. Aanwezigen waren over het algemeen enthousiast over de plannen. Aandacht werd met name gevraagd voor inpassing van bestaande woningen, de ontwikkeling van de Certe-locatie, hoogbouw, betonbos, gevarieerd aanbod en bouwverkeer.

Vervolgens is het Akkoord op Hoofdpijnen vertaald in een samenwerkingsovereenkomst (SOK). Hierin zijn onder andere de afspraken over aantallen woningen, segmenten, de inrichting van de openbare ruimte en de manier van samenwerken definitief vastgelegd. Op 16 februari 2021 heeft de raad ingestemd met het raadsvoorstel over de SOK en de financiële consequenties. Bewonersorganisaties hebben tijdens de raadsbehandeling een aantal aandachtspunten ingebracht. Een belangrijk punt was de toekomst van het Betonbos.

In juni 2021 is een motie door de gemeenteraad aangenomen om de haalbaarheid van een nautisch kwartier of havenkwartier, als onderdeel van de ontwikkeling van de wijk Stadshavens, te onderzoeken. Het nautisch kwartier heeft in potentie de mogelijkheid om een gebied te worden voor onder andere kunst, cultuur, sport, horeca en ondernemen. Het haalbaarheidsonderzoek loopt momenteel. Daarom kan hierover nog niet veel gezegd worden.

8.2 Klankbordgroep

In het najaar van 2020 is een klankbordgroep opgericht met daarin vertegenwoordigers van de betrokken bewonersvereniging in de nabije omgeving: Oosterparkwijk, Damsterbuurt, Kop van Oost en Oosterhoogebrug. De klankbordgroep wordt zoveel mogelijk vooraf geconsulteerd bij de stappen in de planvorming, zowel op inhoud als op proces.

8.3 Werkgroep Certe-locatie

Ondertussen werkten een ontwikkelaar en woningbouwcorporatie Lefier samen aan een plan voor de herontwikkeling van de Certe-locatie. Deze herontwikkeling maakt geen onderdeel uit van het Akkoord op Hoofdpijnen en de Samenwerkingsovereenkomst, maar valt wel binnen plangebied Stadshavens.

In samenspraak met de klankbordgroep is voor de ontwikkeling van de Certe-locatie een aparte werkgroep opgericht met daarin direct-omwonenden en vertegenwoordigers daarvan. De gemeente faciliteert het gesprek tussen initiatiefnemers en de werkgroep, ziet erop toe dat de plannen passen binnen gemeentelijk beleid en de uitgangspunten voor Stadshavens.

In april 2022 is de locatie overgenomen door een andere ontwikkelende partij. De verwachting is dat het gesprek met de werkgroep-Certe na de zomer opnieuw wordt opgestart.

8.4 Stakeholders

Om inzicht te krijgen in de andere belangen die spelen bij de gebiedsontwikkeling zijn in het najaar van 2020 gesprekken met diverse stakeholders opgestart, zoals Bedrijvenvereniging Zuidoost (VBZO), Toegankelijk 050, de Fietzersbond, IVN Groningen-Haren en het Woonschepen Comité Groningen (W.C.G.). Ook deze gesprekken hebben een informerende en consulterende insteek.

8.5 Huidige gebruikers

Het plangebied Stadshavens kent meerdere (tijdelijke) gebruikers die hun activiteiten op termijn elders voort zullen moeten zetten. De betreffende grondeigenaren zijn verantwoordelijk voor de communicatie en tijdige afstemming met de gebruikers.

8.6 Planologische procedure, gouden regels en eerste deelgebied Stadshavens

Net als bij andere gebiedsontwikkelingsprojecten wordt een zorgvuldige planologische procedure doorlopen waarbij belanghebbenden, omwonenden en andere stakeholders actief worden betrokken en de gelegenheid hebben in meerdere ronden formeel te reageren op de voorliggende plannen. Begin 2021 is begonnen met de Notitie Reikwijdte en Detailniveau (NRD). Deze heeft van 11 februari tot en met 24 maart 2021 ter inzage gelegen. Gedurende deze termijn kon schriftelijk, ook via internet, op de NRD worden gereageerd. Voor een weergave van de ingediende reacties en wat daarmee gedaan is in het MER, wordt verwezen naar de Reactienota Reikwijdte en Detailniveau Stadshavens. De reactienota is als bijlage 3 opgenomen in de motivering, het MER is als Bijlage 1 opgenomen.

Het omgevingsplan en het MER zullen in meerdere ronden ter inzage worden gelegd voor reactie. Zo wordt in het najaar van 2022 het voorontwerp-omgevingsplan tezamen met het concept-MER ter inzage gelegd. In de loop van 2023 wordt vervolgens het ontwerp-omgevingsplan ter inzage gelegd. Daarover wordt de brede omgeving steeds actief geïnformeerd. Dat wordt onder andere gedaan met een speciale huis-aan-huiskrant, artikelen en advertenties in dagbladen/wijkbladen en informatiebijeenkomsten in het informatiecentrum Stadshavens. Zo wordt erop toegezien dat niet alleen vertegenwoordigers van belanghebbenden op de hoogte zijn en kunnen reageren, maar ook individuele omwonenden en belanghebbenden.

Bij iedere ronde hoort een inspraakrapport waarmee we zichtbaar maken wat er met inspraakreacties is gedaan.

[Deze paragraaf wordt aangevuld met resultaten uit de procedure]

8.7 Procedure uitwerking deelgebieden

De komende jaren zullen, binnen het vastgestelde raamwerk en met inachtneming van de gouden regels, de plannen voor de verschillende deelgebieden worden uitgewerkt. Naast de inspraakmogelijkheden die bij de formele procedure horen, zal meer informele communicatie plaatsvinden.

[Deze paragraaf wordt aangevuld met resultaten uit de procedure]

8.8 Achtergrond

Document	Participatie en communicatie	Inspraakrondes
The Next City Omgevingsvisie	Stadsbrede participatie met diverse bijeenkomsten over: startdocument (2016) koersdocument (2017)	Ontwerp-omgevingsvisie lag in maart 2018 ter inzage. Inspraakrapport opgesteld. Bijlage-inspraakverslag.pdf (groningen.nl)
Ontwikkelstrategie Eemskanaalzone, Visie Stad aan het Water	Drie inloopbijeenkomsten voor bewoners en bedrijven op 23 mei, 28 mei en 5 juni 2018	Concept-ontwikkelingsstrategie in maart 2018 ter inzage Reactierapport opgesteld. Bijlage Inspraakrapport Ontwikkelingsstrategie Eemskanaalzone (groningen.nl)
Akkoord op Hoofdlijnen	Drie inloopbijeenkomsten voor bewoners en bedrijven op 30 september, 1 oktober en 7 oktober 2020	
Notitie Reikwijdte en Detailniveau (NRD) Stadshavens	Iedereen heeft de mogelijkheid gehad om te reageren op de NRD	Ter inzage van 11 februari t/m 24 maart 2021 Stadshavens Gemeente Groningen
Levende Ruimte, actualisatie omgevingsvisie	Informatiebijeenkomsten in Haren en Ten Boer 2019-2020 Digitale bijeenkomsten	Ter inzage 7 oktober t/m 4 november 2021 Inspraakrapport opgesteld. Bijlage-1-Reactienota-Levende-Ruimte.pdf (groningen.nl)

Hoofdstuk 9 Overgangsrecht en inwerkingtreding

9.1 Bestaande bedrijven in het ontwikkelgebied

In het ontwikkelgebied Stadshavens worden met deze wijziging van het omgevingsplan de bestaande activiteiten onder het overgangsrecht gebracht. Dit overgangsrecht is gekoppeld aan de termijn dat de diverse bedrijven nog in het gebied mogen blijven zitten. In de bijlage bij de regels is een overzicht opgenomen van de bedrijven met de einddatum per bedrijf. Het gaat hier dus om overgangsrecht op maat: als de ontwikkeling van Stadshavens aan de westzijde is begonnen kunnen bedrijven aan de oostzijde nog blijven bestaan.

9.2 Oefenlocatie brandweer

De oefenlocatie van de brandweer wordt op termijn verplaatst naar een andere locatie. Deze functie heeft gevolgen voor de ontwikkeling van woningbouw, want het oefenen levert een geluidsbelasting op. De ligging van het gezoneerde industrieterrein wordt met deze wijziging van het omgevingsplan verkleind. Bij de berekening van de geluidscontour is rekening gehouden met het verdwijnen van de oefenlocatie. Daarom is deze functie onder het overgangsrecht gebracht. De termijn is opgenomen in de regels van het omgevingsplan. Tot die tijd mag de oefenlocatie op de huidige locatie nog als zodanig worden gebruikt.

BIJLAGEN BIJ DE MOTIVERING



Bijlage 1 MER Stadshavens (excl. bijlagen)

Bijlage 2 Bijlagenboek bij het MER Stadshavens

Bijlage 3 Reactienota NRD Stadshavens

Bijlage 4 Inventarisatie gebouwd erfgoed



RAAP-RAPPORT 4413

Erfgoed in de gemeente Groningen

Een interdisciplinaire studie naar het archeologisch, historisch-geografisch, historisch-bouwkundig en stedenbouwkundig erfgoed in de gemeente Groningen

Archeologie | Cultuurhistorie | Erfgoed

Colofon

Opdrachtgever: Gemeente Groningen

Titel: Erfgoed in de gemeente Groningen. Een interdisciplinaire studie naar het archeologisch, historisch-geografisch, historisch-bouwkundig en stedenbouwkundig erfgoed in de gemeente Groningen.

Versie: 23-04-2020

Auteur: S. van der Veen, J.L. van Beek, C.J.B.P. Frank, J. de Jong, L.J. Keunen, J.Y. Huis in 't Veld

Projectmedewerkers: G. Korenberg, M.E.D. Lemmens, M. Scholte-Lubberink, B.J.G. van Snippenburg

Projectcode: GRCWK3

Bestandsnaam: RAAPrap_4413_GRCWK3_20200423

ISSN: 0925-6229

RAAP

Leeuwendeldseweg 5b

1382 LV Weesp

Postbus 5069

1380 GB Weesp

Telefoon: 0294-491 500

E-mail: raap@raap.nl

Website: www.raap.nl

Monumenten Adviesbureau

Bredestraat 1

6542 SN Nijmegen

Website: www.monumentenadviesbureau.nl

© RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V., 2020

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V. aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Samenvatting

Op 1 januari 2019 zijn de gemeenten Groningen, Haren en Ten Boer samengevoegd. De gemeente wilde dit moment aangrijpen om een gemeentelijke herinventarisatie en waardering van de cultuurhistorische waarden voor het gehele nieuwe grondgebied op uniforme wijze uit te voeren.

In opdracht van de gemeente Groningen hebben RAAP en Monumenten Advies Bureau (Nijmegen) in de periode januari 2019 – april 2020 een cultuurhistorische waardenkaart (CWK) van het grondgebied van de voormalige gemeenten Groningen en Ten Boer opgesteld.

De kaarten zijn geschikt om de basis te gaan vormen voor toekomstig cultuurhistorisch beleid (o.a. planologische borging) en zijn door hun digitale basis geschikt voor het digitaal stelsel van de Omgevingswet. Daarnaast kan het inspiratie bieden voor recreatie, erfgoededucatie en PR-marketingstrategieën of ruimtelijk ontwerp (inrichting en beheer). In deze studie besteden we aandacht aan het grotendeels onzichtbare ondergrondse archeologische erfgoed en het tastbare landschappelijke en gebouwde erfgoed.

De inventarisatie- en waarderingskaarten van Groningen laten zien hoe rijk zowel het ondergrondse als het bovengrondse erfgoed is. De kaartbijlagen 1 en 4 geven de bekende en te verwachten archeologische resten weer op de Hondsrug, in het Wierdengebied en de zones daaromheen. Op de kaartbijlagen 2 en 5 is het gebouwde erfgoed afgebeeld, opgesplitst in bouwkunst en stedenbouwkundige ensembles. Het landschappelijk erfgoed is weergegeven op de kaartbijlage 3 en 6. In deze rapportage wordt het geïnventariseerde en gewaardeerde erfgoed uitgebreid toegelicht en geïllustreerd. Op basis van deze informatie kan de gemeente Groningen beleidsmatige keuzes maken ten aanzien van de omgang met haar erfgoed.

Inhoud

Samenvatting	3
Inhoud.....	4
1 Inleiding	6
1.1 Kader	6
1.2 Het onderzoeksgebied.....	6
1.3 Onderzoeksopzet en taakverdeling	7
1.4 Leeswijzer	8
1.5 Landschapontwikkeling en bewoningsgeschiedenis.....	9
Deel I Archeologie.....	14
2 Archeologische onderzoeken	15
2.1 Bronnen en methode	15
2.2 Resultaten	15
3 Archeologische zones.....	16
3.1 Inventarisatie.....	16
3.2 Waardering.....	19
4 Archeologische percelen.....	25
4.1 Inventarisatie.....	25
4.2 Waardering.....	26
Deel II Historische geografie	34
5 Landschap	35
5.1 Achtergrond en uitgangspunten	35
5.1.1 Kartering (kaartbijlage 3)	36
5.1.2 Waardering en vaststellen herkenbaarheid (kaartbijlage 6).....	37
5.2 Resultaten inventarisatie	38
5.3 Resultaten waardering en herkenbaarheid.....	72
5.3.1 Inleiding.....	72
5.3.2 Waardering	72
5.3.3 Herkenbaarheid.....	74
6 Landschapselementen	76
6.1 Bronnen en methode	76
6.2 Resultaten	81
6.3 Waardering.....	101
Deel III Bouwkunst en stedenbouw	102
7 Historische bouwkunst	103
7.1 Inleiding	103
7.2 Bestaande inventarisaties	103
7.3 Bronnen en methode	104
7.4 De resultaten van de inventarisatie	109
7.5 Waardering historische bouwkunst.....	114
7.6 Bouwhistorische verwachtingswaarde	116

8 Stedenbouw en ensembles	118
8.1 Schets stedenbouwkundige ontwikkeling van Groningen	118
8.2 De dorpen	127
8.3 Inventarisatie	130
8.4 Beschermd stads- en dorpsgezichten	130
8.5 Bronnen en methode	131
8.6 Waardering stedenbouwkundige ensembles	134
8.7 Bevindingen	135
Deel IV Een thematische benadering	139
9 Thema's	140
9.1 Inleiding	140
9.2 Thema 1. Historisch groen	140
9.3 Thema 2. Religieus erfgoed	142
9.4 Thema 3. Agrarisch erfgoed	143
9.5 Thema 4. Militair erfgoed en oorlogshandelingen	144
9.6 Thema 5. Bijzondere representatieve gebieden	146
DEEL V Beleidsadviezen	152
10 Beleidsadviezen	153
10.1 Inleiding	153
10.2 Archeologie	153
10.3 Landschap	158
10.4 Historische bouwkunst	169
10.5 Stedenbouw en ensembles	171
11 Tot slot	174
11.1 Een integrale cultuurhistorische waarderingskaart	174
Literatuur	175
Verklarende woordenlijst	180
Overzicht van figuren, tabellen, bijlagen en appendices	182

1 Inleiding

1.1 Kader

In januari 2019 heeft gemeente Groningen RAAP en Monumentenadviesbureau (MAB) de opdracht gegeven voor het opstellen van een cultuurhistorische waardenkaart voor het grondgebied van de voormalige gemeenten Groningen en Ten Boer. Op 1 januari 2019 zijn de gemeenten Groningen, Haren en Ten Boer samengevoegd. De 'oude' gemeente Groningen beschikte al over een Cultuurhistorische waardenkaart (CWK) waar een veelheid aan informatie in is samengebracht, op het vlak van archeologie, historisch geografie, historische bouwkunst en stedenbouwkundige ensembles. De gemeente Ten Boer beschikte over een archeologische beleidsadvieskaart en een lijst met gemeentelijke monumenten en waardevolle bouwkunst. Een aantal historisch geografische elementen was middels het bestemmingsplan geborgd.

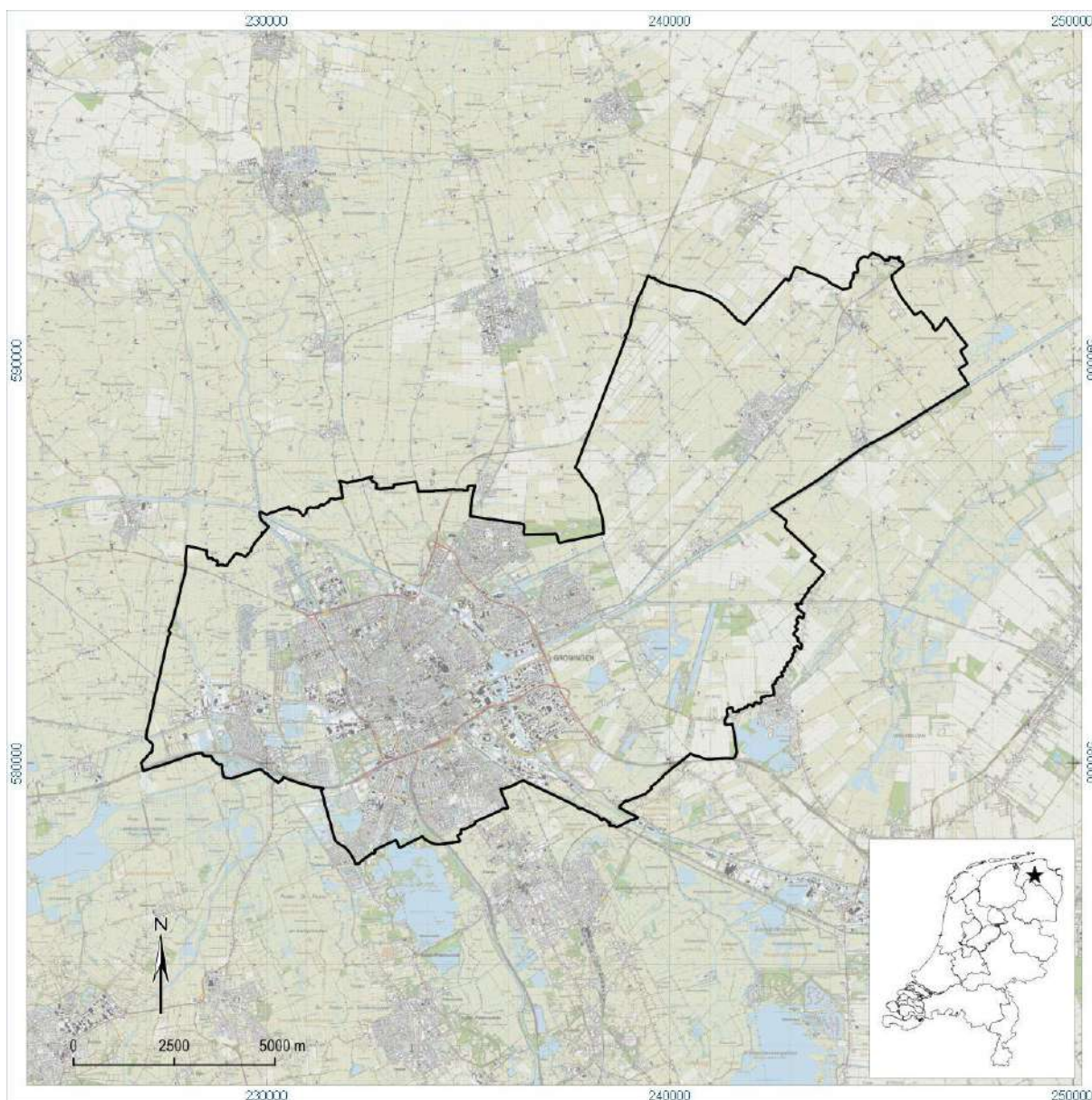
In de gemeentelijke erfgoednota 2017 was een van de belangrijkste doelen de gemeentelijke herinventarisatie en waardering van de (onbeschermd) cultuurhistorische waarden. De gemeente wil de herindelingsaanpak om dit voor het gehele nieuwe grondgebied op uniforme wijze uit te voeren.

De inventarisatie en waardering van het erfgoed is uitgevoerd volgens de landelijk geldende methodiek en vormen de basis voor de beleidsadviezen hoe met de verschillende waarden om te gaan. Sinds januari 2012 dienen gemeenten, door wijziging van het Besluit ruimtelijke ordening en de Monumentenwet rekening te houden met cultuurhistorische (lees: cultuurlandschappelijke en historisch-(steden)bouwkundige) waarden in bestemmingsplannen. Eerder al had archeologie een wettelijke en/of planologische vertaling gekregen en konden bouwhistorische waarden via de monumentenverordening worden geborgd. Daarmee krijgen cultuurhistorische waarden een volwaardige plek binnen de ruimtelijke ordening.

De kaarten zijn geschikt om de basis te gaan vormen voor toekomstig cultuurhistorisch beleid (o.a. planologische borging) en zijn door hun digitale basis geschikt voor het digitaal stelsel van de Omgevingswet. Daarnaast kan het inspiratie bieden voor recreatie, erfgoededucatie en PR-marketingstrategieën of ruimtelijk ontwerp (inrichting en beheer).

1.2 Het onderzoeksgebied

De gemeente Groningen maakt deel uit van de gelijknamige provincie. De huidige gemeente grenst aan de gemeenten Westerkwartier in het westen, de gemeenten Het Hogeland en Loppersum in het noorden en de gemeente Midden-Groningen in het oosten. In het zuiden grenst het aan de Drentse gemeenten Noordenveld en Tynaarlo. Ons onderzoek richt zich op het grondgebied van de voormalige gemeenten Groningen en Ten Boer, vóór de samenvoeging van deze gemeenten met de gemeente Haren (figuur 1).



Figuur 1. Het onderzoeksgebied.

1.3 Onderzoekopzet en taakverdeling

Het onderzoek voor de cultuurhistorisch waardenkaart valt in drie lijnen uiteen. Binnen het onderdeel archeologie werd het onderzoek naar de archeologische zones uitgevoerd door drs. Jørgen van Beek(RAAP), hij stelde ook het beleidsadvies op voor dit onderdeel. Drs. Jasper Huis in 't Veld (RAAP) inventariseerde en waardeerde de archeologisch percelen.

Binnen de historisch-geografische studie werd de inventarisatie, waardering en beschrijving van de cultuurlandschappen door ir. Luuk Keunen uitgevoerd, hij stelde ook het beleidsadvies op voor dit onderdeel. De inventarisatie van landschapselementen werd uitgevoerd door Steven van der Veen MA (RAAP). Het onderdeel van oorlog en defensie werd uitgewerkt door M. Scholte-Lubberink (RAAP). De geïnterpreteerde elementen zijn vervolgens gewaardeerd door drs. Bjorn van Snippenburg (RAAP). Drs. CeesJan Frank (MAB) inventariseerde, waardeerde en beschreef de historische bouwkunst en drs.

John de Jong inventariseerde, waardeerde en beschreef de stedenbouw en ensembles van Groningen. Archiefonderzoek werd uitgevoerd door drs. Miranda Lemmens (MAB) en ing. Gerrit Korenberg (MAB) deed onderzoek naar de bouwhistorische verwachtingswaarde.

Op 27 juni 2019 en 29 januari 2020 heeft een bijeenkomst met de klankbordgroep plaatsgevonden. Tijdens deze bijeenkomsten zijn de inventarisatie- en waarderingsfase gepresenteerd en besproken. De klankbordgroep was samengesteld uit medewerkers van verschillende gemeentelijke afdelingen, dhr. J van den Broek (Groninger Archieven), dhr. Van Rossem (Cultuurhistorische Vereniging Ten Boer), dhr. Rooke en mevr. G. Bergsma (Provincie Groningen), dhr. Kloosterman (monumentencommissie), dhr. Van Veen (Vrienden van de Stad) en oud-medewerkers van de gemeente Groningen mevr. Overbeek en dhr. R. Kruisman. We danken hen voor het controleren van de gegevens en aandragen van waardevolle informatie. Daarnaast zijn we dank verschuldigd aan de dhr. Vos (Groninger Archieven) voor het lichten omvangrijke hoeveelheid dossiers, alsook de baliemedewerkers van dit archief.

1.4 Leeswijzer

Dit rapport is opgedeeld in vijf delen. In de eerste drie delen komen de disciplines archeologie, historisch landschap en landschapselementen, en historische bouwkunde en stedenbouw aanbod. Het vierde deel bevat een thematische uitwerking en in deel vijf zijn beleidsadviezen opgenomen.

Hoofdstuk 1 vormt de inleiding op het rapport. Hierin komen de opzet van het project en het onderzoek aanbod. De delen I, II en III beschrijven per discipline de methodiek, bronnen en uitkomsten van de inventarisaties en waarderingen. In Deel I komt de inventarisatie en waardering van archeologische onderzoeken, zones en percelen aanbod (hoofdstuk 2, 3 en 4). In Deel II wordt de inventarisatie en waardering van het cultuurhistorisch landschap en landschapselementen beschreven (hoofdstuk 5 en 6). Deel III bevat de toelichting op de inventarisatie en waardering van bouwkunst en stedenbouwkundige ensembles (hoofdstuk 7 en 8).

Deel IV vormt een thematische benadering van het geïnterviewde erfgoed, onderverdeeld in vijf thema's (hoofdstuk 9). Deel V richt zich op de vertaling van de geïnterviewde en gewaardeerde cultuurhistorische waarden naar beleidsadviezen.

De kern van het onderzoek wordt echter gevormd door de kaarten, waarop de geïnterviewde en gewaardeerde elementen en gebieden zijn samengebracht. De kaartbijlagen zijn net als het rapport ingedeeld in de disciplines en zijn steeds opgesplitst in een inventarisatie- en waarderingskaart. De archeologische zones, percelen en onderzoeken zijn weergegeven op kaartbijlage 1 en 2. De bouwhistorische waarden en stedenbouw en ensembles zijn weergegeven op kaartbijlage 3 en 4. Op de kaartbijlagen 5 en 6 zijn het cultuurhistorisch landschap en de landschapselementen weergegeven. Omwille van de leesbaarheid zijn voor de kernen en wijken deelkaarten gemaakt in de vorm van een atlas, schaal 1:10.000 (Atlasbijlage 1 tot en met 3).

De beschrijving van de thema's uit Deel IV van het rapport vormt een toelichting op de themakaarten, kaartbijlage 7 tot en met 11. Tot slot is een integrale waarderingskaart opgesteld (kaartbijlage 12), waarop de resultaten van de verschillende waarderingen zijn samengebracht.

In het rapport worden dezelfde aspecten soms vanuit verschillende invalshoeken belicht: vanuit archeologie, bouwkunst & stedenbouw en vanuit de historische-geografie. Door de opzet van het onderzoek en het rapport zijn herhalingen niet te vermijden. Om de verschillende disciplines beter op

elkaar te laten aansluiten zijn verwijzingen opgenomen naar relevante paragrafen in andere hoofdstukken.

1.5 Landschapontwikkeling en bewoningsgeschiedenis

In de volgende paragrafen wordt een beknopte landschapontwikkeling en bewoningsgeschiedenis omschreven voor het onderzoeksgebied. Deze is met name ontleend aan Boersma etc., 1990; Van Beek & Vos, 2008 en Duijvendak etc., 2008.

1.5.1 Landschapontwikkeling

De basis van het landschap van de gemeente Groningen en de voormalige gemeente Ten Boer is gevormd in het Pleistoceen (zie tabel 1 in bijlage). In deze periode was er nog geen veen of klei. De belangrijkste morfologische eenheid uit deze periode is de Hondsrug, die is ontstaan in de voorlaatste ijstijd: het Saalien. Ten westen van de Hondsrug bevindt zich het Drents plateau, waar het beeksyteem van de Drentse Aa zich heeft gevormd en ten oosten de Hunzevlakte, met het beekstelsel van de Hunze. Na de laatste ijstijd, het Weichselien, werd het in onze contreien warmer en vanaf ca. 11.000 jr geleden brak een nieuwe geologische periode aan; het Holoceen. In deze periode is het landschap zoals we dat nu rondom Groningen zien grotendeels gevormd. De belangrijkste factor in de vorming van het Holocene landschap was de relatieve zeespiegelstijging. Aan het begin van het Holoceen stond de zeespiegel meer dan 30 m onder het huidige gemiddelde zeeniveau en was er nog geen sprake van mariene invloed in het Groningse grondgebied. De eerste overstromingen in de laagste delen, de Hunze- en Fivelbekkens, begonnen tussen 8000 en 7000 voor heden, toen lag het gemiddelde zeespiegelniveau tussen de 20 tot 15 m -NAP. Als gevolg van de voortschrijdende zeespiegelstijging verdronk in de daarop volgen de periode heel Noord-Groningen en ontstond een grootschalig getijdengebied met wadden en kwelders. In het overgangsgebied tussen het getijdengebied en de hogere pleistocene gronden van het Drents Plateau ontwikkelde zich een kustveenmoeras. De veenvorming in de overgangszone tussen het mariene gebied en de hogere pleistocene gronden werd veroorzaakt door de vernatting die het gevolg was van een stijgende lokale grondwaterspiegel. Het maaiveld van het kustveenmoeras lag boven het gemiddelde zeeniveau. Alleen de noordelijke randzone van het veenmoeras werd incidenteel tijdens extreme hoge stormvloedwater standen overstromd. Verder landinwaarts werden kleien afgezet die bij hoogwater vanuit zee werden meegevoerd via de dalen van de rivieren zoals de Hunze en de Fivel.

Het kustgebied van Noord-Nederland is nooit gesloten geweest door een aaneengesloten strandwal, zoals in West Nederland. De kustlijn bestond uit zeegaten en waddeneilanden die in de eerste helft van het Holoceen wat noordelijker lagen dan de huidige. Het wadengebied bestond uit zand- en slikplaten die bij eb droog vielen en bij vloed overstromden. De kwelders daarentegen kwamen alleen tijdens spring- en/of stormtij onderwater te staan. De kwelders waren begroeid met een zoutminnende vegetatie. De soortensamenstelling werd in belangrijke mate bepaald door de frequentie en duur van de overstromingen, die op hun beurt afhankelijk waren van de hoogteligging van de kweldergebieden. Kwelders kunnen op grond van hoogteligging en vegetatie ingedeeld worden in lage, midden en hoge kwelders. Het overgangsgebied tussen het wad en de kwelder wordt de pionierszone genoemd. Tijdens de overstroming van de kwelders worden de met het water meegevoerde grofste sedimentdeeltjes (zand en silt) langs de randen van de kwelders en de oevers van de getijdenkreeken afgezet. De fijnere kleideeltjes blijven langer in suspensie en worden voor het grootste deel in het achterliggende kweldergebied afgezet. Dit proces leidde ertoe dat langs de wad-kwelderranden en kreekoevers lage

zandige ruggen werden gevormd. Deze ruggen worden kwelderwallen en oeverwallen genoemd. Tussen Ten Boer en Ten Post ligt een kwelderwal en langs de Hunze bevinden zich oeverwallen.

In de loop van de late middeleeuwen, rondom 1.200 na Chr., nam de invloed van de zee nam af. Door de aanleg van dijken en waterwerken kreeg de mens steeds meer grip op de invloed van de zee. De invloed van de zee bleef echter tot in de 19e eeuw merkbaar, ook in de stad Groningen. Eb en vloed, en zeker springvloed, waren zaken waar nog terdege rekening mee gehouden werd. Zo bevinden zich bij Spilsluizen en het Lopende Diep nog eb- en vloedkaden en werd aan het Hoge der Aa gebruik gemaakt van planken om bij springvloed ingangen van kelders te beschermen tegen het hoge water. Met de verwezenlijking van het sluisencomplex in Zoutkamp in 1877 kwam een definitief einde aan de grote invloed van de zee in de stad Groningen en omstreken.

1.5.2 Bewoningsgeschiedenis

De vroegst bekende bewoning in de gemeente Groningen betreft de vondst van een kampement behorende tot de Hamburg cultuur uit het Laat Paleolithicum. Dit kampement is in de eerste helft van de jaren '80 van de 20e eeuw opgegraven. De vindplaats ligt aan de zuidwestzijde van Haren bij de visplas Sassenhein. De mensen van de Hamburgcultuur leefde voornamelijk van jacht, met name op rendieren. Uit de daarop volgende periode, het mesolithicum, startend aan het begin van het Holoceen, zijn de gemeente Groningen veel meer vindplaatsen bekend. Zo is bij de eerder genoemde opgraving bij Sassenhein een mesolithische haardkuil aangetroffen. Meer recentelijk zijn mesolithische resten opgegraven bij het Europapark, op het treinrageerterrein De Vork, in Meerstad en ook in de binnenstad van Groningen in het Ebbingekwartier. Het warmere klimaat zorgde voor een grotere biodiversiteit waardoor deze streken veel aantrekkelijker werden voor bewoning. Naast jacht en visvangst vormde het verzamelen van noten, bessen, knollen, etc. een belangrijke voedselbron. Mensen trokken als nomaden rond, om zo in de verschillende jaargetijden optimaal te kunnen profiteren van de natuurlijke voedselbronnen. Dit veranderde geleidelijk, maar toch drastisch met de introductie van de landbouw ca. 7.000 jaar geleden. In het neolithicum gingen mensen op een vaste plek in de buurt van hun akkers wonen. Ze bouwden woonstalhuizen als hun onderkomen en dat van hun dieren. Op hun akkers verbouwden ze onder andere granen en het vee werd geweid op de weiden in de omgeving. De oogst werd opgeslagen in aardewerken potten waarin ook gekookt werd. De doden werden begraven in grafheuvels en hunebedden. Vooral deze laatste zijn zeer bekend en ook in de gemeente Groningen bevindt zich een hunebed (G1 in Noordlaren). De jacht en het verzamelen van vruchten en dergelijke maakte nog wel deel uit van de voedselvoorziening maar het aandeel was klein. Landbouw was veel belangrijker en nam in belang toe, mede door de introductie van allerlei technieken, zoals de eg. Sporen van be-akkering in de vorm van zogenaamde ploegkrassen, zijn in Groningen aangetroffen bij opgravingen ten behoeve van de uitbreiding van het UMCG.

Aan het eind van het neolithicum treedt een verandering in de grafcultuur op, mensen worden meer en meer in grafheuvels begraven. De eerste verschijning hiervan doet zich voor in de Enkelgrafcultuur. Mensen worden in grafheuvels begraven. Deze grafheuvels zijn primair bedoeld voor één persoon, echter niet elk individu krijgt een grafheuvel. Dit duidt op een maatschappij met een toegenomen gelaagdheid. De Enkelgrafcultuur wordt gerekend tot de bekerculturen waar ook de Klokbeker- en de Wikkeldraadcultuur tot behoren. Deze laatste cultuur wordt, door de introductie van brons, vaak tot de vroege bronstijd gerekend, maar het grafritueel is nauwelijks gewijzigd. In de gemeente Groningen zijn weinig sporen bekend uit de bronstijd. Bij de Harenermolen is wel een grafheuvel bekend, die reeds in het late neolithicum in gebruik was en daarmee bovenstaande ontwikkeling kenschetst.

Uit de vroege ijzertijd zijn eveneens weinig vindplaatsen bekend. In de midden ijzertijd trokken mensen naar de kwelders van het kleigebied. Wellicht raakte de zandgronden rondom Groningen overveend en werd het kweldergebied mede daarom aantrekkelijker. Maar deze argumentatie is niet stuitend. Bij het archeologisch onderzoek van de opstelplaats de Vork in Haren werd op de flank van de Hondsrug, op enige diepte, een plattegrond van een gebouw aangetroffen uit de inheems Romeinse tijd; ca. 200 n.Chr. Dit maakt duidelijk dat de Hondsrug in de omgeving van Groningen een aantrekkelijke leefomgeving bleef. Ook uit de midden ijzertijd zijn uit Groningen vondsten bekend, waarvan de vondst van een La Tene-fibula in 1956 bij de Westersingel een mooi voorbeeld is.

De bekendste woonlocaties uit de ijzertijd in het Groninger kleigebied zijn zondermeer de wierden. Deze markante woonheuvels zijn nog steeds goed herkenbaar in het landschap, zoals bij Dorkwerd. Maar ze zijn soms ook afgedekt door latere middeleeuwse kleiafzettingen, zoals de overslibde wierden van Paddepoel en Vinkhuizen, waarvan nog steeds resten in de bodem bewaard zijn gebleven, zoals bij recentelijk archeologisch onderzoek is aangetoond. De wierden werden veelal aangelegd op de hogere kwelderruggen. Het zeewater overspoelde deze ruggen nog weleens in de winter, maar in de zomer was daar nauwelijks sprake van. Dikwijls vond de eerste bewoning dan ook plaats op de kwelder zelf en werd later, ten gevolge van het stijgende zeewater, een podium voor een woonhuis aangelegd, die kon uitgroeien tot een wierde. De kweldergronden rondom het woonhuis waren, zeker in de zomerperiode, uitermate geschikt voor landbouw en veeteelt.

Vanaf ongeveer de 2^e-3^e n.Chr., in de inheems Romeinse tijd (zo genoemd omdat de Romeinse niet zelf in het Noorden aanwezig waren), neemt de bewoning op de Hondsrug ook weer toe. De vondst van een gebouwplattegrond uit deze tijd bij opstelplaats de Vork is hiervoor al genoemd. In de stad zelf zijn op het Martiniekerkhof ook sporen, zoals paalkuilen en sloten uit deze periode gevonden. Ook bij de opgravingen ter plekke van het nieuw Forum en op diverse andere locaties in de binnenstad zijn sporen en vondsten uit deze tijd aangetroffen. Het lijkt erop dat in deze periode in Groningen een inheems-Romeinse nederzetting was ontstaan, die bestond uit verspreid staande boerderijen; sterk lijkend op de nederzettingen uit deze periode die we uit Drenthe kennen. De bewoning in Groningen liep ook door in de Volksverhuizingstijd en daarmee is Groningen goed vergelijkbaar met (noord) Drentse dorpen zoals Midlaren, waar een groot nederzettingcomplex is opgegraven uit de inheems Romeinse tijd. Dat Groningen in vroegere tijden, net als Drentse dorpen, een marke is geweest verwondert dan ook niet. De grenzen van de historische marke van Groningen lagen mogelijk in het noorden, westen en oosten op de overgang naar de kleigronden en in het zuiden op de grens met het buurtschap Helpman.

In de loop van de middeleeuwen doet ook het christelijk geloof zijn intrede in het noorden en Groningen. Vermoedelijk is in de vroege 9^e eeuw in Groningen op de plek van het Martiniekerkhof de eerste kerk gesticht. Hier lag reeds een grafveld uit de 7^e-8^e eeuw, waarvan resten in de vorm van boomkisten zijn aangetroffen in de Martiniekerk.

Groningen komt in 1040 in handen van het bisdom van Utrecht. Uit die tijd is een, onder Groningers zeer bekende, oorkonde bekend waarin wordt vermeld dat Koning Hendrik III de kerk van Utrecht een hof schenkt in Groningen. Vanaf dit moment ontwikkelt Groningen zich meer en meer als een stad. Er worden wallen, muren en grachten aangelegd er worden kerken gebouwd en de stad breid zich behoorlijk uit. De groei van dorp tot stad blijkt in deze periode door de stichting van een tweede parochie rond de Der Aa-kerk en de vestiging van twee kloosters, een van de Franciscanen en een van de Dominicanen. Ook het oudste gasthuis, het Pelstergasthuis, stamt uit deze periode; het wordt voor

het eerst genoemd in een pauselijke bul uit 1267. Waar nu het Academiegebouw staat worden in 1276 en 1284 twee begijnhofjes gesticht: het Vrouwe Menoldaconvent en het Vrouwe Sywen Convent.

De groei van de stad berustte niet op toeval. Groningen vormde het meest noordelijk gelegen Drentse dorp. Dat zelfde Drenthe was in bezit van de bisschop van Utrecht, net als Groningen, en de handel vanuit Drenthe verliep veelal via de Groningse markt en transacties werden afgehandeld met munten die in Groningen door het bisdom werden geslagen. Een bekend bewijsstuk voor deze handel is een document uit 1258 waarin Koning III van Engeland Groningse burgers enige voorrechten verleent. Voorbeelden van de handel van Groningen met andere landen worden dikwijls gevonden bij opgravingen. Een voorbeeld daarvan is aardewerk uit Duitsland, zoals Pingsdorf-aardewerk of het zogenaamde proto-steengoed. Meer bijzonder is de vondst in 1891 van een Hanzeschotel uit de 12^e eeuw en recentelijk is nog een dergelijke schotel gevonden.

De stad kon inde late middeleeuwen uitgroeien tot een bloeiende handelsnederzetting. In de 14^e eeuw sloot de stad zich aan bij het Hanzeverbond. Inmiddels waren de rechten van de stad erkent door bisschop Gwijde van Avesnes. De handel op de marktplaats in de stad komt dan vooral voort uit de omliggende Ommelanden.

In de vijftiende eeuw beleeft Groningen een periode van grote bloei. Het Oldambt, binnen de huidige provincie, wordt in deze periode een van de stad afhankelijk gebied. Het Gorecht, het gebied ten zuiden van de stad, wordt van de bisschop in pacht verkregen. Met het Westerkwartier, Hunsingo en Fivelingo worden verdragen gesloten dan wel vernieuwd, die de invloed van de stad vastleggen of versterken. De bloei van de stad blijkt ook uit de bouw van de huidige Martinitoren, die in deze periode plaatsvindt. De stad liet rond 1470 een nieuwe aarden wal rond de bestaande stadsmuur aanleggen, waarmee de Hunze en de Drentsche Aa ook binnen de stadsmuren werden getrokken. In 1473 verkreeg ze het stapelrecht, waardoor alle goederen uit de Ommelanden voortaan als eerste moesten worden aangeboden in de stad, iets dat met name onder de boeren tot veel weerstand leidde.

Nieuwe tijd

In 1614, twintig jaar na de Reductie van Groningen, wordt een ambitieus plan gepresenteerd voor een stadsuitbreiding aan de noordzijde van de oude stad. Tegelijkertijd zouden de verdedigingswerken worden vernieuwd door de aanleg van een nieuwe omwalling met zeventien bastions. Na het gereedkomen van deze stadsuitbreiding in 1624 was de ruimtelijke dynamiek tot in de 19^e eeuw relatief laag. Na het Rampjaar 1672 werd besloten de Linie van Helpman of Helperlinie aan te leggen, dwars op de richting van de Hondsrug. Ook verstevigde de stad vanaf de 17^e eeuw haar positie als economisch centrum van de turfhandel door de aanleg van kanalen en wegen vanuit de omringende veengebieden. Bestaande vaarwegen werden verdiept, verbreed en doorgetrokken tot in de stad (zoals Schuitendiep en Boterdiep). Na de aansluiting bij de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in 1594 kocht de stad veengebieden op die waren onteigend van de Groningse kloosters.

In de loop van de 19^e eeuw ontstond gebrek aan ruimte in de stad binnen door bevolkingsgroei en veranderingen in handel en industrie. Hoewel reeds op kleine schaal buiten de vestingwallen werd gebouwd, kon pas na de inwerkingtreding van de Vestingwet uit 1874 op grote schaal op en buiten de vesting worden gebouwd. Ingenieur der Vestingen F.W. van Gendt maakte een plan voor de herinrichting van de vestingen (1876), dat door architect L.A. Brouwer verder werd uitgewerkt. Van het plan van Van Gendt werd het Noorderplantsoen uitgevoerd. De reeks singels met ronde verkeerspleinen en kavels voor villa's en luxe stadswoningen aan de zuidzijde van de binnenstad is op basis van het plan van Brouwer tot uitvoering gebracht.

De eerste stadsuitbreiding buiten de voormalige vestingwerken werden door particuliere ontwikkelaars, met een geringe bemoeienis van de gemeente door uitgevoerd. De stedenbouwkundige opzet borduurde voort op het al aanwezige verkavelingspatroon. De kwaliteit van de woningen was over het algemeen matig en de huren hoog. De Woningwet van 1901 luidde een nieuwe fase in de stadsontwikkeling in. Gemeenten waren voortaan verplicht een uitbreidings- en bestemmingsplan op te stellen. Het eerste plan werd in 1906 vastgesteld en voorzag in de verbetering van infrastructuur door aanleg van kanalen, spoor- en tramlijnen en een ringweg, alsook nieuwe woonwijken rondom de oude binnenstad. Het uitbreidingsplan werd uitgewerkt met behulp van deelplannen en is uiteindelijk op onderdelen gewijzigd uitgevoerd. In de decennia daarop werd het uitbreidingsplan herzien en aangepast om ruimte te bieden voor nieuwe functies.

Ook in de binnenstad vonden vanaf het einde van de 19^e eeuw grootschalige ruimtelijke ingrepen plaats. Nieuwe type gebouwen veranderden het stadsbeeld, zoals kantoren, bankgebouwen, hotels, bioscopen, warenhuizen en ziekenhuizen. Om ruimte te bieden aan het toenemend verkeer werd grachten gedempt en bestaande straten verbreed. Rondom de nieuwe Wester- en Oosterhaven vestigden zich handelskantoren en pakhuizen.

Na de Tweede Wereldoorlog lag er een grote ruimtelijke opgaven. Als gevolg van oorlogsschade, jarenlange stagnatie van de bouwproductie en een bevolkingstoename, was er een groot tekort aan woningen. De wederopbouw van de geteisterde binnenstad werd grotendeels op moderne leest geschoeid. De wijken die al voor de oorlog volgens het vooroorlogse plan waren uitgevoerd, werden na de oorlog afgerond. Vanaf 1950 kreeg het Structuurplan een sturende rol in de ruimtelijke ontwikkeling van Groningen. Het eerste structuurplan van 1950 werd ingezet voor de ontwikkeling van Laanhuizen, Corpus den Hoorn, De Wijert-Noord en Coendersborg. Het tweede structuurplan uit 1960 voorzag in zeer grote uitbreidingen aan de noordzijde van de stad, de wijken Selwerd en Paddepoel.

Deel I Archeologie

2 Archeologische onderzoeken

2.1 Bronnen en methode

Voor het grondgebied van de voormalige gemeente Ten Boer zijn de archeologische onderzoeken geïnventariseerd (zie kaartbijlage 1). Archis3 (het nationale (digitale) archeologische archief) is geraadpleegd voor een overzicht van de sindsdien afgeronde archeologische onderzoeken (peildatum 9-4-2019). Totaal zijn in 67 onderzoeken geregistreerd die betrekking hebben op de voormalige gemeente Ten Boer. Deze 67 zijn nader bestudeerd.

2.2 Resultaten

Op kaartbijlage 1 zijn de ruimtelijke gegevens met betrekking tot het bekende archeologische onderzoek verwerkt. Veel van de hierin opgenomen terreinen zijn weliswaar archeologisch onderzocht, maar meestal betreft het archeologisch vooronderzoek. Het gaat in totaal om 9 opgravingen, 3 proefsleuven, 31 booronderzoeken en 23 bureauonderzoeken. De begrenzing van de onderzoekmeldingen is aangepast naar de daadwerkelijk onderzochte gebieden (vaak kleiner dan de onderzoeksmeldingen in Archis). In de GIS-tabel is de aanleiding voor het onderzoek, de activiteit, de uitvoerder, datering, een samenvatting en een link naar de documentatie (pdf) opgenomen.

3 Archeologische zones

3.1 Inventarisatie

3.1.1 Methode en bronnen

De gemeente Groningen hanteert voor haar archeologische verwachtingen de term archeologische zones. Om tot een hernieuwde kaart van archeologische zones voor de CWK Groningen te komen zijn de volgende stappen doorlopen:

- 1) inventarisatie van de reeds bestaande archeologische zones;
- 2) inventarisatie van gebieden waarvoor nog geen archeologische verwachting, en dus zone, bestaat, zogenaamde “witte vlekken”;
- 3) waarden van zones: waar nodig zones wijzigen, verwijderen of toevoegen.

Voor de eerste twee stappen is gebruik gemaakt van de huidige CWK en gegevens van de gemeente Groningen. Voor de laatste stap is gebruik gemaakt van beschikbare bodemkaarten, geomorfologische kaarten, paleogeografische kaarten, historische kaarten en eerder uitgevoerd archeologische veldonderzoek.

Voor de voormalige gemeente Ten Boer is gebruik gemaakt van de reeds beschikbare archeologische verwachtingskaart.¹ Deze kaart is gebruikt in het bestemmingsplan van Ten Boer en destijds op een enkele punten gewijzigd. De kaart met wijzigingen is integraal overgenomen.

3.1.2 Resultaten

Bestaande zones

Binnen de gemeentegrenzen van de voormalige gemeente Groningen bestaan per 2019, 21 archeologische zones (zie tabel 1). Deze zones zijn gebaseerd op archeologisch onderzoek en/of landschappelijke gegevens.

Het merendeel is ongewijzigd overgenomen op de nieuwe kaart (kaartbijlage 1). Vier zones zijn geheel of deels komen te vervallen, ofwel omdat na diverse archeologische onderzoeken blijkt dat de archeologische verwachting naar laag dient te worden bijgesteld (bijvoorbeeld voor het westelijk deel van de zone Laanhuizen) of omdat inmiddels meer gedetailleerde en beter onderbouwde verwachtingskaarten beschikbaar zijn (bijvoorbeeld het gebied rondom Lettelbert-Engelbert; zie ook Boekema & Van der Veen, 2019). Tevens zijn twee zones uitgebreid: de rug van Tynaarlo en De A.

Voor het noordelijk deel van Meerstad, rondom het gehucht het Heidenschap, is na een overleg met de klankbordgroep besloten om de archeologische verwachting daarvan nader uit te werken. Aangezien van dit gebied goede bodemkundige, landschappelijke gegevens ontbreken, is in overleg met de gemeente besloten deze nadere uitwerking in een separaat project gestalte te geven, waarbij ook veldonderzoek zal plaatsvinden.

¹ Van Beek & Vos, 2008

Binnen de gemeentegrenzen van de voormalige gemeente Groningen bestaan per 2019 de volgende archeologische zones:

Archeologische zones	Gebaseerd op (opmerkingen)
Wierdengebied	Landschap
Hondsrug	Landschap
Hunzezone	Landschap
Stroomdal Oer-hunze	Landschap
Archeologische zone: Zandopduikingen Meerstad	Landschap
Rug van Tynaarlo	Landschap
Noorddijk	Historische kaartmateriaal
Verwachting Laanhuizen, Gruno- en Stadsparkbuurt	Onderzoek (Spoelstra, 2011) & landschappelijk (Drentse Aa/ Hoornse Diep). Oostelijk deel is toegevoegd aan zone De A, westelijk deel is als zone komen te vervallen.
Hoge verwachting EnCeHa	Onderzoek (Exaltus & Orbons, 2014)
Hoge verwachting Beijum	Onbekend (onderzoek: [Groene Long])
Eelderbaan + omgeving	Onderzoek (Bongers, 2010) & landschap (flank rug van Tynaarlo)
Archeologische zone: De A	Landschap
Hoge verwachting Engelbert	Vervallen (opgenomen in zone Meerstad)
Kalkbranderij 'de Etna'	Onderzoek (Wierenga, 2018; b.b.v. onderzoek wijzigen in perceel)
Archeologische zone: Borgweg	Vervallen (opgenomen in zone Meerstad)
Hoge verwachting buiten de A-poort	Onbekend (historische kaartmateriaal?)
Hoge verwachting Roderwolderdijk	Onderzoek (Westpoort)
Dorpskern Engelbert	Vervallen: wijzigen in perceel
Hoge verwachting Ter Borchlaan	Landschap (rug van Tynaarlo)
Hoge verwachting tram	Onderzoek (Buitenhuis & Wullink, 2011)
Archeologische zone: bij Gasthuiskade	Onderzoek (Boekema & Hekman, 2016)

Tabel 1. Overzicht zones en aard van de onderbouwing.

De zones zijn deels gebaseerd op landschappelijke informatie, zoals bij de zone “Hondsrug” en deels op uitgevoerd archeologisch onderzoek, zoals “Hoge verwachting tram”² en “Eelderbaan + omgeving”.³ Van de “Hoge verwachting Beijum”, “Noorddijk” en “Hoge verwachting buiten de A-poort” is niet duidelijk op basis waarvan de hoge verwachting is gebaseerd. Bij de laatste twee betreft het vermoedelijk historisch kaartmateriaal.

Witte vlekken: artikel 23

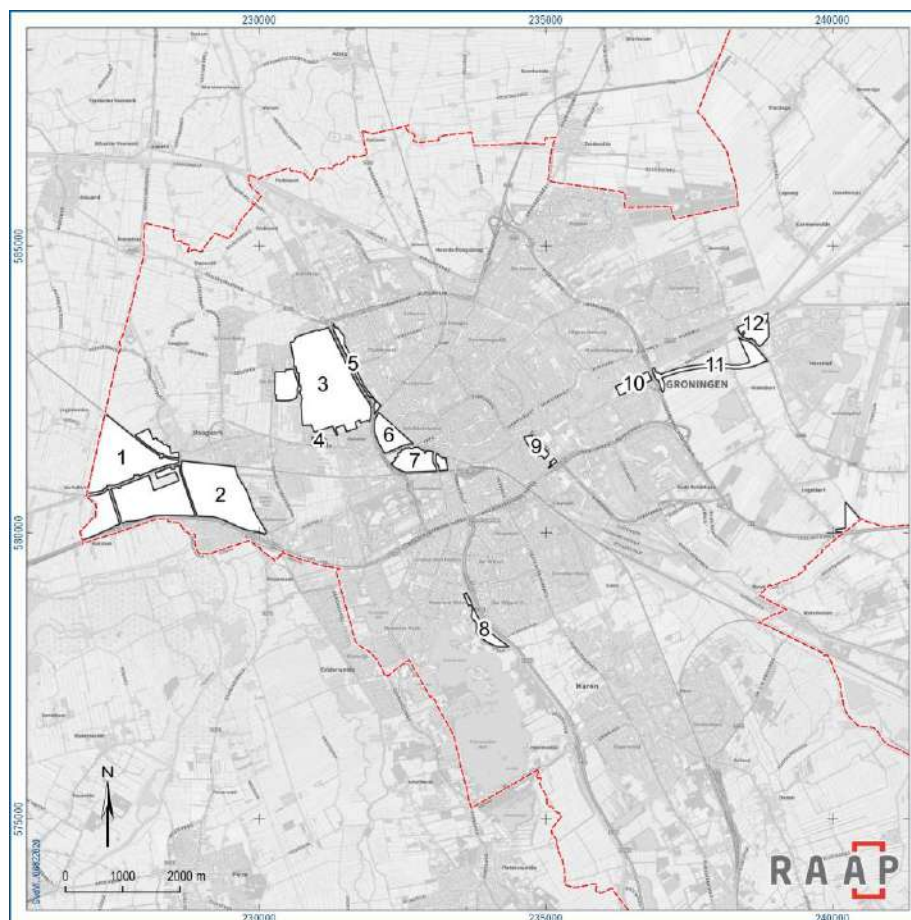
In de voormalige gemeente Groningen was voor een aantal gebieden de archeologische verwachting (nog) niet uitgewerkt: zogenaamde “witte vlekken”. Het betreft:

² Buitenhuis & Wullink, 2011

³ Bongers, 2010

naam	nummer op kaart figuur 2	opmerking
Westpoort	1	Verwachtingskaart aanwezig (RAAP rapport 738; Exaltus, 2002)
Ruskeveen west	2	-
Vinkhuizen en deel De Held	3	-
Vinkhuizen: Hoendiep	4	-
Friesestraatweg west	5	-
Kostverloren	6	Booronderzoek uitgevoerd (De Roller, 2015). Op dit moment is begeleiding gaande. Resultaten verwerken op kaart.
Zeeheldenbuurt incl. Eelderbrug	7	-
Hoorsnedijk	8	-
Oosterpoort Barkmolenstraat	9	-
St. Petersburgweg	10	-
Meerstad	11	Verwachtingskaart aanwezig (RAAP rapport 3623; Boekema & Van der Veen, 2019)
Ruischerbrug: Eemskanaal	12	-

Tabel 2. Artikel 23-gebieden (witte vlekken) in de gemeente Groningen.



Figuur 2. Artikel 23-gebieden (witte vlekken) in de gemeente Groningen.

3.2 Waardering

3.2.1 Resultaten: toegevoegde en gewijzigde zones

Binnen de voormalige gemeente Groningen

Historische binnenstad

De binnenstad van Groningen kent geen archeologische verwachting. De archeologische waarden in de binnenstad worden beschermd middels een perceel, genaamd “binnenstad” (MON Nummer: 106766). Aangezien dit perceel geheel op de Hondsrug ligt is besloten om de archeologische zone “Hondsrug” te verbinden aan de binnenstad van Groningen. Het perceel binnenstad wordt ook gehandhaafd. Door hier de zone Hondsrug aan te verbinden wordt duidelijk gemaakt dat in de binnenstad van Groningen ook archeologische waarden uit de prehistorie kunnen worden verwacht, zoals bij diverse onderzoeken is aangetoond.

Rug van Tynaarlo

De bestaande archeologische zone “de rug van Tynaarlo” en “De A” zijn gewijzigd. De rug van Tynaarlo is verruimd en begrensd aan de hand van de pleistocene ondergrond van de paleogeografische kaarten Nederland (Vos, & De Vries, 2013). Hierbij is gekozen om aan de pleistocene gronden tot maximaal 4 m –NAP een hoge verwachting toe te kennen. De westgrens is op basis van gegevens uit archeologisch booronderzoek⁴ (Archis3) en sonderingsonderzoek (Dinoloket) aangepast. Op basis hiervan is de westgrens opgeschoven naar het westen. In het noorden is het Hoendiep als grens aangehouden en in het oosten ligt de archeologische zone “Wierdengebied”. Hoewel de rug van Tynaarlo hier ook ondergronds aanwezig is⁵, is er voor gekozen om de zone Wierdengebied hier af te beelden, aangezien deze hier de dominante archeologische verwachting vertegenwoordigt.

De A

Het noordelijk deel van de archeologische zone De A is gewijzigd op basis van gegevens van de gemeente Groningen (zie hieronder). Het zuidelijk deel is nieuw vorm gegeven waarbij het oostelijk deel van de bestaande zone Laanhuizen en de witte vlek “Hoornsedijk” in de nieuwe zone zijn opgenomen. Het zuidelijk deel van de zone De A is gebaseerd op landschappelijke gegevens (paleogeografische kaarten, bodemkaarten, geomorfologische kaarten), archeologisch onderzoek en historisch kaartmateriaal (kadastrale minuut 1832).

Toevoegingen en wijzigingen door de gemeente Groningen

De gemeente Groningen heeft een bestand aangeleverd dat een aantal wijzigingen en nieuwe zones bevat. Deze zones zijn verwerkt in de kaart met archeologische zones. Het betreft:

- Wijziging: De A (o.b.v. Clingenborg⁶, Kortekaas en Van den Broek)
- Toevoeging: klein deel Hunzezone bij Noorderhogebrug

⁴ Bakker, 2003; Molema, 2001; De Wit & Krol-Karsten, 2017; Boekema & Hekman, 2012; Mulder & Wieringa, 2007; Van Hoof, 2019.

⁵ zie o.a. Jans, 2014

⁶ Clingenborg was de achternaam van de veldkarterder die hier de veldinventarisatie t.b.v. de bodemkaart heeft uitgevoerd en waar na de veldkaart is vernoemd.

- Toevoeging: klein deel Hondsrug ten zuiden van stortplaats Woldjespoor

Witte vlekken: artikel 23

De gemeente heeft in het kader van onderhavig onderzoek verzocht voor deze artikel 23 gebieden een archeologische verwachting op te stellen. In het overzicht hieronder wordt hier nader op ingegaan.

nr.	naam	verwachting/advies
1	Westpoort	Verwerken van verwachtingskaart RAAP-rapport 738 als archeozone op CWK.
2	Ruskeveen west	Inmiddels is voor dit gebied de archeologische verwachting uitgewerkt in het bestemmingsplan Hoogkerk Zuid (2016). De dubbelbestemming archeologie is uit dit bestemmingsplan hier overgenomen als archeologische verwachting en wordt bij de archeologische zone Wierdengebied gerekend.
3	Vinkhuizen en deel De Held	Het spaarzaam uitgevoerde archeologisch onderzoek in Vinkhuizen (Jans, 2016 & Van der Kroft, 2015) levert het beeld op dat in deze wijk de top van de bodemopbouw bestaat uit een opgebrachte / recent verstoorde laag. De dikte van deze laag in deze twee onderzoeksgebieden varieert respectievelijk van 0,8 tot 1,3 m en van 1,2 tot 2,6 m. Op de veldkaart die ten behoeve van de bodemkaart (Stiboka, 1973) is vervaardigd zijn diverse wierden ingetekend. Wij adviseren de wierden op deze kaart (aangeduid als de kaart van Clingenborg) als percelen op te nemen op de CWK, voor zover dat nog niet is gedaan. Van het deel De Held (het Roege Bos) is geen archeologisch onderzoek bekend.
4	Vinkhuizen: Hoendiep	Direct ten westen van dit gebied is bij booronderzoek een mogelijke vindplaats uit de ijzertijd/Romeinse tijd aangetroffen (Veenstra & Van den Berg, 2010) . Deze vindplaats lijkt de voortzetting van een noordelijk gelegen vindplaats die bij gravend onderzoek in 2007 is blootgelegd (Wieringa, & Bosma, 2007). Op basis hiervan wordt geadviseerd aan dit gebied een archeologische verwachting te verbinden.
5	Friesestraatweg west	Onderzoek in dit gebied heeft aangetoond dat hier vegetatiehorizonten aanwezig kunnen zijn (Woltinge & Jelsma, 2006; Varwijk, 2019). Varwijk (2019) meldt in zijn rapport dat er ook mogelijk een betredingsniveau aanwezig is. Op basis van deze bevindingen wordt aanbevolen aan deze zone een archeologische verwachting toe te kennen.
6	Kostverloren	In het booronderzoek van De Roller (2015) is sprake van mogelijke vegetatiehorizonten. Op dit moment is de archeologische begeleiding nog gaande. Geadviseerd wordt de resultaten hiervan af te wachten (naar verwachting is het onderzoek eind 2019 gereed) en op basis daarvan een besluit te nemen aangaande de archeologische verwachting.
7	Zeeheldenbuurt incl. Eelderbrug	Geen archeologisch onderzoek bekend.
8	Hoornsedijk	Wel voor een deel bureauonderzoek maar geen archeologisch veldonderzoek.
9	Oosterpoort Barkmolenstraat	Geen archeologisch onderzoek bekend.
10	St. Petersburgweg	Op basis van archeologisch onderzoek (Veenstra, 2011) aan dit gebied een verwachting koppelen.
11	Meerstad	Verwerken van verwachtingskaart RAAP-rapport 3623 als archeozone op CWK.
12	Ruischerbrug: Eemskanaal	Geen archeologisch onderzoek bekend.

Tabel 3. Overzicht gebieden Artikel 23 (witte vlekken).

Voormalige gemeente Ten Boer

In de huidige systematiek zijn gebieden met een lage archeologische verwachting niet in de CWK opgenomen als zone en deze zijn dus ook niet opgenomen in bestemmingsplannen. Met de uitbreiding van de gemeente Groningen met de voormalige gemeente Ten Boer is er een groot gebied bij gekomen. Hiervoor was al een kaart beschikbaar die zowel lage als hoge archeologische verwachtingen kent.⁷ Deze kaart is integraal overgenomen in de nieuwe CWK. Zoals gebruikelijk bij de gemeente Groningen is de lage verwachting niet afgebeeld. Voor de verantwoording van deze kaart wordt verwezen naar het rapport van Van Beek en Vos uit 2008.

3.2.2 De nieuwe kaart met archeologische zones

Op Kaartbijlage 1 is de nieuwe kaart met archeologische zones afgebeeld. Om de kaart overzichtelijk te houden is er voor gekozen om de benamingen van de zones te beperken. Daarbij is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van bestaande landschappelijke benamingen, waar nodig aangevuld met nieuwe benamingen. De huidige benamingen zijn gebaseerd op landschappelijke of geomorfologische toponiemen, zoals Wierdengebied of Rug van Tynaarlo. Omwille van consistentie is bij nieuwe namen hier zoveel mogelijk aansluiting bij gezocht.

In de tabel hieronder zijn alle bestaande archeologische zones, de artikel 23 gebieden (witte vlekken) en de nieuwe of gewijzigde zones aangegeven met hun oude benaming en hun nieuwe benaming en de waardering.

⁷ Van Beek en Vos, 2008

mon.nr.	archeologische zone (oude benaming)	nieuw mon.nr.	nieuwe benaming	opmerking	waardering
106751	Wierdengebied	106751	Wierdengebied		hoog
106750	Hondsrug	106750	Hondsrug		hoog
106754	Hunzezone	106754	Hunzezone		hoog
106752	Stroomdal Oerhunze	106752	Stroomdal Oerhunze		hoog
108975	Zandopduikingen Meerstad	108975	Dekzandgebied Meerstad		hoog
107149	Rug van Tynaarlo	107149	Rug van Tynaarlo		hoog
106753	Noorddijk	106751	Wierdengebied		hoog
107221	Verwachting Laanhuizen, Gruno- en Stadsparkbuurt	126001	De A		oost: hoog (de A) west: laag
107217	Hoge verwachting EnCeHa	-	-	Gewijzigd in perceel	-
106946	Hoge verwachting Beijum	106751	Wierdengebied		hoog
106793	Eelderbaan + omgeving	106751	Wierdengebied		hoog
106814	Archeologische zone: De A	126001	De A		hoog
106755	Hoge verwachting Engelbert	108975	Dekzandgebied Meerstad		hoog
106932	Kalkbranderij 'de Etna'	-	Vervallen	Gewijzigd in perceel	-
108991	Archeologische zone: Borgweg	108975	Dekzandgebied Meerstad		hoog
106933	Hoge verwachting buiten de A-poort	106933	Hoge verwachting buiten de A-poort		hoog
106832	Hoge verwachting Roderwolderdijk	106751	Wierdengebied		hoog
106756	Dorpskern Engelbert	108975	Dekzandgebied Meerstad		hoog
106794	Hoge verwachting Ter Borchlaan	107149	Rug van Tynaarlo		hoog
107233	Hoge verwachting tram	106751	Wierdengebied		hoog
106792	Archeologische zone: bij Gasthuiskade	126001	De A		hoog
		Artikel 23-gebieden			
	Westpoort	106751	Wierdengebied		hoog
	Ruskeveen west	106751	Wierdengebied		hoog
	Vinkhuizen en deel De Held	106751	Wierdengebied	Vinkhuizen: perceel o.b.v. Clingenborg; De Held: vervallen	-
	Vinkhuizen: Hoendiep	106751	Wierdengebied		hoog
	Reitdiep-west	126002	Reitdiep-west		hoog
	Kostverloren	-	Volgt		onbepaald
	Zeeheldenbuurt incl.	-	-	Vervallen	laag

	Eelderbrug-				
	Hoorsnedijk	125005	De A		hoog
	Oosterpoort Barkmolenstraat	-	-	Vervallen	laag
	St. Petersburgweg	106754	Hunzezone		hoog
	Meerstad (omgeving Middelbert-Engelbert)	108975	Dekzandgebied Meerstad		hoog

Tabel 4. Archeologische zones en hun waardering.

4 Archeologische percelen

4.1 Inventarisatie

4.1.1 Methoden en bronnen

De archeologische percelen uit de gemeente Groningen (vóór 2019) zijn overgenomen uit de CWK. Tijdens de inventarisatie bleek dat het perceel 'Coendersborg' twee keer voorkwam in de lijst, met een vrijwel identieke begrenzing (objectnr's. 106827 en 106519). Gekozen is om het perceel met nummer 106519 te verwijderen uit de lijst. Het betreft hiermee in totaal 178 percelen.

Hieraan zijn de WA-1 gebieden uit de bestemmingsplankaart Ten Boer toegevoegd (zie kaartbijlage 1 Archeologische Percelen). Het gaat om gebieden die die als vindplaats kunnen worden gekenmerkt, omdat hier bijvoorbeeld archeologische vondsten zijn gedaan of omdat het gebied uit historisch bronnen als vindplaats kan worden gedeut. De WA-1 gebieden zijn vaak om meerdere, deels overlappende redenen aangeduid: AMK-terreinen, borgterreinen, wierden, landschappelijke fenomenen, vindplaats, historische huisplaatsen, etc. Overlappende WA-1 gebieden zijn voor de nieuwe CWK tot een perceel samengevoegd. De begrenzing is hierbij waar nodig aangepast. Op deze wijze zijn in de oude gemeente Ten Boer 205 archeologische percelen gedefinieerd.

In de 'driehoek' tussen het Eemskanaal en Slochterdiep (voormalige gemeente Slochteren) zijn op basis van de archeologische beleidskaart van de gemeente Slochteren (2012/2013) 10 percelen overgenomen. Het betreft zogenaamde WR-a1 (wierden) en WR-a2 (boerderijplaatsen) terreinen. Tevens zijn de gegevens uit het door de gemeente Groningen aangeleverde GIS-bestand 'Huis de Wijert' geraadpleegd. Hier in stonden percelen die door de gemeente Groningen genomineerd waren om als perceel of zone in de CWK te worden opgenomen. Twee voormalige archeologische zones ('kalkfabriek de Etna' en het 'noordelijke deel van EnCeHa-terrein') zijn als archeologisch perceel opgenomen. Vijf percelen zijn tijdens de zogenaamde 'klankbord overleggen' van 27 juni 2019 en 29 januari 2020 opgedaan.

In de 'witte vlek Vinkhuizen en deel De Held' (zie paragraaf 3.1) zijn op basis van de Clingenborgkaart zeven percelen in de inventarisatie opgenomen. Dit betreft alle door Clingenborg als terp ('T') aangeduide percelen.

4.1.2 Resultaten

bron archeologische percelen	aantal
Voormalige gemeente Groningen	178
Voormalige gemeente Ten Boer	205
Deel voormalige gemeente Slochteren	10
GIS-bestand 'Huis de Wijert'	26
Voormalige archeologische zones	2
Klankbordoverleg	5
Witte vlek 'Vinkhuizen en deel De Held'	7
Totaal	433

Tabel 5. Overzicht van de percelen uit de verschillende bronnen.

4.2 Waardering

4.2.1 Methode

De hierboven benoemde archeologische percelen zijn gewaardeerd. Hierbij is de KNA-systematiek voor het waarderen van vindplaatsen toegepast. Dit houdt in dat de percelen gewaardeerd zijn op 'belevingswaarde', 'fysieke kwaliteit' en 'inhoudelijke kwaliteit'. Onderstaande omschrijving en uitdieping van deze begrippen is afkomstig uit Bijlage IV Waarderen van vindplaatsen, KNA versie 4.1.

Beleving

De belevingswaarde van een archeologisch monument kent twee criteria: 'schoonheid' en 'herinneringswaarde'. Bij beide gaat het vooral om zichtbare vindplaatsen. De schoonheid is de esthetisch-landschappelijke waarde van een archeologisch monument, die in de zichtbaarheid van de vindplaats tot uiting komt. Bij dit criterium staat de uiterlijke verschijningsvorm centraal, het gaat om aspecten als zichtbaarheid als landschapselement, samenhang met andere (zichtbare) vindplaatsen of landschapselementen en de landschappelijke entourage. De herinneringswaarde is de 'herinnering' die het archeologisch monument oproept over het verleden. Het betreft vindplaatsen die zijn verbonden met een levende herinnering aan het verleden.

Fysieke kwaliteit

De fysieke kwaliteit wordt bepaald door de mate waarin archeologische overblijfselen nog intact en in hun oorspronkelijke positie aanwezig zijn. Binnen deze waarde wordt onderscheid gemaakt tussen de criteria 'gaafheid' en 'conservering'. Gaafheid is de mate van het niet-verstoord zijn en de stabiliteit van de fysieke omgeving. Met conservering wordt de mate bedoeld waarin archeologisch vondstmateriaal bewaard is gebleven.

Inhoudelijke kwaliteit

Binnen dit begrip wordt onderscheid gemaakt tussen drie criteria: zeldzaamheidswaarde; informatiewaarde; ensemblewaarde. De zeldzaamheid is de mate waarin een bepaald type monument schaars is (of is geworden) voor een periode of in een gebied. De informatiewaarde is de betekenis van een monument als bron van kennis over het verleden. Deze wordt bepaald door de mate waarin (een opgraving van) de vindplaats een bijdrage kan leveren aan nieuwe kennisvorming over het verleden. De ensemblewaarde (of contextwaarde) is de meerwaarde die aan een monument wordt toegekend, op grond van de mate waarin sprake is van een archeologische context en van een landschappelijke context. Archeologische context heeft betrekking op de aanwezigheid en de informatiewaarde van andere in de nabije omgeving aanwezige bronnen van archeologische informatie. Landschappelijke context is de mate waarin het oorspronkelijke landschap nog aanwezig en/of herkenbaar is.

waarden	criteria	scores		
		Hoog	Midden	Laag
Beleving	Schoonheid	3	2	1
	Herinneringswaarde	3	2	1
Fysieke kwaliteit	Gaafheid	3	2	1
	Conservering	3	2	1
Inhoudelijke kwaliteit	Zeldzaamheid	3	2	1
	Informatiewaarde	3	2	1
	Ensemblewaarde	3	2	1

Tabel 6. Scoretabel waardering archeologische vindplaatsen cf KNA.

Per perceel is voor elk criteria een hoge (3. gemiddelde (2) of lage (1) score gegeven. De opgetelde scores per waarde zijn omgerekend tot bovengemiddelde score (3. gemiddelde score (2) en lage score (1).

	bovengemiddelde score (3)	gemiddelde score (2)	lage score (1)
Beleving	>=5	4	<=3
Fysieke kwaliteit	>=5	4	<=3
Inhoudelijke kwaliteit	>=7	6	<=5

Tabel 7. Omrekentabel.

Deze omgerekende scores resulteerden uiteindelijk in een waardering in vier gradaties: geen bijzonderheden, basiswaarde, hoog en zeer hoog.

score	waardering percelen	opmerking
3	geen bijzondere waarde	
4	basiswaarde	Deze categorie bestaat voornamelijk uit percelen met een bovengemiddelde inhoudelijke kwaliteit maar een lage beleving en fysieke kwaliteit.
5	hoog	
6	hoog	
5	hoog	
6	hoog	
7	hoog	in geval van lage score beleving, dan <i>expert judgement</i> in verband met eventueel opwaarderen tot gemeentelijk monument
8	hoog	<i>expert judgement</i> in verband met eventueel opwaarderen tot gemeentelijk monument
9	zeer hoog	Voorstel om perceel gemeentelijk monument te maken

Tabel 8. Waardering percelen.

Expert judgement vond, zoals in de derde kolom vermeld, plaats om percelen die bovengemiddeld scores op fysieke en inhoudelijke kwaliteit maar laag scores op beleving (dit zijn de ondergrondse vindplaatsen, zoals vuursteenvindplaatsen of overslibde nederzettingen. mogelijk alsnog gemeentelijk monument te maken. In dit geval is gekeken naar het archeologische belang van de vindplaats, niet alleen voor de gemeente Groningen maar ook in breder perspectief, en de mogelijkheid en noodzaak voor behoud van het perceel.

Ook voor de percelen die een 8 scoren is na de waardering gekeken naar het archeologische belang en mogelijkheden/noodzaak voor behoud van de vindplaats.

De waardering is als bureauonderzoek uitgevoerd, met hulp van verschillende bronnen:

- BAG (Basisregistratie Adressen en Gebouwen) kaarten van het kadaster
- AHN (Actueel Hoogtebestand Nederland) kaarten
- Kadastrale minuut uit circa 1832
- Gegevens uit Archis3 (Archeologisch informatiesysteem)

- Bestanden van de huidige CWK (Cultuurhistorische waardenkaart Groningen):
 - Oude archeologische onderzoeken
 - Bodemkaart Groningen
 - Archeologische erfgoedkaart
- Gegevens van de voormalige gemeente Ten Boer:
 - Beleidsadvieskaart
 - Bestemmingsplankaart
- Beleidsadvieskaart voormalige gemeente Slochteren
- Veldkaart voor de bodemkaart, gemaakt door A.E. Clingenborg

4.2.2 Resultaten

De resultaten van de waardering zijn weergegeven in tabel 9.

Score percelen	Waardering percelen	Aantal percelen
3	geen bijzondere waarde	57
4	basiswaarde	39
5	hoog	69
6	hoog	115
7	hoog	98
8	hoog	39
9	zeer hoog	16
Totaal		433

Tabel 9. Overzicht van de gewaardeerde percelen.

In de volgende paragrafen zullen de verschillende waarderingsgradaties worden besproken.

Geen bijzondere waarde

Percelen die een 3 scoorden zijn gewaardeerd als 'geen bijzondere waarde'. Dit betekent in de meeste gevallen dat het betreffende perceel niet (meer) intact aanwezig is, als gevolg van recente versterking (overbouw, afgraving, etc.) als dan niet vooraf gegaan van een archeologisch onderzoek. In sommige gevallen was geen duidelijke reden te vinden waarom het perceel archeologische en/of historische waarde bezat. In totaal gaat het om 57 percelen.

Voor al deze percelen wordt voorgesteld ze te verwijderen uit de percelenlijst. Voor de voormalige gemeente Groningen betreft het de volgende percelen:

objectnr	objectnaam	reden
106478	Kerkstraat 80, 80c en 80d	overbouwd
106479	Aduarderdiepsterweg bij 6a	overbouwd
106482	Aduarderdiepsterweg 20	overbouwd
106710	Noorddijkerplein	archeologisch onderzocht (waarneming) en overbouwd
106780	Melisseweg 19-75	overbouwd
106821	Leegeweg 2	overbouwd
106824	zw van Zilverlaan	geen archeologische/historische reden voor perceel
106829	De Kamp	overbouwd
106830	Nolenslaan	overbouwd
106836	Helperzoom noord	geen archeologische/historische reden voor perceel
106945	vm. Rijksmonument Beijumerweg	overbouwd
106954	Bij Woldweg 2	overbouwd
107158	Trondheimweg 5	overbouwd
107163	Zandvoort	overbouwd
107164	Bij Kieler Bocht 5	archeologisch onderzocht (opgraving) en overbouwd
107178	Bij Nadorstplein 4	overbouwd
107181	Westelijk van Plataanbrug	overbouwd
107209	Friesestraatweg 207	overbouwd
107224	Friesestraatweg 24	archeologisch onderzocht (opgraving) en overbouwd
108983	Boerderijplaats Zuiderweg 271-285	overbouwd
108984	Boerderijplaats Zuiderweg (zuid)	overbouwd
108988	Meeroevers (zuid)	overbouwd

Tabel 10. De percelen met aanduiding 'geen bijzondere waarde' uit de oude gemeente Groningen. De namen zijn overgenomen van de oude CWK.

Voor de voormalige gemeente Ten Boer gaat het om de volgende percelen:

objectnr	objectnaam	reden
125034		geen archeologische/historische reden voor perceel
125068		geen archeologische/historische reden voor perceel
125070		overbouwd
125073		overbouwd
125076		overbouwd
125078		overbouwd
125082		overbouwd
125086		geen archeologische/historische reden voor perceel (modern kerkhof)
125112		overbouwd
125118		overbouwd
125140		overbouwd
125141		overbouwd
125153		archeologisch onderzocht (proefsleuven. geen vindplaats
125155		overbouwd
125159		overbouwd
125175		overbouwd
125180		perceel ligt verkeerd, vondstmelding behoort bij pand in Kroddeburen, onderdeel van perceel nr. 125.048.
125181		overbouwd (modern kerkhof)
125183		overbouwd
125184		perceel ligt verkeerd, vondstmeldingen horen bij kerk Thesinge die in bestaand perceel 125.012 ligt.
125185		perceel ligt verkeerd, onduidelijk waar
125186		overbouwd
125187		overbouwd
125188		overbouwd
125189		overbouwd
125190		perceel ligt verkeerd en overbouwd
125191		perceel ligt verkeerd, onduidelijk waar
125192		overbouwd
125206		overbouwd
125207		overbouwd
125208		perceel ligt verkeerd, bedoelde huisplaats ligt onder huidige rijksweg
125209		overbouwd
125211		overbouwd
125212		overbouwd

Tabel 11. De percelen met aanduiding 'geen bijzondere waarde' uit de oude gemeente Ten Boer.

Van de percelen uit het bestand 'huis de Wijert' heeft één perceel een waardering 'geen bijzondere waarde' gekregen:

objectnr	objectnaam	reden
125215	Boerderij weduwe Hinderk Tonnis Koning	overbouwd

Tabel 12. De percelen met aanduiding 'geen bijzondere waarde' uit het bestand 'huis de Weijert'.

Basiswaarde of hoog

In totaal hebben 321 percelen een hoge waardering gekregen (5-8) en 39 percelen een basiswaarde (4). De afzonderlijke waardering van deze omvangrijke groep percelen is in bijlage 2 opgenomen. Voor percelen met een hoge waardering wordt voorgesteld ze als 'archeologisch perceel' op de CWK op te nemen.

De percelen met een waardering 'basiswaarde' hebben in de meeste gevallen laag gescoord op beleving en fysieke kwaliteit, maar bestaat er nog wel een vermoeden op een gemiddelde inhoudelijke kwaliteit. Voorgesteld wordt om deze percelen voorlopig aan te houden/op te nemen als archeologisch perceel, maar ze op termijn nader te onderzoeken (bijvoorbeeld door middel van (verkennend) booronderzoek) om deze verwachting (lage fysieke kwaliteiten, gemiddelde inhoudelijke kwaliteit) te toetsen. Mocht hieruit blijken dat de inhoudelijke kwaliteit ook laag is, dan kan het betreffende perceel worden afgewaardeerd tot 'geen bijzondere waarde'.

Voorstel gemeentelijk monument

Percelen die een 9 scoren hebben een waardering 'zeer hoog' gekregen. Deze percelen scoren op alle waarden bovengemiddeld. Voor deze percelen wordt voorgesteld ze tot gemeentelijk archeologisch monument op te waarderen.

Op basis van *expert judgement* is voor enkele percelen met een bovengemiddelde score voor fysieke kwaliteit en inhoudelijke kwaliteit, maar met een lage score voor de waarde 'beleving' (2) eveneens voorgesteld ze tot gemeentelijk archeologisch monument op te waarderen. Tenslotte zijn enkele percelen met een 8 score op basis van *expert judgement* aan deze lijst toegevoegd. In totaal gaat het om 22 percelen:

objectnr	objectnaam	complex	omschrijving
106495	Zijlvesterveg 2	wierde	Terrein met sporen van een huiswierde, omgeven door boomsingel en ringsloot. Gelegen aan de buitentocht van de meander van het Peizerdiep. Het terrein is bebouwd met een boerderij waarvan de bewonersgeschiedenis tenminste teruggaat tot 1632. De huiswierde maakt deel uit van een cluster wierden gelegen ten noorden van Hoogkerk.
106506	Zijlvesterveg 17	wierde	Terrein met sporen van een gedeelte van de dorpswierde Kleiwerd. Deze wierde is in gebruik vanaf de late ijzertijd. Op het perceel bevindt zich een boerenplaats die tot aan de Reductie in 1594 bij het klooster van Selwerd hoorde.
106515	Euvelgunnerweg 13	wierde	Perceel met sporen van de wierde 'Groenenborg'. Op de kadastrale minuut uit 1832 staat een boerderij aangegeven. Late middeleeuwen en vroeg nieuwe tijd.
106516	Euvelgunnerweg 27	huisplaats	Perceel betreft een boerenerf dat al op de kadastrale minuut uit 1832 staat afgebeeld. Uit booronderzoek blijkt dat het erf van oorsprong mogelijk uit de late middeleeuwen dateert.
106518	Dorpskern Engelbert	dorpskern	Het betreft het dorp Engelbert, de omgeving van de kerk. Late Middeleeuwen tot en met nieuwe tijd
106525	Martinikerkhof	begraafplaats	Terrein met sporen van een kerkhof, resten van de Walburgkerk (deels opgegraven). Ook zijn in de ondergrond oudere resten aanwezig, de Romeinse tijd, vroege en late middeleeuwen.
106530	't Groote Waschhuis'	huisplaats	Perceel betreft een boerenerf dat al op de kadastrale minuut uit 1832 staat afgebeeld. Uit booronderzoek blijkt dat het erf van oorsprong mogelijk uit de late middeleeuwen dateert.
106791	Veenterpje bij Clingenborgpad	wierde	Op het terrein is op de veldverkenningkaart van Clingenborg uit de jaren 1960 een (veen) terpje afgebeeld. Maakte onderdeel uit van een omvangrijke serie veenterpjes. Late middeleeuwen.
106812	Borg Zorgwijk	borg	Borgterrein Zorgwijk, alias Mecima. Is afgebeeld op de kadastrale minuut uit 1832 en is in 1872 afgebroken.
125000	Gerechtsplaats Paddepoelsterweg	gerechtsplaats	Dit driehoekig terrein, gelegen tussen de uit de late middeleeuwen stammende oude en jonge Penningsdijk en de Paddepoelsterweg, was in het verleden als galgenveld in gebruik.
125004	Kloosterterrein Wittewierum	klooster	Wierde met daarop het kloosterterrein Wittewierum (Bloemhof). De wierde dateert vermoedelijk uit de Romeinse tijd. Het klooster is in 1213 gesticht en bleef tot 1566 in gebruik. Het centrale deel is Rijksmonument. Recent booronderzoek wijst uit dat zich in de ondergrond nog grachten en sloten en puinconcentraties bevinden.
125033	Boerderij en wierde Lageweg 25	wierde	Intacte huiswierde met omgrachting. Mogelijk betreft het een kloostervoorwerk (Stuurwolde).
125080	Wierde Hemerterweg 4	wierde	Omgracht terrein op de oostelijke flank van een wierde (Hemert). De wierde dateert vermoedelijk uit de ijzertijd. Het omgrachte perceel (de Boelsemaheerd) dateert tenminste uit de 18 ^e eeuw. Eerder booronderzoek heeft geen duidelijke aanwijzingen voor antropogene ophogingen opgeleverd, wel voor 'valge'.
125213	Wierde	wierde	Terrein met sporen van een verlaten en fraai begroeide

	Kroddeburen-west		huiswierde met aan drie zijden een singel.
125223	Boerderij Bolhuis	huisplaats	Intacte huisplaats met boerderij en perceelinrichting die ook al op de kadastrale minuut uit 1832 voorkomen. Ook op de oudere Hottingekaart is de huisplaats afgebeeld.
125225	Reitdiepdijk west (bij Dorkwerd)	dijk	Intact deel van de westelijke Reitdiep-dijk. Gave landschappelijke ligging, vlakbij wierde Dorkwerd.
De volgende percelen zijn op basis van <i>expert judgement</i> toegevoegd			
108985	Archeologisch eiland	steentijd vindplaats	Het perceel betreft een (of meerdere) vuursteenvindplaats(en). Booronderzoek heeft aangetoond dat het een gave en goed geconserveerde vindplaats betreft met een hoge inhoudelijke waarde.
108986	Steenhuis Meerstad	steenhuis	Het betreft een steenhuisterrein uit de late middeleeuwen. Op basis van een proefsleuvenonderzoek blijkt dat het om een gave en goed geconserveerde vindplaats gaat met een hoge inhoudelijke waarde.
125083	Wierde Fledderbosscherpol der-zuid	wierde	Mogelijk overslibde nederzetting. Een nabij gelegen vergelijkbare vindplaats dateerde uit het begin van de jaartelling.
125090	Wierde Boersterweg 32	wierde	Terrein met sporen van een vrij hoge, goed waarneembare behuisde wierde.
125117	Wierde ten westen van Wittewierum	wierde	Duidelijk zichtbare onbebouwde wierde, nabij klooster Wittewierum.
125174	Huiswierde Lellens-oost	wierde	Duidelijk zichtbare onbebouwde wierde.

Tabel 13. Percelen die in aanmerking komen gemeentelijk monument te worden.

Deel II Historische geografie

5 Landschap

5.1 Achtergrond en uitgangspunten

Het landschap van de gemeente Groningen is een complex geheel dat is ontstaan onder invloed van natuurlijke en menselijke factoren. Daarbij speelde allereerst de geologie een rol. De mens heeft zich laten leiden door de aardkundige uitgangssituatie en deze door het gebruik ook deels zelf aangepast. Vooral het afwateringspatroon is al zeker gedurende een millennium aan grootschalige menselijke veranderingen onderhevig. Bovendien zijn talrijke venen ontgonnen en is door oxidatie de venige bovengrond vervolgens verdwenen, waardoor de zeelei aan het oppervlak kwam te liggen. In paragraaf 5.2.1 belichten we wat uitgebreider de ondergrond en de gevolgen daarvan voor de structuur van het landschap, voor we in de daaropvolgende paragrafen de diepte ingaan.

Bij de typering van het historisch cultuurlandschap beschrijven we de wijze waarop de mens haar invloed heeft laten gelden in het landschap, daarmee het natuurlijk landschap geleidelijk heeft omgevormd, en welke elementen daarmee samenhangen.

Landschap in lagen

De genese van het landschap kan op verschillende manieren worden ontrafeld.⁸ Eén van de manieren om inzicht te krijgen in deze complexe materie is de ontleding ervan door middel van een zogenaamd lagenmodel. Hierbij wordt inzichtelijk gemaakt hoe opeenvolgende fasen in de landschapsontwikkeling zich ten opzichte van elkaar verhouden.⁹ Het model biedt ruimte voor uiteenlopende invalshoeken, zoals infrastructuur, landgebruik, occupatie, territoria, etc., en biedt daarnaast ruimte om de ontwikkelingen van deze lagen door de tijd inzichtelijk te maken. Een voorbeeld is hoe de 18e-eeuwse militaire ontwikkeling zich verhoudt ten opzichte van de situatie aan het einde van de 20e eeuw. In de landschapstypering en -beschrijving hebben we aspecten van deze lagenbenadering meegenomen.

Landschapstypologie

De veldminuut van de Topografisch-Militaire Kaart (TMK) is de vroegste landsdekkende kaart waarbij op perceelsniveau bebouwing, landgebruik én landschapselementen zijn gekarteerd. Deze kaart vormt ook inhoudelijk de meest complete en geografisch meest correcte laag waarop het landschap uit de 19e eeuw van de gemeente Groningen zichtbaar is. De TMK veldminuut vormt dan ook het uitgangspunt bij het inzichtelijk maken van de landschapsontwikkeling in de gemeente. Vooral met behulp van deze kaart en ondersteund door jonger kaartmateriaal is een landschapstypologie opgesteld. Ook hebben we deze kaart als uitgangspunt voor de waardering gebruikt (zie paragraaf 2.1.3).

Voor ons zicht op eerdere tijdslagen zijn we afhankelijk van archeologische en schriftelijke bronnen. Deze leveren echter zowel ruimtelijk als in temporeel opzicht een versnipperd beeld dat lastig toepasbaar is op het gewenste schaalniveau: niet alle bronnen geven een vlakdekkend beeld op dezelfde schaal en voor dezelfde periode. Dit probleem is deels ondervangen door aan de hand van de landschapstypologie niet alleen het 19e-eeuwse landschap, maar ook de ontwikkelingen daarvoor te

⁸ Hidding e.a., 2001, 12

⁹ Hidding e.a., 2001, 8

beschrijven. Het 19e-eeuwse landschap is dus slechts een hulpmiddel om de voorgaande perioden en de periode daarna te beschrijven en mag niet als eindstadium of hoogtepunt van het historisch cultuurlandschap worden gezien. Wel is steeds interessant om na te gaan hoeveel nieuwe landschappelijke lagen van de oudere hebben overgelaten.

Jongere landschappen

In de 20e eeuw heeft zich een aantal grootschalige ruimtelijke transformaties voorgedaan, waarvan ruilverkavelingen en landinrichtingsprojecten voor het landelijk gebied de belangrijkste zijn. Deze ontwikkeling liep min of meer parallel aan de stedelijke uitbreiding van de stad Groningen en de daaromheen liggende dorpen.

Hierbij zijn nieuwe lagen aan het landschap toegevoegd, waarbij soms wel en soms niet rekening is gehouden met de toen aanwezige cultuurhistorische kwaliteiten in het landschap. De mate waarop deze cultuurhistorische kwaliteiten zijn opgenomen in deze nieuwe laag blijkt wanneer we het kaartbeeld van 1850 vergelijken met het huidige landschap en met kaartbeelden uit de tussenliggende periode.

5.1.1 Kartering (kaartbijlage 3)

Bij de kartering van landschapstypen zijn we uitgegaan van historische verschillen tussen landschappen zoals ze zich op kaartmateriaal uit de afgelopen twee eeuwen manifesteren. Daarbij zijn de TMK veldminuut uit ca. 1850 en de Topografische Kaart van omstreeks 1949 als ijkpunten gehanteerd, en steeds betrokken op de onderliggende bodems en geomorfologie. Steeds hebben we op basis van het historisch onderscheid tussen deze landschappen gebieden begrensd. Daarbij zijn we zoveel mogelijk uitgegaan van de historische of huidige wegen en/of kavelgrenzen als begrenzing, zodat enerzijds de grens historisch te onderbouwen is, maar daarnaast een vertaling naar het bestemmingsplan mogelijk is. De kartering is doorgetrokken onder het huidige stedelijk gebied van Groningen en de omliggende dorpen.

Bij het typeren van elk deelgebied hebben we allereerst een indeling in hoofdlandschappen gemaakt. Daarna is verder in sublandschappen onderverdeeld, en zijn voor de stad Groningen speciale labels toegevoegd aan terreinen met een bijzondere ontwikkeling, zoals parken en begraafplaatsen die al vóór de verstedelijking in het landelijk gebied ontstaan zijn. Daarbij hebben we een zo helder mogelijk onderscheid tussen de aanwezige landschappen proberen aan te brengen. Steeds moest daarbij gelet worden op een aantal aspecten:

- een onderverdeling die recht doet aan de grote variatie aan landschappen die in de gemeente Groningen te vinden is;
- een onderverdeling die nog zo gecomprimeerd is dat niet elk verschil tot weer een nieuw type leidt;
- een onderverdeling die de 'couleure locale' eer aandoet.

Op basis van een dergelijke benadering is het ons inziens goed werkbaar om de landschaps-karakterisering door te vertalen naar concreet gemeentelijk beleid, bijvoorbeeld in beheer, planontwikkeling en bescherming.

De gebruikte methodiek sluit nauw aan op systematieken zoals die in de afgelopen 20 jaar door organisaties als Alterra en Overland voor de typering van landschappen in een Wageningse traditie zijn ontwikkeld. De basis voor deze traditie is gelegd door de afdeling Historische Geografie van de vroegere Stichting voor Bodemkartering en het Staring Centrum in Wageningen.

5.1.2 Waardering en vaststellen herkenbaarheid (kaartbijlage 6)

Waardering van de landschapstypen

De waardering van het historisch cultuurlandschap heeft plaatsgevonden door elk gekarteerd deelgebied op drie criteria te beoordelen:

1. de gaafheid van de huidige topografie ten opzichte van de situatie omstreeks 1850 c.q. de situatie ten tijde van de ontginning, dat wil zeggen type grondgebruik, verkaveling, percelering, etc.;
2. de gaafheid van de huidige verticale dimensie in het landschap (fysiognomie) ten opzichte van de situatie omstreeks 1850 c.q. de situatie ten tijde van de ontginning, dat wil zeggen de openheid of geslotenheid van het landschap (aan- of afwezigheid van opgaand groen, de aanwezigheid van recente bebouwing, etc.);
3. de aanwezigheid van bijzondere kenmerken, waardoor het gebied een hogere waardering moet krijgen dan het op basis van andere twee criteria krijgt.

Op elk criterium is een score van 0 tot 5 genoteerd. Voor de eerste twee criteria is dat op basis van een strakke definitie gebeurd (tabel 14, tabel 15, voor de laatste op basis van 'expert judgement' (beoordeling op basis van algemene kennis van de vakspecialist). Voor het derde criterium hebben we geen exacte omschrijving gegeven wat er onder welke score verstaan wordt, omdat dit per deelgebied kan verschillen en het afhangt van de bijzonderheid die in dat specifieke deelgebied aan de orde is.

score	omschrijving
0	volledig gewijzigd
1	overbouwd
2	verkaveling sterk gewijzigd, grondgebruik sterk gewijzigd
3	hoofdstructuur verkaveling grotendeels intact, grondgebruik sterk gewijzigd óf hoofdstructuur in belangrijke mate gewijzigd, maar grondgebruik grotendeels intact
4	hoofdstructuur verkaveling grotendeels intact, grondgebruik merendeels intact
5	verkaveling grotendeels intact, grondgebruik grotendeels intact

Tabel 14. Waardering gaafheid van de historische situatie in de huidige topografie.

score	omschrijving
0	volledig gewijzigd
1	overbouwd
2	openheid/geslotenheid sterk gewijzigd, bebouwing grotendeels verplaatst
3	openheid/geslotenheid half intact, bebouwing deels origineel, deels gewijzigd
4	openheid/geslotenheid grotendeels intact, bebouwing merendeels origineel gesitueerd
5	openheid/geslotenheid grotendeels intact, bebouwing als origineel gesitueerd

Tabel 15. Waardering gaafheid van de fysiognomie ten opzichte van de historische situatie omstreeks 1850.

Een totaalwaardering werd uiteindelijk berekend door de drie scores op te tellen en door drie te delen. Daardoor telt elk criterium even zwaar. De scores die uit deze berekening kwamen, zijn in vier

waardingscategorieën (van laag tot zeer hoog) verdeeld (tabel 16). De waardering wordt voor elk deelgebied afzonderlijk inhoudelijk gemotiveerd in de GIS-tabellen.

gemiddelde score	waardering
	niet gewaardeerd
1,0-2,5	laag
2,6-3,5	gemiddeld
3,6-4,2	hoog
4,3-5,0	zeer hoog

Tabel 16. Scores en klassen van de waardering.

Hoewel op basis van bovenstaande criteria een vrij objectieve score berekend kan worden, blijft de waardering toch een bepaalde mate van subjectiviteit houden. Dat komt niet alleen door de nadruk op het criterium 'gaafheid' en de keuze voor het derde criterium ('bijzondere kenmerken'), maar ook door de schaal van het te beoordelen gebied en de begrenzing ervan. Voor de waardering zijn de grotere gebieden, zoals gekarteerd bij de inventarisatie, slechts in zeer uitzonderlijke gevallen verder opgeknipt om willekeur te voorkomen. Een lage waardering voor een gebied betekent daarmee niet dat er in het gebied geen enkele bijzondere individuele waarde kan voorkomen!

Herkenbaarheid van het stedelijk landschap

Voor het stedelijk gebied hebben we bovenstaande methode niet gebruikt, omdat deze daar niet zou werken.¹⁰ Het landschap is er doorgaans teveel voor veranderd, met uitzondering van gebieden die als 'vanouds verstedelijkt' zijn aangemerkt, zoals de historische kern. Voor deze gebieden hebben we in drie klassen getracht vast te stellen in welke mate het stedelijk landschap nog herkenbaar is in de huidige sfeer en structuur van de bebouwde kom. Onder meer de verkavelingsrichting, aanwezigheid van beplanting, relaties met het aangrenzende buitengebied, de structuur van de watergangen, en aanwezigheid van specifieke functies die aan een stedelijk aspect te relateren zijn hebben we als criteria gebruikt. Er is niet per criterium gescoord, maar op basis van een indruk een klasse toegekend, zijnde hoog, middel of laag. Ook de aanwezigheid van vroegere dorpen en gehuchten is in de beoordeling meegenomen. Datzelfde geldt voor de aanwezigheid van stedelijke infrastructuur met een ruimere dimensie, zoals kanalen en spoorwegen.

5.2 Resultaten inventarisatie ¹¹

5.2.1 De natuurlijke ondergrond

Zand en keileem

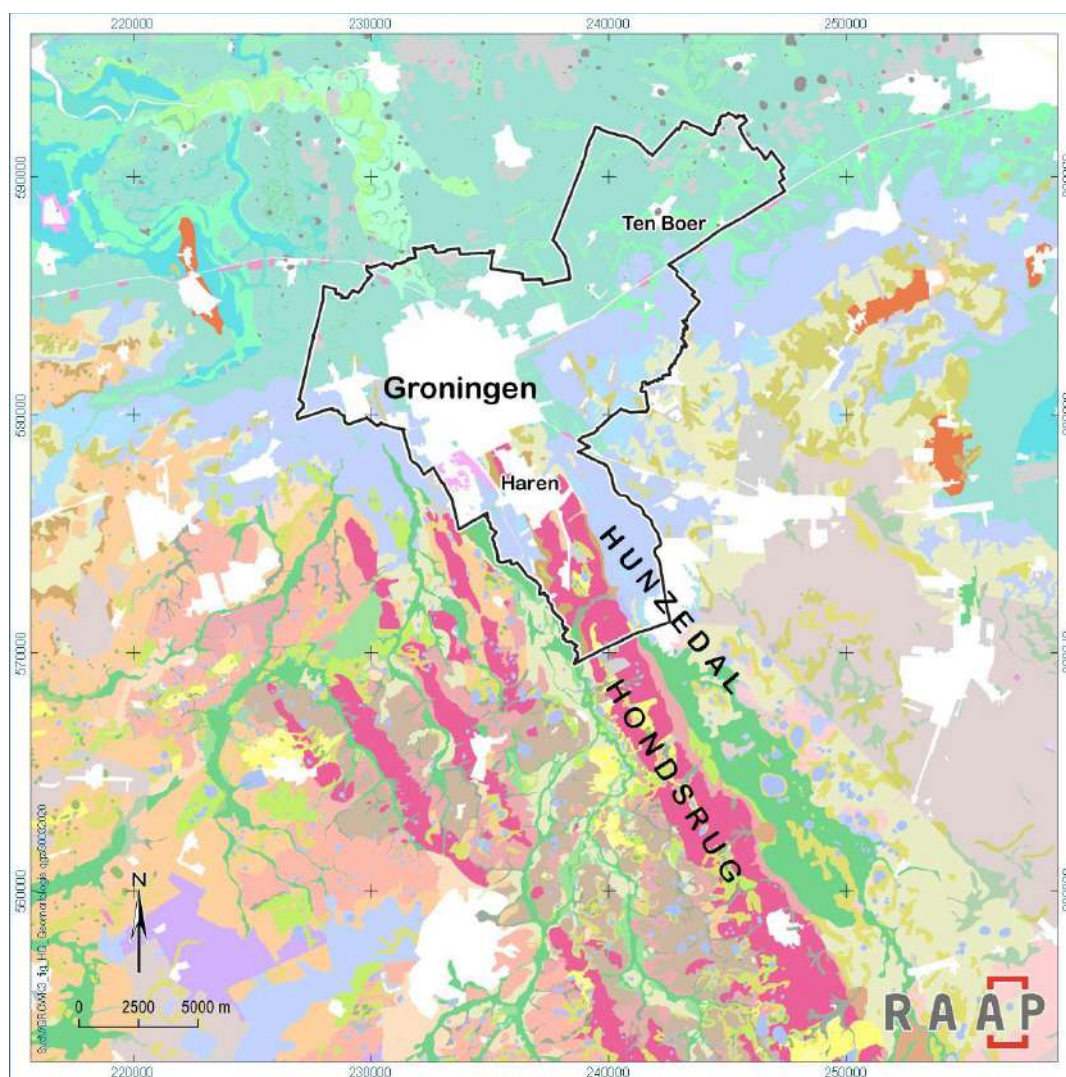
Het landschap in de gemeente Groningen bestaat uit keileem met dekzand, veen en klei. De stad Groningen zelf dankt zijn bestaan aan een grondmorenerug, de Hondsrug, die van zuidoost naar

¹⁰ Een uitzondering is hier gemaakt voor de dorpskernen en vooroorlogse linten ten oosten van de stad Groningen en in de voormalige gemeente Ten Boer, omdat de dorpen hier over het algemeen zo klein zijn, dat de oude kernen en de vooroorlogse uitlopers nog een relatie met het nabij gelegen landschap hebben. Voor die gebieden is daarom de reguliere waarderingmethode toegepast.

¹¹ In dit hoofdstuk richten we ons heel specifiek op het landschap binnen de gemeente Groningen. Voor een breder perspectief verwijzen we naar Schroor & Meijering, 2007 en naar een website van de Rijksuniversiteit Groningen over Landschappen van Noord-Nederland: <http://landschapsgeschiedenis.nl/deelgebieden.html>

noordwest door de provincie Drenthe loopt en bij de stad Groningen nog enkele kilometers aan het oppervlak in de provincie Groningen doorloopt (figuur 3).¹² De Hondsrug vormt de noordoostelijke begrenzing van het Drents Plateau, dat onder het landijs in het Saalien gevormd is en gekenmerkt wordt door een keilempakket. Ook op dit keileem ligt een pakket dekzand.¹³ Plaatselijk kent de Hondsrug nog lagere delen, erosiedalen. De Helperlinie ligt door zo'n dal.¹⁴

Oostelijk ervan ligt het oerstroombdal van de Hunze, dat werd gevormd door een smeltwaterrievier die in het Saalien door dit gebied stroomde. Geleidelijk is het dal daarna opgevuld geraakt, achtereenvolgens met smeltwaterafzettingen, zeelei, dekzand en veen.¹⁵ Westelijk van de grondmorenerug ligt de benedenloop van de Drentse Aa.¹⁶



Figuur 3. De grote geomorfologische structuur van de Hondsrug en het Hunzedal.

¹² Schroor & Meijering, 2007

¹³ Berendsen, 2005, 69

¹⁴ Schroor & Meijering, 2007, 51

¹⁵ Berendsen, 2005, 73

¹⁶ Van den Broek, 2007, 210

Veen

Op de overgang van het Drents Plateau naar het zeekleigebied ligt een zone met zogenaamd Hollandveen. Dit veen heeft zich vooral tussen 5800 en 3600 jaar geleden op een laag dekzand ontwikkeld, zowel aan de noord- als de westzijde van het Drents Plateau. Het is een soms bredere, soms smallere zone van het gebied oostelijk van Groningen via Friesland tot aan de IJssel in Noordwest-Overijssel.¹⁷ In de Late Middeleeuwen groeide de invloed van het water verder. Door oeverafslag groeide het Zuidlaardermeer.¹⁸ Waarschijnlijk stimuleerde de waterstaatkundige verslechtering van het kleigebied in de periode tussen 900 en 1100 de ontginning van de venen.¹⁹ Een combinatie van de analyse van de ontginningen en de bestaande informatie over de begrenzing van het veengebied heeft geleid tot de scheiding tussen veen- en zeekleiontginningen zoals op de kaart aangeduid.²⁰

Zeeklei

Het noordelijke en meest oostelijke deel van de gemeente Groningen bestaat uit zeekleiafzettingen uit het Holoceen, liggend bovenop dekzand of keilemafzettingen. Daartussen kunnen zich nog resten van het Basisveen bevinden, dat zich na de laatste ijstijd op het dekzand ontwikkelde. De zeeklei werd in Groningen vanaf het vroege Atlanticum (ongeveer 9200 jaar geleden) afgezet. Een strandwal ter plaatse van de huidige Waddeneilanden was toen nog gesloten, waardoor de huidige Waddenzee met de noordelijke delen van Friesland en Groningen een soort lagune was. Tijdens het Subboreaal, ongeveer 4200 jaar geleden, ontwikkelde zich op grote schaal Hollandveen, zoals hiervoor al is toegelicht. Ter plaatse van het Hunzedal kon de zee via een inham klei blijven afzetten.²¹ In de Romeinse Tijd en de Middeleeuwen werd het strandwallensysteem opgeruimd en het Hollandveen grotendeels weggeslagen. Daardoor ontstonden grote zeeboezems die ver het land in staken. De Dollard is de laatst nog overgebleven boezem.²² De Lauwerszee stak met zijn armen tot voorbij Zuidhorn en Aduard, ongeveer tot aan Den Horn en Kleiwerd (figuur 4).²³

Naarmate de invloed van zee ten opzichte van het bestaande land groeide, zette zich klei op het veen af. De kalkloze kleien hadden hier een hoog gehalte aan ijzerhumaten, afkomstig van het Drents Plateau en veengebieden en meegevoerd door beken als de Drentse A. Door oxidatie van het ijzer kreeg de klei een roodachtige kleur. De gronden zijn specifiek voor Groningen en zijn bekend als roodoorngronden.²⁴

¹⁷ Berendsen, 2005, 136; Schroor & Meijering, 2007, 53-55

¹⁸ Berendsen, 2005, 169

¹⁹ Schroor & Meijering, 2007, 83

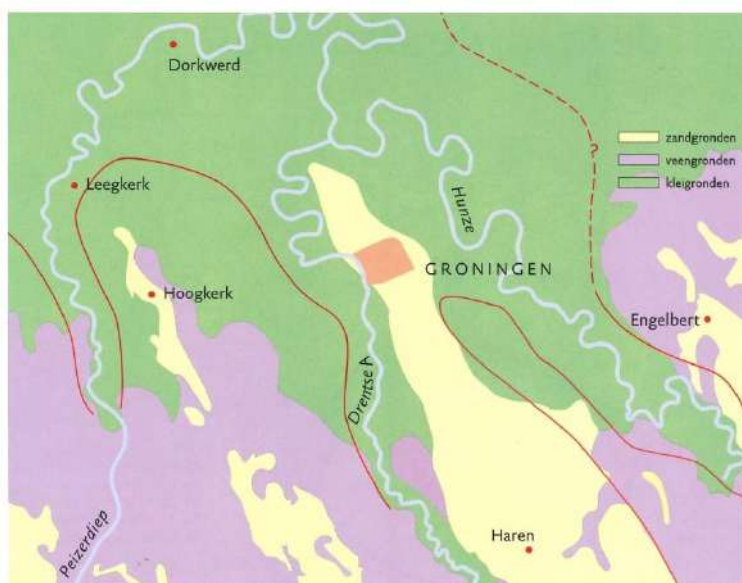
²⁰ Zie onder meer Ligtdag, 1995, 95

²¹ Berendsen, 2005, 168

²² Berendsen, 2005, 169

²³ Berendsen, 2005, 173

²⁴ Berendsen, 2005, 138



Figuur 4. Overzichtskaart van de klei- en (dynamische) veenafzettingen in de provincie Groningen (uit: Schroor, 2009).

Een gradiënt

De provincie Groningen kent een fysisch-landschappelijke gradiënt van de pleistocene zandgronden nabij Haren tot de oude kweldergronden nabij de Waddenzee. Meer precies bestaat de gradiënt achtereenvolgens, van zuid naar noord, uit pleistocene zandgronden, veengronden, dikke klei-op-veengronden (40 – 80 cm dik kleidek, knikkleigronden en brakke getijdenafzettingen en oude kweldergronden. In de gemeente Groningen hebben we vooral te maken met pleistocene zandgronden, met dikke klei-op-veengronden en met knikkleigronden. Deze bodemsoorten komen normaal gesproken voor in oost-west-gestreekte zones. De zone met knikkleigronden wordt echter ten noordoosten van de stad Groningen onderbroken door woudgronden.²⁵ De woudgronden en de kweldergronden vormen de zone waar de meeste wierden voorkomen.²⁶

Interessant voor de landschappelijke ontwikkeling van Groningen is het feit dat het klei-op-veenlandschap westelijk en oostelijk van de huidige stad relatief laag ligt en wel het *Lage Midden* van de provincie wordt genoemd.²⁷ Het gebied ligt ook daadwerkelijk beneden NAP.²⁸

Typering

In de volgende paragrafen koppelen we een terminologie aan de aanwezige ontginningen. Daarbij is vooral het onderscheid tussen veenontginningen en zeekleipolders soms lastig te maken, bijvoorbeeld omdat het deels gaat om klei-op-veenafzettingen en om veenontginningen die werden afgedekt door klei toen het maaiveld gedaald was. Mede daarom is het onderscheid tussen veen- en kleiontginningen soms arbitrair. Steeds zullen we toelichten waarom we een bepaalde keuze gemaakt hebben.

²⁵ Berendsen, 2005, 170; woudgronden ontleen hun naam aan de vele plaatsnamen op –woud of –wolde. Het gebied kenmerkt zich door een dikke humeuze bovenlaag, mogelijk geoxideerd veen.

²⁶ Berendsen, 2005, 174-175

²⁷ Berendsen, 2005, 174-175

²⁸ Berendsen, 2005, 177

Meerfasigheid?

De theorie van Van den Broek dat er in de omgeving sprake is van een meerfasige ontginning met later overschreven of deels geïntegreerde landinrichting is een interessante. Hij gaat er vanuit dat er in de 11e en 12e eeuw sprake was van een eerste bewoningsfase, waarvan archeologisch ook relicten zijn aangetroffen. Hij noemt daarbij onder meer de omgeving van Noorddijk. Ook haalt hij de verspreiding van kalkrijke klei over het venige maaiveld aan.²⁹ Ook noemt hij het gebied ten westen van de stad Groningen met zijn veenterpen. De auteur van dit rapport keek hier onlangs verder in detail naar.³⁰ Interessant in dat laatste kader, voor het SuikerUnie-terrein aan de Peizerweg, was het grillige patroon van de kreken waartussen de terpen een logische ligging hadden. Dat patroon was in het microreliëf nog zeer goed waarneembaar. Dat patroon kennende is het goed voorstelbaar dat de huidige strokenverkaveling een tweede fase van landinrichting vormde, die uit de 13e eeuw dateert.

De overgang tussen de eerste en tweede fase in de 12e eeuw³¹ wordt mogelijk gemarkeerd door maaiveldaling, een actiever wordende zee en wellicht ook een toename van de neerslaghoeveelheid. Daardoor vertrok de bevolking en werden de oudere sporen van bewoning en landgebruik gedeeltelijk door klei afgedekt.³² Een toponiem als Kleiwerd wijst nog op die landschappelijke verandering. Hetzelfde geldt voor Vinkhuizen, Ruskenveen, Retwerren en de Hoen, allemaal namen die verwijzen naar overstroomd land of land met slechte kwaliteit.³³

Dat verklaart ook waarom we het gebied westelijk van de stad tot de zeeleipolders, en niet tot de veenontginningen, moeten rekenen. Hier³⁴ constateerden we al een bewoningspatroon dat volledig los stond van de latere strokenverkaveling³⁵, en iets soortgelijks vinden we in de Paddepoel bij een 13e-eeuws steenhuis.

Over het hele gebied bekeken gaat het niet om eenmalige en allesvernietigende overstromingen, maar om een geleidelijke landschappelijke transitie die op de ene plek op een andere manier plaatsvond dan op de andere. Ook was er op de ene plek meer continuïteit dan op de andere. Noordelijk van Groningen vinden we meer continuïteit dan westelijk van de stad.³⁶ We herkennen dat in de latere verkaveling, hetgeen we in de volgende paragrafen verder zullen toelichten.

Landschap en bestuur

De omgeving van Groningen zat vóór de instelling van gemeenten in de Franse Tijd politiek-bestuurlijk complex in elkaar.³⁷ Kerkelijk, politiek-administratief en waterstaatkundig waren er verschillende eenheden die lang niet altijd dezelfde grenzen kenden en waar door de tijd ook nog het één en ander aan veranderde.

Bestuurlijk

Bestuurlijk bestond de hoofddeling in de nieuwe tijd³⁸ uit het Gorecht rond de stad Groningen met daaromheen de Ommelander kwartieren Westerkwartier, Hunsingo, Fivelingo, Oldambt en

²⁹ Van den Broek, 2007, 217

³⁰ Keunen & Van Hoof, 2016

³¹ Schroor en Meijering plaatsen de afzettingen in de 8e tot en met de 10e eeuw (Schroor & Meijering, 2007, 157).

³² Van den Broek, 2007, 222

³³ Schroor & Meijering, 2007, 157

³⁴ Daartoe behoorde in elk geval het Lieuwerderwolde, het gebied rond Hoogkerk (Schroor & Meijering, 2007, 156-157).

³⁵ Keunen & Van Hoof, 2016

³⁶ Van den Broek, 2007, 223

³⁷ Schroor & Meijering, 2007, 39

³⁸ Voor de laatmiddeleeuwse periode verwijzen we naar de goede beschrijving van Ligtendag, 1995, 13-23

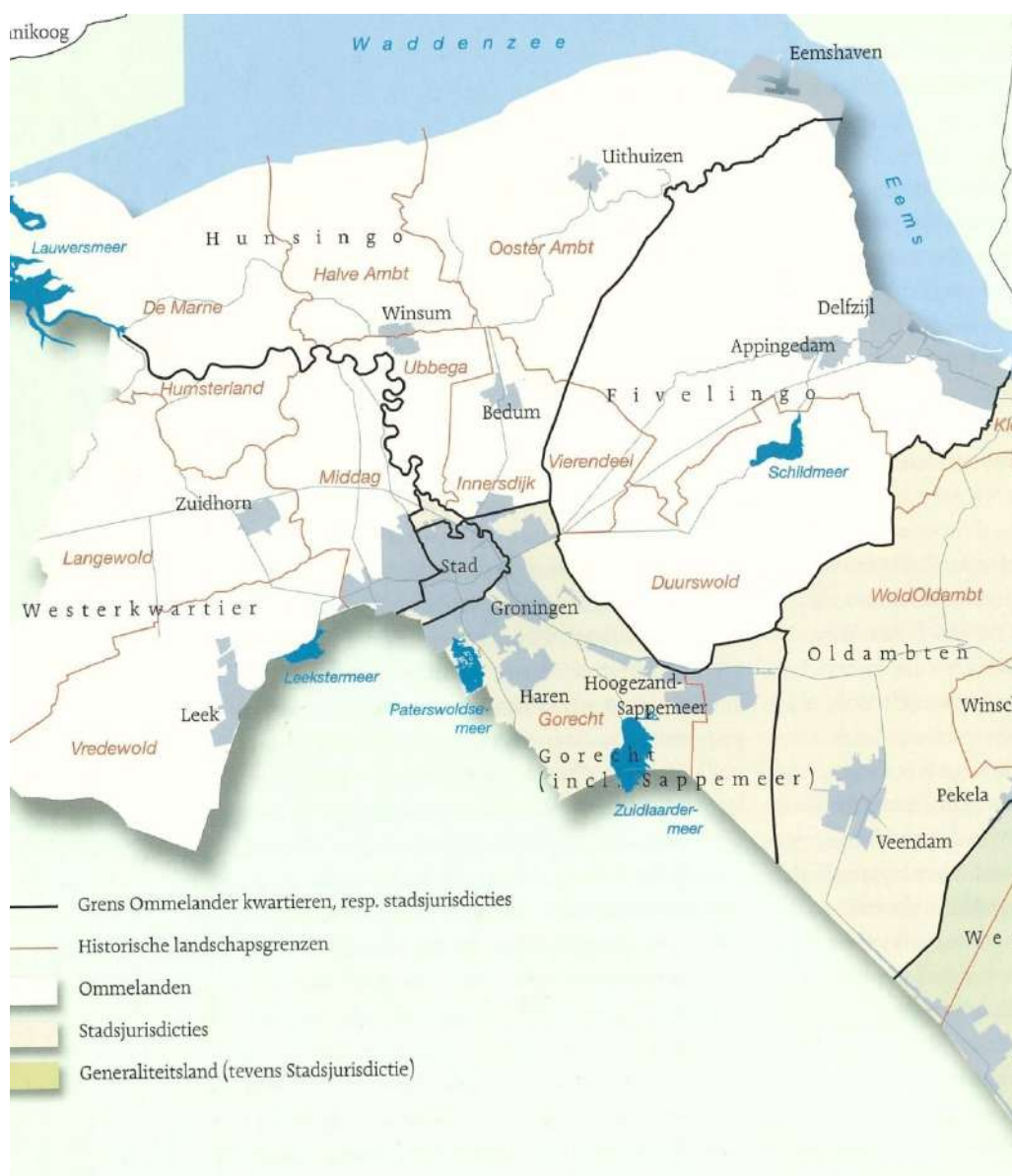
Westerwolde. Elk kwartier was verdeeld in een aantal onderkwartieren. In de huidige gemeente Groningen bevinden zich behalve het Gorecht ook delen van drie andere kwartieren (figuur 5).

Het Westerkwartier werd in 1594 gevormd uit de voormalige districten Vredewold, Langewold en Middag-Humsterland, die nu als onderkwartieren gingen fungeren. Middag-Humsterland behoorde eerder tot Hunsingo. De oude loop van de Hunze, nu Oude Diepje genoemd, vormde de grens met het grote gebied Middag binnen het Westerkwartier. Slechts een klein reepje ten westen van het bedrijventerrein Westerpoort behoort historisch gezien nog tot Vredewold.

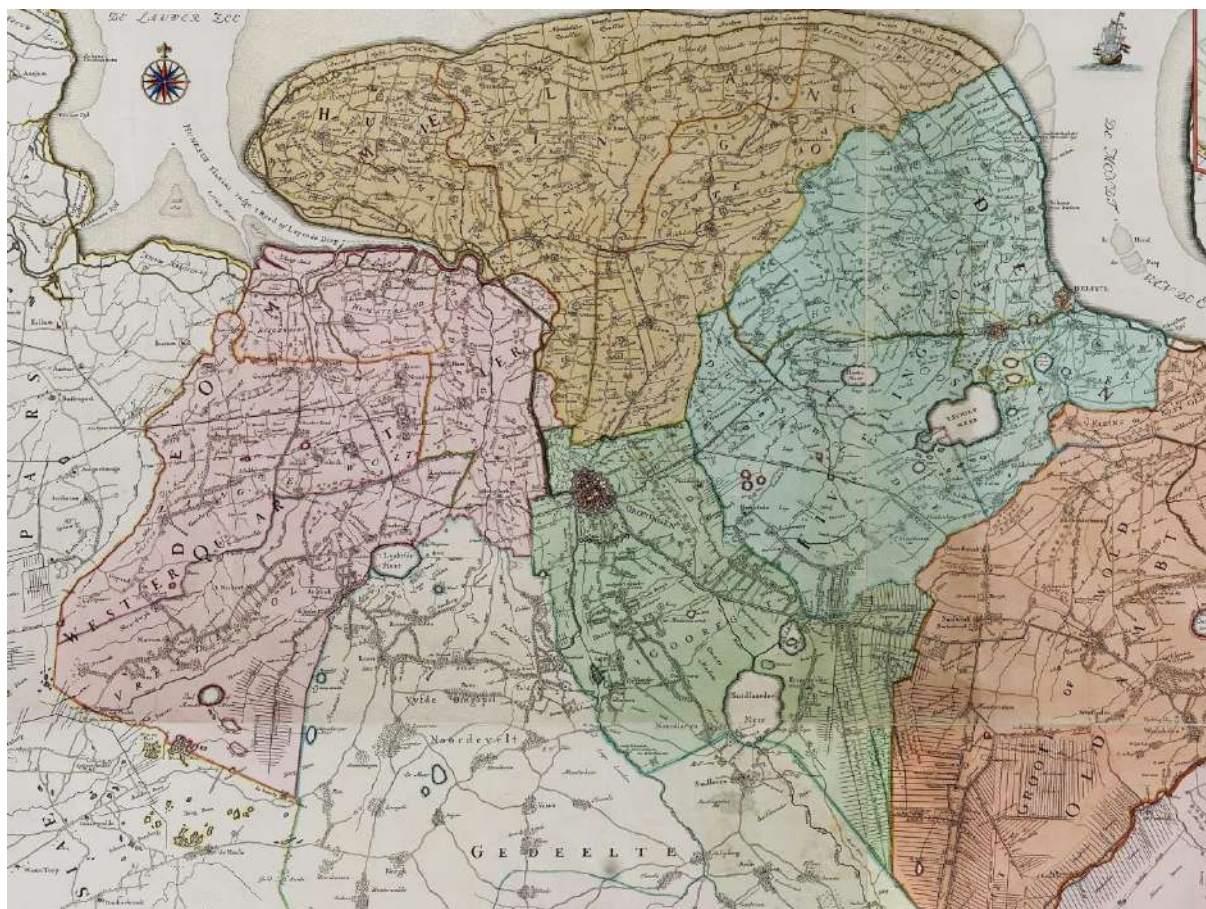
Hunsingo splitste zich geleidelijk op in de delen Marne (met Leens als hoofdplaats. Halfambt (met Baflo als hoofdplaats. Ubbega (met Winsum als hoofdplaats. Middag (met Garnwerd als hoofdplaats) en Oosterambt (met Usquert als hoofdplaats). Van die laatste splitste Innersdijk, met Bedum als hoofdplaats, zich rond de 14e eeuw af. In 1659 werden deze eenheden herordend in een driedeling, namelijk Marnsteradeel, Halfambteradeel en Oostambtseradeel. Van Hunsingo liggen de historische territoria Ubbega (omgeving van Harssens) en Innersdijk (oostelijk daarvan) binnen de huidige gemeente Groningen.

In Fivelingo waren dit vanouds het Westerampt, met Loppersum als hoofdplaats, en het Oosterambt, met Appingedam als hoofdplaats. In de 15e eeuw werden in de veengebieden twee onderkwartieren toegevoegd, namelijk Duurswold (met Slochteren als hoofdplaats) en Vierendeel (met Ten Boer als hoofdplaats). In 1659 werd andermaal de indeling aangepast, nu met een driedeling: Hoogelandsteradeel, Oosteradeel en Duurswolderadeel. Het voormalige Vierendeel, en daarmee Ten Boer, kwam onder Duurswolderadeel te vallen.

Alhoewel de indeling van 1659 in 1749 formeel werd afgeschaft, staat ze op later kaartmateriaal nog wel afgebeeld (figuur 6).



Figuur 5. Politiek-administratieve indeling van Groningen (bron: Schroor & Meijering, 2007, 32).



Figuur 6. De verschillende landschappen van de Ommelanden, met van west naar oost het Westerkwartier (roze), Hunsingo (bruin), Fivelingo (blauw) en Oldambt (oranje), met rond de stad het Gorecht (groen). Westerwolde valt buiten deze uitsnede (bron: Wikimedia Commons / Kaart of landtafereel der provincie van Groningen en Ommelanden, 1781, door Theodorus Beckeringh).

Waterstaatkundig

Daarnaast was er een waterstaatkundige indeling, met zijlvesten, daarbinnen schepperijen, waarbinnen zijl-eden of klauwen lagen.³⁹ In de 18e eeuw waren er 33 zijlvesten in de provincie Groningen. Relevant voor de huidige gemeente Groningen zijn het Aduarder zijlvest, het Wietsinger zijlvest, het Winsumer en Schaphalster zijlvest en het Generale zijlvest der Drie Delfzijlen (het Schamer zijlvest, Slochter zijlvest en het Dorpster zijlvest).

Deze zijlvesten kenden, zoals hiervoor genoemd, een onderverdeling. We illustreren dat voor Noorddijk. Noorddijk behoorde sinds 1408 tot het Winsumer- en Schaphalsterzijlvest.⁴⁰ Door het dorp Noorddijk liep de grens tussen twee zijl-eden⁴¹ die tot verschillende schepperijen⁴² behoorden, namelijk de westelijke tot de schepperij Innersdijk en de oostelijke tot de schepperij Vierendeel.

³⁹ Zie voor meer detailinformatie: Ligtendag, 1995, 118-191. Op p. 122 is een tabel opgenomen met alle zijlvesten, schepperijen en zijleden onder het Generale zijlvest der Drie Delfzijlen (ca 1750). Dit besloeg een gebied van de Oosterstadshamrik in het westen tot de Hoornster eed in het noorden.

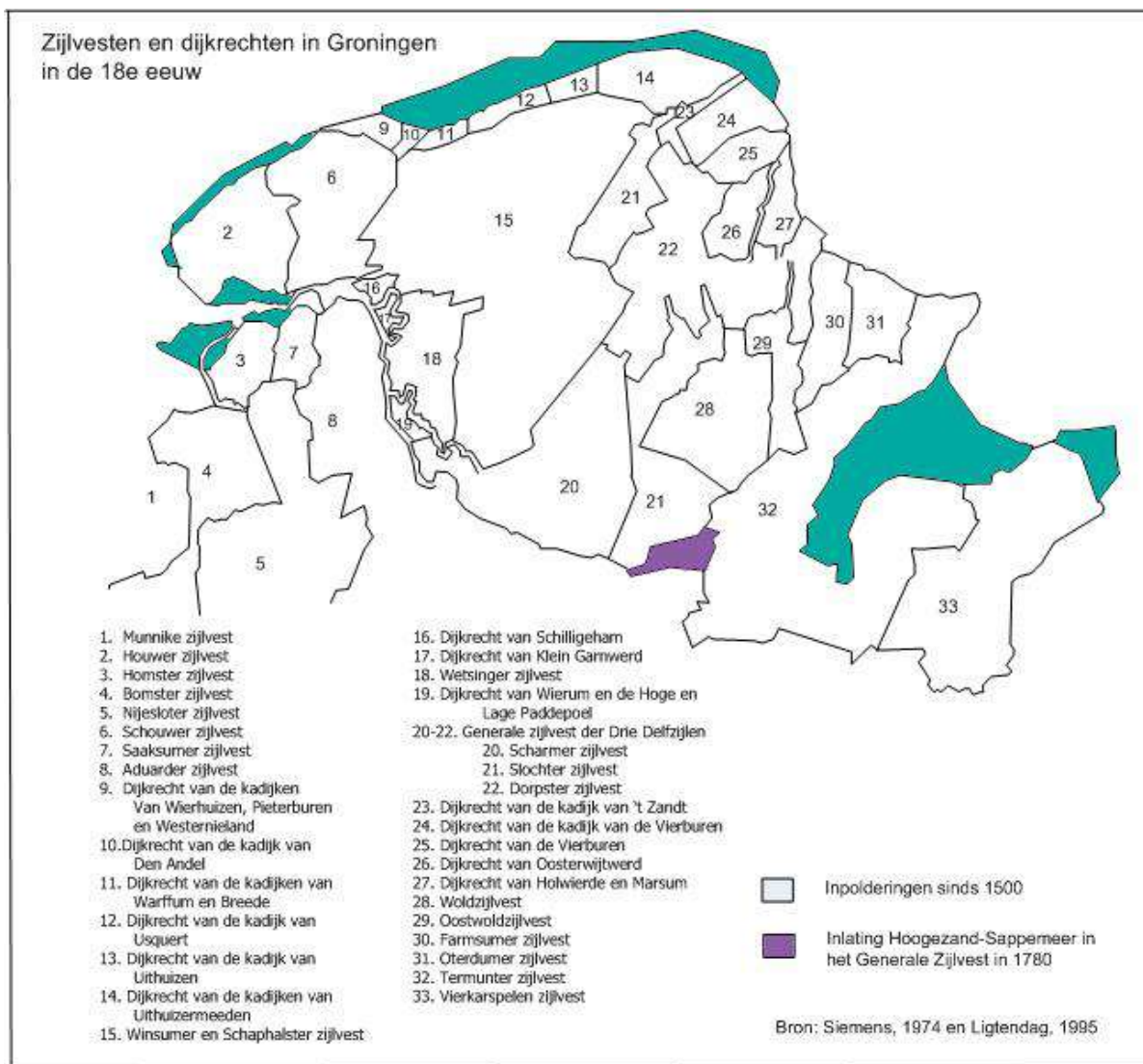
⁴⁰ Een zijlvest was een waterstaatkundig samenhangend gebied, dat zijn samenhang vooral ontleende aan het feit dat zij gemeenschappelijk op één zijl (uitwateringsslu) uitwaterden.

⁴¹ Een zijleed was een gebied waarover een zijlrechter wereldlijke rechtsmacht had.

⁴² Een schepperij was een wereldlijk bestuursgebied van meerdere zijleden, waarbij de schepper het hoofd van de dijk- of zijlrechters in het gebied was. Een schepper was ook bestuurder van een zijlvestenij.

Vierendeel was dus niet alleen een bestuurlijke eenheid onder Fivelingo, maar daarnaast een schepperij.⁴³ De grens tussen Innersdijk en Vierendeel, die ook de grens was tussen Hunsingo en Fivelingo, is nog altijd de huidige gemeentegrens ten oosten van Noorddijk en de stadswijk Lewenborg. Verder zuidelijk vormt de lijn Borgweg-Hoofdweg-Borgsloot de grens tussen Hunsingo in het westen en Fivelingo in het oosten.

De historische grenzen van de rechtstoelen en voormalige gemeenten worden nader behandeld in paragraaf 6.2.8.



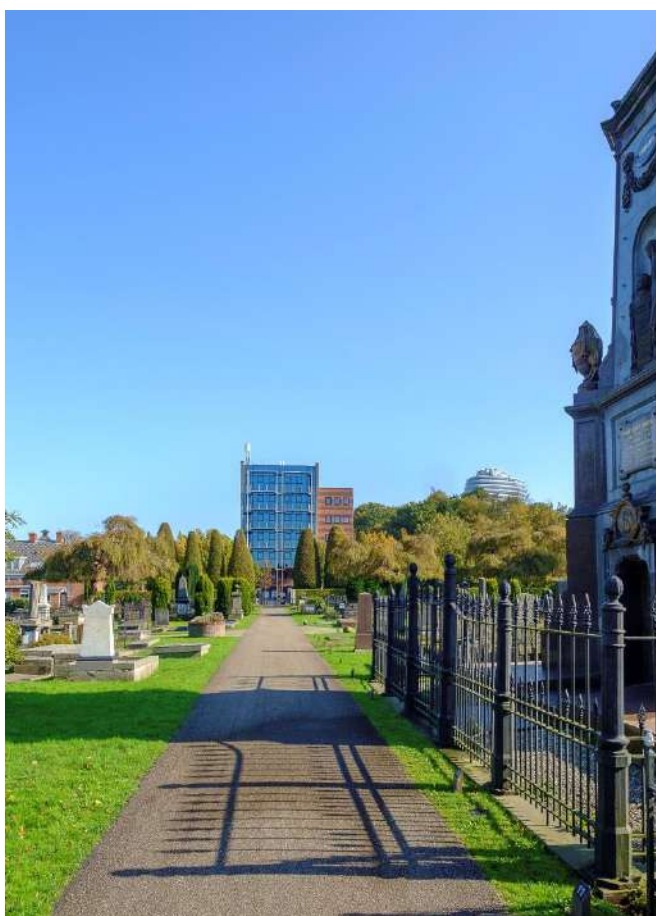
Figuur 7. De zijkvesten in de provincie Groningen in de 18e eeuw.

⁴³ Schroor & Meijering, 2007, 31

5.2.2 *Kamponggingingen met plaatselijk essen*

Blokvormige kampongginging (Kd1)

Op de smalle Hondsrug ontwikkelde zich een blokvormige verkaveling langs de Hereweg, die als ontginningsas functioneerde. Door de hogere ligging is het de enige plek in de gemeente Groningen waar percelen niet alleen door sloten, maar ook door houtsingels van elkaar werden gescheiden. Door de belangrijke verbindingfunctie ontwikkelde zich al vroeg bebouwing langs de Hereweg. Daarnaast werden ook erven in de aangrenzende veenontginning via de Hereweg ontsloten. Binnen de gemeente Groningen ligt het eertijds Harense, voormalige gehucht Helpman. Het bestond uit een bebouwingslint langs de Hereweg en enkele verspreide erven oostelijk daarvan, in de veenontginning. Ook ten noorden van de stad bevond zich in de vroege 19e eeuw nog een kort bebouwingslint, waarbij de weg net vóór de begraafplaats naar het noordoosten en noordwesten afboog. Enkele functies ten dienste van de stad kregen al vóór de verstedelijking een plek op de Hondsrug, te weten de begraafplaatsen ten noorden en zuiden van de stad, de Helperlinie ten zuiden van de stad en een sterrenbos aan de Hereweg. Daarbij is het vooral voor de begraafplaatsen van belang dat men een relatief hoge en droge plek uitzocht, omdat lichamen met een hoge grondwaterspiegel slecht of niet vergaan en dit voor de volksgezondheid negatieve effecten kon hebben (figuur 8). Ten noorden van de stad lagen nog in de 19e eeuw, en wellicht zelfs nog de vroege 20e eeuw, de stedelijke moestuinen op de Hondsrug.



Figuur 8. In het landschap met kamponggingingen werden in de vroege 19e eeuw twee begraafplaatsen aangelegd, zoals de Zuiderbegraafplaats op deze foto (bron: Wikimedia Commons).

5.2.3 Middeleeuwse agrarische veenontginningen

Hollandveenontginning met lange opstrek (An1)

Middeleeuwse agrarische veenontginningen met lange opstrek vinden we hoofzakelijk ten oosten van de Hunze, binnen de Wolddijk⁴⁴, en in beperktere mate ook ten zuidwesten van Leegkerk.

Binnen de voormalige gemeente Groningen

Ten oosten van de Hunze hebben we in principe met een aantal zich oost-west-opstrekkende dorpsgebieden te maken, die zich doorzetten over de hier aangehouden grens tussen zeeleipolders en veenontginningen. Het verschil tussen de zeelei- en veengebieden in ontginningsstructuur is hier ook niet zo groot. Dat is de reden ervoor dat Schroor & Meijering er in hun typering voor hebben gekozen zowel het kleideel (Noorddijk en noordelijker) als het veendeel (Noorddijk en zuidelijker) onder te brengen in het type 'wegdorpenlandschap'.⁴⁵ Niet op elke grens tussen dorpsgebieden zien we een heel duidelijke verandering van de verkaveling. Waar dat wel speelde was bij de Beijumer Zuidwending⁴⁶, waar we de verkaveling van Noorddijk en die van Beijum duidelijk op elkaar zien botsen. Daarnaast is er een duidelijk onderscheid tussen de westelijke veenontginningen van Noorddijk, Middelbert (*Middenwolde*) en Engelbert (*Engerwolde*) en de oostelijke van Harkstede.

Van den Broek gaat er vanuit dat er een gemeenschappelijke eerdere fase in het landschap moet hebben bestaan bij Noorddijk en de gebieden noordelijk en zuidelijk daarvan. Er loopt namelijk een oud bewoningslint door in de verschillende dorpsgebieden.⁴⁷ Dat bewoningslint typeert ook meteen de overheersende nederzettingvorm in deze gebieden, namelijk die van de wegdorpen.

De veenontginningen van het Woldgebied bij Noorddijk vormen als het ware het secundair ontgonnen achterland van de zeeleiontginningen langs het Selwerderdiep, in een gradiënt van boven NAP gelegen kleiafzettingen naar venen die als gevolg van de ontwatering onder NAP kwamen te liggen. Samen vormden ze als het ware een diep soepbord met hoge randen aan alle zijden.⁴⁸ Schroor en Meijering veronderstellen dat Noordwolde, Zuidwolde en Beijum dochternederzettingen van Adorp en Harssens zijn. De dorpskerk van Zuidwolde dateert uit de 11e eeuw, hetgeen iets over de periode van ontginning zegt. Beide onderzoekers gaan uit van een ontginning vanaf de 10e eeuw.⁴⁹ Er moesten in de 14e eeuw speciale voorzieningen genomen worden om het gebied te kunnen blijven ontwateren, zoals het Nieuwe Gat, liggend ten westen van de Wolddijk. Deze nieuwe watergang werd vanaf 1321/1322 gebruikt om de landerijen binnen de Wolddijk af te laten wateren op de Hunze. Niet lang daarna werd de afwatering, ook van Noorddijk, in noordelijke richting verlegd. Na 1428 werd de afwatering in tweeën gedeeld en de Dwarsdijk als waterscheiding aangelegd.⁵⁰

Veel van de percelen werden secundair in de lengte nog in twee of meer percelen opgedeeld. Evenals bij de hiervoor genoemde blokvormige verkavelingen hebben we te maken met perceelsscheidende sloten en bebouwing langs de dijkjes en wegen, met hier en daar een erf verder een polder in. Ook de

⁴⁴ We zijn er op basis van de lage ligging vanuit gegaan dat het hele gebied binnen de Wolddijk ooit met veen bedekt is geweest, en vanuit die toestand werd ontgonnen. Maaiveldddaling door ontwatering en oxidatie leidde vervolgens tot de lage ligging. De randen langs de Hunze zijn mogelijk niet door veen bedekt geweest, maar omdat ze wel integraal onderdeel van de ontginning zijn als we naar de structuur kijken, nemen we ze toch in de veenontginningen mee.

⁴⁵ Schroor & Meijering, 2007

⁴⁶ De naam verwijst naar een zijdwende, een dwarsdijk tussen twee separate ontginningen (Schroor & Meijering, 2007, 31). De Zuidwending was lange tijd de grens tussen Hunsingo en het Gorecht, het bestuurlijk gebied rond de stad Groningen.

⁴⁷ Van den Broek, 2007, 227-228

⁴⁸ Van den Broek (2016) laat dit heel duidelijk aan de hand van een aantal landschappelijke reconstructiekaartjes zien.

⁴⁹ Schroor & Meijering, 2007, 198-199; Van den Broek, 2015a

⁵⁰ Van den Broek, 2015a, 28 & 41; Van den Broek, 2015b

omgeving van Beijum en Noorddijk behoort tot deze strookvormige zeekleiontginningen.⁵¹ We hebben hier te maken met overgangszones tussen klei- en veenontginningen, merendeels met klei-op-veenbodems. Hoe zuidelijker, hoe dunner het kleipakket is. Op de kaart hebben we een harde scheiding tussen klei- en veenontginningen weergegeven, maar feitelijk is dit een veel geleidelijker overgang. Plaatselijk werden vanwege het dalende maaiveld huisterpen aangelegd.



Figuur 9. Een omgrachte boerderij in de veenontginning van Noorddijk (foto: Luuk Keunen, 27 maart 2018).

De verhoudingsgewijs waterstaatkundig nadelige situatie komt ook naar voren in de aanleg van de Wolddijk, omstreeks 1200.⁵² Deze dijk moest de dorpen Bedum, Noord- en Zuidwolde beschermen tegen water dat vanuit de hoger gelegen kleigronden de gebieden met veen in zou stromen.⁵³ Het maaiveld was in de klei-op-veengebieden namelijk door klink gedaald. Dit probleem speelde in het gehele Centrale Woldgebied, waartoe ook Duurswold behoorde.⁵⁴ Daarmee werden moeder- en dochterontginningen waterstaatkundig van elkaar gescheiden.

⁵¹ Van den Broek, 2015a

⁵² Van den Broek, 2016, 24

⁵³ Schroor & Meijering, 2007, 30-31

⁵⁴ Schroor & Meijering, 2007, 30-31

Zuidelijk van Leegkerk, in de omgeving van Vierverlaten, vinden we twee veenontginningen met lange opstrek. Het gaat om een veenontginning die opstrekt vanaf het Aduarderdiep⁵⁵ en om een veenontginning met opstrek vanaf de Hoensloot, het latere Hoendiep. Deze laatste veenontginning loopt buiten de gemeente Groningen door in Roderwolde. De veenontginning vanaf het Aduarderdiep eindigt bij de Zuidwending, een oude zijdwende (zijkade) van de aangrenzende veenontginning.

Binnen de voormalige gemeente Ten Boer

De voormalige gemeente Ten Boer bestond in de vroege middeleeuwen voor een aanzienlijk deel uit hoogveenlandschap.⁵⁶ Vermoedelijk startte de systematische ontginning van dit veen in de eerste helft van de 10e eeuw.⁵⁷ Het gebied ten noorden van het Damsterdiep is als één ontginningseenheid te beschouwen. Dit gebied werd vanuit noordoostelijke richting ontgonnen; de Wolddijk werd later over deze ontginningsbasis gelegd. De sloot op de grens van de voormalige gemeenten Groningen en Ten Boer was de achterzijde van de ontginning. Voor een klein deel geert deze ontginning, bijvoorbeeld ten westen van Lutjewolde.

Tussen Damsterdiep en Slochterdiep ontgon men vanuit het oosten naar het westen, vanuit Woltersum ook naar het zuidwesten.⁵⁸ Alleen de ontginning vanuit de Oude Kwens / Kleisloot (westelijke zijstroompjes van de Fivel) in oostelijke en zuidelijke richting, grotendeels overigens tot 1 januari 2019 in de voormalige gemeente Groningen gelegen, hebben we vanwege het waaivormige karakter in een ander type opgenomen.

We kunnen veronderstellen dat, zoals elders in de veengebieden, het veen aanvankelijk geschikt was voor akkerbouw. Naarmate het steeds verder oxideerde en het maaiveld daalde, werd het gebied steeds natter en was gebruik als grasland steeds vaker de enige mogelijkheid. De aanleg van de Wolddijk, die hierboven wordt besproken, past in dit plaatje van een vernattende context. Door de oxidatie verdween het hoogveen vrijwel volledig. Van enige beplanting tussen de percelen was geen sprake, waardoor het gebied tot op heden een open karakter heeft. Al vóór 1600 werd er vanwege het dalende maaiveld wellicht al met windmolens gemalen om het water weg te krijgen.⁵⁹ Dat werd later, in de 18e eeuw, nog geïntensiveerd om akkerbouw opnieuw mogelijk te maken.⁶⁰

In het gebied komen meerdere bewoningsassen voor, die ontstonden naarmate de ontginning steeds verder in zuidwestelijke richting vorderde. Men onderscheidt wel vijf ontginningsfasen. Het gaat achtereenvolgens om fase 1 (niet in de gemeente Groningen), fase 2 (Sint-Annem en Ten Boer), fase 3 (Lutjewolde, Achter-Thesinge), fase 4 (Thesinge, Heidenschap) en fase 5 (Noorddijk, Garmerwolde).⁶¹ Bij het vestigen langs die linten had men soms al last van een dalend maaiveld, waardoor wierden moesten worden aangelegd. Thesinge ligt op zo'n wierde. Voor een daadwerkelijke verplaatsing van nederzettingen na 1200, zoals elders binnen veenontginningen voorkwam, zijn hier geen signalen.⁶² Er zijn wel aanwijzingen voor satellietnederzettingen vanuit dorpen in de zeekeleiontginningen, zoals

⁵⁵ Het Aduarderdiep werd ter vervanging van het dichtslibbende Peizerdiep eind 13e eeuw gegraven. Dat gold uitsluitend voor het gedeelte noordelijk van Leegkerk (Schroor & Meijering, 2007, 161); zuidelijk ervan volgde het de oude loop van het Peizerdiep. De bovenloop van het Aduarderdiep en die van het Peizerdiep waren ter hoogte van de Reddingiusweg met elkaar verbonden.

⁵⁶ Ligtendag, 1995

⁵⁷ Ligtendag, 1995, 91

⁵⁸ Ligtendag, 1995, 108

⁵⁹ Ligtendag, 1995, 221-222

⁶⁰ http://landschapsgeschiedenis.nl/deelgebieden/9-Centrale_Woldgebied.html

⁶¹ http://landschapsgeschiedenis.nl/deelgebieden/9-Centrale_Woldgebied.html

⁶² Ligtendag, 1995, 223

Emtherouualda of *Heurtherouualde* (Lutjewolde) vanuit *Hemuurth* (Hemert).⁶³ Op basis daarvan kunnen we veronderstellen dat de ontginners uit de directe omgeving kwamen.⁶⁴

Door het gebied liepen bovendien meerdere routes van Groningen naar Oost-Friesland, wellicht al vanaf de 11e eeuw. De Stadsweg nam later die rol over.⁶⁵

Hollandveenontginning met korte opstrek (An2)

Ten zuiden, zuidwesten en zuidoosten van de stad Groningen bevinden zich de meest zuidelijke veenontginningen van de gemeente Groningen. Deze veenontginningen lopen door in de provincie Drenthe. Ze verschillen nogal opvallend van de veenontginningen ten oosten van de Hunze. Hier is namelijk sprake van relatief korte opstrek en een kleinere landschapsschaal. Er is soms sprake van korte stroken, maar vaak ook van blokvormige of zelfs onregelmatige verkavelingen. Het Hoornsche Diep en Peizerdiep hebben duidelijk als ontginningsassen gefungeerd. De veenontginning oostelijk van Helpman is zeer waarschijnlijk grotendeels vanaf de Hereweg ingericht, en wellicht nog voor een klein deel vanaf het Schuitendiep.

Ten westen van de Hondsrug in het uiterste westen van de gemeente lag het Neerwolde. Dit gebied werd relatief laat ingericht, mogelijk pas in de 14e eeuw.⁶⁶ Verder zuidelijk, in de huidige gemeente Tynaarlo, werd er in de 18e en 19e eeuw verveend, met het Paterswoldse Meer en het Friesche Veen als resultaten.⁶⁷ De vloeivelden van de SuikerUnie bevinden zich in dit landschap (figuur 10).

⁶³ Ligtendag, 1995, 66 & 72

⁶⁴ Ligtendag, 1995.

⁶⁵ http://landschapsgeschiedenis.nl/deelgebieden/9-Centrale_Woldgebied.html

⁶⁶ Van den Broek, 2007, 222

⁶⁷ Schroor & Meijering, 2007, 235



Figuur 10. Zicht over de vloeivelden van de SuikerUnie vanaf een viaduct, met links op de achtergrond de torens van de Martinikerk en de Akerk. We staan hier boven de spoorlijn vanuit westelijke richting naar de stad (foto: Luuk Keunen, 27 maart 2018).

Hollandveenontginning met kleinschalige strokenverkaveling (An3)

Direct ten noorden van Eelderwolde ligt een laaggelegen gebied nabij het Eelderdiep dat in het midden van de 19e eeuw nog maar beperkt verkaveld lijkt te zijn geweest. Het heeft kenmerken van een meent, een laaggelegen weidegebied dat gemeenschappelijk werd beheerd. Een blik op het kadastraal minuutplan leert echter dat het gebied weldegelijk verkaveld was, en wel met relatief kleinschalige strookkavels. We vinden een dergelijke verkaveling vooral in het dal van het Eelderdiep en is karakteristiek voor afvoerloze laaggelegen gebieden, de broeken. Ook westelijk van Eelde, aan de overzijde van het diep, lagen dergelijke verkavelingen. Bodemkundig is de aanwezigheid van broekveen kenmerkend voor dit gebied. Het gebied is grotendeels verstedelijkt, maar westelijk van de Piccardthofplas vinden we nog enkele landelijke delen.

Hollandveenontginning met gerend karakter (An4)

Waarschijnlijk is de ontginning van Harkstede secundair ten opzichte van de ontginningen dichterbij de Hunze. De Borgweg-Hoofdweg heeft vermoedelijk als ontginningsas voor de veenontginning van Harkstede gefunctioneerd, die duidelijk jonger is dan de veenontginning van Engelbert en omgeving.⁶⁸

⁶⁸ Van den Broek, 2015a, 14

Mogelijk is deze ontginningskade later nog tot Borgwal opgehoogd om het water uit het Gorecht en Drenthe te keren.⁶⁹ Heel kenmerkend was de gerende verkaveling van de Harksteder percelen naar de watergang in het midden van het gebied. Interessant is dat Ligtendag een heel ander perspectief op deze veenontginning had. Hij ging er vanuit dat de ontginning plaatsvond vanaf de Oude Kwens / Kleisloot, en dus van het middelpunt naar buiten toe, terwijl Van den Broek juist een ontginning naar het centrum vanaf de rand veronderstelt.⁷⁰ We neigen hier de kant van Van den Broek te kiezen. De veenbedekking zal van het kleine bovenloopje van de Fivel niet meer dan een veenstroompje hebben overgelaten. Dat maakte een ontginning vanaf een klein veenstroompje niet heel voor de hand liggend. De knikken in de verkaveling nabij het veenstroompje, veroorzaakt door een aangepaste strategie door maaiveldaling, wijzen ook op een ontginning vanaf de buitenzijde.⁷¹ De ontginning loopt door in het Lageland, aan de overzijde van het Slochterdiep.

Het gebied is door een ruilverkaveling sterk veranderd. De aanleg van Meerstad heeft bovendien ook een negatief effect op de landschappelijke kwaliteiten in een groter gebied dan de bebouwde zone alleen, bijvoorbeeld door de aanleg van de waterpartijen.

Onregelmatige veenontginning (An5)

Met name op de overgang naar het zandlandschap van de Hondsrug komen nog twee afwijkingen typen met veenontginningen voor. De eerste van die twee zijn de onregelmatige veenontginningen, voorheen alleen aanwezig tegenover de Roodehaan ten oosten van Essen. De onregelmatigheid dankte zijn bestaan aan de ligging in een bocht van het Winschoterdiep en de ligging aan het einde van een ontginning. Op basis van de ontginningsgeschiedenis is een relatie met de veenontginningen met korte opstrek te leggen (An2). Door het afsnijden van de kanaalbocht en enkele andere ingrepen is van de vroegere verkaveling ter plaatse niet veel meer te herkennen.

Veenontginning met blokverkaveling (An6)

De andere afwijkende inrichting van een veenontginning vinden we in een wat groter gebied ten westen van het vorige gebied, tussen de kampontginningen van de Hondsrug en – grofweg – het Winschoterdiep. Een klein gebied in het oosten kent een laag zeeklei aan het oppervlak. Qua ontginningsgeschiedenis heeft het gebied tussen Winschoterdiep en Hondsrug echter een gemeenschappelijke geschiedenis, en daarom is het geheel onder de veenontginningen opgenomen. Karakteristiek voor dit gebied rond Essen is die ietwat onregelmatige blokverkaveling met perceelsscheidende sloten, die tussen spoorlijn en Winschoterdiep onder bebouwing verdwenen is. De bebouwing stond van oudsher vooral in de kern van Essen.

5.2.4 Oudere zeekleipolders

Zeekleiontginning met onregelmatige blokverkaveling (Zn1)

Hoofdzakelijk in de zeekleipolders, maar ook in de veenontginningen bevinden zich verhoogde huisplaatsen, hier wierden genoemd, die tussen de late IJzertijd en Late Middeleeuwen werden opgeworpen en een hoge bevolkingsdichtheid mogelijk maakten.⁷² Voor wat betreft de ligging vertonen ze een sterke correlatie met de structuur van kreken, zowel in het gebied waar de kreken zich zichtbaar

⁶⁹ Schroor & Meijering, 2007, 85

⁷⁰ Ligtendag, 1995, 108

⁷¹ De Bont, 2014, 52

⁷² Schroor & Meijering, 2007, 63

zijn (zie hieronder, Zn1) als in het gebied waar door laatmiddeleeuwse herverkavelingen de oude structuur overschreven is, en soms de krekten nog in het reliëf herkenbaar zijn (zie bijvoorbeeld het SuikerUnie-terrein ⁷³).

De omvang van de wierden zowel ten noorden van Groningen als rondom Ten Post verschilt sterk, van een enkele huisplaats (figuur 11) tot een grotere dorpswierde, zoals in Dorkwerd (figuur 12).



Figuur 11. Voorbeeld van een relatief hoge huiswierde, zuidwestelijk van Dorkwerd (foto: Luuk Keunen, 27 maart 2018).

⁷³ Keunen & Van Hoof, 2016



Figuur 12. Aan de wierde van Dorkwerd is duidelijk herkenbaar dat een gedeelte is afgegraven (foto: Luuk Keunen, 27 maart 2018).

Onder de wierden bevinden zich zowel structuren uit de Romeinse tijd die doorlopen tot in de eerste fase van de ontginningen, als veel jongere, laatmiddeleeuwse huispodia die zich voegen in de verkaveling van de tweede fase. Verhoogde huisplaatsen kennen derhalve een lange periode waarin ze ontstaan zijn.

Zowel in het noorden van de gemeente Groningen als in het uiterste noordoosten bevinden zich gebieden die gekenmerkt wordt door bochtige lopen van vroegere krekens en een daarmee samenhangende onregelmatige blokverkaveling (figuur 13).

De belangrijkste waterloop in het noorden is het Selwerder diepje, deel van de Hunzeloop. Verspreid over het gebied, merendeels op de oevers van de krekens, bevinden zich erven. Deze locatiekeuze wordt nog eens benadrukt door het voorkomen van (onbewoonde) terpjes of wierdes langs de krekens. De kavelgrenzen bestaan uitsluitend uit sloten. Het gebied ligt tussen 0,3 en 1,2 meter +NAP, met terpjes tot ruim 2 meter +NAP. Kleinere gebiedjes van dit type vinden we ook in de omgeving van Leegkerk.

In het noordoosten gaat het om de Fivel, die hier ook wel de Ten Poster Ae wordt genoemd. Het later gegraven Damsterdiep, die nu het natte karakter van het gebied representeert, doorsnijdt sinds 1424 de Fivel diagonaal. Daardoor werd Ten Post een kanaaldorp, en aan die ontwikkeling dankt Winneweer zijn bestaan ('wende' of bocht in het Damsterdiep, waar vóór 1668 een herberg ontstond). Langs de Fivel en zijn zijstroompjes liggen oude woonplaatsen als Woltersum, Wittewierum, Ten Post, Krödeburen, Winneweer en Lellens. De onregelmatige blokverkaveling bevindt zich hoofdzakelijk in

het noordelijke deel; verder stroomopwaarts is sprake van een iets regelmatigere blokverkaveling, waarop we hierna nog terugkomen.

De verkaveling zoals die hier voorkomt is kenmerkend voor gebieden die ten tijde van de aanleg van de eerste wierdes, in de Romeinse Tijd, relatief weinig overstromden en al wat hoger lagen.⁷⁴ Het gebied behoort tot de dichtst bevolkte gebieden van Groningen bij aanvang van de kerstening, omstreeks 800.⁷⁵



Figuur 13. Zicht op de zeekleiontginningen met onregelmatige blokverkaveling, hier met twee wierdes aan de Oude Adorperweg (foto: Luuk Keunen, 27 maart 2018).

Zeekleiontginning met blokverkaveling (Zn2)

Een enigszins tot veel regelmatigere blokvormig verkavelingspatroon vinden we in een brede zone ten zuiden van het hiervoor genoemde gebied bij de stad Groningen (figuur 3.10) en rondom de onregelmatige blokverkaveling nabij Ten Post.

Blokverkaveling nabij de stad

Naar alle waarschijnlijkheid hebben we hier (deels) te maken met een jongere ontginningsfase, een gedachte die ondersteund wordt door de lagere ligging van het gebied van dit type nabij de stad en

⁷⁴ Schroor & Meijering, 2007, 64

⁷⁵ Schroor & Meijering, 2007, 100

archeologische onderzoeksresultaten, en mogelijk gemaakt door een klimaatoptimum.⁷⁶ De onbebouwde deelgebieden bevinden zich op 0,4 meter –NAP tot 0,4 meter +NAP. We gaan hier het Lage Midden in, dat we hiervoor hebben besproken.

Anders dan in het hiervoor beschreven gebied (Zn1) hebben we niet zozeer te maken met kronkelende krekken met onregelmatige ontginningen, maar met min of meer rechte dijkjes en wegen – of soms bochtige wegen als uitlopers van onregelmatiger deelgebieden. Het gebied kent enkele regelmatige ontginningen, bestaande uit blokvormige kavels, die soms in grotere blokken bij elkaar liggen. Het is niet onaannemelijk dat de regelmatige structuur in de plaats is gekomen van een onregelmatiger structuur uit een eerdere fase (zie hierna). Zo'n planmatige tweede laag kan ook verklaren waarom er van de oude krekkenstructuur weinig of niets meer in de verkaveling herkenbaar is.

De bebouwing was merendeels langs de aanwezige dijkjes en wegen gepositioneerd, en een enkele keer dieper in de ontginningsblokken. De zone met blokvormige verkavelingen, hier en daar onregelmatig door oude lopen, zet zich voort langs de westoever van de Hunze tot aan de provinciegrens, zuidoostelijk van de stad. Alhoewel hier sprake was van bochtige lijnen van oude stroomgeulen, was de verkaveling zelf opvallend regelmatig.

Kortekaas geeft aan dat deze (her)ontginning ten noorden van Hoogkerk, zowel in Zn2 als Zn3, na 1200 in de plaats kwam van een oudere veenontginning uit de 11e eeuw of eerder. Daarbij zou het oude veen gefaseerd zijn weggeslagen.⁷⁷

⁷⁶ Kortekaas, 2013; een opgraving aan de Zernikelaan gaf aanwijzingen voor een ontginning omstreeks 1200. Een deel van het gebied werd vanaf de 13e of 14e eeuw weer verlaten.

⁷⁷ Kortekaas, 1996



Figuur 14. De rechte sloten tussen blokken of korte stroken zijn kenmerkend voor de zeeleiontginning met blokverkaveling, zoals hier langs de Noodweg (foto: Luuk Keunen, 27 maart 2018).

Blokverkaveling in de voormalige gemeente Ten Boer

Tegen de onregelmatig verkavelde delen langs de Fivel bevinden zich bij Ten Post ook ontginningen met een regelmatig karakter. Deze hebben een blokvormig karakter, waarbij bundeling van blokvormige percelen in strookvormige patronen waar te nemen is. Mogelijk gaat het om een wat minder systematische variant op de aangrenzende veenontginningen: een eerste fase in de ontginning aan de randen van de venen, althans ten noorden van Woltersum. Die bundeling in stroken ontbreekt nabij Hemert en Kröddeburen; daar kan het gaan om secundaire zeeleiontginningen, verder van de Fivel vandaan.

Zeeleiontginning met strokenverkaveling (Zn3)

Nog een graad planmatiger dan de blokvormige verkaveling zoals we die hiervoor hebben besproken zijn de ontginningen met een strokenverkaveling (figuur 15). Deze ontginningen werden ter hand genomen door vanaf een ontginningsbasis parallelle ontwateringsloten te graven, vergelijkbaar met veenontginningen. De percelen met blauwgraslanden werden als hooiland gebruikt. Gebieden met strookvormige zeeleiontginningen bevinden zich vooral in het lage, door klei overspoelde gebied ten

westen van de stad Groningen en tussen de zeeleiontginningen van Ten Post en de veenontginningen van Ten Boer. We kunnen ze in de periode tussen 800 en 1000 dateren.⁷⁸

Een deel ervan kent een meer blokvormige, een ander deel meer een strookvormige verkaveling.⁷⁹ Zoals we in de kadertekst al hebben toegelicht is er een duidelijk verschil waarneembaar in de Groningse verkavelingen vanaf het Reitdiep en de Hoogkerkse vanaf de Hoensloot, de Oude en Jonge Held genaamd. In 1564 werd de bestaande Hoensloot door het slecht ontwaterde gebied ten westen van de stad uitgebaggerd en kreeg het de naam Hoendiep. In 1575-1576 werd het opgenomen in het militair-strategisch bedoelde Kolonelsdiep.⁸⁰ De Polder Leegkerk lijkt deels vanaf het Peizer- of Aduarderdiep te zijn verkaveld, maar grotendeels vanaf de Noodweg, een zijkade van de ontginningen van de Oude en Jonge Held. De korte opstrek van de verkaveling vanaf het Peizer- of Aduarderdiep, waar we de oorspronkelijke ontginningsas mogen verwachten, wijst op een grootschalige herverkaveling van het achterliggende land, met deels een blok- en deels een strookvormige verkaveling tot gevolg. Alleen het gedeelte het dichtst bij het Aduarderdiep heeft men toen niet herverkaveld, waardoor we daar nog een wat onregelmatiger structuur aantreffen.

De systematische ontginningen ten noordoosten van de Wolddijk zijn waarschijnlijk vanuit de oudere zeeleiontginningen langs de Fivel gestart en gaandeweg naar het zuidwesten uitgebreid.⁸¹ De achterzijde van de ontginning, ter plaatse van de latere Wolddijk, is vermoedelijk in de 10e eeuw opgepakt als basis voor de veenontginningen van Ten Boer en omgeving.

⁷⁸ <http://landschapsgeschiedenis.nl/deelgebieden/10-Fivelingo.html>

⁷⁹ Beide verkavelingspatronen gaan min of meer in elkaar over, en het onderscheid is niet hard.

⁸⁰ Schroor & Meijering, 2007, 88

⁸¹ Ligtendag, 1995, 108



Figuur 15. Strokenverkaveling in het zeeleigebied, gezien vanaf de Noorddijkerweg (foto: Luuk Keunen, 27 maart 2018).

Zeeleiontginning met grootschalige blokverkaveling (Zn4)

Een opvallende afwijking ten opzichte van het hierboven geschetste beeld is de grootschalige blokverkaveling op de flank van de Hondsrug naar de Hunzelaagte, oostelijk van de Harense buurtschap Essen. Zowel de omvang als de onregelmatigheid van elk perceel wijkt sterk af van de structuur aan de overzijde van de Schuitendiepvaart, en ook van de kleinschaliger blokverkaveling (Zn2). De historische duiding ervan is nog niet helemaal duidelijk, vooral ook omdat het beperkt blijft tot de directe omgeving oostelijk van Essen.

Intermezzo: de ontginning van het reit- en woldland ten noordwesten van Groningen

Een combinatie van enkele landschapstypen is te vinden in het gebied tussen Groningen en Hoogkerk. Omdat zij echter als ontginning één geheel vormen, bespreken we ze hier in de vorm van een intermezzo. In de 11e eeuw was dit gebied mogelijk nog plaatselijk in gebruik. Enkele terpjes in het gebied getuigen van die aanwezigheid.⁸² Het gebied, waar in deze periode nog klei op het aanwezige veen werd afgezet en waar de zee in kreken vrij spel had, moet in deze periode nog grotendeels een woeste aanblik hebben gekend.

Bepalend voor de verdere ontwikkeling van het gebied was het graven van het Reitdiep, dat in de eerste helft van de 13e eeuw plaatsgevonden zou hebben⁸³ in verband met het verzanden van de Drentse Aa.⁸⁴ Het aanleggen van deze watergang, die naast waterstaatkundige betekenis ook belang voor de scheepvaart gehad zal hebben, maakte een verdere ontginning van het gebied mogelijk. Tussen de kerktorens van Dorkwerd en Eelde trok men een rechte grenslijn. Het gebied westelijk van deze lijn werd aan de inwoners van Leuwerderwolde gelaten, ten oosten ervan ging men vanaf de Hondsrug aan de slag.⁸⁵ De lijn Dorkwerd-Eelde kon met behulp van punten op de Drentselaan (Peizerweg, waar deze nog altijd een hoek maakt, getrokken worden.⁸⁶ Ontginningsbasis voor de ontginningen vanuit het oosten moet de Laan geweest zijn. Deze weg is nu op enkele plekken onderbroken, maar wordt door Van Deventer op zijn stadsplattegrond uit de 16e eeuw nog als doorlopende lijn vanaf de Turftorenstraat aangegeven.⁸⁷

5.2.5 Landgoederen en buitenplaatsen

Villatuin (Lv1)

Van een omvangrijke zone met buitenplaatsen, zoals bij andere steden in de Nederlanden het geval was, is rond Groningen nooit sprake geweest. De vroegste ontwikkelingen daar van enige schaal dateren uit de 19e eeuw. Langs de (Verlengde) Herenweg werden villa's gebouwd, waaromheen ruime tuinen werden aangelegd. Een groot deel daarvan bevindt zich binnen de voormalige gemeente Haren, maar ook op het grondgebied van de vroegere gemeente Groningen komen ze voor. Het gaat dan bijvoorbeeld om de villa's Volente, Helena, Hilghestede, Gelria en Groenestein. Van deze villa's dateert alleen de laatste uit de 17e eeuw (en ligt ook verder van de doorgaande weg vandaan); de rest is 19e-eeuws. De oorspronkelijke tuinen van de 19e- of vroeg-20e-eeuwse buitens bestonden veelal uit een brede groene zoom, met daarbinnen een zwierige aanleg in landschapsstijl. De open ruimten tussen deze villatuinen langs de Herenweg werden vanaf de vroege 20e eeuw met kleine villa's ingevuld, waardoor er een aaneengesloten strook van 'groene kamers' ontstond. De meeste oorspronkelijke villatuinen bleven herkenbaar, in een enkel geval zijn ze later verkaveld.

⁸² Keunen & Van Hoof, 2016

⁸³ Van den Broek, 2007, 266; in een artikel uit 2015 geeft hij aan dat het Westerdiep omstreeks 1400 werd aangesloten op een zijltocht bij Dorkwerd, aangelegd omstreeks 1360 (Van den Broek, 2015b). Dit deel van het Reitdiep moet dus zeker relatief jong zijn.

⁸⁴ Schroor & Meijering, 2007, 87

⁸⁵ Van den Broek, 2007, 266-267

⁸⁶ Van den Broek, 2007, 270

⁸⁷ Van den Broek, 2007, 274

Stedelijk park met buitenplaatsachtige aanleg (Lp1)

Het Sterrebos, ontworpen door de stadshovenier en aangelegd op initiatief van de Groningse burgemeester in 1765, is een park dat door zijn aanleg het karakter van een buitenplaats benaderd. Er ontbreekt echter wel een huis met tuin; alleen het park is gerealiseerd. Door het noordelijk deel is in de 20e eeuw de Weg der Verenigde Naties aangelegd, en ook het karakter als sterrenbos is niet meer herkenbaar. Desondanks is het een belangrijke herinnering aan de ingrepen van het stadsbestuur in de directe omgeving van de vesting.

5.2.6 Historische nederzettingen

Middeleeuwse stadskern (Ns1)

De middeleeuwse stadskern van Groningen neemt een bijzondere positie op de Hondsrug in. De ontwikkeling van Groningen begon in de Karolingische tijd als esdorp. Oude verbindingen over de Hondsrug waren de Hereweg-Herestraat-Boteringestraat en de Coendersweg-Engelse Kamp-Kempkensberg-Verlengde Oosterweg-Oosterweg-Verlengde Oosterstraat-Rademarkt-Oosterstraat. Haaks op deze twee routes stond de Stadsweg-Poelestraat-Grote Markt-Vismarkt-Brugstraat-Aweg (figuur 15). Aan weerszijden van de stad lagen de Noordes en de Zuides. Daarbij lagen de vroegste hoeven. Zowel in de oudste stad als in de uitbreiding uit 1615-1624 vinden we de oude blokvormige verkaveling, die daarna ook buiten de stad bleef bestaan, nog terug. De dorpen Haren en Noordlaren kennen nog altijd een vergelijkbare opzet.⁸⁸ Vanaf de Karolingische tijd werd er op dit strategische punt een koninklijk domein ingericht, dat we in dit kader niet verder toelichten.⁸⁹ Als gevolg van die relatie kwam er ook een kerkelijk centrum tot stand, met een eigenkerk van de Utrechtse bisschoppen. Groningen bleef bovendien van belang als domeincentrum voor de verzameling van inkomsten. De bisschoppen lieten een eigen kapel, de Sint-Walburgiskerk bouwen en ze stelden een burggraaf voor wereldlijke zaken aan. Vanaf de 13e eeuw ontwikkelde stad zich verder in economisch opzicht. De stad werd over water beter bereikbaar door de aanleg van een aantal vaarten, en voor de schippers werd een tweede parochiekerk gebouwd, gewijd aan de patroonheilige van de schippers: de Sint-Nicolaas of A-kerk.⁹⁰ Een meer gedetailleerde beschrijving van de stedelijke ontwikkeling van Groningen is binnen deze historisch-geografische inventarisatie, die zich vooral op het landelijk gebied richt, achterwege gelaten.

⁸⁸ Schroor & Meijering, 2007, 230-231

⁸⁹ Zie daarvoor met name Boersma e.a. (red., 1990)

⁹⁰ Schroor & Meijering, 2007, 232

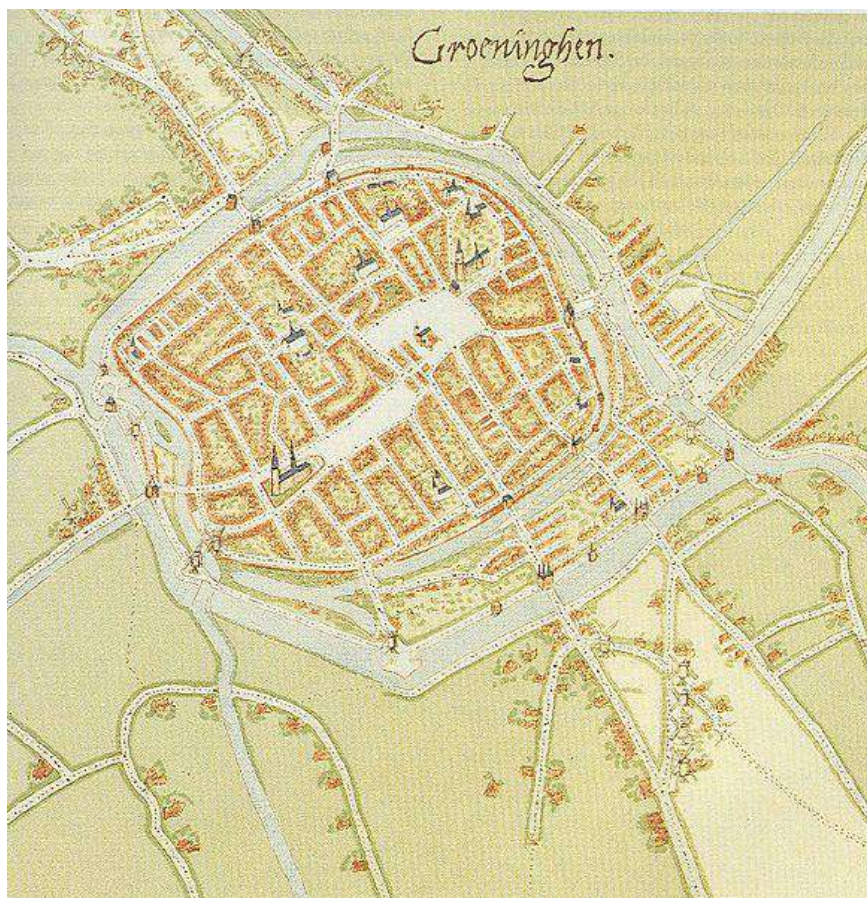


Figuur 16. Een paardenkeuring op de Grote Markt, 1920. Schilderij, door Otto Eerelman (bron: Wikimedia Commons).

Middeleeuwse stadsuitleg (Ns2)

In de 15e eeuw kende Groningen een bloeiperiode, en koos men ervoor de stad met nieuwe verdedigingswerken te omringen. Daarbij werd aan de zuid- en zuidoostelijke zijde een gebied binnen de wallen opgenomen (figuur 3.13). Het betrof de plaats van een voormalig esdorp, dat als buurdorp naast het oude *Gruoninga* had gelegen.⁹¹ Hier lag onder meer het Zuiderkerkhof, aangelegd in 1648. Eromheen lagen eenkamerwoninkjes.

⁹¹ Schroor, 2009, 15



Figuur 17. Stadsplattegrond van Groningen, omstreeks 1565, door Jacob van Deventer. Het zuidelijk deel van de binnenstad, ten zuiden van het Gedempte Zuiderdiep, was de stadsuitbreiding uit de 15e eeuw (bron: Wikimedia Commons).

Nieuwetijdse stadsuitleg (Ns3)

In de jaren 1615-1624, grotendeels tijdens het economisch voorspoediger Twaalfjarig Bestand (1609-1621), werd de stad Groningen in noordelijke richting over de vroegere Noordes uitgebreid (figuur 18). Daarbij was het doel primair militair van karakter, want er werden tevens zeventien zogenaamde dwingers aangelegd. De structuur van de nieuwe stad volgde grotendeels de bestaande infrastructuur, en de verkaveling van de oude stad werd naar het noorden doorgetrokken. In de nieuwe stad werd een ouder kerkhof, waar eens een kapel had gestaan, opgenomen. In de periode 1660-1664 zou hier uiteindelijk de Nieuwe Kerk worden gebouwd. In de stad werden tevens twee markten, de Steenmarkt en de Ossenmarkt, aangelegd. Ook het oude Schuitenschuiverskwartier, aan de oostzijde, werd binnen de stad gebracht. Het was vooral industrieel en ook militair van belang. De nieuwe stad bleef nog lang relatief open.⁹² In de vroege 19e eeuw lagen hier bleekvelden, looikuipen, tuinen en de Hortus Medicus.⁹³

Bij de ontwikkelingsgeschiedenis van dit gebied hoort zeker ook de ontmanteling van de vesting als gevolg van de Vestingwet van 1874. Een aantal oude stadspoorten was al eerder gesloopt. Na

⁹² Schroor, 2009

⁹³ Schroor, 2009, 44

inwerkingtreding van de genoemde wet werd vooral in het zuiden tot uitvoering overgegaan. Hier verrezen herenhuizen langs een brede boulevard. Ook werden de Noord-Willemsvaart en het Eemskanaal met elkaar verbonden, door het Verbindingskanaal. In het noorden werd in 1880 het Noorderplantsoen in Engelse landschapsstijl aangelegd.⁹⁴ Na de ontmanteling kon de stad zich ook buiten haar vesting planmatig gaan uitbreiden, een aspect dat buiten het kader van deze studie blijft.⁹⁵



Figuur 18. Op de stadsplattegrond uit de Atlas van Loon is links en bovenaan (resp. noordelijk en oostelijk van de oude binnenstad) de 17e-eeuwse uitleg te zien (bron: Wikimedia Commons).

Dorp in het zeeleilandschap (Nd1)

Hoogkerk hebben we aangeduid als een dorp in het zeeleilandschap. Bij de werkelijk tot echte bewoningsconcentratie uitgegroeide dorpen gaat het veelal om lintvormige structuren. Wierdedorpen met een concentrische structuur, zoals Dorkwerd, bleven nabij de stad veelal heel klein. Hoogkerk zou dankzij de ligging aan het Hoendiep economisch een belangrijke bloeiperiode meemaken, nog te zien aan de stedelijk aandoende bebouwing langs die watergang. De noordelijke uitloper was veel meer agrarisch van karakter.

In de omgeving van Ten Post bevindt zich ook een groot aantal kleine dorpen in het zeeleilandschap. Het gaat om het lintdorp Lellens, om Kröddeburen en Ten Post langs de Fivel en de wierdedorpen Wittwierum en Woltersum langs bovenlopen daarvan. Karakteristiek voor enkele dorpen in de voormalige gemeente Ten Boer is dat zij zich ontwikkeld hebben rond middeleeuwse

⁹⁴ Schroor, 2009, 47

⁹⁵ Wel laten we in kaartbeelden zien in welke mate het vroege landschap doorwerkt in de structuur en sfeer van de latere wijk.

kloostercomplexen. Er lag een klooster in Wittewierum (de premonstratenzers van Bloemhof, 1213). De laatste restanten van het klooster van Wittewierum werden in 1863 afgebroken. Ten Post viel tot in de 19e eeuw onder Wittewierum.

Dorp in de veenontginningen (Nd2)

Veenontginningen hebben van zichzelf al een lineair karakter, en het is dan ook logisch dat in die lijn ook de dorpen langs de lineaire structuren uitgroeiden. Het duidelijkst is dat bij Noorddijk, Middelbert en Engelbert, langs de Noorddijkerweg, Middelberterweg en Engelberterweg. Elders ontstonden geen concentraties die we als dorp konden betitelen, alhoewel ook daar wel lintbebouwing in de veenontginningen voorkwam. Het is aannemelijk dat de dorpslinten geleidelijk dichter zijn geworden naarmate de eeuwen vorderden. Een exacte ontwikkelingschronologie hebben we niet opgesteld.

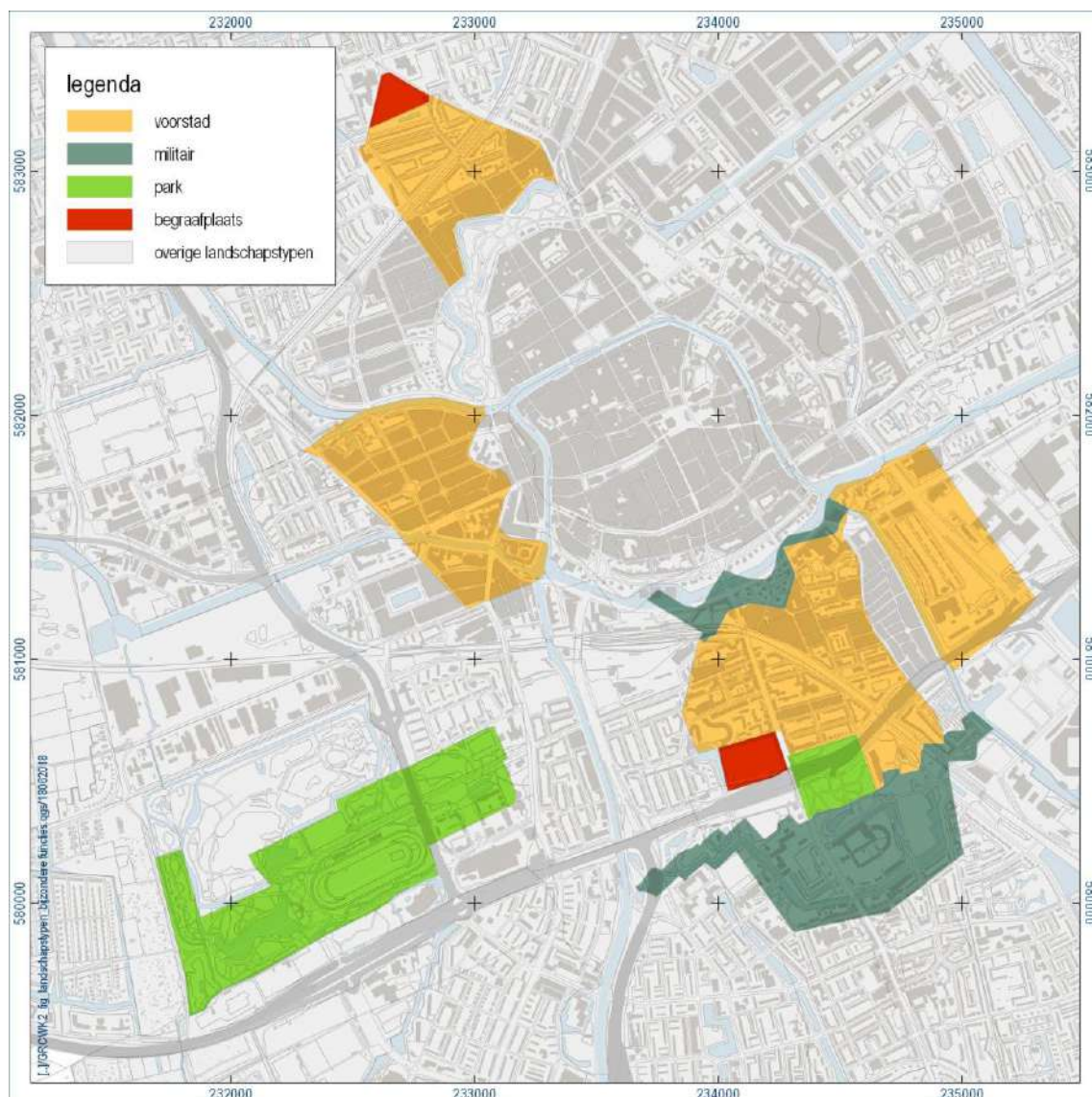
Ook in de veenontginningen van de voormalige gemeente Ten Boer lagen lintdorpen, alhoewel hier opvallend is dat er soms ook hier (lage) wierden werden aangelegd om te voorkomen dat het zakkende veen een onbewoonbaar gebied zou achterlaten. Als zodanig hebben we Sint Annen, Thesinge, Ten Boer en Garmerwolde getypeerd. Kloosters stonden hier in Sint Annen (Cisterciënzers, 1342; dochterklooster van Aduard. Ten Boer (Benedictinessen, vóór 1301) en Thesinge (Benedictinessen, eind 12e eeuw). Van de kloosters in Ten Boer en Thesinge bleven de kloosterkerken bewaard. De 13e-eeuwse kerk van Garmerwolde gaat niet op een kloostercomplex terug. Andere kerken verdwenen juist al in de late middeleeuwen, zoals Lutjewolde en Hemerderwolde, wat de ontwikkeling van de dorpen remde. Die van Heidenschap verdween in 1589.⁹⁶

5.2.7 Toevoegingen

Inleiding

Vooral in de directe omgeving van de stad Groningen kregen reeds ingerichte landschappen in de laatste eeuwen, voorafgaand aan de verstedelijking zelf, functies die in relatie stonden tot de stad. Deze functies hebben we, los van een landschapstypologie, door middel van een extra label in de tabel toegevoegd en op de kaart weergegeven. Het moment van verstedelijking is direct ook een harde grens: vanaf dat moment beschouwen we een nieuwe structuur niet meer als prestedelijk, maar als stedelijk en valt deze dus buiten de scope van ons onderzoek.

⁹⁶ http://landschapsgeschiedenis.nl/deelgebieden/9-Centrale_Woldgebied.html



Figuur 19. Cultuurlandschappen waarbinnen stedelijke functies voorkwamen uit de periode voorafgaand aan de verstedelijking. (De begrenzingen zijn afkomstig van de kaartlaag Cultuurlandschappen). Het Sterrebos is daarnaast als zelfstandig landschapstype opgenomen (Lp1).

Begraafplaatsen (B)

Al voorafgaand aan de wettelijke verplichting daartoe per 1 januari 1829 liet het stadsbestuur van Groningen op advies van de Groningse hoogleraar Theodorus van Swinderen (1784-1851) in 1827 twee begraafplaatsen op de Hondsrug aanleggen, de Zuiderbegraafplaats en de Noorderbegraafplaats.⁹⁷ Oorzaak daarvoor was een epidemie met duizenden doden in de stad in 1826. De keuze voor de Hondsrug werd gemaakt omdat de bodemsamenstelling en grondwaterstanden daar een snelle decompositie van de begraven lijken zou waarborgen. Desondanks was de Noorderbegraafplaats nog relatief nat. De begraafplaatsen werden sober en doelmatig ingericht. Bepaalde delen van de

⁹⁷ Overbeek & Wendker, 2012

begraafplaatsen werden voor de elite bestemd. De Noorderbegraafplaats kreeg vanaf de aanleg ook een Israëlitisch gedeelte, dat tot 1909 in gebruik was. Het verving een begraafplaats op de stadswal.

De Noorderbegraafplaats heeft nog zijn oude omvang (figuur 20). De Zuiderbegraafplaats werd later met een smalle strook naar het zuiden toe uitgebreid. De rooms-katholieke begraafplaats ten zuiden van de Zuiderbegraafplaats ligt in de Helperlinie en hebben we niet meer als zelfstandige prestedelijke ontwikkeling beschouwd. De begraafplaats werd een halve eeuw later aangelegd, in 1872, en markeert het begin van de ontmanteling van de linie en de verstedelijking van het gebied.⁹⁸



Figuur 20. De Noorderbegraafplaats op het noordelijkste puntje van de Hondsrug (foto: Wikimedia Commons).

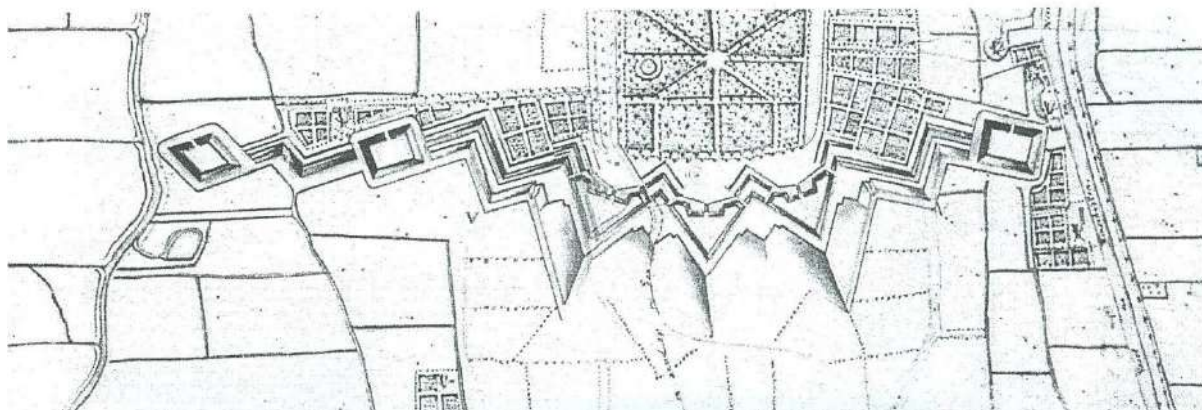
Militaire landschappen (M)

In de periode 1698-1700 werd zuidelijk van de stad Groningen in een erosiedal van de Hondsrug de Linie van Helpman, plaatselijk wel bekend als de Helper Linie (figuur 3.16.) aangelegd. Uitvoerend ingenieur was Menno van Coehoorn. De nieuwe linie verbond het Hoornsche Diep met het Schuitendiep. De linie werd in de jaren 1786-1806 nog uitgebreid door een kanaal door het voorterrein aan te leggen, het Helperdiep. De linie bleef in gebruik tot de Vestingwet van 1874. Daarop vooruitlopend was al in 1872 toestemming gegeven een rooms-katholieke begraafplaats aan te leggen. De aanleg van deze begraafplaats en het inwerkingtreden van de Vestingwet markeert het begin van de verstedelijking van de linie.

Binnen de linie kregen een militaire badinrichting (later een openluchtbad) en later ook een gevangenis een plek. Reden daarvoor was het feit dat de linie rijksbezit was, waardoor het een ideale ontwikkelingslocatie voor rijksinstellingen werd. Tot ver in de 20e eeuw werden de wallen van deze linie nog geslecht. Nu is vooral aan het Helperdiep en hier en daar aan het verloop van de verkaveling de vroegere structuur nog te herkennen. Slechts hier en daar bevinden zich nog relictten van wallen en muren.⁹⁹

⁹⁸ Overbeek & Wendker, 2012

⁹⁹ Schroor & Meijering, 2007, 114



Figuur 21. De eerste fase van de Helperlinie in 1700, net na de voltooiing, nog zonder de uitbreiding met het voorterrein (bron: Wikimedia Commons).

(Stads)parken (P)

Het vroegste stadspark was het Sterrebos ten zuiden van de oude stadskern (figuur 3.17).¹⁰⁰ Burgemeester Hendrik van Sijzen gaf stadshovenier Jan Godfried Becker opdracht voor de aanleg van een bos, en de aanleg vond in 1765 plaats. Het bos had tot ver in de 19e eeuw daadwerkelijk het karakter van een sterrenbos. Vanuit het hart van de rechthoek liepen 8 paden naar buiten. Daarnaast maakte een ruitvorm aan paden tussen alle buitenzijden het sterrenbos compleet. In het kader van een uitbreiding aan de zuidzijde in 1882-1883 werd de geometrische stijl door een park in Engelse landschapsstijl vervangen. Tuin- en landschapsarchitect Louis Paul Zocher (1820-1915) liet een structuur van slingerpaden aanleggen, zorgde voor reliëf en de aanleg van een vijver. Het bos werd toen ook vergroot.¹⁰¹ Het park heeft sterk aan kwaliteit ingeboet door de doorsnijding door de zuidelijke ringweg in 1964. Omdat het Sterrebos oorspronkelijk sterk deed denken aan het park van een buitenplaats, is er een afzonderlijk landschapstype van gemaakt (zie paragraaf 5.2.5).

¹⁰⁰ Overbeek & Wendker, 2012

¹⁰¹ Overbeek & Wendker, 2012



Figuur 22. Eén van de oudste foto's van het Sterrebos, omstreeks 1890 (bron: Wikimedia Commons / Beeldbank Groningen).

In de polder De Verbetering werd tussen 1909 en 1926 op initiatief van de Groninger industrieel Jan Evert Scholten (1849-1918) het Stadspark aangelegd (figuur 3.18).¹⁰² Daarvoor had hij in 1909 de Vereniging Het Stadspark opgericht. Het moest ten dienste staan van het volk. Een Arboretum, een drafbaan, een vijver en een paviljoen maakten onderdeel uit van de eerste opzet. Het ontwerp was van de hand van tuin- en landschapsarchitect Leonard Antony. Springer (1855-1940) en Jan Anthony Mulock Houwer (1857-1933, directeur van Gemeentewerken in Groningen). Zij ontwierpen de brede strook waarin van west naar oost de vijver, het paviljoen, de drafbaan en de ijsbaan lagen. Deze strook is nog goeddeels intact; alleen het meest oostelijke deel ervan, tussen Concourslaan en Leonard Springerlaan, is bebouwd. Springer droeg vervolgens tussen 1925 en 1928 zorg voor een uitbreiding in noordelijke richting, een smalle strook langs de oudste zone. Hierin ligt nu het veld van SC Stadspark, een parkeerplaats en het parkdeel tussen Concourslaan en Verzetsstrijderslaan.¹⁰³

¹⁰² Overbeek & Wendker, 2012

¹⁰³ Wageningen University, Special Collections, database TUIN



Figuur 23. Het Stadspark in Groningen, met het paviljoen aan de vijver, 2008 (foto: Wikimedia Commons).

In 1957 en de late jaren zestig van de vorige eeuw werd het park naar het noorden toe fors uitgebreid en werd het door stedelijke uitbreidingen in het stedelijk gebied van Groningen opgenomen. De Laan 1940-1945 (N370) deelt het vooroorlogse gedeelte sinds 1978 in tweeën.

Voorstedelijke nederzettingen (V)

In stedelijke ontwikkelingsgeschiedenissen zien we steeds terugkomen dat er voorstedelijke nederzettingen ontstonden. Soms was dat relatief organisch, soms ook ging het om kleine industriële of logistieke ontwikkelingen. Voor de Groningse situatie hebben we heel specifiek de volgende gebieden als voorstedelijke nederzettingen gekenmerkt:

- de zone langs de Hereweg tussen de stadswallen en de Zuiderbegraafplaats c.q. Sterrebos, die al in 1605 als voorstad bekend was ¹⁰⁴;
- de lintbebouwing langs de oostelijke oever van het Schuitendiep ¹⁰⁵;
- de lintbebouwing met moestuinen tussen de stadswallen en de Noorderbegraafplaats, ook al in de vroege 17e eeuw ten dienste van de stad ¹⁰⁶;
- de bebouwingsconcentratie langs het Hoendiep ten westen van de stad.

¹⁰⁴ Schroor, 2009, 38

¹⁰⁵ Dergelijke lintbebouwing kwam ook langs de westelijke oever voor, maar aangezien deze daar al relatief vroeg verdwenen was door de stedelijke uitbreidingen van Groningen, hebben we dit gebied uitgezonderd.

¹⁰⁶ Schroor, 2009, 38



Figuur 24. Het Hoendiep buiten de Apoort in 1754. Pentekening C. Pronk, RHC Groninger archieven.

We hebben ons voor de kartering van voorstedelijke nederzettingen beperkt tot de situatie in de 19e eeuw. Alle bebouwingsontwikkelingen van daarna beschouwen we als expliciete, doorgaans geplande stedelijke uitbreidingen die niet meer als prestedelijk aangemerkt kunnen worden.

5.3 Resultaten waardering en herkenbaarheid

5.3.1 Inleiding

Om te bepalen waar nog veel landschappelijke en prestedelijke kwaliteiten aanwezig zijn, hebben we voor het buitengebied een waardering uitgevoerd en voor het stedelijk gebied gekeken naar de herkenbaarheid van het prestedelijk landschap (zie 5.3.3). In dit hoofdstuk lichten we toe welk ruimtelijk patroon daaruit ontstaat.

5.3.2 Waardering

Zeer hoge waardering

De hoogste landschappelijke waarden vinden we in het noordelijk en noordoostelijk deel van de gemeente (figuur 3.19). In grote lijnen kunnen we stellen dat daar waar nog geen stedelijke functies in het buitengebied ondergebracht zijn, het landschap nog betrekkelijk gaaf is en de waarde 'zeer hoog'. Met uitzondering van het gebied oostelijk van de weg De Borg is het landschap namelijk nergens ingrijpend herverkaveld. Dat geldt zeker ook voor grote delen van het veengebied van Ten Boer. Eveneens zeer waardevol zijn het nog landelijke deel van het SuikerUnie-terrein en de omgeving van de Roodehaan in het zuidoosten van de gemeente.



Figuur 25. Langs de Adorperweg vinden we een gaaf en zeer hoog gewaardeerd ensemble in de buurtschap Harssens (foto: Luuk Keunen, 27 maart 2018).

Hoge waardering

Landelijke gebieden die in enigerlei mate te lijden hebben gehad van aspecten van verstedelijking of herverkaveling hebben in grote lijnen een 'hoge waarde' gekregen. Dat geldt bijvoorbeeld voor het zuidelijk deel van de polder Oude Held, westelijk van Hoogkerk, waar een nieuwe loop van het Aduarderdiep doorheen is getrokken. In het oosten vinden we de dorpsgebieden van Middelbert en Engelbert, waar het landschap beperkt is opgeschaald en bebouwd, maar waar vooral in beide gebieden zandwinningsplassen zijn aangelegd. Deze hoge waardering geldt ook voor delen van het zeekeilandschap rondom Ten Post, waar herverkaveling de oude landschapsstructuur in beperkte mate heeft aangetast, meer dan in het aangrenzende veengebied.

Middelmatige waardering

Het belangrijkste gebied met een middelmatige waardering is het enige gebied waar een op zichzelf weinig of niets aan het landschap toevoegende ruilverkaveling een forse verandering van de kavelstructuur teweeg heeft gebracht, namelijk het gebied noordelijk van Harkstede. De hoofdlijn van de vroegere verkaveling is nog wel herkenbaar, maar het is een schim van de waardevolle structuur die het gebied tot voor enkele decennia nog had. Verder hebben we enkele gebieden langs de randen van de bebouwde kom opgenomen, waar of verstedelijking of herverkaveling een rol gespeeld heeft. Ook een gebied oostelijk van Ten Post heeft onder een herstructurering en de ligging bij een gaswinlocatie

te lijden gehad. Het Ten Boersterbos, ontstaan in de jaren zeventig van de 20e eeuw, is feitelijk een aantasting van de landschappelijke openheid van het veengebied.

Lage waardering

Een lage waardering komt slechts zeer weinig voor. Het gaat om enkele snippers die weliswaar nog landelijk zijn, maar waar specifieke functies aan zijn toegekend die het landschap sterk veranderd hebben. Het gaat bijvoorbeeld om een gebied westelijk van Leegkerk en om de bebouwde gaswinlocaties in de voormalige gemeente Ten Boer.

Niet gewaardeerd

Alles wat we als stedelijk gebied hebben beschouwd, zowel bebouwing als parken, hebben we niet cultuurhistorisch gewaardeerd. Daarvan is wel de herkenbaarheid van het prestedelijk landschap vastgesteld (zie paragraaf 3.3).

5.3.3 Herkenbaarheid

Hoog

Een hoge mate van herkenbaarheid is toegekend aan gebieden die ‘vanouds’ al verstedelijkt waren en gaaf bewaard zijn gebleven, zoals de binnenstad, of aan gebieden die hun historische landelijke karakter ondanks een verstedelijkende omgeving goed behouden hebben. Daarbij gaat het dan in de meeste gevallen vooral om oude bewoningslinten, zoals die langs de Peizerweg, in Hoogkerk en te Beijum.¹⁰⁷ Soms ook liggen er kleine landelijke gebiedjes in het stedelijk gebied. Ook een aantal belangrijke assen, zoals oude kanalen, vaarten en spoorlijnen, hebben vanwege hun ontstaan in een prestedelijke context en rol in de structuurwerking een hoge herkenbaarheid gekregen. In de voormalige gemeente Ten Boer gaat het voornamelijk om een aantal historische dorpskernen.

Middel

Gebieden die een middelmatige mate van herkenbaarheid toegekend hebben gekregen, hebben óf een stedenbouwkundige verkaveling die exact de prestedelijke verkaveling volgt, of een stedenbouwkundige verkaveling die daarop gebaseerd is (figuur 3.20). De aanwezigheid van water en de openheid van de wijkstructuur speelde ook een rol bij de beoordeling, evenals het bewaard blijven van structuurlijnen. Soms is het behoud van een ontginningsrichting heel bewust gedaan, soms lijkt het bijna toevallig. Zo zijn de wijken Vinkhuizen en Paddepoel gebouwd in een periode dat men zich doorgaans weinig gelegen liet liggen aan de inpassing van historische structuurlijnen, maar toch liggen zij precies in de richting van de (orthogonale) verkaveling. Oostelijk daarvan, in de vergelijkbare wijk Selwerd, ontbreekt die oriëntatie. Een aantal vroege uitbreidingswijken van Groningen valt hieronder. Soms ook valt de inpassing binnen een woongebied tegen, zoals het zuidelijk deel van Beijum, maar zorgt het aangrenzende park met de bebouwingsrand voor een zekere mate van compensatie, waardoor het geheel ‘opgetild’ wordt tot een middelmatige herkenbaarheid. Zo zien we zelfs dat de parkgebieden tussen de wijken Beijum en Lewenborg deels een hoge mate van herkenbaarheid hebben gekregen. In de enige grotere stedelijke uitbreiding van de vroegere gemeente Ten Boer, in de plaats Ten Boer zelf, is de grote lijn van de veenontginning nog goed herkenbaar. In mindere mate, maar nog voldoende, geldt dat voor de westelijke uitbreiding van Ten Post.

¹⁰⁷ Bebouwingslinten in de voormalige gemeente Ten Boer hebben we gewaardeerd, niet op landschappelijke herkenbaarheid bekeken.



Figuur 26. De wijk Vinkhuizen kent een oriëntatie die overeenkomt met de historische verkavelingsrichting (foto: Luuk Keunen, 27 maart 2018).

Laag

Een lage herkenbaarheid is toegekend aan gebieden waar bestaande structuren geheel of grotendeels zijn overschreven en/of waar een gekozen stedenbouwkundige verkaveling goeddeels afwijkt van de landschappelijke. Een duidelijk voorbeeld is de wijk Beijum, waar alleen nog de oude kern herinnert aan de vroegere structuur. In de typische woonerfstructuur met de rondlopende Ankemaheerd en Emingaheerd is de oude veenverkaveling niet meer te herkennen. Ook de wijk Gravenburg valt hieronder. In de voormalige gemeente Ten Boer is een klein bedrijventerrein bij Ten Post als zodanig geclassificeerd.

6 Landschapselementen

6.1 Bronnen en methode

6.1.1 Inleiding

In thematische GIS-lagen, en naar categorie onderverdeeld op de kaart, is een groot aantal landschapselementen opgenomen. Voor elk landschapselement is in de achterliggende tabel de specifieke bron opgenomen. De geïventariseerde elementen zijn weergegeven op de Inventarisatiekaart (kaartbijlage 3). Een groot deel van de landschapselementen is ook gewaardeerd.

6.1.2 Kartering

Nederzettingslocaties in 1832

Onder de categorie 'nederzettingslocaties in 1832' is aan de hand van kadastrale minuutplannen uit 1832 de bebouwing opgenomen. Op basis van het soort eigendom van het onderliggende perceel, zijn de nederzettingslocaties onderverdeeld in functiecategorieën, zoals handel, wonen, industrie en nijverheid, en oorlog en defensie. Van hoofdgebouwen met een markante functie, zoals industriemolens en kerken zijn in een aparte laag de locaties weergegeven per functiecategorie. Voor het buitengebied is dit aangevuld tot 1950. Aan de hand van dezelfde bron zijn waterpartijen met een aangelegd karakter opgenomen, zoals omgrachtingen en vijvers. Uitgangspunt hierbij was dat het moest gaan om structuren die aan erven gebonden waren.

Overige nederzettingslocaties

In deze categorie zijn de omgrachte en verhoogde huisplaatsen (of wierden) en borgterreinen opgenomen. Omdat de scheidslijn tussen de begrippen wierde, veenterp, woonheuvel en omgrachte huisplaats niet altijd helder is, is er voor gekozen de algemene term verhoogde huisplaats te hanteren voor alle wierden en verhoogde huisplaatsen, zoals deze in het monumentenbestand zijn opgenomen. Daarnaast zijn de in 1832 omgrachte nederzettingsterreinen aangegeven. De locaties van beide kunnen overeenkomen, bijvoorbeeld doordat een reeds aanwezige wierde in de Nieuw tijd is omgracht.

Om inzichtelijk te maken of deze verhoogde huisplaatsen een rol speelden in het 19e-eeuwse occupatiepatroon is aangegeven of deze destijds bewoond waren. Ook is per verhoogde huisplaats aangegeven of deze nu nog als hoogte herkenbaar is in het landschap. Van de omgrachte huisplaatsen is aangegeven of deze nog als zodanig herkenbaar zijn, bijvoorbeeld doordat een deel van de gracht of oorspronkelijke bebouwing nog aanwezig is. De verhoogde huisplaatsen binnen de voormalige gemeente Groningen (vóór 2019) betreffen percelen die als zodanig zijn aangemerkt in het gemeentelijk en rijksmonumenten bestand. '

De locaties van de borgen en de borgterreinen zijn herleid uit diverse bronnen, waaronder Formsma, 1986 en historische kaartmateriaal.

Waterstaat

Aan de hand van het kadastraal minuutplan uit 1832 en de Topografische Kaart uit circa 1950 zijn de waterlopen, brug- en sluislocaties en (meer of minder natuurlijke) waterpartijen gekarteerd. Voor wat betreft de waterlopen hebben we opgenomen of ze nog bestaan, verdwenen of (indien van vóór 1832)

gekanaliseerd/genormaliseerd zijn. De inventarisatie is op basis van veldinspectie en literatuur/websites verder aangevuld en gecorrigeerd.

Omdat de natuurlijke waterlopen uit de periode van aanvang van de ontginningen een belangrijke rol hebben gespeeld bij deze ontginningen, het nederzettingsspatroon en de waterstaatkundige ontwikkelingen, zijn ook deze op de kaart weergegeven. De ligging van de waterlopen is gebaseerd op diverse kaarten van Van den Broek.¹⁰⁸

Infrastructuur

De historische wegen, paden, spoorlijnen en objecten die daaraan gerelateerd zijn/waren, zijn voornamelijk geïventariseerd aan de hand van het kadastraal minuutplan uit 1832, de TMK van 1907 en de Topografische Kaart van omstreeks 1950. Daarbij hebben we een periodisering ook in de achterliggende data van een groot aantal elementen opgenomen, dat wil zeggen aangegeven of de structuren van vóór 1832 of uit de periode 1832-1950 dateerden. In deze globale tijdsperiodes is aangegeven wanneer deze lijnelementen zijn aangelegd, rechtgetrokken of verdwenen. De gangen en stegen in de binnenstad zijn afkomstig van de 'gangen en stegenkaart' van de gemeente Groningen.

Funerair erfgoed

Begraafplaatsen die in de 19^e en eerste helft van de 20^e eeuw nog als zodanig aanwezig waren zijn opgenomen. Hieronder vallen de kerkhoven van voor 1829 en de begraafplaatsen buiten de bebouwde kom tot ca. 1950. Het waardevolle opgaand groen en de bouwkundige waarden zijn opgenomen in de inventarisaties van opgaand groen en bouwkunst.

Verkaveling

De nog aanwezige historische verkaveling buiten de historisch binnenstad is in kaart gebracht door een vergelijking van de situatie omstreeks 1832 en het huidige beeld. Deze historische kavelgrenzen kunnen nog zichtbaar zijn als sloot of in verschil in landgebruik, maar kunnen ook herkenbaar zijn in het huidige stratenpatroon, of als bomenrij of rooilijn. Waar de kavelgrens in 1832 tevens bermsloot was, is deze niet ingetekend. De aan- of afwezigheid van deze kavelgrenzen blijkt immers al uit de kaartlaag met infrastructuur.

Voor de nu nog herkenbare historische verkavelingslijnen in de binnenstad wordt verwezen naar Het Hinckaertshuis, Zeven eeuwen bouwhistorie en bewoners. Hierin zijn twee kaarten opgenomen met historische verkavelingslijnen waarvan de ligging op basis van archeologisch en historisch-geografisch onderzoek zijn vastgesteld.¹⁰⁹

Delfstoffenwinning

Aan de hand van het AHN2 zijn kleiwinningsputten geïventariseerd ten noorden van de stad en rondom Ten Boer. De ligging is gecontroleerd aan de hand van de scriptie Bakstain.¹¹⁰ De sporen van grootschalige turfwinning die plaatsvond in de 18^e en 19^e eeuw rond Engelbert en Middelbert, zijn in de 20^e eeuw vrijwel geheel uitgewist door waterpeilverlaging en egalisaties.

¹⁰⁸ Van den Broek, 2007.

¹⁰⁹ Hoekstra e.a., 2012. 36,41. De twee kaarten beslaan het gebied tussen het Gedempte Zuiderdiep en Vismarkt, Grote Markt én het gebied tussen Vismarkt en Noorderhaven.

¹¹⁰ Wiersma, 2015.

Oorlog en defensie

De strategische ligging van Groningen op de noordelijke uitloper van de Hondsrug heeft geleid tot de aanleg van verschillende defensieve werken door de eeuwen heen. Resten van middeleeuwse borgen en steenhuizen zijn veelal slechts nog in de ondergrond aanwezig. Deze zijn vaak opgenomen als archeologisch perceel. Nog bestaande borgen, al dan niet verbouwd, zijn opgenomen in de inventarisatie van bouwkunst. De belangrijkste landschappelijke structuren of resten die enkel nog in het reliëf aanwezig zijn, zijn als landschapselement geïnterpreteerd. Aan de hand van historisch kaartmateriaal is de ligging van de Helperlinie gereconstrueerd. De linie is in meerdere fasen opgebouwd en uitgebreid. Gekozen is om de situatie rond 1870 te reconstrueren. Dit betreft de laatste fase vóórdat de linie haar functie verloor en voor een groot deel geamoveerd werd.

Met behulp van het AHN2 zijn de in het reliëf nog aanwezige sporen uit de Tweede Wereldoorlog geïnterpreteerd. Het betreft restanten van enkele buffers, loopgraven en een tankgracht uit de periode 1940-1945, die aan de hand van RAF-luchtfoto's zijn gecontroleerd.

Bestuur

De belangrijkste bestuursgrenzen zijn opgenomen in de inventarisatie voor zover deze binnen de gemeente Groningen vielen: rechtsgebieden, kerspelen en gemeenten. De ligging van de gebieden en haar grenzen zijn grotendeels afgeleid van Van den Broek (2007) en HisGIS. Veel grenzen zijn in de 11e en 12e eeuw vastgelegd bij de ontginning van de woeste gronden. Hoewel de meeste middeleeuwse grenzen nog tot in de 20e eeuw aanwezig waren, kan er niet van uit worden gegaan dat het 19e-eeuwse beeld ons een blik op de Middeleeuwen verschaft. Van den Broek (2007) laat in zijn reconstructie zien dat er samenvoegingen en grenscorrectie hebben plaatsgevonden. Niet altijd was het mogelijk met zekerheid de oorspronkelijke situatie te reconstrueren. Daardoor berust een klein deel van de geïnterpreteerde grenzen op aannames.

De grenzen van de rechtsgebieden of rechtstoelen zijn afgeleid van Van den Broek (2007). De kerspelen of parochies zijn overgenomen van HisGIS. Interessant in dit kader is ook de Historische atlas van de provincie Groningen (Siemens, 1962) waarin de samenhang van kerspelen en kloosterbezit in kaart is gebracht. De gemeentegrenzen zijn geïnterpreteerd aan de hand van verschillende kaarten ontsloten via de beeldbank van het Groninger archief.

Opgaand landschappelijk groen

Bij de inventarisatie van landschappelijk opgaand groen zijn houtsingels, bomenrijen en enkel solitaire in kaart gebracht die passen in het stedelijk landschap: de periode voor de grootschalige stedelijke uitbreidingen. Opgaand groen dat onderdeel is van een stedenbouwkundige opzet, zoals groenstroken en kleine parken al dan niet met waterpartijen zijn opgenomen in de stedenbouwkundige ensembles.

Bij de inventarisatie is het jaar 1950 als ijkpunt gehanteerd. De nog bestaande houtwallen, bomenrijen, singels, weg- en laanbeplanting en bosjes uit die periode zijn opgenomen. Hierbij is geen onderscheid gemaakt in ouderdom van de bomen. Heraanplant is dus ook meegenomen. De historische situatie is vergeleken met de huidige situatie door gebruik te maken van Google Streetview, obliques, de lijst met monumentale bomen van de gemeente Groningen en door deze te verifiëren aan de hand van recente luchtfoto's en incidenteel veldbezoek.

Opgaand groen op erven en tuinen

Onder deze categorie is het opgaand groen op erven en tuinen opgenomen. Uitgangspunt voor de inventarisatie binnen het stedelijk gebied vormde de inventarisatie Gronings Groen van Toen

(Overbeek & Wendker, 2012). Hieruit zijn de (groene) begraafplaatsen, gasthuizen, borgen en buitentuinen, parken, botanische tuinen, stadstuinen en tuinen van villa's en buitenhuizen overgenomen. Tevens zijn binnen het stedelijk gebied de historische erven (van vóór 1950) gecontroleerd op de aanwezigheid van historische (passende) erfbeplanting.

Buiten het stedelijk gebied is het opgaand groen op historische erven en in tuinen geïnteriseerd aan de hand van Google Streetview, de lijst met monumentale bomen van de gemeente Groningen en recente luchtfoto's en oblique's. De boom diende een imposante of beeldbepalende verschijning te zijn, een bepaalde beheersvorm te hebben (bijvoorbeeld knot- of leivorm), samen te hangen met een bijzondere gebeurtenis (herdenkingsboom), of bij te dragen aan de cultuurlandschappelijke waarde. Denk aan essensingels rondom een historisch erf of historische laanbeplanting.

Tuilmuren zijn geïnteriseerd aan de hand van historisch kaart- en fotomateriaal via de beeldbank Groningen en huidige topografische ondergronden en Google Streetview.

Tijdens de inventarisatie van bouwkunst is per gebouw object in de achterliggende tabel aangegeven of er waardevolle tuin- of groenelementen met het gebouw verbonden zijn (zie ook paragraaf 7.3).

6.1.3 Waardering

Criteria

Na afronding van de inventarisatie van landschapselementen zijn deze gewaardeerd. Hierbij zijn de volgende criteria gehanteerd:

criterium	Toelichting
Waarde 1: Cultuurhistorische waarden	Het belang en betekenis van het element voor de ontwikkelingsgeschiedenis van de plek of regio.
Waarde 2: Ouderdom	De ouderdom van het element.
Waarde 3: Fysiek voorkomen (gaafheid profiel en materiaalgebruik)	Alleen van toepassing op fysieke elementen, dus niet op locaties. De mate waarin het profiel en materiaalgebruik van een object intact is. Referentiejaar ca. 1930. Indien het element jonger is, dan wordt uitgegaan van de oorspronkelijke situatie (de situatie zoals aangelegd).
Waarde 4: Fysiek voorkomen (opgaand groen)	Alleen van toepassing op fysieke elementen, dus niet op locaties. De mate waarin de aan-/afwezigheid van het opgaand groen van een object intact is. Referentiejaar ca. 1930. Indien het element jonger is, dan wordt uitgegaan van de oorspronkelijke situatie (de situatie zoals aangelegd).
Waarde 5: Herkenbaarheid	Alleen van toepassing op niet meer fysiek aanwezige elementen (locaties). De mate waarin het element nog als zodanig herkenbaar is in het landschap.
Waarde 6: Bijzondere kenmerken	Scoort het object hoog of zeer hoog op de overige waarderingscriteria: - gaafheid ten opzichte van een periode ouder dan ca. 1930. - herinneringswaarde; - typologische zeldzaamheid; - ensemblewaarde; - representativiteit.

Tabel 17. Toelichting op de criteria voor waardering van landschapselementen.

Uitgangspunten

Als referentiejaar voor de waardering van de elementen is de periode omstreeks 1930 gehanteerd. Dit uitgangspunt is het resultaat van een afweging tussen het beschikbare (gedetailleerde) bronnenmateriaal (foto's , luchtfoto's 1930, en topografische kaarten) en de mate waarin het pre-industriële/stedelijke landschap nog aanwezig is.

Elementen zijn bij de waardering zo min mogelijk opgedeeld. Als bij de waardering blijkt dat de waarden binnen één element sterk uiteenlopen is dit wel gebeurd. Denk bijvoorbeeld aan een weg die deels in een woonwijk is opgenomen en als ontsluitingsweg ingericht, én deels als onverhard pad in het buitengebied doorloopt.

De waardering van een aantal type elementen is buiten beschouwing gelaten. De historische kavelgrenzen en opgaand groen zijn niet gewaardeerd, omdat waardering op basis van onderstaande criteria niet zinvol is. De waardering van de gaafheid van de verkaveling als structuur is reeds opgenomen in de landschapswaardering, evenals het opgaand groen. Bij de waardering van landschapselementen die samenhangen met historische bouwkunst zijn alleen de omgrachte huisplaatsen en hun omgrachtingen en de verhoogde huisplaatsen gewaardeerd, omdat deze nog vaak als zodanig in het landschap herkenbaar zijn. De historische waarde van de aanwezige bouwwerken blijkt uit het monumentenbestand.

Scores

Aan alle (nog bestaande) geïventariseerde elementen is een waardering toegekend. Per criterium is op een schaal van 1-5 (zeer laag, laag, midden (neutraal. hoog, zeer hoog) gescoord. Zowel de individuele scores als de eindwaarde zijn in de GIS-bestand opgenomen. In het GIS worden voor Waarde 1 en Waarde 6 kolommen opgenomen om de score toe te lichten.

Eindscore

De eindscore is het gemiddelde van de score van de criteria. Indien het criterium niet van toepassing was op de elementcategorie is deze niet meegewogen in het gemiddelde. Waar geen waarde is ingevuld omdat bijzondere kenmerken ontbraken is de 'neutrale' waarde 3 gehanteerd. De eindscore is vertaald naar de klassen van waardering: laag, middelmatig, middelhoog en hoog (tabel 18 scores en klassen van de waardering van landschapselementen.).

eindscore	waardering
1 tot 2,5	laag
2,5 tot 3,5	middelmatig
3,5 tot 4	middelhoog
4 t/m 5	hoog

Tabel 18. Scores en klassen van de waardering van landschapselementen.

6.2 Resultaten

6.2.1 Infrastructuur

Wegen

Doorgaande wegen

De belangrijkste oude route over land is zonder enige twijfel de noord-zuid-verbinding over de Hondsrug waaraan Groningen ontstond, de Hereweg. De directe voorloper van de stad ontstond als een verzameling boerenerven omstreeks 700, in de vorm van twee esdorpen. Het noordelijke ervan, *Gruoninga*, groeide uit tot de huidige stad. In het esdorp stond een kerk, een voorloper van de latere Martinikerk, op een rijengravelveld uit de 7e eeuw.¹¹¹ Noordelijk ervan, onder de 17e-eeuwse stadsuitbreiding, lag de Noordes, onder het zuidelijk deel van de middeleeuwse binnenstad de Zuides. Ter hoogte van de Coehoornsingel lag een tweede esdorp, waarvan we de naam niet kennen, met opnieuw een es zuidelijk daarvan. Dit esdorp verdween in de 12e eeuw. In de 15e eeuw werd het gebied tijdens de eerste stadsuitleg in de stad opgenomen. De Hereweg werd opgenomen in het rijkswegennet van 1814 als weg van de 1e klasse als verbinding naar Assen en in 1825 bestraat. In 1839 werd de weg doorgetrokken naar Zwolle. Hierdoor werd de verbinding met deze steden, maar ook met de dorpen aan deze weg, sterk verbeterd.

Aan de oostzijde van de stad maakte de Stadsweg deel uit van een belangrijke landverbinding met Oost-Friesland en Bremen. De weg ligt op een zijdwende of watering en werd voor het eerst in 1301 genoemd. Omdat het tracé van de weg afwijkt van het aangrenzende verkavelingspatroon, is het goed mogelijk dat deze van voor de ontginning dateert.¹¹² Ook als onderdeel van het rijkswegennet van 1814 werd in de jaren veertig van de 19e eeuw de Friesestraatweg naar Leeuwarden aangelegd. Deze weg van de 1e klasse volgde parallel aan het Reitdiep het tracé van een bestaande weg. Vanaf het punt waar de weg naar het westen afbuigt, volgt deze een nieuw aangelegd tracé. Aan de oostzijde werd een nieuwe weg richting de Duitse grens aangelegd en deels verbeterd. De bestrating van de Moesstraat, de weg naar Winsum, werd door de Particulieren betaald.¹¹³

In het Rijkswegenplan van 1932 werd de rijksweg Zurich – Sneek – Heerenveen – Groningen opgenomen. Een deel ervan is kort vóór en in de Tweede Wereldoorlog aangelegd, maar het laatste deel naar Groningen werd in twee stappen in 1958 en 1960 geopend. Deze ontwikkeling valt buiten het kader van dit onderzoek. Dat geldt ook voor de aanleg van de A28 (de vroegere rijksweg 31, de opvolger van de Hereweg, die in 1968 werd geopend).¹¹⁴

Verdere rijkswegen uit het Rijkswegenplan 32 rond Groningen waren de rijkswegen 41 (Groningen – Delfzijl) en 42 (Groningen – Winschoten – Nieuweschans).¹¹⁵ Met uitzondering van de weg naar Nieuweschans waren de rijkswegen naar Assen, Delfzijl en Leeuwarden (Friesestraatweg) ook al aanwezig in het rijkswegennet van 1814.

¹¹¹ Schroor, 2009, 7

¹¹² Van den Broek, 2007, 397

¹¹³ Schroor, 2009, 52

¹¹⁴ www.wegenwiki.nl

¹¹⁵ www.wegenwiki.nl

Lokale wegen

De ligging van de lokale wegen hing sterk samen met de slechte toegankelijkheid van grote delen van het landelijk gebied. Ze concentreerden zich dan ook op natuurlijke hoogten, zoals de oeverwallen en op de dijken en kades die de polders omsloten of langs waterwegen waarvan velen in de 17e eeuw als trekvaart waren ingericht. De uitvalswegen volgden tot in de 19e eeuw dit patroon. Aan de noordzijde volgde het verlengde van de Moesstraat de oeverwal van het Selwerderdiep (Iepenlaan en Oude Adorperweg); het Boterdiep volgde de kade van het Boterdiep, met bij Noorderhoogebrug een aftakking naar de Wolddijk. Aan de oostzijde vielen de uitvalswegen samen met de kade van het Damsterdiep; in het zuidoosten viel deze samen met het Winschoterdiep. Daarlangs kwam al vroeg lintbebouwing, deels industrieel van aard, tot stand.¹¹⁶ Rond ten Boer volgde de wegen het grillige patroon van de nederzetting linten en de rechtlijnige opstreckende verkaveling. In het zeekele gebied tussen de dorpen Ten Post, Wittewierum en Woltersum volgen de wegen de oeverwallen en dijken langs natuurlijke waterlopen.

Op de hoger gelegen Hondsrug en in de binnenstad zien we dat het wegenpatroon de lengterichting van de hoogte volgt. De Herenweg/-straat en de Oosterweg/-straat bepalen hierin de hoofdstructuur. Haaks hierop ligt een fijnmazige structuur van straten en wegen, die deels samenhangt met de oorspronkelijke verkaveling. In de binnenstad liggen binnen de meeste bebouwingsblokken nog tal van stegen en gangen, die de achtererven met de straat verbonden. In het vanouds zeer natte zuidwesten waren slechts enkele mogelijkheden die de doorsteek naar Drenthe mogelijk maakten: over de kades van de Drentse Aa en over de Peizerweg (Drentselaan). Aan de westzijde van de stad zien we dat de uitvalswegen samenhangen met het Hoendiep en het Reitdiep.

Spoorwegen

In de inleiding op het onderzoeksgebied noemden we de verschillende spoorlijnen in de gemeente Groningen al. We zoomen op deze lijnen nu wat nader in. We laten goederenspoorlijnen in deze beschrijving buiten beschouwing, maar ze staan zoveel mogelijk wel op de kaart.

Spoorlijn Harlingen – Nieuwe Schans

Van de Waddenzeekust bij Harlingen tot de rijksgrens bij Nieuweschanen werd op basis van een wet van 18 augustus 1860 de Staatslijn B aangelegd. Deze lijn verbond onder meer Leeuwarden met Groningen. De opening vond in fasen plaats; het eerste deel opende in oktober 1863, het laatste 1 november 1868. In tegenstelling tot Staatslijn C (Meppel – Groningen) is de spoorlijn niet geëlektrificeerd.

De spoorlijn komt bij de Zuidwending de gemeente Groningen binnen. Daarna liep het spoor langs het Station Vierverlaten, dat in 1910 werd gewijzigd in Station Hoogkerk-Vierverlaten. In 1951 werd het station gesloten voor personenverkeer en kort na 1970 voor goederenverkeer. Er stond een stationsgebouw uit 1902, dat in 1983 werd gesloopt. Vervolgens passeerde het spoor het Peizer- of Koningsdiep, waarna aantakkingen bestonden voor spoorlijnen naar de suikerfabriek van Hoogkerk, de strokartonfabriek De Halm en de suikerfabriek van Groningen. Vervolgens splitsten zich de Spoorlijn Groningen – Delfzijl en de tramlijn Drachten - Groningen af (zie hieronder). Na een brug over het Noord-Willemskanaal bereikte de lijn Station Groningen.

¹¹⁶ Bastmeijer & Overbeek, 2000

Oostelijk van Station Groningen kwamen - uit verschillende tijdsperioden - nog de aansluiting naar de lijn langs de Hunzencentrale, een losplaats in Groningen, de Stamlijn Groningen Eemskanaal, de laadplaats van de latere Vagron, de aansluiting van de lijn naar Haren en de voormalige Spoorlijn Groningen – Weiwerd. Vervolgens gaat de lijn de grens met de gemeente Midden-Groningen over.

Spoorlijn Meppel – Groningen

Een andere staatslijn in de gemeente Groningen loopt van Meppel naar Groningen. Deze lijn werd Staatslijn C genoemd en is eveneens aangelegd op basis van een wet van 18 augustus 1860. De aanleg duurde bijna tien jaar, en de opening vond plaats op 1 mei 1870. De lijn werd in 1952 geëlektrificeerd.

Deze lijn was één van de weinige lijnen uit de 19e eeuw die in opdracht van de Nederlandse staat werden aangelegd. In Meppel sloot de lijn aan op Staatslijn A, de verbinding tussen Zwolle en Leeuwarden.

Langs Staatslijn C werden meerdere stations gebouwd. In de gemeente Groningen werd aanvankelijk een noodgebouw geplaatst, dat in 1870 werd vervangen door een houten vakwerkgebouw. Dit gebouw was desondanks laag, omdat de Vestingwet toen nog gold. Het huidige gebouw kon na afschaffing van die wet worden gebouwd en was in 1896 voltooid.

De lijn kwam net voor de aansluiting met Staatslijn B (Harlingen – Nieuweschans) de gemeente Groningen binnen. Het gedeelte hierna hoorde tot Staatslijn B (zie hierboven).

Spoorlijn Groningen – Delfzijl

Later dan bovengenoemde lijn werd op 15 juni 1884 de verbinding tussen Groningen en Delfzijl geopend. De verbinding is, net als de lijn naar Harlingen, niet geëlektrificeerd. Aan de lijn stond, naast het hiervoor al besproken Station Groningen waar de lijn begon, ook nog het station Groningen Noord. Het werd gelijktijdig met de opening van de lijn geopend als Groningen Halte SS, een afkorting van StaatsSpoorwegen. Vanaf het station passeerde de lijn samen met de lijn naar Harlingen het Noord-Willemskanaal. Vervolgens kwam de afsplitsing van de tramlijn naar Drachten en de genoemde spoorlijn naar Harlingen. Tussen de brug over het Hoendiep en de brug over het Reitdiep lag nog Stopplaats Kostverloren, in gebruik tussen de opening van de lijn en 1924. Daarna volgde het genoemde Station Groningen Noord en, na de aanleg, een brug over het Van Starckenborghkanaal. De volgende halte, Adorp, lag buiten de gemeente Groningen. De lijn naar Roodeschool werd in 1893 als zijlijn van de lijn naar Delfzijl geopend.¹¹⁷

Spoorlijn Groningen - Weiwerd

Een derde fase van sporaanleg volgde tijdens het Interbellum. Op 1 juli 1929 werd de lijn van Groningen via Slochteren naar Weiwerd, ook wel de Woldjerspoorweg genoemd, aangelegd. Van daaruit bestond een verbinding naar Delfzijl. De lijn functioneerde nog geen 12 jaar. In mei 1941 werd de lijn voor personenverkeer opgeheven, en in juli 1942 voor goederenverkeer.¹¹⁸

Vanaf station Groningen was de lijn aanvankelijk gecombineerd met de lijn naar Nieuweschans. Na de lijn naar Onnen splitssten beide verbindingen. Aan de lijn naar Weiwerd lagen vervolgens nog de brug

¹¹⁷ Schroor, 2009, 52
¹¹⁸ Lansink & Ten Broek, 2016

over het Winschoterdiep, de haltes Roodehaan en Engelbert. Nabij Harkstede verliet de lijn de gemeente Groningen. De halte Bieleveldslaan lag net buiten de gemeente Groningen.

Tramlijnen in en rond de stad

De eerste tramlijn liep van de Ebbingepoort naar het station, en later ook vanaf het Noorderstation. In 1892 werd een paardentramlijn aangelegd naar Zuidlaren, Paterswolde en Eelde, die vanaf 1896 werd geëxploiteerd door de Tramwegmaatschappij Groningen – Paterswolde – Eelde. Vanaf 1910 werden nieuwe lijnen aangelegd.¹¹⁹

Tramlijn Drachten - Groningen

In het tweede decennium van de vorige eeuw werden op grote schaal tramlijnen aangelegd, die een fijner spoorwegnet ten opzichte van de spoorwegen moesten bieden. Zo werd er ook een lijn tussen Drachten en Groningen aangelegd. Deze werd bekend als de Drachtster tramlijn of Philipslijn, en geopend in 1913. Waar elders tramlijnen in de dertiger jaren moesten sluiten vanwege de concurrentie met de bus, bleef deze nog enige tijd voortbestaan. Tot 1948 werd deze lijn zowel voor goederen- als personenvervoer gebruikt, daarna alleen voor vervoer van goederen. Doordat de lijn verlieslijdend was, is deze in 1985 gesloten.

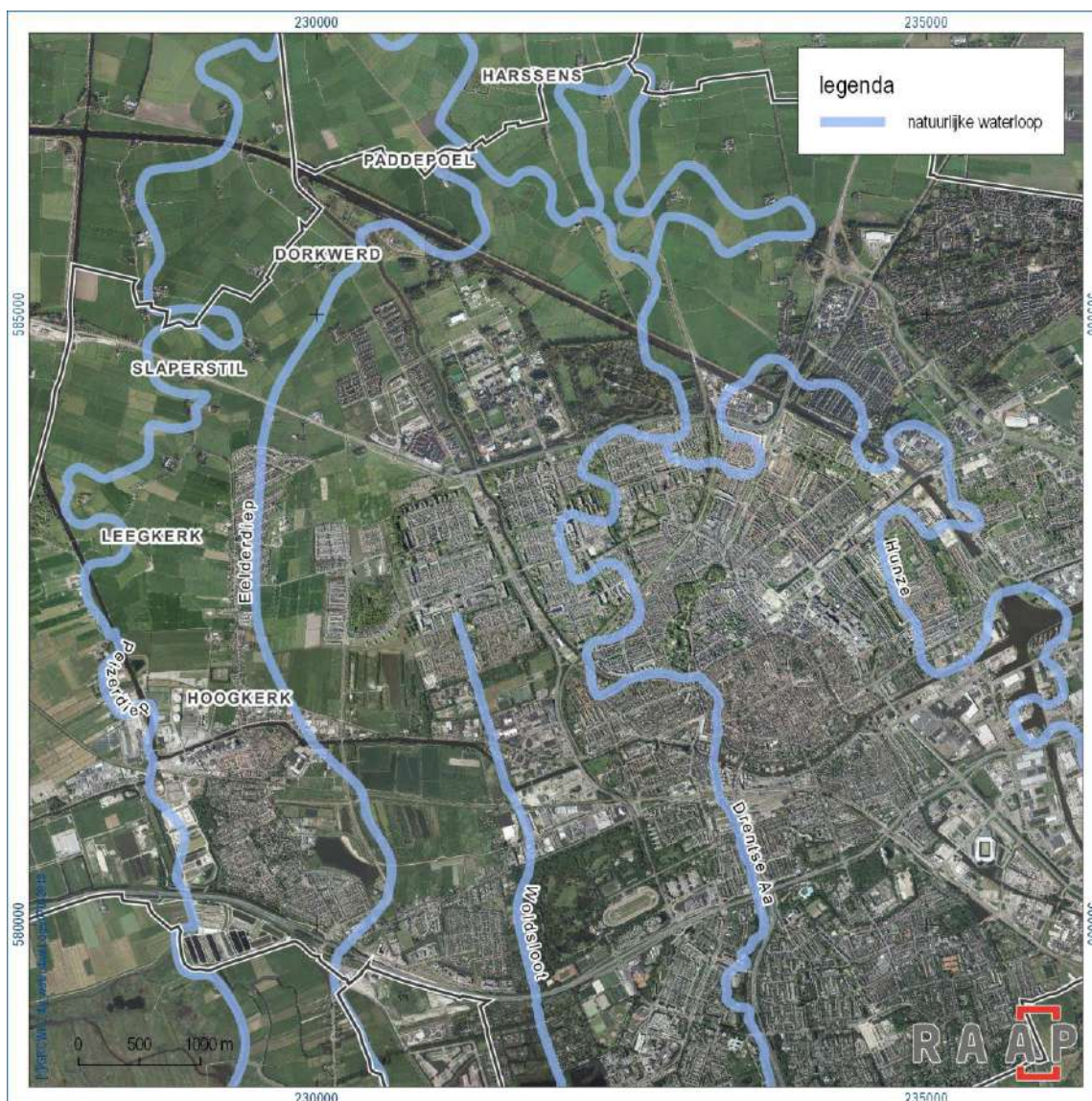
De lijn liep zoveel mogelijk langs bestaande wegen. Slechts hier en daar week hij daarvan af, zoals bij de brug over het Peizerdiep tussen Peize en Roden. Binnen de gemeente Groningen volgde de lijn vanaf de grens bij Peizermade de Peizerweg, om vervolgens langs de zuidzijde van de spoorlijn naar Harlingen richting het tramstation te lopen. Het tramstation stond op het huidige parkeerterrein naast de Laan 1940-1945.

6.2.2 Waterstaat

Waterlopen

De waterstaatkundige geschiedenis van de gemeente Groningen is door de hoge dynamiek in de afgelopen (ruim) duizend jaar, de periode dat het huidige cultuurlandschap in hoofdlijn tot stand kwam, relatief complex. Nog altijd is niet helemaal duidelijk hoe het waterstaatkundig systeem er in de vroege en volle middeleeuwen uitzag.¹²⁰

¹¹⁹ Schroor, 2009, 52
¹²⁰ Van den Broek, 2007



Figuur 27. Een reconstructie van de hoofdwatgangen die van het Drentse plateau water in noordelijke richting afvoerden. Naar Van den Broek, 2015, 37.

De aardkundige basis vormt uiteraard de uitgangssituatie van de afwatering van Groningen. Vanuit Drenthe liepen vijf hoofdwatgangen langs de stad: ten westen van Hoogkerk het Peizerdiep; direct ten oosten van Hoogkerk het Eelderdiep; dan de Woldsloot; westelijk langs de stad de A; en oostelijk de Hunze (figuur 27). Ten noorden van de stad kwamen deze waterlopen uit in een gebied dat lange tijd onder invloed stond van de zee. In de loop der eeuwen hebben vele aanpassingen plaatsgevonden in de hoofdafwatering. Vaak niet alleen vanuit waterstaatkundig oogpunt, ook militair-strategische en nautische motieven speelden een rol.

Het water ten westen van de stad

Grote delen van de vroege waterlopen zijn nog in het huidige landschap herkenbaar als hoofdwatgang of sloot. Veel is ook niet meer herkenbaar, omdat ze niet in de ontginning zijn opgenomen, of later overbouwd zijn. In zijn pogingen deze waterlopen te reconstrueren concludeert Van den Broek dat de Drentse Aa, die westelijk langs Groningen liep, via enkele meanders noordelijk van Groningen in de Hunze uitmondde. Het verdere verloop van de Woldsloot is niet duidelijk. Het

Eelderdiep lijkt in Selwerd in de Hunze te hebben uitgemondd, het Peizerdiep zelfs noordwestelijk van Harssens. Als grote lijn kunnen we daaruit destilleren dat de Hunze als hoofdstroom meerdere kleinere stroompjes opnam, en hoe verder westelijk die kleine stroompjes lagen, hoe verder noordelijk ze in de Hunze uitkwamen.¹²¹

Op zijn laatst in de 13e eeuw werden grote ingrepen in het watersysteem gedaan. De bovenloop van het Eelderdiep werd na 1323 via de Avingesloot bij Eiteweerd met het Peizerdiep verbonden (figuur 28). Daardoor kon het water van het Eelderdiep via een nieuwe verbinding worden weggeleid en het land ten oosten van Hoogkerk bruikbaar worden gemaakt. Tegelijk verzandde de A. Om dat probleem aan te pakken werd in de eerste helft van de 13e eeuw een nieuwe rechte watergang gegraven, het Reitdiep.¹²² Die watergang maakte de weg vrij voor de ontginning van dit lage, natte gebied, en vormde de facto een verbeterde benedenloop van de Drentse A.¹²³ Om ook het Groningse deel van dit gebied naar het westen te kunnen afwateren, werd de *Woltgraf* aangelegd.¹²⁴ Deze zou langs de Leegeweg hebben gelopen.

De noord-zuidgerichte watersystemen werden bovendien door de Hoensloot met elkaar verbonden. Deze sloot, die vooral het zuidelijk deel van Liewerderwolde ontwaterde¹²⁵, mondde uit in het Peizerdiep, waarvan de bovenloop genormaliseerd was. Ten noorden van Hoogkerk waterde het Eelderdiep via Kliefdiep af op de Hunsinge (of Peizerdiep).¹²⁶

Ten noorden van Hoogkerk is het verloop van het Peizerdiep onduidelijk. Het lijkt er op dat deze zich hier splitste in meerdere lopen, waarvan er één, de Hunsinge, langs Nieuwklap richting Aduard en één langs Slaperstil richting Dorkwerd liep. Na verschillende minder geslaagde pogingen werd vermoedelijk in de vroege 15e eeuw het Aduarderdiep gegraven, een rechte afwatering naar het Reitdiep bij Aduarderzijl.¹²⁷

¹²¹ Van den Broek, 2007

¹²² Van den Broek, 2007, 234

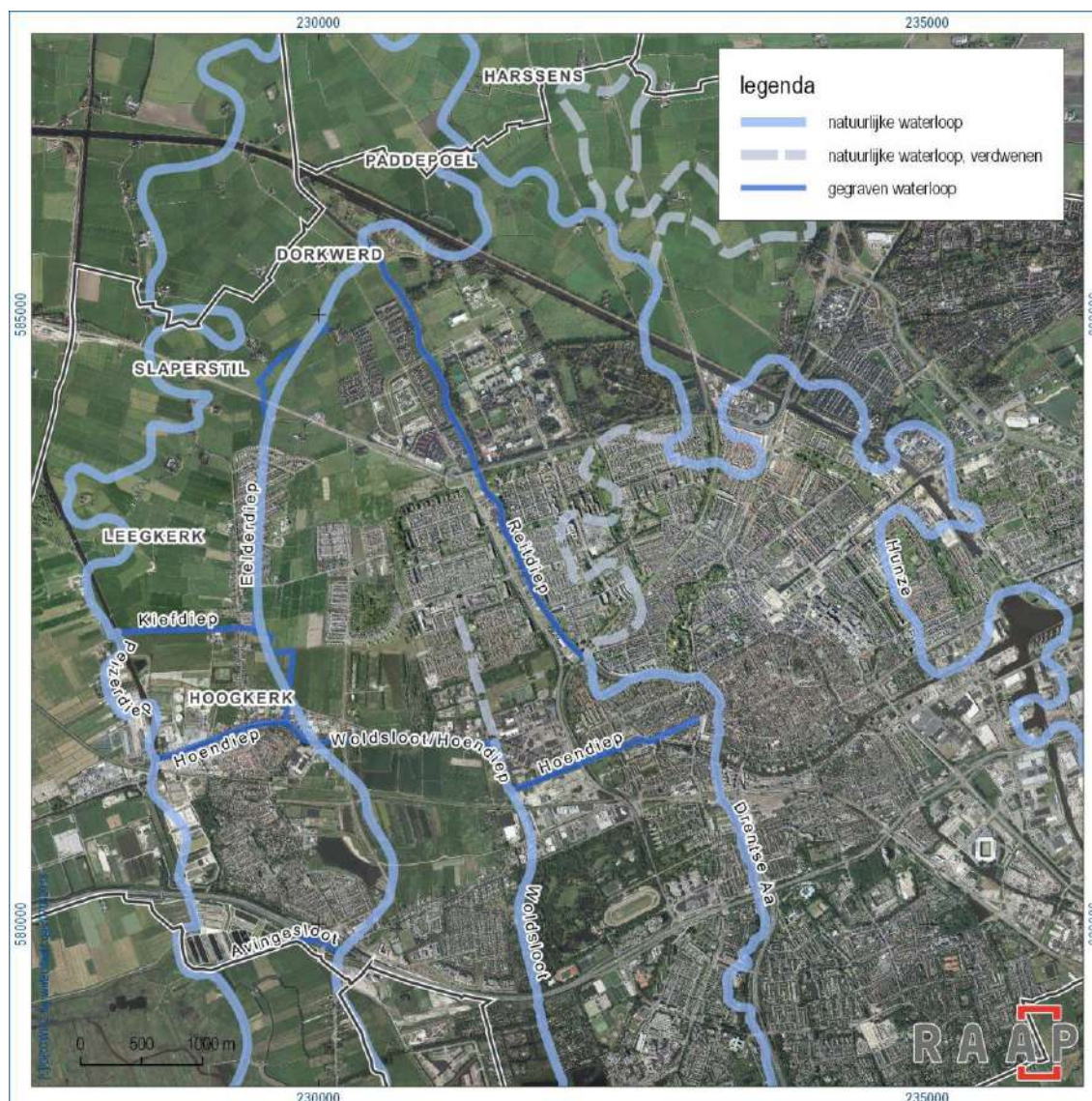
¹²³ Van den Broek, 2007, 281

¹²⁴ Van den Broek, 2007, 281

¹²⁵ Van den Broek, 2007, 281

¹²⁶ Van den Broek, 2007, 281

¹²⁷ Van den Broek, 2007, 249; Van den Broek, 2015b



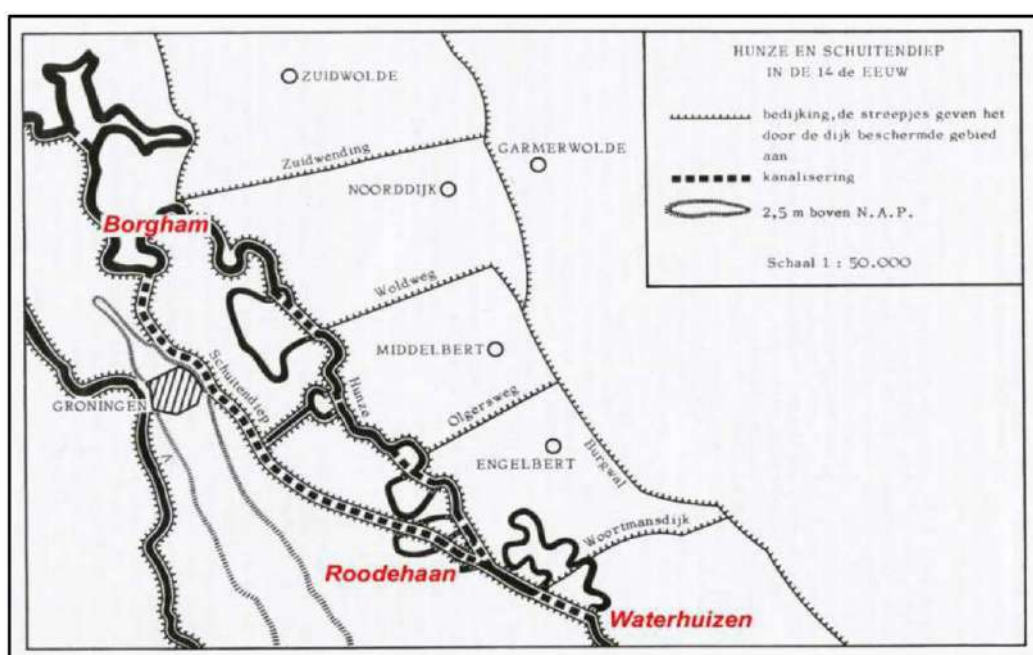
Figuur 28. Laat-Middeleeuwse ingrepen in de hoofdafwatering ten westen van de stad. Naar Van den Broek, 2015, 38.

Het water ten oosten van de stad, de omgeleide Hunze

Aan de oostzijde van de stad vormde de Hunze de hoofdstroom waarlangs het Drentse water naar het noorden afstroomde. Bij de wijk De Hoogte kwam de Hunze samen met de A. In de loop van de 14e eeuw werd de situatie aan de oostzijde van de stad door verschillende oorzaken steeds minder ideaal. Het water dat via de Hunze afstroomde moest, als gevolg van de opslibbing van de Paddenpoel, door een smalle rivierbedding worden afgevoerd. Het maaiveld van de veengebieden ten oosten van de Hunze (omgeving Noorddijk, Middelbert, Engelbert) kwam steeds lager te liggen door onder andere ontwatering van het veen. Om zich te beschermen tegen dit water werden op de rechter oever van de Hunze de Drenterwolder dijken aangelegd (een precieze locatie en datering ontbreekt). Ook werd in 1370 een inlatingsakte uitgevaardigd waarin werd vastgelegd dat het water van Middelbert en

Engelbert via het systeem van watergangen van het Scharmerzijlvest naar de Eems mocht stromen (figuur 32).¹²⁸ In 1408 volgde het kerspel Noorddijk dit voorbeeld en zocht een uitweg in noordelijke richting voor haar water.¹²⁹ Een belangrijke oorzaak van het probleem, de grote toevoer van Drents water, werd hier niet mee opgelost.

Als antwoord op deze problematische situatie werd aan het eind van de 14e eeuw het Schuitendiep gegraven. Hiermee werd het Drentse water meer westelijk van de Hunze afgeleid naar het noorden. De aanleg zou nog twee andere doeleinden hebben gehad: controle op de turfvaart en toevoer van water voor de stadsgrachten.¹³⁰ Bij Waterhuizen werd een meander in de Hunze afgesneden, vervolgens werd vanaf Roodehaan een watergang gegraven die via de stadsgracht en de Kleislout (later Boterdiep) ter hoogte van Borgham weer aansloot op de Hunze (figuur 29).



Figuur 29. De afleiding van de Hunze volgens Overdiep. (Afgebeeld in Van den Broek 2015, 27)

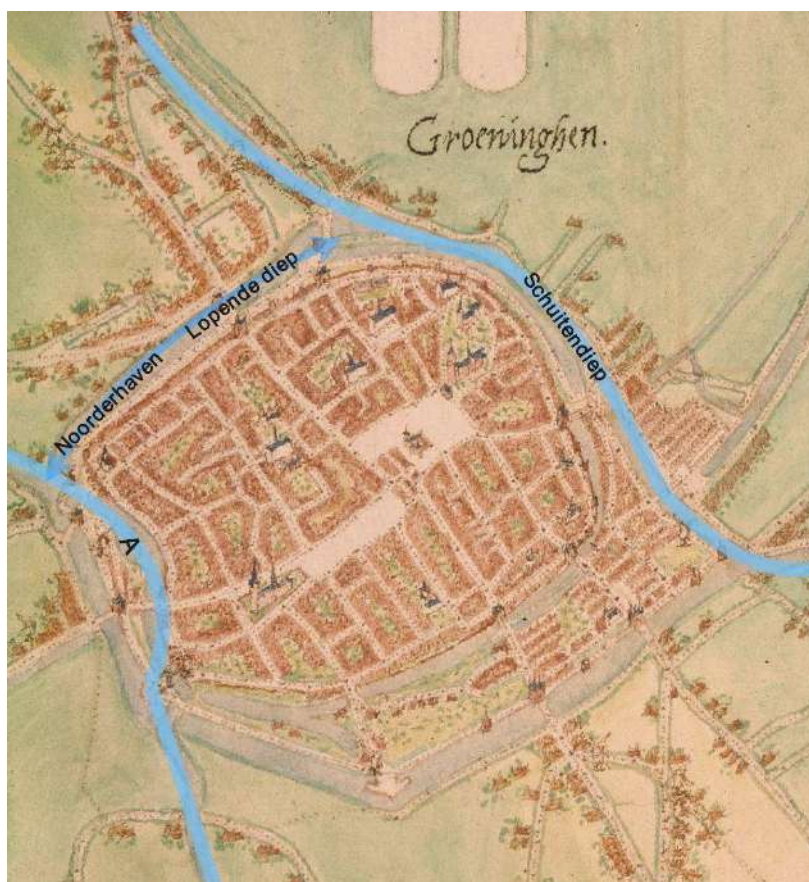
Hunze en Aa verbonden

Vermoedelijk hebben er in de tweede helft van de 15e eeuw grote waterstaatkundige veranderingen plaatsgevonden aan de noord- en noordoostzijde van de stad. Volgens Van den Broek werd in 1470 of 1471 het Hunzewater in het oosten, via het Lopende Diep en de Noorderhaven verbonden met de A in het westen (figuur 30). Door deze nieuwe verbinding verloor het Selwerderdiep, dat voorheen het Hunzewater naar het noorden afvoerde, haar afwaterende functie en veranderde in een schipsloot. Eén van de aanleidingen voor deze veranderingen zou de modernisering van geschut zijn, waardoor een stelsel van grachten en wallen rond de stad moest worden gelegd.

¹²⁸ Van den Broek, 2015, 10

¹²⁹ Van den Broek, 2015, 25

¹³⁰ Overdiep noemt deze drie doeleinden. Van den Broek vindt het laatste argument weinig plausibel, omdat de stadsgracht hoger ligt dan de Hunze. Van den Broek, 2015, 28



Figuur 30. Waarschijnlijk in 1470 of 1471 werd een verbinding gegraven tussen het Schuitendiep en de A. Ondergrond: Stadsplattegrond Jacob van Deventer, ca. 1565.

De nieuwe waterstaatkundige situatie, waarbij het Hunzewater via de A naar het noorden werd geleid, bleef tot in de tweede helft van de 19e eeuw bestaan. In 1866-1876 werd het Eemskanaal gegraven dat sindsdien het water van de Hunze en A naar de Eems afvoert. Na het gereedkomen van dit kanaal werd het Reitdiep bij Zoutkamp afgesloten met een zeeverende sluis.

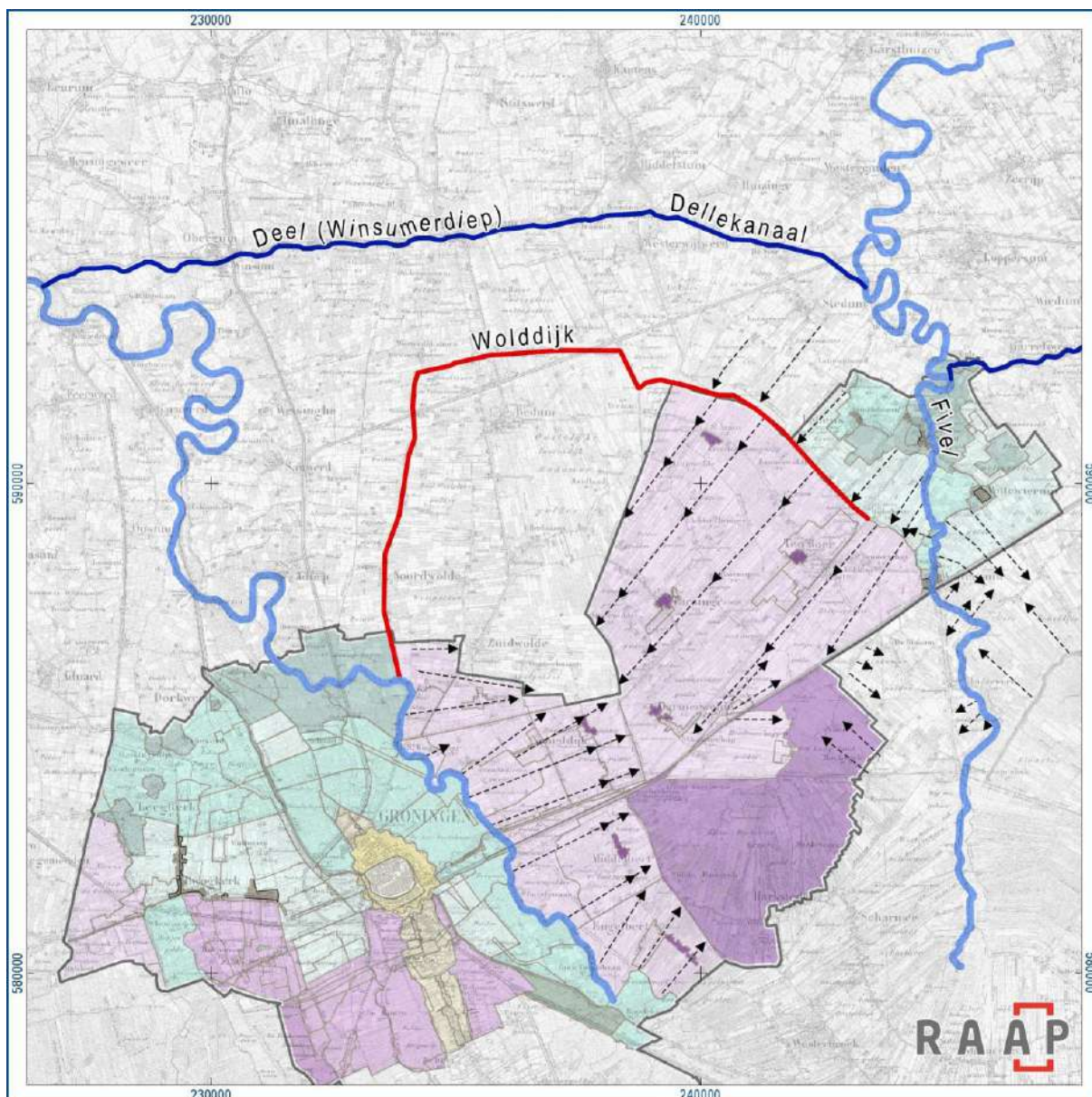
6.2.3 Afwatering in Ten Boer

Ten Boer valt binnen het centrale Woldgebied. Bij aanvang van de ontginningen in de 10e eeuw lag hier het overblijfsel van een meters dik veenpakket op een kleibodem. In de 10^e tot 12^e eeuw trokken ontginners vanaf de omringende kwelders dit gebied binnen. Natuurlijke waterlopen met hun kwelder- en oeverwallen speelden een belangrijke rol als basis voor de ontginningen.¹³¹ In het westen vormde de Hunze de basis; in het oosten de Fivel en in het noorden de kwelderwallen van Menkeweer, Onderdendam en Westerwijtwerd. Door het graven van sloten, haaks op de natuurlijke waterlopen kon het ontgonnen land ontwaterd worden. Kloosterregisters uit de tijd van de vroege ontginning vermelden leveranties van rogge en koren, dat blijkbaar op de net ontgonnen veenakkers werd verbouwd. Als gevolg van de ontginning en ontwatering klonk het veen in en oxideerde het. Hierdoor drong zuur water uit de hoger gelegen onontgonnen veengebieden en brak water vanuit de hoger gelegen kwelders, de

¹³¹ Ligtendag, 1995, 100

ontginning binnen. Door de maaiveldddaling kwam het ontgonnen veengebied geleidelijk in een kom te liggen, omgeven door de hoge randen van de kwelder en oeverwallen van de Hunze en Fivel.

Om de wateroverlast het hoofd te bieden begonnen de bewoners met het opwerpen van huiswierden. Het ontgonnen land bleef last houden van het toestromend water en rond 1200 werd de Wolddijk aangelegd: een lange ringdijk op de overgang van oever- en kwelderwal naar het veengebied.



Figuur 31. De ontginning van en waterhuishouding rondom de voormalige gemeente Ten Boer in de late middeleeuwen.

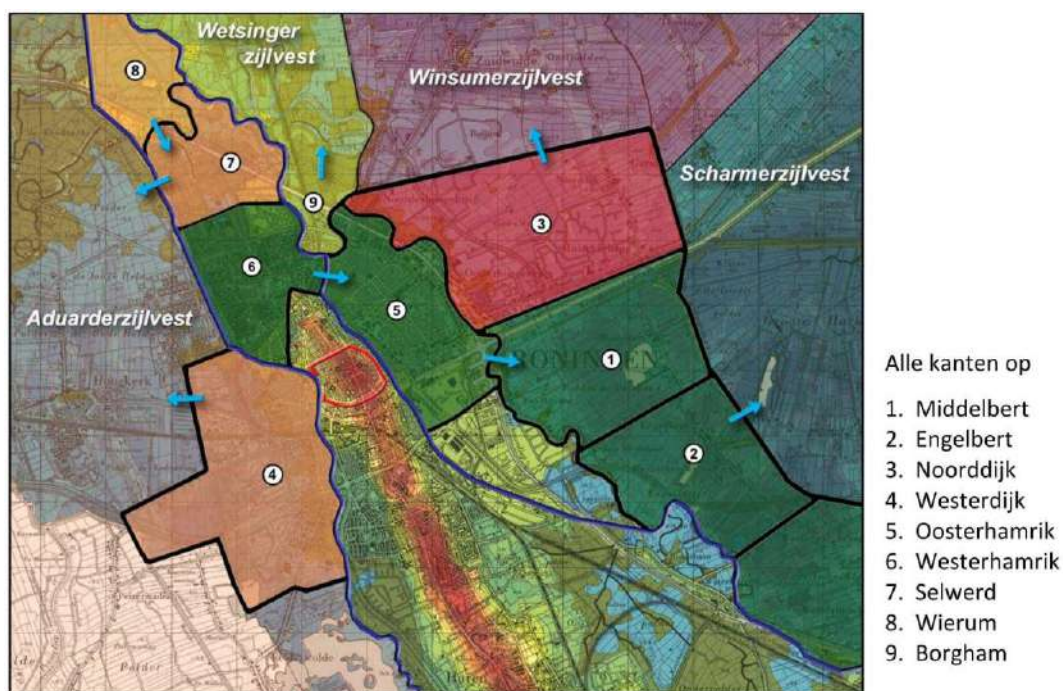
6.2.4 Bedijking en bekading

In het kader van de systematische slagenontginningen, zowel in het veen- als in het klei-op-veengebied, werden er zijkades of *sydewenden* aangelegd, om het water van de burenen te weren. De Zuidwending in het westen en de Beijumer Zuidwending in het noordoosten zijn daarvan nog

voorbeelden.¹³² Deze kaden maakten het ook mogelijk om verschillende waterstaatkundige eenheden in het leven te roepen, het begin van een polderindeling.¹³³

Ook in de grootschalige ontginning van het reitland ten westen van de stad werd voorzien in compartimenterende dijkjes, en wel aan de Groningse zijde. Daar ligt deels de basis voor het Penningsdijkje¹³⁴ en noordelijk daarvan een tochtsloot met dijkje (oost-west-gedeelte van de Professor Uilkenweg). Het Penningsdijkje was de noordgrens van de stadstafel.¹³⁵ Twee takken van dit dijkje omsluiten samen met de Paddepoelsterweg een driehoekig galgeveld.¹³⁶

Het Penningsdijkje heeft een bijzondere waterstaatkundige geschiedenis. In de vroege 15e eeuw lukte het vanwege de hoge waterstanden van Reitdiep en Selwerderdiepje niet goed om het gebied noordwestelijk van de stad af te wateren. In 1434 werd een akkoord bereikt om het gebied naar het oosten via het Damsterdiep te laten afwateren. Voorwaarde was wel dat het Westerstadshamrik en de omgeving van Selwerd waterstaatkundig van elkaar gescheiden werden, zodat er geen vreemd water uit Selwerd en Paddepoel het gebied zuidelijk van het dijkje konden instromen (figuur 32). Het dijkje kreeg de naam afsluitings- of pendingsdijk, hetgeen verbasterde tot Penningsdijk.¹³⁷ De gebieden Selwerd en Wierum waterden nu af op het Aduarderzijvest in het westen.



Figuur 32. Reconstructie van de afwatering van de verschillende polders richting de zijvesten in het midden van de 15e eeuw. Afgebeeld in Van den Broek, 2015, deel 8, 75.

¹³² Schroor & Meijering, 2007, 31

¹³³ Schroor & Meijering, 2007, 30

¹³⁴ Deze dijk verdween bij de aanleg van de Zernike Campus. Tussen de campus en de Paddepoelsterweg is een klein stukje bewaard gebleven.

¹³⁵ Van den Broek, 2007, 279

¹³⁶ Van den Broek, 2007, 279

¹³⁷ Van den Broek, 2007, 279

Zoals eerder vermeld kregen ook de ontginningen van Engelbert, Middelbert en Noordijk te maken met de gevolgen van oxidatie en inklinking van het veen, die door de grootschalige ontginning in gang waren gezet. Rond 1350 lijkt het punt bereikt dat het maaiveld dusdanig was gedaald dat het overtollige water niet meer op de Hunze kon worden afgevoerd. Mogelijk werd om overstroming door het water van de Hunze te voorkomen op de rechter oever van de Hunze een dijk aangelegd.¹³⁸ Haaks op deze dijk werden drie zijdwendingen aangelegd die de waterstaatkundige scheiding tussen Noordijk, Middelbert en Engelbert gingen vormen. Van noord naar zuid de Wyrkeszuidwending (Timpweg, De Waard, Woldweg, Olgerweg en Woortmansdijk (buiten gemeente Groningen)). Aan de oostzijde van de ontginning werd de Borgwal aangelegd, die in het noorden aansloot op de Beijumerzuidwending. De precieze functie van de Borg is voornamelijk onduidelijk. In de situatie die rond 1370 was ontstaan waterden Middelbert en Engelbert af op zowel de Hunze in het (noord)westen, als het Scharmerzylvest in het noordoosten (figuur 32).¹³⁹

6.2.5 Watergangen voor transport

Boterdiep en Nye graft

Met de economische ontwikkeling van Groningen groeide ook de wens een betere ontsluiting over het water te krijgen. Een van de eerste zetten in die richting was de aanleg van het Boterdiep (of Kleislout, die vermoedelijk al in de tweede helft van de 14e eeuw werd gegraven als onderdeel van een vaarverbinding tussen Hunsingo en Groningen. Het doorsnijden van de verkaveling wijst op een aanleg na de verkaveling en een niet-primair waterstaatkundige functie.¹⁴⁰ Rond 1422 werd het Boterdiep verlengd naar het zuiden door een water dat aangeduid werd met 'Nye Graft'. Later zou de Nye Graft opgenomen in wisselend het Selwerderdiep¹⁴¹ en Boterdiep.¹⁴² Door de toenemende scheepvaart werd in 1611 het Boterdiep sterk verbeterd, zodat men makkelijker van Groningen naar Bedum kon varen.¹⁴³ Later die eeuw werden er jaagpaden langs het diep aangelegd.¹⁴⁴

Schuitendiep en Selwerderdiep

Als onderdeel van waterstaatkundige verbeteringen, werd een halve eeuw later het Schuitendiep en Selwerderdiep gegraven, als een afleiding van de Hunze (zie ook paragraaf 0). Het Schuitendiep lijkt mede aangelegd te zijn voor de turfvaart vanuit de nieuwe verveningsgebieden naar de stad.¹⁴⁵ De oude loop van de Hunze bleef in het zuidelijk deel bewaard als perceelscheidende sloot, en noordelijk van het Damsterdiep als diepje (later met Selwerderdiepje aangeduid).

Ten noorden van de binnenstad werd het Selwerderdiep gegraven die het Schuitendiep met de Hunze bij de Borgham verbond. Aanvankelijk fungeerde het Selwerderdiep als afwateringskanaal, later van 1470-1471 tot 1589 werd deze ook gebruikt als scheepvaartroute.¹⁴⁶ Aan het eind van deze periode

¹³⁸ Van den Broek, 2015, 3

¹³⁹ Van den Broek, 2015, 18

¹⁴⁰ Van den Broek, 2015a, 35

¹⁴¹ De waterloop tussen de stad en de Borgham wordt in de meeste geraadpleegde bronnen Selwerderdiep genoemd. Op topografische kaarten uit de 20^e eeuw staat dit water echter ook aangeduid met Selwerderdiepje. In dit rapport noemen we het noordelijk deel van de oude Hunzelooop 'Selwerderdiepje'; het deel tussen Noorderhoogbrug en de binnenstad 'Selwerderdiep'.

¹⁴² Van den Broek veronderstelt op basis van historische bronnen en resultaten van archeologisch onderzoek dat de Nye Graft-Boterdiep-Kleislout en Selwerderdiep ter hoogte van de huidige straat Boterdiep twee gescheiden waterlopen zijn geweest. Omdat de historische bronnen niet expliciet zijn en resultaten van het archeologisch onderzoek een ander beeld laten zien, gaan wij er van uit dat alle benamingen duiden op dezelfde watergang die lag op de plaats van de huidige straat Boterdiep. (Van den Broek, 2015, 17)

¹⁴³ Schroor, 2009, 40

¹⁴⁴ Schroor, 2009, 41

¹⁴⁵ Van den Broek, 2007, 278; Schroor, 2009, 17

¹⁴⁶ Van den Broek, 2015, dl.9, 21

was het Selwerderdiep dusdanig verland dat besloten werd het Boterdiep vanaf Noorderhogebrug tot het Schuitendiep uit te graven om weer als scheepvaartverbinding te kunnen dienen.¹⁴⁷

Winschoterdiep

Begin 17e eeuw kreeg het Winschoterdiep in verschillende fasen haar latere vorm. In de periode 1618-1628 werd als onderdeel van de vervening aldaar het gedeelte tussen Foxhol en Zuidbroek aangelegd. Dit water kreeg de naam Schuitendiep (niet te verwarren met het Schuitendiep in de stad Groningen). In de periode 1634-1636 werd dit water in westelijke richting verlengd tot het Schuitendiep (bij de Hunze) en in oostelijke richting tot Winschoten.¹⁴⁸ De als trekvaart ingerichte waterweg werd Winschoterdiep genoemd. Deze verbinding speelde een belangrijke rol in het vervoer van turf uit de verveningen. Na de voltooiing van het Van Starckenborghkanaal werd in het verlengde van het Van Starckenborghkanaal tussen het Eemskanaal en het Winschoterdiep bij Roode Haan een nieuw kanaal gegraven, het huidige Winschoterdiep. Het oude tracé dat hiermee werd afgesneden kreeg de naam Oude Winschoterdiep. Nadat de gemeente halverwege de 20e eeuw had besloten dat de stad een zeehaven moest blijven, werd in 1959 de Hunzehaven aan het Winschoterdiep aangelegd, in de jaren '60 gevolgd door de Deense Haven, Zweedse Haven en Finse Haven. Dit valt echter buiten het tijdsbestek van deze studie.

Damsterdiep

In 1424 werd het Damsterdiep aangelegd als rechte verbinding tussen de stad en de Delf, een waterweg naar de Eems bij Delfzijl. De aanleg was mogelijk gemaakt door de aanleg van het Schuitendiep en de afwaardering van de Hunze tussen Waterhuizen en Borgham (figuur 29). Een dam zorgde tot 1573 voor de scheiding van het water tussen Schuitendiep en Damsterdiep. De landbarrière kon door schepen via een overtoom worden gepasseerd.¹⁴⁹ Dat zorgde voor een ontsluiting van de stad richting de Eems. In 1650 eeuw werd het Damsterdiep door verdieping, verbreding en de aanleg van jaagpaden als trekvaart ingericht.¹⁵⁰

Hoendiep

Het Hoendiep ontstond als Hoensloot, een gegraven verbinding die haaks op het oude afwateringspatroon stond. In de 16e eeuw werd de sloot verbeterd en kreeg het de naam Hoendiep. In de 17e eeuw werd het Groninger stelsel van trekvaarten verbonden met het Friese stelsel en daarmee tegelijkertijd West-Nederland.¹⁵¹ Dit gebeurde door de aanleg van de trekvaart van Scheeftil, via Gaarkeuken naar Strobos, vanwaar men via Dokkum door kon varen naar Leeuwarden. Op de kop van het Hoendiep, bij de Apoort, lag het Leeuwarderveer, waar vanaf 1656 een veerverbinding op Dokkum werd onderhouden.¹⁵²

Noord-Willemskanaal

Een commerciële partij zorgde in het midden van de 19e eeuw voor de aanleg van een kanaal tussen de Drentse Hoofdvaart bij Assen en de stad Groningen, dat in 1861 in gebruik werd genomen. Deze kreeg de naam Willemsvaart, genoemd naar koning Willem III (1817-1890). Het gedeelte naast de Drentse A ten zuiden van de stad Groningen werd Hoornsediëp genoemd.

¹⁴⁷ Van den Broek, 2015, dl.9, 33

¹⁴⁸ Ligtendag, 1995. 246-247

¹⁴⁹ Schroor, 2009, 17

¹⁵⁰ Ligtendag, 1995. 246

¹⁵¹ Ligtendag, 1995. 246

¹⁵² Van Westing, jaartal onbekend, 28

Eemskanaal

Parallel aan het oude Damsterdiep werd tussen 1866 en 1876 het Eemskanaal aangelegd.¹⁵³ Het verbond de stad Groningen met Delfzijl. In 1963 werd het kanaal verbreed. Het diende vanaf de aanleg al zowel voor de scheepvaart als voor de afwatering, omdat door het afgraven van de veengebieden afwateringsproblemen waren ontstaan. Het Reitdiep kon al het water niet meer aan en werd tussen 1873 en 1876 afgesloten.¹⁵⁴

Verbindingskanaal

In het kader van de ontmanteling van de vesting door de Vestingwet van 1874 kon er een verbindingskanaal tussen de Willemsvaart (1861) en het Eemskanaal (1876) door de voormalige vestingwerken worden gegraven. Dat werd het Verbindingskanaal.¹⁵⁵

Gorechtkanaal en Oosterhamrikkanaal

De scheepvaart kwam in de vroege 20e eeuw in een stroomversnelling. Om die reden werden er aan de oostzijde van de stad nieuwe kanalen aangelegd. Het Gorechtkanaal (1919) en het Oosterhamrikkanaal (1924, bedoeld voor de aanvoer naar de gasfabriek, kregen uiteindelijk niet de rol die bedacht was, want vanaf 1927 werden plannen gemaakt voor een grotere boog om de stad, het Van Starckenborghkanaal.¹⁵⁶ Het Oosterhamrikkanaal bleef nadien bestaan en verbonden met het nieuwe kanaal, het Gorechtkanaal bleef slechts als serie vijvers bestaan.

Van Starckenborghkanaal

Het laatste grote kanaal in de omgeving van Groningen is het Van Starckenborghkanaal, dat was bedoeld voor de scheepvaart tussen Lemmer en Groningen. Het kanaal werd als werkverschaffingsproject uitgevoerd en in 1938 geopend. In het noordwesten van de gemeente kruiste het nieuw kanaal het Reitdiep, ter hoogte van Noorderhogebrug het Boterdiep, vervolgens doorsneed het kanaal enkele meanders van de vroegere Hunze en sloot ten zuiden van Oosterhogebrug aan op het Eemskanaal.

Havens aan de westzijde van de stad

Waar bevaarbare waterlopen een stad ontsluiten, ontstaan ook havens. Door de veranderingen in bevaarbaarheid en het aanleggen van nieuwe kanalen, maar ook door veranderingen in industrie en handel hebben de havenactiviteiten zich meermaals verplaatst. In de Late Middeleeuwen bevond de haven zich aan de westzijde van de stad, op de oevers van de A en het Menrediep (huidige Lage der A en Sledemenerstraat).¹⁵⁷ Na de verbinding van het Schuitendiep met het Reitdiep ontstond tussen de spilsluizen en het Reitdiep de Noorderhaven. Hier, buiten de omwalling, stonden in de tweede helft van de 16e eeuw twee kranen die de schepen van Reitdiep konden laden en lossen (figuur 33).¹⁵⁸

¹⁵³ Bastmeijer & Overbeek, 2003

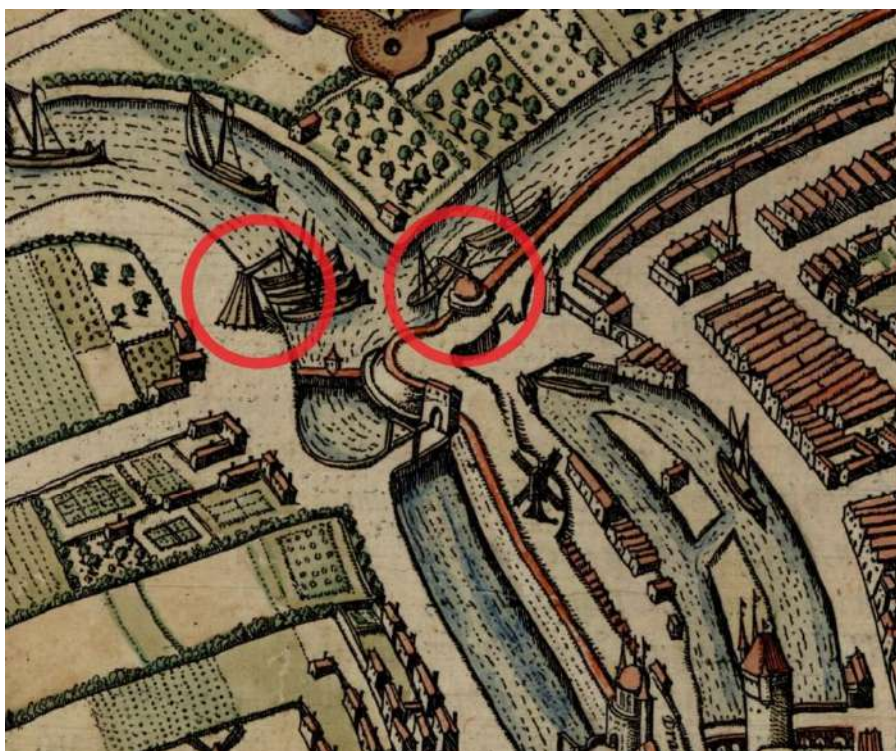
¹⁵⁴ Bastmeijer & Overbeek, 2003; Schroor, 2009, 47

¹⁵⁵ Schroor, 2009, 47

¹⁵⁶ Schroor, 2009, 57

¹⁵⁷ Van den Broek, 2015, 3

¹⁵⁸ Braun en Hogenberg, 1575.



Figuur 33. De twee kranen in de noordwesthoek van de stad, volgens Braun en Hogenberg, 1575.

Waar het Hoendiep (als Hoensloot gegraven voor 1360) bij de stad kwam lag de Westerhaven (huidige Aweg). Op de stadsplattegronden van Jacob van Deventer (1565) en Braun en Hogenberg (1575) ontbreekt een duidelijke aanwijzing voor een haven, maar is wel een voorstad met afgebeeld. Op de plaats van deze voorstad moet in de tweede helft van de 16e eeuw een groot bastion zijn opgeworpen, net buiten de toenmalige Buiten-Apoort. Dit bastion werd rond 1620 geslecht en langs het teruggebrachte Hoendiep werd een haven ingericht.

De opheffing van de Vestingwet in 1874 heeft grote invloed gehad op de havens in Groningen. Doordat de vestingwallen en -grachten hun functie verloren, konden deze worden ingericht als haven voor de steeds groter wordende (stoom)schepen. De Westerhaven lijkt al voor de opheffing te zijn aangelegd en moet omstreeks 1865 gereed zijn gekomen. Deze haven was ingericht voor stoom- en beurtschepen, waaronder aardappel- en turfschepen. Aan de noordzijde van de haven stonden pakhuizen; de zuidzijde werd bebouwd met schipperswoningen en cafés.¹⁵⁹ Rond 1960 werden zowel delen van het Hoendiep als de Westerhaven gedempt.

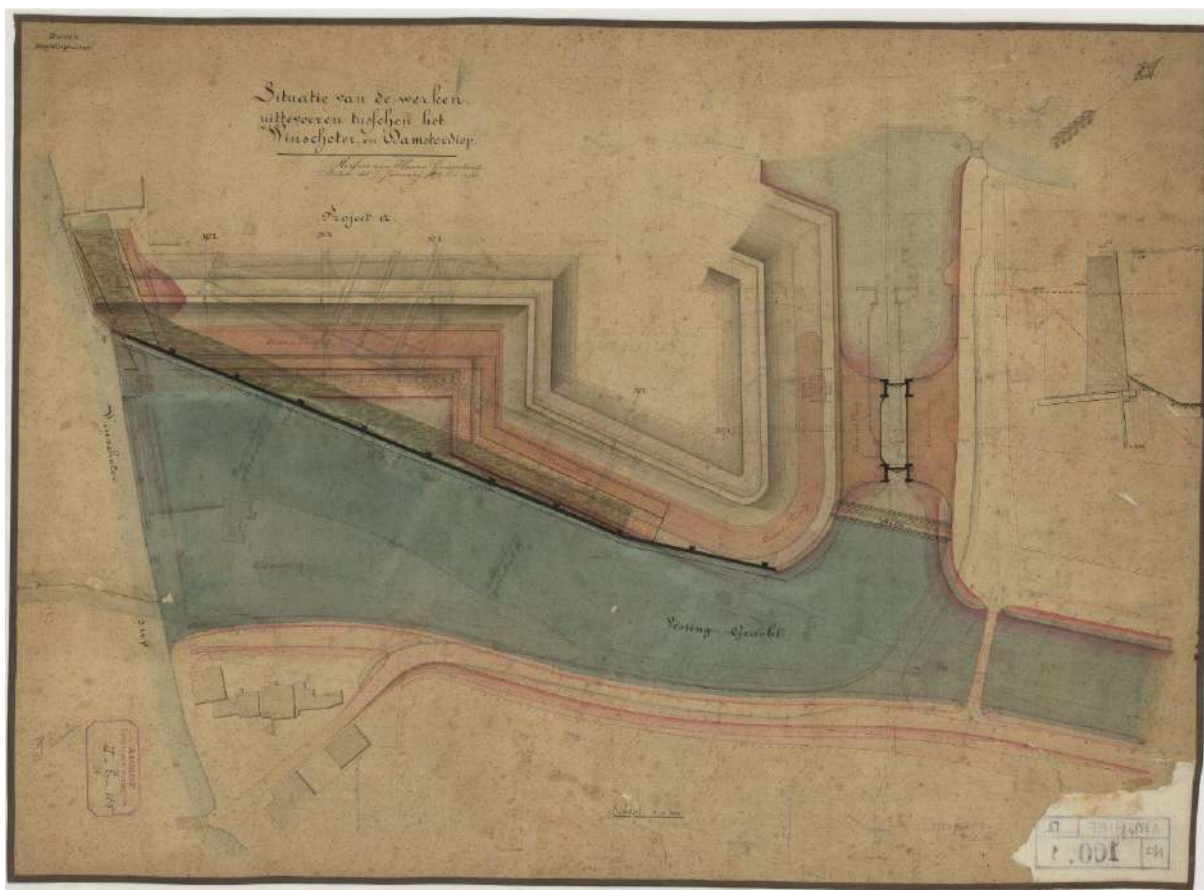
Havens aan de oostzijde van de stad

Het Schuitendiep werd eind 14e eeuw vermoedelijk (mede) aangelegd voor het vervoer van turf. Binnen de stad ontstond langs dit water een turfhaven, die tot in de 20e eeuw heeft gefunctioneerd.¹⁶⁰ Na de aanleg van het Damsterdiep in het eerste kwart van de 15e eeuw en de uitdieping ervan rond 1600 werd dit de belangrijkste verbinding richting de oostelijke Ommelanden. Op de plek waar het Damsterdiep op het Schuitendiep uitkwam lag in de 15e eeuw een overtoom, die in de 16e eeuw zou

¹⁵⁹ Kortekaas, 1999, 4

¹⁶⁰ Van den Broek, 2015, deel 7, 38

worden vervangen door een sluis. In de 19e eeuw was een van de zuidoostelijke vestinggrachten ingericht als Drekhaven (nabij huidige Veemarktstraat, vanwaar stadsafval naar de veenkoloniën werd vervoerd. Na de opening van het Eemskanaal in 1876 verplaatsten de havenactiviteiten in het oosten van de stad zich naar de Oosterhaven. Door het vervallen van de Vestingwet in 1874 kon op de plaats van de voormalige stadsgracht deze haven worden ingericht, die in 1878 werd geopend.



Figuur 34. Kaart uit 1875 van de Damstersingel met sluis en de Oosterhaven gemaakt i.v.m. de aanleg van de Oosterhaven.

Rond de havens ontstond infrastructuur voor de overslag en opslag van goederen en de verwerking van grondstoffen, bestaande uit o.a. pakhuizen, ververijen en industriemolens. Langs de (voormalige) havens zijn vooral de kades en (graan)pakhuizen behouden gebleven, veelal verbouwd tot appartementencomplex.

6.2.6 Industrie en nijverheid¹⁶¹

Pannen- en steenbakkerijen

In grote delen van de provincie Groningen kwam steenfabricage voor. De ruimtelijke spreiding hing vooral samen met het voorkomen van lichte kleigronden en de aanwezigheid van bevaarbaar water. Binnen de gemeente Groningen concentreerde de kleiwinning (tichelen) zich in het noorden, in het gebied van de Koningslaagte. Uit welke periode deze afticheling dateert is onbekend. In de nabijheid, aan Selwerderdiepje, zijn in het verleden resten van laat-middeleeuwse steenovens opgegraven, zoals bij het erf Klein Klooster en ten noorden van 't Hemelrijk.¹⁶² Voorts zijn er resten van steenovens aangetroffen bij de Ulgersmaweg en langs het Reitdiep ten zuiden van de spoorbrug. Door latere stedelijke ontwikkeling zijn afgetichelde percelen, indien deze aanwezig waren, niet meer herkenbaar, ook niet op het AHN.

De grootschalige steenfabricage rond Ten Boer kwam pas in latere periode op gang. Aan het Damsterdiep verschenen aan het eind van de 19^e eeuw steenfabrieken in Winneweer en Ten Post. Klei werd waarschijnlijk gewonnen in de directe omgeving, getuige de vele percelen met een relatief laag maaiveld.

6.2.7 Oorlog en defensie¹⁶³

Tweede Wereldoorlog

Rondom de stad zijn (vaak nog zeer vaag) relictten van loopgraven en tankgrachten te vinden in het maaiveldreliëf. De loopgraven en tankgrachten werden vanaf september 1944 aangelegd onder leiding van Organisation 'Todt' als onderdeel van de 'Frieslandriegel'. Rondom vrijwel de gehele stad lagen loopgraven; de tankgrachten waren vooral bij de westelijk en zuidelijke toegangswegen aangelegd. Langs deze wegen waren ook verschillende betonnen obstakels geplaatst. Op enkele plaatsen zijn nog fragmenten van loopgraven in het reliëf te zien, onder andere nabij de Selwerderhof, de Driebondsweg, Euvelgunnerweg, Vestdijklaan en Johan van Zwedenlaan. Aan de Duinkerkenstraat, op een terrein met grondopslag is het laatst, nog herkenbare stuk tankgracht aanwezig. Tussen de vloeivelden ten westen van de stad zijn drie bakstenen bunkers aanwezig.

6.2.8 Bestuur

Bestuurlijke eenheden en grenzen zijn onlosmakelijk verbonden met de landschapontwikkeling. Tijdens de ontginningen in de Late Middeleeuwen werden de nog vage vroegmiddeleeuwse grenzen verscherp. Veel van deze grenzen kwamen te liggen aan de randen van ontginningseenheden en werden gevormd door dijken, kaden of belangrijke waterlopen.

De bestuurlijke geschiedenis van de gemeente Groningen is zeer complex. In zijn dissertatie heeft Van den Broek de oorsprong, ligging en geschiedenis van veel bestuurlijke eenheden weten te duiden, maar

¹⁶¹ De hier genoemde elementen zijn geïnventariseerd als onderdeel van een oppervlaktereliëfstudie. Omdat de hierbij geïnventariseerde elementen beter thuishoren in de categorie 'Industrie en nijverheid' zijn deze hieronder beschreven. Buiten deze nog in het reliëf waarneembare elementen zijn er dus geen andere elementen uit deze categorie geïnventariseerd.

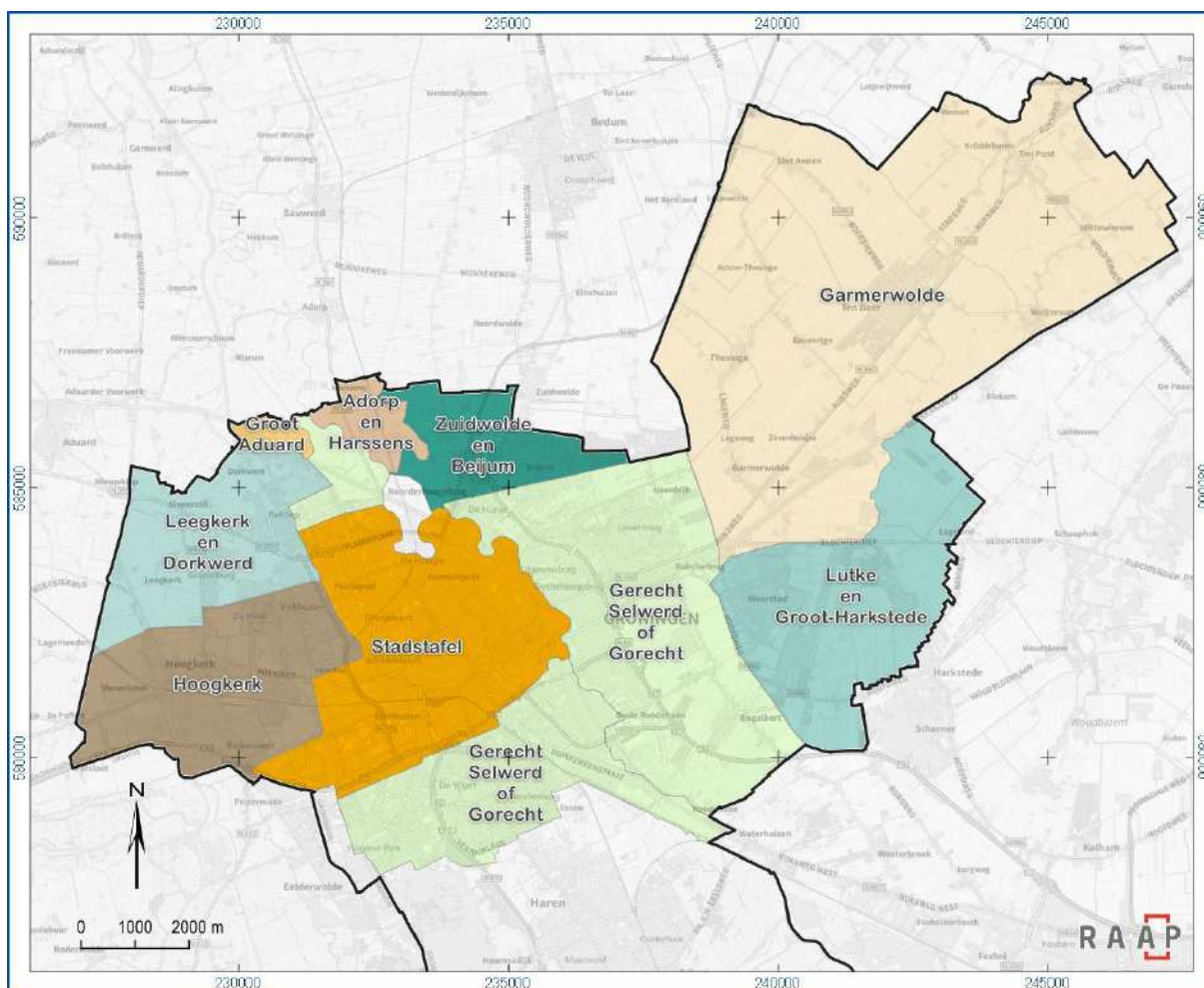
¹⁶² Archis3, Complexen.

¹⁶³ De hier genoemde elementen zijn geïnventariseerd als onderdeel van een oppervlaktereliëfstudie. Omdat de hierbij geïnventariseerde elementen beter thuishoren in de categorie 'Oorlog en defensie' zijn deze hieronder beschreven. Buiten deze nog in het reliëf waarneembare elementen zijn er dus geen andere elementen uit deze categorie geïnventariseerd.

veel blijft ook onzeker. De grenzen van de wereldlijke en kerkelijke machten vertonen een grote overeenkomst, maar wijken door specifieke historische gebeurtenissen ook plaatselijk af.

Rechtsgebieden of rechtstoelen

Rechtsgebieden in Groningen werden ook wel aangeduid met de term rechtstoelen. Tot de Franse tijd was dit de aanduiding voor zowel de rechtsprekende colleges als de ambtsgebieden. Eén van de oudste bestuurlijke eenheden van de gemeente was het Gorecht. Dit was een rechtsgebied rond de stad Groningen (Voormalige rechtstoelen in de huidige gemeente Groningen). Later werd het ook wel aangeduid met de naam Gerecht van Selwerd. Een voorganger van het Gorecht vinden we terug in een schenking die koning Hendrik III op 21 mei 1040 deed. Deze Duitse koning schonk toen 'predium...in villa Cruoninga' aan de kerk van Utrecht. Het betrof het noordelijkste dorp van het graafschap Drenthe en moet van grote omvang zijn geweest. Aan het gebied waren ook speciale rechten en plichten verbonden, waardoor de eigenaar ervan gold als vertegenwoordiger van de koning zelf. De ligging van dit gebied moet ongeveer gelijk zijn geweest aan het laatmiddeleeuwse Gorecht. Binnen het Gorecht zou de nederzetting Groningen een eigen rechtsgebied gaan vormen, ook wel aangeduid als de Stadstafel. De stad behield haar invloed op het Gorecht door het aanstellen van rechters. Het Gorecht bestond uit vier gebieden, waarvan de betekenis en oorsprong onduidelijk is: Selwerd (ten noorden van de Penningsdijk. Wold (ten oosten van de Hunze. Go (globaal ten zuiden van de A7) en de Stadstafel (tussen Reitdiep en Hunze). Binnen het Gorecht lagen totaal 13 kerspelen en buurschappen, waarvan Engelbert, Haren, Helpen, Middelbert en Noorddijk geheel of gedeeltelijk binnen de huidige gemeente lagen.



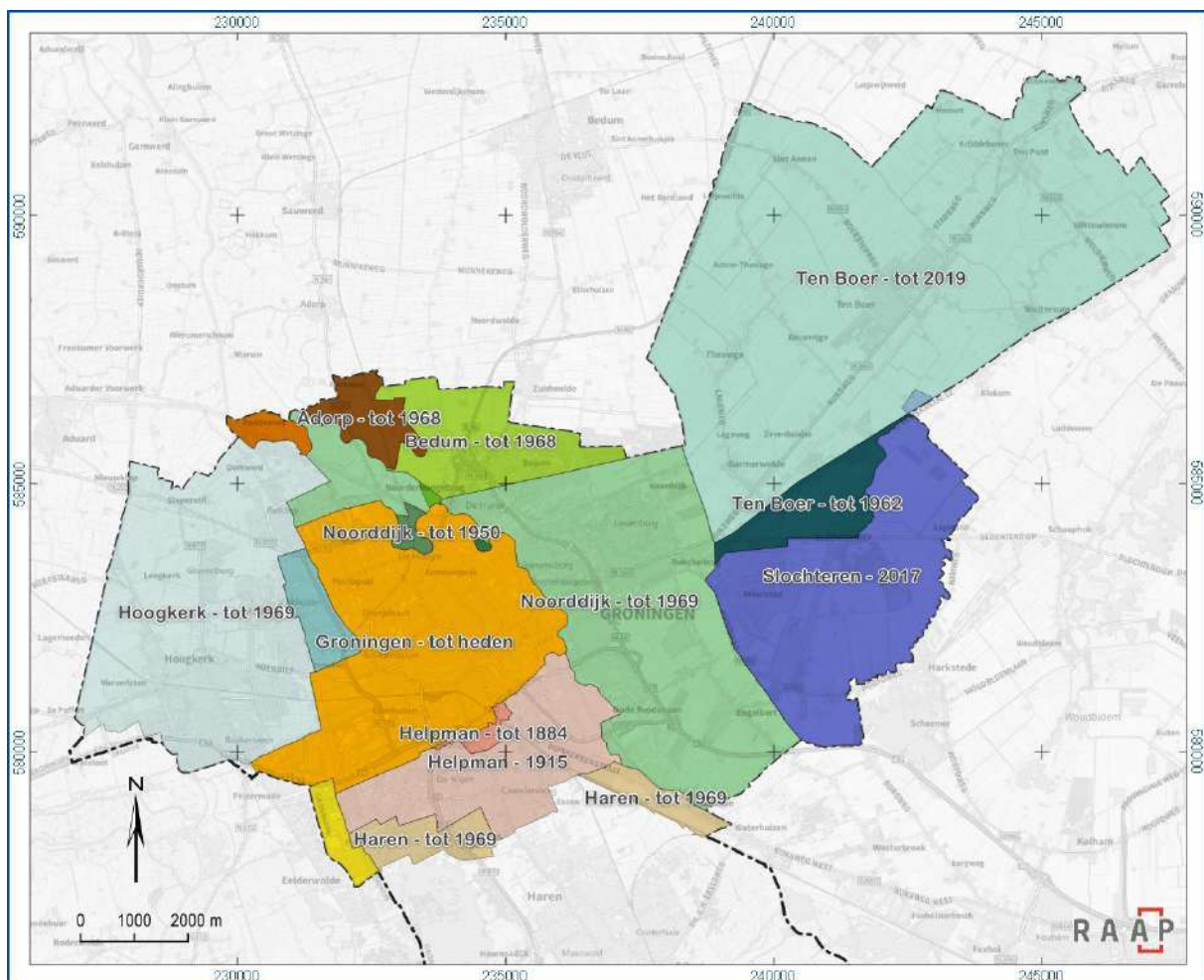
Figuur 35. Voormalige rechtstoelen in de huidige gemeente Groningen.

Buiten het Gorecht maar binnen de huidige gemeentegrenzen lagen gedeelten van die landschappen Westerkwartier, Hunsingo en Fivelingo. Binnen het landschap Westerkwartier lag onderdistrict Middag binnen de huidige gemeentegrens. Hierbinnen lagen de kerspelen Groot Aduard, Leegkerk en Dorkwerd, en Hoogkerk. Van het landschap Hunsingo, lagen de onderdistricten Ubbega en Innersdijk binnen de gemeente. Binnen deze onderdistricten vielen respectievelijk de kerspelen Adorp en Harssens en Zuidwolde en Beijum. Van het landschap Fivelingo vielen binnen de huidige gemeente de onderdistricten Vierendeel en Duurswold. Hierbinnen lagen respectievelijk de kerspelen Garmerwolde en Lutke en Groot-Harkstede.

Gemeenten

Enkele decennia na de Franse tijd, in 1848, werd in Nederland de Gemeentewet ingevoerd die de uiteenlopende vormen van lokaal bestuur die voor de Franse tijd aanwezig waren, moest vervangen door de gemeenten. De indeling van de gemeenten was grotendeels gebaseerd op de al bestaand lokale bestuurlijke gebieden en rechtsgebieden. De rechtstoelen zoals deze tot aan in 1803 aanwezig waren komen dan ook grotendeels overeen met de gemeentegrenzen uit het midden van de 19e eeuw. In de 20e eeuw zijn om uiteenlopende redenen de grondgebieden van gemeenten gewijzigd (Voormalige gemeenten binnen de huidige gemeente Groningen, met jaar van toevoeging aan de

huidige gemeente). In 1884 ging de Helpmanlinie over van Haren naar Groningen. In 1915 werd nog een groot deel van de gemeente Haren bij Groningen gevoegd. In 1912 werd een deel van het huidige Vinkhuizen dat binnen de gemeente Hoogkerk bij Groningen gevoegd. In 1950 volgde delen van de gemeente Noorddijk, die door de aanleg Van Starckenborghkanaal waren 'afgesneden'. Aan de oostzijde van de stad werd in 1962 Ten Boer ten zuiden van het Eemskanaal bij de gemeente Slochteren gevoegd. In 1968/69 kwamen (delen van) de gemeenten Bedum, Adorp, Helpman, Hoogkerk en Noorddijk binnen de huidige gemeente te liggen, waardoor grootschalige stedelijke ontwikkeling mogelijk werd. De meest recente toevoeging betrof een groot deel van de gemeente Slochteren. In 2017 werd het gebied tussen Harkstede en Eemskanaal toegevoegd. Op 1 januari 2019 werd de gemeente Ten Boer aan de gemeente Groningen toegevoegd.



Figuur 36. Voormalige gemeenten binnen de huidige gemeente Groningen, met jaar van toevoeging aan de huidige gemeente.

6.3 Waardering

De resultaten van de waardering van landschapselementen zijn opgenomen in de tabellen die deel uitmaken van het GIS. Hieronder volgen de belangrijkste bevindingen.

Hoog

Hoog gewaardeerd zijn vooral de structuren die al vóór 1832 aanwezig waren en nog (redelijk) gaaf behouden zijn, zoals de infrastructuur in de binnenstad, de restanten van de 17 en 18^e eeuwse vestingwerken, de middeleeuwse waterlopen en kades en veel historische bruglocaties.

Buiten de binnenstad valt de gaafheid van de elementen ten noorden van Selwerd op. Veel waterlopen, kades, verhoogde huisplaatsen en bruglocaties hebben een hoge waardering gekregen. Ten oosten van de binnenstad scoort een deel van de landschappelijke hoofdstructuur hoog, mede door de hoge ouderdom. Het gaat hier om restanten van de Hunze, het Damsterdiep en delen van de linten van Noorddijk en Middelbert. Rondom Meerstad scoren vooral de waterlopen en kades hoog.

Ten zuiden van de binnenstad hebben grote delen van de spoorlijn een hoge waardering gekregen vanwege hun gaafheid en redelijke ouderdom. Ook restanten van de Helperlinie scoren hoog.

Binnen het landelijk gebied rondom Hoogkerk en Leegkerk scoren veel wegen, kades, waterlopen en verhoogde huisplaatsen hoog vanwege hun ouderdom en gaafheid.

In het noordoosten van de gemeente rond Ten Boer scoren vooral de locaties van poldermolens hoog, evenals de waterlopen en de wegenstructuur binnen de dorpen

Middelhoog

Middelhoog gewaardeerd zijn veel historische wegen, waterlopen, dijken/kades en historische brug-of sluislocaties. Voor een deel kennen deze een hoge ouderdom, maar hebben door wijzigingen in het profiel en het materiaalgebruik (asfalt) een middelhoge waardering gekregen. Dit geldt vooral voor de oude wegen en waterlopen in het buitengebied. Een groot aantal jongere elementen die nog wel gaaf zijn vallen ook binnen deze scorecategorie.

Middelmatig

In deze categorie vallen oude wegen waarvan het profiel of het materiaal sterk gewijzigd is. Door opname in stedenbouwkundige ontwikkelingen hebben ze een deel van hun historische kenmerken verloren; bijvoorbeeld door verbreding, aanplant of verharding. Voorbeelden hiervan zijn het Boterdiep, Damsterdiep en Aweg (verbreed na demping. de Hoogeweg naar Dorkwerd (verstedelijkt. de Edelsteenlaan in Vinkhuizen (voormalige Leegeweg, nu verbreed en geasfalteerd). Ook veel jongere wegen (tussen 1832 en 1950) scoren middelmatig, mede door hun geringe ouderdom. Dit geldt ook voor veel kanalen en hun kades, zoals grote delen van het Van Starckenborghkanaal en het Noord-Willemskanaal. Enkele verhoogde huisplaatsen scoren ook middelmatig, veelal doordat ze doorsneden zijn door jongere infrastructuur. Uit de categorie bestuur vallen de gemeentegrenzen (die relatief jong zijn) in deze waarderingcategorie.

Laag

Doordat vooral elementen met een cultuurhistorisch belang zijn geïnventariseerd scoren weinig elementen laag. Enkele waterpartijen bij Hoogkerk scoren laag doordat ze onherkenbaar zijn.

Deel III Bouwkunst en stedenbouw

7 Historische bouwkunst

7.1 Inleiding

Onder de historische bouwkunst wordt het beschermde en onbeschermde 'bovengrondse' gebouwde erfgoed verstaan: gebouwen (objecten, complexen en ensembles), maar ook historisch straatmeubilair, grenspalen, herinneringsmonumenten, monumentale kunst in de openbare ruimte (dat wil zeggen: wandkunst, nagelvast verbonden met architectuur. etc. Voor het onderdeel (historisch-)bouwkundige waarden zijn zowel beschermde als onbeschermde objecten en ensembles geïnteriseerd, gewaardeerd en geselecteerd. De onderlinge samenhang, de ruimtelijke context en de historische gebiedskarakteristiek, speerpunten in het ruimtelijk erfgoedbeleid, kunnen zo optimaal worden vergeleken en gewogen. Ook alle rijksmonumenten en de gemeentelijke monumenten van de gemeente Groningen zijn in de inventarisatie opgenomen.

De inventarisatie en de selectie zijn er op gericht een zo compleet mogelijk beeld te verkrijgen van het waardevolle bouwkundige erfgoed, gerelateerd aan voor Groningen kenmerkende thema's, gebieden en ensembles.

7.2 Bestaande inventarisaties

Beschermde monumenten

In de inventarisatie is in eerste instantie het volledige bestand van beschermde rijks- en gemeentelijke monumenten opgenomen. Het gaat daarbij om ruim 1300 items, die op basis van de bestaande cultuurhistorische waardenkaart zijn gekarteerd. Daarnaast zijn circa 200 objecten met de kwalificatie gemeentelijk monument licht in de kaart verwerkt. Van al deze objecten zijn alleen het objectnummer, de omschrijving (adres en naam) en de status in de tabel achter de kaart verwerkt.

Beeldbepalende panden/gebouwen

Op basis van de bestaande cultuurhistorische waardenkaart en een actuele werkljst zijn ruim 2800 beeldbepalende objecten in de oude gemeente Groningen en 31 beeldbepalende objecten in het buitengebied van de voormalige gemeente Ten Boer opnieuw geïnteriseerd en gewaardeerd. In de achter de CWK liggende tabel is voor deze objecten een groot aantal informatievelen ingevuld.

In de gemeente Groningen geldt voor deze objecten de volgende definitie: Beeldbepalende panden bepalen mede het aanzicht van stad of dorp of zijn onderdeel van een structuur die belangrijk is voor het karakter van het dorp/stad of landschap. Beeldbepalende panden zijn van belang voor de stedenbouwkundige of landschappelijke samenhang.

Karakteristieke gebouwen

Op basis van de bestaande cultuurhistorische waardenkaart en een actuele werkljst zijn ruim 85 karakteristieke objecten in de oude gemeente Groningen en 127 karakteristieke objecten in de voormalige gemeente Ten Boer opnieuw geïnteriseerd en gewaardeerd. In de achter de CWK liggende tabel is ook voor deze objecten een groot aantal informatievelen ingevuld.

In de gemeente Groningen geldt voor deze objecten de volgende definitie: Karakteristieke gebouwen zijn karakteristiek voor de stad, het dorp of het landschap en bepalen mede de identiteit of aanzicht van het

gebied. Deze gebouwen zijn belangrijk vanwege bijvoorbeeld de (oorspronkelijke) functie binnen het gebied, de ouderdom, de bouwstijl en/of de opvallende ligging.

Cultuurhistorische objecten

Een laatste categorie reeds door de gemeente Groningen gesignaleerde objecten op de cultuurhistorische waardenkaart wordt aangeduid met de term: COB: cultuurhistorisch object. Circa 200 objecten, in het bijzonder gesitueerd in de binnenstad, met deze aanduiding zijn opnieuw geïnterviewd en gekarteerd en in de achterliggende tabel van informatie voorzien.

Nieuwe inventarisaties

Tenslotte bestaat de inventarisatie uit circa 4000 nieuw aan de bestaande collectie toegevoegde objecten.

7.3 Bronnen en methode

De inventarisatie is opgesplitst in een bureauonderzoeksfase en een “veldwerkfase”. In de bureauonderzoeksfase is kennis genomen van alle bestaande inventarisatielijsten, de informatie in de cultuurhistorische waardenkaart, redengevende beschrijvingen van de rijksmonumenten en de gemeentelijke monumenten, verschillende objectgerichte overzichten zoals lijsten met oorlogsmonumenten, industrieel erfgoed, kunst in de openbare ruimte, wederopbouwobjecten en ensembles en de inventarisaties in de voormalige gemeente Ten Boer. Tevens is relevante literatuur bestudeerd (zie literatuurlijst, alsmede de vele gebieds- en wijkanalyses, die doorgenomen zijn op hierin vermelde en gewaardeerde waardevolle objecten en ensembles.

Het bureauonderzoekdeel omvat ook het raadplegen van via internet ontsloten collecties en informatiebronnen, zoals verschillende beeldbanken, Delpher (historische kranten, de zoeklijsten voor de bouwvergunningen van de gemeente Groningen (Groninger Archieven, de BAG-viewer en de vele via internet beschikbare databases met overzichten van specifieke erfgoedcategorieën en objecttypen (wederopbouw, oorlogsmonumenten, beelden in de openbare ruimte, kerken, hijskranen, molens, begraafplaatsen, etc.). Voor de exacte of meest aannemelijke datering is gebruik gemaakt van de informatie in de bestaande waardenkaart (de korte omschrijvingen of achterliggende documenten, zoals bouwhistorische verkenningen), de zoeklijsten voor de bouwvergunningen van de gemeente Groningen (online) of de bagviewer.

Naast het bureauonderzoek is de gehele gemeente via een combinatie van een straatgewijze schouw via Obliq of Google Maps (streetview) geïnterviewd, waar nodig aangevuld met een veldwerkcheck. Op deze wijze zijn alle objecten in hun context bekeken en is informatie over de fysieke verschijningsvorm verzameld. Dit betekent dus dat de objecten en ensembles op basis van hun exterieur zijn geselecteerd en opgenomen in de cultuurhistorische waardenkaart. Daar waar informatie over interieur- en bouwhistorische waarden voorhanden was via verslagen van bouwhistorische verkenningen, kan ook deze doorslaggevend zijn geweest voor opname in de inventarisatie.

Wanneer opgenomen in de inventarisatie?

Naast de rijks- en gemeentelijke monumenten zijn in ieder geval alle eerder door de gemeente Groningen of in de voormalige gemeente Ten Boer geïnterviewde objecten in de actuele inventarisatie opgenomen, uitgezonderd een klein aantal objecten, dat inmiddels niet meer blijkt te bestaan of dusdanig is gewijzigd, dat de ondergrens in de waardering niet meer wordt gehaald.

De geïnterpreteerde objecten en complexen hebben gemeen, dat ze alle een positieve of hoge cultuurhistorische en/of ruimtelijke waarde bezitten binnen de (steden)bouwkundige geschiedenis van de gemeente Groningen en de in deze gemeente aanwezige karakteristieke / waardevolle gebieden. Ze zijn in eerste instantie geselecteerd aan de hand van algemeen gangbare architectuurhistorische, cultuurhistorische en historisch-ruimtelijke (ensemble) waarderingscriteria, zoals herkenbaarheid (ten aanzien van de oorspronkelijke functie, een redelijke mate van gaafheid, authenticiteit en/of zeldzaamheidswaarde, zichtbaarheid (beeldbepalend) en ensemblewaarde. De uit deze eerste schifting geselecteerde objecten zijn uiteindelijk ten behoeve van de cultuurhistorische waardenkaart opnieuw gewaardeerd (zie 7.3).

Zoals eerder vermeld is de bestaande selectie, zoals opgenomen in de bestaande cultuurhistorische waardenkaart, uitgebreid met een groot aantal niet eerder geïnterpreteerde objecten en ensembles, in het bijzonder uit het tijdperk van het interbellum (1918-1940) en de naoorlogse periode (tot 1975). Minimaal dient de score van de basiserfgoedwaarde aanwezig te zijn voor opname in de inventarisatie. Zoals aangegeven in de opdracht is de wijk Beijum niet in de inventarisatie betrokken, uitgezonderd hier aanwezige objecten uit de prestedelijke fase.

De GIS-tabel

De via bovenstaande methodiek geïnterpreteerde en geselecteerde historische bouwkunst is samengebracht in een uitgebreide GIS-tabel met een aantal variabelen. Deze GIS-tabel is gekoppeld aan de cultuurhistorische waardenkaart. De variabelen zijn:

- Objectnummer
- Omschrijving (adres + naam / aanduiding)
- Status
- Kern
- Ensemble
- Straat
- Huisnummer
- Adresinformatie
- Categorie
- Subcategorie
- Objecttype
- Subtype
- Bijzonderheden / aanbouwen / bijgebouwen / hekwerken
- Functie oorspronkelijk
- Functie huidig
- Datum exact
- Datum bouwtijd

- Datum periode
- Oudere kern
- Architect-ontwerper
- Bouwstijl
- Bouwhistorische verwachtingswaarde
- Waarde cultuurhistorische waardenkaart
- Criterium 1 t/m criterium 6
- Opmerking / toelichting bij waardering
- Belangrijkste informatiebron
- Enkele velden in de tabel nader toegelicht

Toelichting op de variabelen

Objectnummer

Hier wordt de door de gemeente Groningen gehanteerde objectnummering gevolgd. De objectnummers van eerder geïnterpreteerde items zijn overgenomen. De nieuwe inventarisaties zijn van een nieuwe nummering voorzien, te nummeren vanaf 150.000.

Omschrijving

De omschrijving omvat het hoofdadres en een korte aanduiding. Dat kan de naam zijn van het object of een zeer beknopte duiding van het bouwtype. Voor de rijks- en gemeentelijke monumenten is de omschrijving één op één overgenomen van de bestaande omschrijvingen. Bij de overige objecten is een nieuwe omschrijving gemaakt.

Status

Bevat informatie over de huidige status van bescherming (rijksmonument, gemeentelijk monument, gemeentelijk monument light en aanduidingen beeldbepalend pand (BBP, karakteristiek object, cultuurhistorisch object (COB)). Wanneer er geen status is wordt volstaan met 'geen'.

Kern

Betreft de naam van stad of dorp, zoals dat ook vermeld is in het officiële adres.

Ensemble

De naam van het ensemble, waarvan het object deel uitmaakt.

Straat en huisnummer

Actuele adres op basis van de vermelding in de online bagviewer. Voor objecten en complexen met adressen in verschillende straten zijn extra velden beschikbaar. Het vierde adresveld (adresinfo) kan informatie bevatten over nog meer tot het item behorende adressen.

Adresinfo

Bevat de straatnamen en huisnummers van complexen die meer dan drie straten omvatten. Ook kan in dit veld worden vermeld of het betreffende object wellicht een extra objectnummer heeft, dat nu, door nieuwe inzichten (bijvoorbeeld vanwege samenvoegen van gelijksoortige objecten) komt te vervallen.

Categorie

In de inventarisatie wordt een aantal erfgoedcategorieën en thema's onderscheiden. Binnen de erfgoedcategorieën bestaan verschillende subcategorieën en bouwtypen, als verfijning van het hoofdthema. Deze "bouwtypen" zijn in een aparte kolom van de bijbehorende tabel vermeld. In het thema "agrarisch cultuurlandschap" wordt bijvoorbeeld onderscheid gemaakt in de gebouwtypen "boerderij" en "schuur", waarna een verdere verfijning plaats vindt naar type (Oldambtsterboerderij).

De erfgoedcategorieën zijn:

- Agrarisch cultuurlandschap
- Bestuur en rechtspraak
- Gezondheidszorg
- Handel en bankwezen
- Herdenken
- Industrie, nijverheid en ambacht
- Infrastructuur
- Kunst en cultuur
- Maatschappelijk
- Nutsvoorziening
- Onderwijs
- Oorlog en defensie
- Religie
- Sport en recreatie
- Straatmeubilair
- Waterbeheer
- Wooncultuur

Bijzonderheden

Het veld 'bijzonderheden' is bestemd voor informatie over aan- of achterbouwen, bijgebouwen, tuinen en hekwerken, indien relevant genoeg om te vermelden. Ook is hier ruimte voor vermelding van bijzondere gevelelementen of ornamentiek en summiere historische achtergronden. Bij de boerderijen vindt men in dit veld informatie over het erf en de bijgebouwen.

Functie oorspronkelijk

In dit veld wordt uitgegaan van de meest relevante en nu nog goed herkenbare historische functie, op basis van veldwerk of bureauonderzoek. Een in het verleden tot winkelwoonhuis verbouwd woonhuis wordt zo, uitgaande van de nog aanwezige (historische) winkelpui als een winkelwoonhuis geduid.

Functie huidig

Vermelding van de tegenwoordige functie van het object, voor zover bekend en zichtbaar vanaf de openbare weg.

Datum exact

De exacte datering (oorspronkelijk bouwjaar) wordt hier alleen ingevuld als deze op basis van een duidelijke en plausibele vermelding in geraadpleegde bronnen of via opschriften/gevelstenen bekend is. Die bronnen kunnen zijn: literatuur, eerdere inventarisatielijsten, gebiedsanalyses, bouwhistorische verkenningen, de bouwdoossierinformatie van de gemeente Groningen of, wanneer deze heel plausibel lijkt, het in de bagviewer vermelde jaar van ontstaan. Voor circa 100 objecten zijn de bouwdoSSIERS ook fysiek bekeken en is informatie daaruit overgebracht in de tabel.

Datum bouwtijd

In dit veld kan, wanneer bekend, de volledige periode van de bouw worden vermeld, bijvoorbeeld 1960-1962. Ook kan het veld worden gebruikt wanneer het object in zijn huidige verschijningsvorm het resultaat is van twee of meer ingrijpende transformaties. Een voorbeeld zijn de omstreeks 1920-1930 met een volledige verdieping verhoogde laat 19^e-eeuwse arbeiderswoningen, die oorspronkelijk één bouwlaag met kap bezaten. In dit geval kan de vermelding in het veld zijn: 1893-1930.

Datum periode

Dit veld bevat een vermelding van het tijdvak, waarin het object in zijn oorspronkelijke vorm is ontstaan. Hiertoe wordt een vaste tijdvakindeling aangehouden, zodat via deze informatie interessante kaartbeelden kunnen worden getoond. De tijdvakindeling is als volgt: 1200-1600, 1600-1700, 1700-1800, 1800-1850, 1850-1875, 1875-1900, 1900-1910, 1910-1920, 1920-1930, 1940-1955, 1955-1965, 1965-1975, 1975-1990, 1990-2000, 2000-2020.

Oudere kern

Dit veld vermeldt de (vermoede) aanwezigheid van een oudere bouws substantie dan de voorgevel (of zichtgevels) doet vermoeden.

Architect-ontwerper

Informatie op basis van de beschikbare literatuur, eerdere onderzoeken en analyses en de bestaande cultuurhistorische waardenkaart. Ook het bouwdoSSIERonderzoek heeft informatie opgeleverd.

Bouwstijl

Zoveel mogelijk uitgaande van de stijlen-thesaurus van de RCE.

Bouwhistorische verwachtingswaarde

Dit veld bevat, uitgedrukt in een cijfer, de bouwhistorische verwachtingswaarde van objecten, waarvan de bouwcontour min of meer samenvalt met die op de kadastrale minuut van 1832, in het bijzonder van gebouwen buiten het binnenstadsgebied van Groningen. [Zie verder: XXXX]

Waarde cultuurhistorische waardenkaart

In dit veld wordt, uitgedrukt in een kwalificatie, de eindscore van de toetsing aan de hand van de zes criteria vermeld:

Z (Zeer hoge erfgoedwaarde)

H (Hoge erfgoedwaarde)

P (Positieve erfgoedwaarde)

B (Basis erfgoedwaarde)

X (Geen waardering)

criterium 1 t/m criterium 6

Het gaat om de volgende criteria (zie verder paragraaf 7.4)

sted_ens : Stedenbouwkundige en ensemblewaarden

bbp : Beeldbepalende waarde

ch : Cultuurhistorische waarde

gaaf : Gaafheid

arch_bh : Architectuur- en bouwhistorische waarde

zeld : Zeldzaamheidswaarde

Opmerking / toelichting bij waardering (twee velden)

Deze velden zijn bedoeld voor een aanvullende toelichting bij in andere velden aangeboden informatie en aandachtspunten bij de waardering. NB: het betreft dus geen officiële waardenstelling.

Belangrijkste informatiebron

Dit veld bevat de belangrijkste geraadpleegde informatiebron, op basis waarvan informatie is verkregen over functie, opdrachtgever, datering en architect-ontwerper, etc.

7.4 De resultaten van de inventarisatie

De objectinventarisatie heeft vele duizenden items opgeleverd, die zijn toegevoegd aan de waardenkaart. Deze selectie bestaat zoals vermeld uit de beschermde monumenten en de al eerder als beeldbepalend of karakteristiek aangemerkte objecten, en voorts uit een groot aantal nieuw gesignaleerde gebouwen, complexen en objecten in de openbare ruimte. Deze selectie is verkregen uit bureau- en veldwerkonderzoek.

De geselecteerde items vertegenwoordigen een breed scala aan erfgoedcategorieën, die in de vorige paragraaf zijn opgesomd. Alle items zijn in de tabel aan één van die categorieën gekoppeld.

In het relatief korte bestek van deze toelichtende rapportage voert het te ver om de inventarisatieresultaten van alle erfgoedcategorieën uitgebreid uit te diepen. Het gaat immers per categorie om vaak vele honderden of zelfs duizenden inventarisaties.

Daarom wordt volstaan met enkele inzichten en constatering naar aanleiding van de inventarisatie. Dit doen we aan de hand van de belangrijkste van erfgoedcategorieën, die in de gemeente Groningen het meest prominent aanwezig zijn.

Agrarisch cultuurlandschap

Deze categorie vertegenwoordigt in de eerste plaats de talrijke boerderijen met bijgebouwen die in het bijzonder in het buitengebied en in de voormalige gemeente Ten Boer een veelal zeer bepalende rol spelen. Echter, ook binnen de stadsgrenzen van Groningen zijn hier en daar nog goed beleefbare sporen van het agrarische verleden zichtbaar gebleven. Mooi voorbeeld daarvan zijn de oude boerenerven die zijn opgenomen in de groenstructuren van uitbreidingswijken als Selwerd en Beijum. Ook in de (oudere) linten langs uitvalswegen en vaarten bevinden zich op verschillende plaatsen nog

historische boerderijen of boerenwoningen met stal. Bijzondere vermelding vragen de kleinschalige moeskerswoningen die in het stadsgebied direct ten noorden van de binnenstad behouden bleven en herinneren aan het vroegere uitgestrekte moestuinengebied, dat een belangrijke rol speelde in de voedselvoorziening van de stad Groningen.

De categorie Agrarisch cultuurlandschap omvat naast de boerderijen (in allerlei voor de streek karakteristieke typen en varianten daarop) ook bijgebouwen als stookhutten, bijschuren en een enkele keer een hooiberg.



Figuur 37. Kleine keuterij aan de Engelberterweg (foto: CeesJan Frank, 10 september 2019).

Handel en bankwezen

Een tweede met talrijke inventarisaties vertegenwoordigde categorie is “handel en bankwezen”. Dit is inherent aan de betekenis van Groningen als commercieel centrum van het noorden. Binnen deze categorie vallen immers ook de vele voorbeelden van historische winkelarchitectuur. Deze vinden we zowel in het druk bewinkelde centrum als in de buitenwijken. De variatie is groot: van de traditionele winkels met bovenwoningen tot de grootschalige moderne warenhuis- en magazijnarchitectuur uit de naoorlogse periode, van bescheiden buurtwinkeltjes tot buurt- en wijkwinkelcentra met passages en hoogbouwaccenten waarin woningen zijn ondergebracht. De architectonische en typologische ontwikkeling van de winkelarchitectuur van de afgelopen 200 jaar is met talrijke sprekende voorbeelden uitstekend te volgen.

Industrie, nijverheid en ambacht

Eveneens een categorie die nauw verbonden is met de rol van Groningen als economisch centrum in de wijde regio. De categorie omvat een breed scala aan historische bedrijfsgebouwen, waarin op grote of juist zeer kleine schaal producten werden vervaardigd, verwerkt of opgeslagen. Voorbeelden van grootschalige bedrijvigheid uit het verleden zijn de complexen van de Suiker Unie en de Strokartonfabriek bij Hoogkerk. In de randzones van de binnenstad vinden we nog veel voorbeelden van kleinschaliger industriële bedrijvigheid, zoals brouwerijen en maalderijen, pakhuizen, etc. Veel bedrijvigheid is te vinden langs de diepen, de voor aan- en afvoer zo belangrijke verkeersstructuren. Interessante industriële complexen uit de naoorlogse periode zijn geïnventariseerd in de omgeving van Damsterdiep en Winschoterdiep. Een bijzondere subcategorie vormen de vele sporen van kleinschalige nijverheid en ambacht, verspreid over een groot deel van het stadsgebied, in het bijzonder het centrum en de uitbreidingswijken uit de 19^e en eerste helft van de 20^e eeuw: de werkplaatsen en bedrijfsruimtes met een bovenwoning, meestal onderdeel van straatwanden met overwegend een woonfunctie. Ze dateren uit de tijd dat wonen en werken nog veelal onder één dak plaats vonden. De panden zijn herkenbaar aan de bedrijfsdeuren op de begane grond en zolderverdiepingen met kajuit en hijsbalk. De panden waren het domicilie van smeden, timmer- en glasbedrijven, meubelmakers, schilders en kleinschalige fabriekjes. In het buitengebied zijn het vooral de korenmolens die herinneren aan de vroegere industriële bedrijvigheid, maar ook hier komen nog enkele bijzondere fabriekscomplexen of relicten daarvan voor, zoals in Winneweer.



Figuur 38. Relicten van historische bedrijvigheid aan de Hunzehaven (foto: CeesJan Frank, 10 september 2019).

Religie

Deze categorie representeert de gebouwde weerslag van de geschiedenis van de geloofsbeleving in Groningen. Uiteraard omvat de collectie de middeleeuwse stads- en dorpskerken en de restanten van

middeleeuwse klooster- gasthuiscultuur, dit laatste in het bijzonder in het centrum van de stad. De 17^e-eeuwse Noorderkerk is eigenlijk één van de eerste voorbeelden van kerkbouw, die noodzakelijk werd als gevolg van een aanzienlijke stadsuitbreiding. In het bijzonder vanaf de 19^e-eeuw werden in de binnenstad, maar vooral ook in de nieuwe wijken rondom het centrum vele nieuwe kerkgebouwen gesticht. Enerzijds was er de bevolkingsgroei die dit noodzaakte, anderzijds speelde de opkomende verzuiling een rol: de Rooms Katholieke gemeenschap emancipeerde en bouwde vanaf die tijd vele nieuwe kerken, veelal als onderdeel van een groter ensemble met pastorie, parochiehuis en scholen. Voor van de Hervormde kerk afgescheiden gemeenschappen werden eveneens nieuwe kerken gebouwd. De bouw van nieuwe kerken ging ook na de Tweede Wereldoorlog door in de moderne stadsuitbreidingen. Hier kregen de kerkelijke gebouwen als onderdeel van de wijkgedachte vaak een prominente positie in het stedenbouwkundige plan. In de dorpen volstond de oude dorpskerk veelal tot ver in de vorige eeuw, maar in de grotere nederzettingen ontstond soms behoefte aan de stichting van een nieuw kerkgebouw voor specifieke groepen (*Gereformeerde kerk in Ten Boer, Molukse kerk in Hoogkerk*).

Wooncultuur

De categorie met het grootste aantal geïnventariseerde items en vertegenwoordigd met voorbeelden uit de periode van de middeleeuwen tot de jaren 70 van de vorige eeuw. De oudste woonhuizen vinden we in de binnenstad van Groningen, waar bouwhistorisch onderzoek heeft aangetoond dat hier nog aanzienlijke restanten van zelfs 13e-eeuwse woonhuisbouw te vinden zijn. In het bijzonder in de binnenstad was de functiescheiding beperkt en werd in veel huizen tevens gehandeld en gewerkt. Dit heeft zijn weerslag nog steeds in het huidige beeld. Een groot deel van de historische woonhuizen wordt thans (nog steeds) gemengd gebruikt: beneden winkel- of bedrijfsruimte, boven wordt gewoond. Vaak dragen de gevels en de interieurs de sporen van vroeger tijden, toen het gehele pand als woning in gebruik was. Vanaf de late 19e-eeuw wordt het bouwtype van het woonwinkelhuis verder ontwikkeld in nieuw gebouwde winkels met bovenwoningen. In het interbellum en vooral na de Tweede Wereldoorlog ontstaan nieuwe typen, waarbij het wonen boven en commerciële bedrijvigheid op de begane grond verder gescheiden worden. Er worden zo ook winkelpanden met meerdere etagewoningen gebouwd, deze laatste ontsloten via eigen portieken met trapopgangen. Na de Tweede Wereldoorlog wordt dit type, vooral in de wederopbouwgebieden in de binnenstad, op nieuwe wijze toegepast met gelijkvloerse portiek- of galerijflatwoningen boven de commerciële begane grond.

De binnenstad en het singelgebied zijn het domein van vele woningtypen door de eeuwen heen: van kleinschalige eenlaags arbeiderswoningen en hofjeswoningen tot in rijen geplaatste herenhuizen en vrijstaande villa's, in een breed scala aan bouwtradities en opeenvolgende stijlen.

Ook de 19e- en vroeg 20e-eeuwse wijken tonen een verrassende variatie aan woningtypen voor alle lagen van de bevolking. Er is een groot contrast tussen de imposante vrijstaande of geschakelde villa's in het Zuiderpark, op steenworp afstand van de kleine eenlaags rijwoningen, die rond 1865 werden gebouwd door de Bouwvereniging in de Sophiastreet en omgeving. Particuliere bouwondernemers en later de woningbouwverenigingen bouwen voor de lagere sociale klassen complexen met kleine geschakelde woningen (Willemstraat) of beneden- en bovenwoningen (Oosterpoortbuurt, Schildersbuurt en op vele andere locaties). Bijzonder karakteristiek voor Groningen zijn de min of meer vrijstaande, maar meestal in rijen gebouwen arbeiders- en kleine middenstandswoningen van één bouwlaag met eigen kap, lijstgevel en groot stenen dakhuis of dakkapel (kajuit) op het voorschild.

In het interbellum vonden vooral in het noordelijke deel van de binnenstad flinke saneringen plaats. De wildgroei aan kleine arbeiderswoningen aan onooglijke steegjes werd opgeruimd en vervangen door frisse nieuwe wooncomplexen. Een fraai voorbeeld daarvan is het grote wooncomplex dat in de jaren 30 aan de Noorderbinnensingel werd gerealiseerd volgens het portieketatype. Dit type was ook bijzonder populair in de grote stadsuitbreidingen uit het interbellum (De Hoogte, Korrewegbuurt, Oranjobuurt, Coendersborg). Hier ontstonden grote woningblokken in een gesloten verkaveling. Monotonie werd vermeden door het toepassen van erker- en topgevelaccenten, bijzondere hoek- en kapoplossingen.

In de naoorlogse periode worden nieuwe woningtypologieën (geschakelde uniforme eengezinswoningen, bejaardenwoningen, portiek- en galerijflats in laag, middel- en hoogbouw, duplexwoningen, etc, ontwikkeld en gecombineerd met vernieuwende ideeën over stedenbouw, zoals bijvoorbeeld de wijkgedachte. Nieuwe verkavelingswijzen ontstaan, wijken krijgen een heldere functionele zoning en de bouw wordt gemechaniseerd en geïndustrialiseerd. Er wordt geëxperimenteerd met soms spraakmakende nieuwe bouwsystemen. Fraaie voorbeelden van naoorlogse woningbouw in vele variaties is aan te treffen in wijken als De Wijert en Coendersborg, Naast het bouwen voor de massa beleeft ook de particuliere woningbouw voor de meer welgestelden vanaf de jaren 50 een bloeitijd. Vooral in de Villabuurt-Oost werden vele interessante “luxe” vrijstaande woningen uit de periode na 1945 geïnteriseerd. De variatie in typen (bungalow, splitlevel-, drive-in- en patiowoningen) en bouwstijlen (Delftse school, Functionalisme, de als “Shakehands” benoemde mengvormen van die twee) is groot.



Figuur 39. Aan het Kruispad in Ten Boer staan markante betonsysteembouwwoningen uit 1962; ze zijn typerend voor de technische experimenten in de naoorlogse woningbouw (foto: CeesJan Frank, 10 september 2019).

Onderwijs

Groningen is als bevolkingsrijk, bovenregionaal centrum en Universiteitsstad rijk bedeeld met historische onderwijsinstellingen. De gemeente bouwde vanaf de tweede helft van de 19^e eeuw een goede reputatie op in de bouw van scholen voor het openbare kleuter- en lager onderwijs, in het centrum, de vooroorlogse buurten én de naoorlogse uitbreidingswijken. Spraakmakend is het door gemeentearchitect J.H.M. Wilhelm in de jaren 1950 ontworpen en uiteindelijk landelijk bekende Groningse schooltype. Ook werden vele openbare en confessionele scholen voor middelbaar onderwijs gerealiseerd, waarbij ook hier een staalkaart aan vormen en typen ontstond. Vele van deze gebouwen zijn vanwege hun bijzondere opzet en nog relatieve gaafheid in de inventarisatie opgenomen.

Ten slotte is aandacht besteed aan de hoofd- en faculteits- en andere gebouwen van de Rijksuniversiteit Groningen, die op verschillende locaties in en rondom het centrum te vinden zijn, alsmede op de in de jaren 60 ontwikkelde Campus Zernike.

7.5 Waardering historische bouwkunst

Waardering in schaalniveaus

Alle niet als rijks- of gemeentelijk monument beschermde gebouwen, complexen en objecten zijn gewaardeerd. De waardering met behulp van een beperkte set criteria is indicatief en de score-toekenning resulteert in een indeling van het object binnen vier verschillende schaalniveaus:

- Zeer hoge erfgoedwaarde
- Hoge erfgoedwaarde
- Positieve erfgoedwaarde
- Basis erfgoedwaarde

De verschillende waardengradaties geven zicht op welke objecten een specifieke vorm van instandhoudingsbeleid vragen. In principe geldt: hoe hoger de indicatieve erfgoedwaarde, hoe meer noodzaak er zal zijn strikte regels voor de instandhouding toe te passen. De waardenkaart is ontwikkelingsgericht en geeft informatie over welk beleid (of omgangsvormen) zou moeten gelden bij de instandhouding van cultuurhistorische waarden. De kaart brengt in beeld welke objecten voldoende kwaliteiten bezitten om ze als karakteristiek of beeldbepalend te definiëren, of welke objecten naar alle waarschijnlijkheid in aanmerking komen voor bescherming als gemeentelijk monument.

De selectie van de cultuurhistorisch waardevolle objecten en de uiteindelijke klassering in vier erfgoedwaarden (zeer hoog, hoog, positief, basis) vindt plaats via een toetsing aan de hand van zes ruimtelijke en cultuurhistorische waarderingscriteria. Deze criteria zijn speciaal voor dit doel geformuleerd op basis van bovengenoemde algemeen, gangbare criteria en zijn eerder ook in andere gemeenten toegepast:

1. **Stedenbouwkundige en ensemblewaarde:** het belang van het object als onderdeel van de ontwikkelingsgeschiedenis van het gebied of een bijzondere stedenbouwkundige ontwikkeling of planvorming; en/of als onderdeel van cultuurhistorische gebiedskarakteristiek en/of ensemblewaarde, bijvoorbeeld in relatie tot een beschermd stads- of dorpsgezicht, een waardevol gebied en beschermde monumenten;

2. **Beeldbepalende waarde:** het belang van het object vanwege de bijzondere betekenis voor het beeld van zijn omgeving (bijvoorbeeld: markant onderdeel lintbebouwing, opmerkelijke (hoek)ligging, zichtlijn, landmark);
3. **Historische waarde, representatiewaarde:** het belang van het object vanwege de herkenbaarheid van het oorspronkelijke concept en de oorspronkelijke (bijzondere) functie, in relatie tot de ontwikkelingsgeschiedenis en de historische gelaagdheid van het gebied; relatie met voor de gemeente Groningen belangrijke personen, gebeurtenissen en activiteiten;
4. **Gaafheid:** het belang van het object wegens de authenticiteit van hoofdvorm, gevelindeling en/of detaillering;
5. **Architectuur- en bouwhistorische waarde:** het belang van het object vanwege een kenmerkende / bijzondere bouwstijl, typologie, vorm, materiaalgebruik en constructie; het belang binnen het oeuvre van een architect;
6. **Zeldzaamheidswaarde:** in architectuur- en/of bouwhistorisch, stedenbouwkundig, typologisch, functioneel of historische opzicht.

Het gaat dus om een zestal cultuurhistorische en architectuurhistorische, maar ook contextuele, historisch-ruimtelijke criteria, die het object waarderen als onderdeel van een specifieke lokale cultuurhistorische gebiedskarakteristiek, bijvoorbeeld de oude kernen, de linten, de voor- en naoorlogse uitbreidingswijken, delen van het buitengebied.

De rijksmonumenten en de gemeentelijke monumenten worden niet gewaardeerd.

Met de ruimtelijke insteek van deze toetsing wordt geanticipeerd op de veranderende benadering van erfgoed, zoals die in het nieuwe erfgoedbeleid is geformuleerd. Hierin wordt aangedrongen op een grotere rol voor cultuurhistorie in het ruimtelijk beleid. De directe omgeving van historische objecten, complexen en ensembles is immers zeer bepalend voor de wijze waarop de cultuurhistorische kwaliteit tot zijn recht komt. Ook de gebieden zelf kunnen cultuurhistorische kwaliteiten bezitten.

Alle in de inventarisatie opgenomen objecten, uitgezonderd de reeds beschermde monumenten, worden met behulp van bovenstaande criteria en met in achtneming van de verschillende gebieds-/ensemble karakteristieken getoetst. Per criterium kunnen de volgende indicatieve scores worden gehaald:

- Hoge waarde: ++
- Positieve waarde: +
- Neutrale waarde: 0
- Negatieve waarde: -

De optelsom van deze scores leidt tot het formuleren van een eindwaardering in vier gradaties:

gemiddelde score	Waardering
Minimaal 5x ++ en 1x +	Zeer hoge erfgoedwaarde of monumentwaarde (Z)
Minimaal 3x ++ en 3x +	Hoge erfgoedwaarde of (potentiële) monumentwaarde (H)
Minimaal 5x + en 1x 0	Positieve (middelhoge) of beeldbepalende erfgoedwaarde (P)
Minimaal 3x + en 3x 0	Basis erfgoedwaarde of beeldondersteunende waarde (B)

Tabel 19. Scores en klassen van de waardering.

De zes criteria worden in deze indicatieve beoordeling als gelijkwaardige eenheden gewogen. Bij het toekennen van de hoge, positieve, neutrale of (in uitzonderingsgevallen) negatieve waarden (met plussen en minnen) wordt de aanwezige waarde genuanceerd en blijkt welke waarden het meest uitgesproken aanwezig zijn. Vanwege de relatief hoge kwaliteit en kwantiteit zijn in Groningen voornamelijk objecten met een (zeer) hoge en positieve erfgoedwaarde geselecteerd.

De nummering en volgorde van de criteria, zoals weergegeven op de vorige pagina, is conform de volgorde in de tabel bij de cultuurhistorische waardenkaart.

7.6 Bouwhistorische verwachtingswaarde

In 2002 heeft de gemeente Groningen besloten tot een uitgebreid onderzoek naar de bouwhistorische (verwachtings)waarden van haar historische gebouwenbestand van vóór 1850. Na voorselectie van meer dan 1150 objecten in de historische binnenstad zijn vele panden onderzocht op de aanwezigheid van bijzondere bouwhistorische kenmerken. Het onderzoek leverde een schat aan informatie op en naar aanleiding ervan zijn zo'n 150 gebouwen aangewezen als gemeentelijk monument.

Voor de binnenstad is een bouwhistorische verwachtingswaardenkaart gemaakt, waarin inzichtelijk is gemaakt in welke nog niet onderzochte gebouwen bijzondere bouwhistorische waarden verwacht kunnen worden. Dit is gebeurd op basis van vergelijkend onderzoek met historisch kaartmateriaal, waarbij is gecheckt of de huidige bouwvlakken geheel of gedeeltelijk overeenkomen met de bebouwingscontouren, zoals weergegeven op de kadastrale minuut van circa 1830. Jongere kaarten dienden om te verifiëren of de bebouwing in de tussentijd wellicht een tijdlang afwezig is geweest. Verder kwam informatie uit verkenningen via historisch beeldmateriaal en waarnemingen in het veld. Het gaat om zowel beschermde als niet beschermde gebouwen en in veel gevallen om panden die tot de oudste bouwsubstantie in de gemeente Groningen behoren.

Tot nu toe is het onderzoek naar de bouwhistorische verwachtingswaarde beperkt gebleven tot het gebied binnen de singels van de stad Groningen. Gelijk opgaand met de inventarisatiewerkzaamheden voor de cultuurhistorische waardenkaart is ook voor het stedelijke gebied buiten de singels en het buitengebied met de kleine kernen (uitgezonderd de voormalige gemeente Haren) een lijst samengesteld met objecten die op basis van hun met de situatie in 1830 samenvallende bouwcontour mogelijkwijs onderdelen van bebouwing voor 1850 bevatten. Deze bouwhistorisch kansrijke gebouwen bevinden zich in het stedelijke gebied van Groningen in het bijzonder langs de oudere lintstructuren en op voormalige agrarische erven. In het buitengebied treffen we de bebouwing met bouwhistorische verwachtingswaarden vooral aan op de verspreide boerenerven en in de dorpskernen. De selectie- en beoordelingsmethodiek volgt de systematiek zoals die voor de binnenstad is uitgevoerd.

De kansrijke objecten zijn samengebracht in een Excel-tabel, waarvan opzet en structuur samen met de gemeente Groningen is vastgesteld. Met cijfers, oplopend van 1 tot en met 4 is de mate van bouwhistorische verwachting aangeduid, conform het voor de binnenstad gehanteerde systeem.

De inventarisatie leidt tot een bouwhistorische verwachting in vier categorieën:

1. contour < 1830, sterke (zekere) aanwijzing voor datering bebouwing < 1830
2. contour < 1830, zwakke aanwijzing voor datering bebouwing < 1830

3. contour < 1830, datering bebouwing onbekend (geen aanwijzingen aan het exterieur, maar datering voor 1830 kan niet uitgesloten worden)
4. contour < 1830, datering bebouwing > 1830

De contour uit 1830 kan sinds 1830 gewijzigd zijn (meestal vergroot) waarbij (een deel van) de oude bouws substantie is gehandhaafd.

De redenen waarom objecten bij categorie 1 en 2 worden geselecteerd zijn per object genoteerd zodat naderhand duidelijk is waarom selectie heeft plaatsgevonden.

Op het grondgebied van de voormalige gemeente Groningen (buiten het centrum) zijn zo'n 155 objecten met een bouwhistorische verwachtingswaarde geselecteerd. In de voormalige gemeente Ten Boer gaat het om 190 objecten.

De verwachtingswaarde is toegevoegd aan het GIS-bestand bij de cultuurhistorische waardenkaart. In de Excel-tabel is via de unieke objectnummer-id's een koppeling gemaakt met de informatie in het GIS-bestand.

8 Stedenbouw en ensembles

8.1 Schets stedenbouwkundige ontwikkeling van Groningen

Ontstaan en stadswording

Groningen ontstond in de vroege middeleeuwen op een noordelijke uitloper van de Hondsrug, in de buurt van de monding van de Drentse A en de Hunze in het Reitdiep. Aanvankelijk had de nederzetting de vorm van een esdorp. Rond 800 werd er een houten kerk gebouwd. De aanvankelijk kleine gemeenschap ontwikkelde zich vooral vanaf de 11e en 12e eeuw tot een in de regio belangrijk economisch en religieus centrum. Zo werd de religieuze betekenis van Groningen in de 12e eeuw benadrukt door de bouw van de St.-Walburgskerk, een opmerkelijke twintigzijdige centraalbouw, waarmee de bisschop van Utrecht zijn machtspositie tentoonspreidde. In de 13e eeuw wordt Groningen voor het eerst als stad vermeld. De middeleeuwse nederzetting, waarvan het stratenplan en een belangrijk deel van de verkavelingsstructuren gaaf behouden bleven werd omgeven door een stenen stadsmuur, waarvan in verschillende huizenblokken fragmenten resteren. In het stratenplan zijn, zowel binnen de stadskern als in de wijken daarbuiten, de oude, over de Hondsrug lopende prestedelijke wegen nog goed herkenbaar.

Dwars op die oude hoofdwegen ontstonden secundaire zij- en verbindingswegen, waardoor een min of meer regelmatig stratenplan tot stand kwam. Onderdeel van de dwarsverbindingen waren de Vismarkt en de Grote Markt, die zich hadden ontwikkeld uit de brinkachtige ruimten aan de noordzijde van de nederzetting. Rond het midden van de 13e eeuw werd een stenen stadsmuur met buitengracht aangelegd, ter vervanging van een 11e-eeuwse aarden omwalling. In de loop van de middeleeuwen groeide Groningen uit tot het grootste religieuze, bestuurs- en economische centrum in de wijde regio. Een eerste bescheiden stadsuitbreiding aan de west- en zuidzijde vond rond 1470 plaats, samen met de modernisering van de verdedigingswerken. De ook in deze periode gegraven waterlopen Schuitendiep en Rietdiep en het als rond 1425 gerealiseerde Damsterdiep vergrootten de bereikbaarheid van de stad sterk. In de loop van de 16e eeuw volgde een nieuwe versterking en modernisering van de vestingwerken en werd de stadsgracht verbreed tot de huidige Diepenring. In een derde moderniseringsslag aan het einde van de 16e eeuw werd aan de zuidzijde wederom een bescheiden stadsuitbreiding toegevoegd.

In 1614 werd een ambitieuze stadsuitbreiding aan de noordzijde van de oude stad gepresenteerd, waarvan de aanleg samen viel met een grootschalige vernieuwing van de verdedigingswerken: een omwalling met zeventien bastions. De nieuwe stadsuitbreiding kreeg, uitgaande van de doorgetrokken Nieuwe Boteringestraat en een aantal parallel verlopende langs- en dwarsstraten een karakteristieke gridstructuur. Aan de hoofdas werden twee pleinen gekoppeld, de Ossenmarkt en een plein waarop de Nieuwe Kerk verrees (thans Nieuwe Kerkhof).

Economisch machtscentrum

Na de grote stadsuitbreiding die tussen 1615 en 1624 werd uitgevoerd, was de ruimtelijke dynamiek in de navolgende tweeënhalve eeuw relatief laag.¹⁶⁴ De gronden binnen de vesting werden zeer geleidelijk bebouwd. Tot het begin van de 19e eeuw bleven aan de oost- en noordwestzijde van de vroeg 17e-eeuwse stadsuitbreiding omvangrijke delen in gebruik als tuin. Met name aan de oostzijde lagen relatief grote percelen die in gebruik waren als bleekweide. Buiten de stadswallen vonden vóór 1800 wel enkele grote ruimtelijke ingrepen plaats. Aan het einde van de 17e eeuw werd ten zuiden van de stad de Linie van Helpman aangelegd, dwars op de richting van de Hondsrug. Deze vooruitgeschoven verdedigingslinie bestond uit een aarden wal met bastions en een gracht, die aangelegd werd tussen het Hoornschediep en het Winschoterdiep. Achter de verdedigingslinie kwam in 1765 het Sterrebos tot stand. Daarnaast verstevigde de Stad Groningen vanaf het begin van de 17e eeuw zijn positie als economisch centrum van de turfhandel door de aanleg van kanalen en wegen vanuit omliggende veengebieden. Bestaande vaarwegen werden in dat kader verlengd (Schuitediep) en doorgetrokken tot in de stad (Boterdiep). Ook werden door de stad veengebieden opgekocht, die na aansluiting bij de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in 1594 waren onteigend van de Groningse kloosters.¹⁶⁵ De veenexploitatie werd door particuliere verveners ter hand genomen, waarbij de voorschriften door de stad werden vastgelegd in zogenaamde Conditieën.

Ontmanteling van de vestingwerken

In de loop van de 19e eeuw ontstond gebrek aan ruimte in de oude stad door de groei van de bevolking en door de schaalvergroting en functieverandering in de handel en industrie. De wallen vormden steeds meer een belemmering voor de verdere ruimtelijke ontwikkeling van de stad. Hoewel een bouwverbod van kracht was buiten de vesting, kwam desondanks langs wegen en kanalen permanente bebouwing tot stand, waaronder boerderijen en moeskerwoningen (bijvoorbeeld Moesstraat) en kleinschalige bedrijvigheid.¹⁶⁶ Daarnaast ontwikkelde zich vanaf het tweede kwart van de 19e eeuw twee arbeidersbuurtjes langs de Hereweg en Oosterweg. De slechte woonomstandigheden in deze buurtjes en de sloppen in de oude stad waren in 1863 aanleiding voor de oprichting van de eerste woningbouwvereniging van Groningen ('De Bouwvereniging'). In 1864 werd door deze woningbouwvereniging begonnen met de bouw van arbeiderswoningen in de Brandenburgerbuurt en in 1865 met de realisatie van een complex arbeiderswoningen aan de Willemstraat. Hoewel destijds al op enkele locaties buiten de vesting werd gebouwd, vormde de Vestingwet uit 1874 een belangrijk keerpunt voor de ruimtelijke ontwikkeling van de stad. Met de inwerkingtreding van deze wet werden de vestingwerken van de stad Groningen door het rijk overbodig verklaard, waardoor een gestage uitbreiding van de stad buiten de voormalige vesting in gang gezet kon worden. Door Ingenieur der Vestingen F.W. van Gendt werd in 1876 een plan vervaardigd voor de nieuwe inrichting van de gronden van de voormalige vestingwerken. Alleen het Noorderplantsoen zou uiteindelijk volgens dit plan worden uitgevoerd. Op verzoek van de gemeenteraad werd in 1878 een plan opgesteld door de Haagse architect L.A. Brouwer, dat in feite een gedetailleerde uitwerking vormde van het plan van Van

¹⁶⁴ Rutte, R. & J.E. Abrahamse (2014): Atlas van de verstedelijking van Nederland. 1000 jaar ruimtelijke ontwikkeling. Bussum.

¹⁶⁵ Hurenkamp, H. (2010): Groningen van stadstaat tot stad van het Noorden, in: *Collenteur, G. et. al (red)., Stad en Regio (Groninger Historische Reeks)*. Assen.

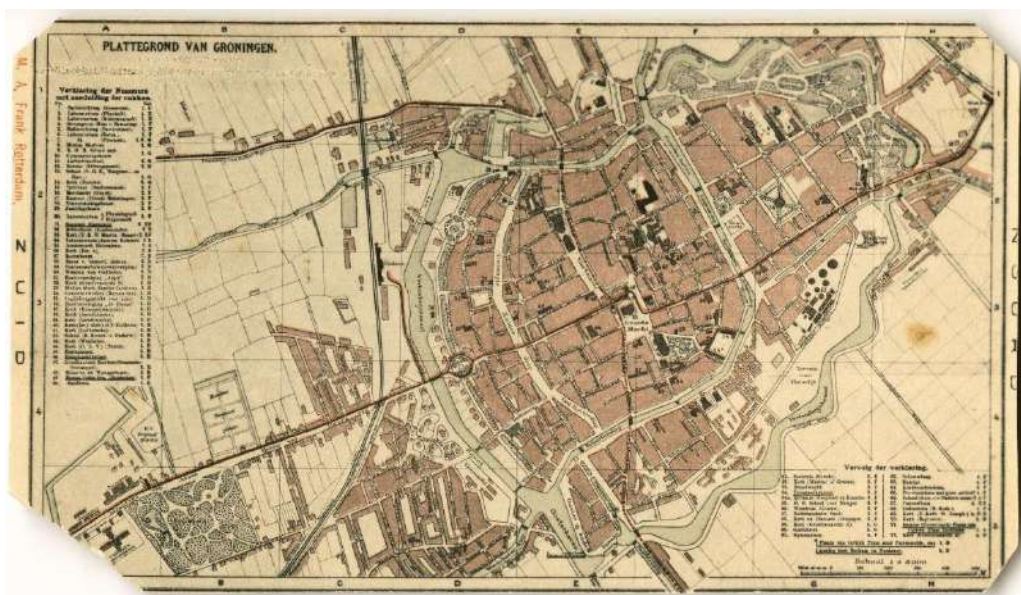
¹⁶⁶ Hacquebord, L.T. en R.M.H. Overbeek (1994): *Architectuur en stedenbouw in de gemeente Groningen 1850-1940*. Zwolle.

Gendt.¹⁶⁷ De reeks singels met ronde verkeerspleinen en kavels voor villa's en luxe stadswoningen aan de zuidzijde van de binnenstad is op basis van dit plan tot uitvoering gebracht.

Aan de oostzijde van de binnenstad werd de vestinggracht geschikt gemaakt voor de scheepvaart. Twee jaar na het voltooiën van het Eemskanaal in 1876 werd een nieuwe binnenhaven (Oosterhaven) aan deze zijde van de stad aangelegd. Ook de Westerhaven werd aangelegd op een deel van de vestinggracht. In 1879 werd het Verbindingskanaal gegraven, die het zuidelijk gedeelte van de Diepenring ging vormen. Tevens besloot het stadsbestuur in 1889 tot de bouw van een nieuw ziekenhuis op het terrein van de voormalige vestingwerken aan de oostzijde van de binnenstad. Op 15 april 1896 werd een nieuw stationsgebouw geopend, dat een representatieve entree ging vormen aan de zuidzijde van de stad. De ruimtelijke ontwikkeling van de stad hing in deze periode nauw samen met de aanleg van deze nieuwe infrastructuur.

Negentiende-eeuwse stadsuitbreidingen

Na de ontmanteling van de vestingwerken kwamen nieuwe buurten tot stand buiten de binnenstad. Met uitzondering van luxere woonbuurten als de Noorderstationsstraat en het Zuiderpark was de bemoeienis van de gemeente met deze stadsuitbreidingen over het algemeen gering. Rond 1880 had de gemeente weliswaar een stratenplan gemaakt voor het westelijk deel van de Oosterpoortwijk, de rest van de wijk werd vrijwel geheel door particuliere ontwikkelaars gerealiseerd. Er was sprake van een organische stadsuitbreiding, waarbij de stedenbouwkundige opzet door de perceelsgewijze ontwikkeling in belangrijke mate werd ingegeven door het bestaande wegenpatroon en de prestedelijke verkavelingsstructuur. Vanwege het winstoogmerk van de particuliere ontwikkelaars was de kwaliteit van de woningen over het algemeen zeer matig en waren de huren hoog. Een ander voorbeeld van dergelijke speculatiebouw is de Hunzebuurt aan het begin van de Korreweg.¹⁶⁸



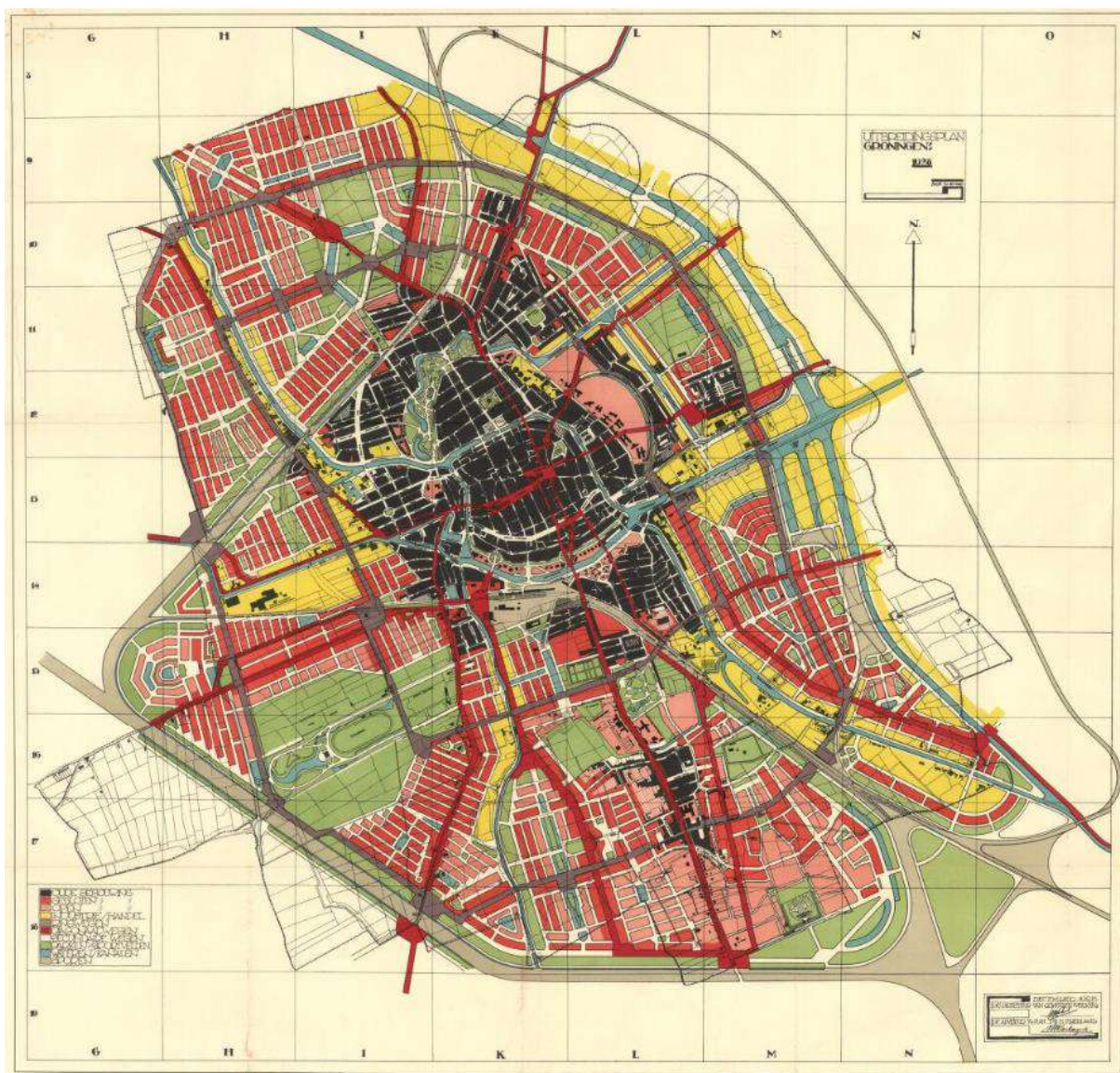
Figuur 40. *Plattegrond van Groningen, circa 1900 (bron: Beeldbank Groningen, identificatienummer NL-GnGRA_1986_24002)*

¹⁶⁷ Hacquebord, L.T. en R.M.H. Overbeek (1994): *Architectuur en stedenbouw in de gemeente Groningen 1850-1940*. Zwolle.

¹⁶⁸ Hacquebord, L.T. en R.M.H. Overbeek (1994): *Architectuur en stedenbouw in de gemeente Groningen 1850-1940*. Zwolle.

Planmatige stadsuitbreiding

Hoewel voor de eeuwwisseling al - niet uitgevoerde - uitbreidingsplannen werden ontwikkeld in opdracht van de gemeente Groningen, luidde de Woningwet 1901 een nieuwe fase van stadsontwikkeling in. Eén van de bepalingen in de wet was dat gemeenten voortaan verplicht waren om uitbreidings- en bestemmingsplannen op te stellen. Het eerste uitbreidingsplan voor de stad Groningen werd vervaardigd door de voormalig stadsbouwmeester van de gemeente Deventer, ir. J.A. Mulock Houwer. Dit plan werd op 22 september 1906 vastgesteld door de gemeenteraad. Naast het verbeteren van de infrastructuur door aanleg van kanalen, spoor- en tramlijnen en een ringweg, voorzag het uitbreidingsplan in de totstandkoming van nieuwe woonwijken aan de west-, zuid- en noordwestzijde van de binnenstad. Het uitbreidingsplan werd uitgewerkt met behulp van deelplannen en is uiteindelijk op onderdelen gewijzigd uitgevoerd. Omdat nieuwe ruimtelijke vraagstukken zoals de aanleg van spoorlijnen en een groot emplacement niet pasten binnen het uitbreidingsplan uit 1906, besloot de gemeente Groningen halverwege de jaren twintig een nieuw uitbreidingsplan op te stellen. Dit plan werd vervaardigd door de toenmalige directeur Gemeentewerken H.P.J. Schut. Architect en stedenbouwkundige H.P. Berlage werd als adviseur aangesteld. Een eerste versie van het uitbreidingsplan kwam in 1928 gereed. In het plan werd veel aandacht besteed aan de aanleg van infrastructuur, waaronder een ringwegenstelsel met diagonaalwegen, spoorlijnen, kanalen en havens. Daarnaast werden zones bestemd voor verschillende functies, zoals gesloten en open bebouwing, industrie/handel en parken/sportvelden.



Figuur 41. Uitbreidingsplan Groningen 1928 (bron: Beeldbank Groningen, identificatienummer NL-GnGRA_817_1613)

Het uitbreidingsplan uit 1928 werd door de gemeenteraad te ambitieus en te weinig gedetailleerd gevonden. Ook een herziene versie van het uitbreidingsplan uit 1932 werd niet vastgesteld. De gemeenteraad oordeelde dat dit plan nog steeds te groot was opgezet, ondanks dat onderdelen uit het plan waren geschrapt, zoals de aanleg van een spoorlijn ten zuiden en ten zuidwesten van de stad en een woonuitbreiding ten noordwesten van het Stadspark. Uiteindelijk werd in 1936 een nieuw uitbreidingsplan vastgesteld, met een kleinere oppervlakte en gericht op een toekomstige bevolking van 220.000 inwoners. Een belangrijke wijziging ten opzichte van de eerdere plannen waren de groene scheggen, die bestonden uit groenzones die diep in de stad zouden binnendringen. Diagonale wegen werden in deze groene scheggen aangelegd. Aanvankelijk werd goedkeuring door Gedeputeerde Staten onthouden vanwege technische bezwaren tegen het plan. Na het indienen van een herzien plan waarin enkele gebieden nadrukkelijk werden uitgezonderd, werd het plan in september 1940 alsnog

door Gedeputeerde Staten goedgekeurd. Kenmerkend voor de vooroorlogse woonwijken die volgens het Plan van Uitbreiding 1932 werden uitgevoerd, zijn de rationele opzet met parallelle blokken, de stedenbouwkundige accenten met eenvoudige rechthoekige pleinen met groen of water en de relatief sobere vormgeving van de bebouwing.¹⁶⁹

Cityvorming

Naast spontane en planmatige stadsuitbreidingen vonden vanaf het einde van de 19e eeuw grootschalige ruimtelijke ingrepen in de binnenstad plaats, die het karakter van de stad Groningen veranderden. Zowel in architectonisch als in stedenbouwkundig opzicht werd de oude stad gemoderniseerd. Nieuwe typen gebouwen met een vernieuwende architectonische vormgeving verschenen in het stadsbeeld, zoals kantoren, bankgebouwen, hotels, bioscopen, warenhuizen en ziekenhuizen. Daarnaast leidde schaalvergroting in de bedrijfsvoering van winkels en kantoren tot bredere en hogere gebouwen. Voorbeelden van nieuwe gebouwtypologieën in de binnenstad zijn café-restaurant en concert- en filmzaal Huis de Beurs uit 1904 (Akerkhof 4), de watertoren uit 1908 aan de Noorderbinnensingel, het bankgebouw van de N.V. Incassobank uit 1923-1924 (Vismarkt 54), het voormalig Modehuis H.B. uit 1939 (Guldenstraat 40-44, Zwanestraat 2) en kantoorgebouw 'De Faun' uit 1935 (Herestraat 81-85).

De demping van het Kattendiep, Zuiderdiep en het begin van het Damsterdiep in 1879-1880 - die mogelijk werd door de aanleg van het Verbindingskanaal – was een ruimtelijke ingreep die uitgevoerd werd als reactie op de toename van het verkeer in de binnenstad. Vanwege de noodzaak om de nieuwe stadsuitbreidingen te verbinden met het centrum, werden als onderdeel van de zogenaamd 'cityvorming' bovendien verschillende verkeersdoorbraken in de binnenstad gedaan. In de jaren twintig van de vorige eeuw werd bijvoorbeeld de W.A. Scholtenstraat aangelegd in de Oostelijke Binnenstad, ten einde een verbinding tot stand te brengen naar de Gorechtbuurt. Langs de nieuw aangelegde straat kwamen bedrijfsgebouwen, winkels, woningen en een kerkgebouw in zakelijk-traditionalistische en zakelijk-expressionistische stijl tot stand. Ook de winkelgalerij met bovenwoning aan de Brugstraat 19-29 en Hoge der A 1-2 is een voorbeeld van een verkeersdoorbraak met wijziging van een straatwand, waarbij de bebouwing werd vormgegeven in een eigentijdse architectuur. Aan de noordzijde van de binnenstad drukte de universiteit een stempel op de ruimtelijke ontwikkeling, onder meer door de bouw van laboratoria en uitbreiding van bestaande onderwijsgebouwen. Ook vond in dit gedeelte van de stad omstreeks 1939 een grootschalige sanering van een sloppenbuurt plaats, hetgeen resulteerde in de bouw van een nieuw woningcomplex langs de Noorderbinnensingel, Grote Kruisstraat en Grote Rozenstraat. De cityvorming kwam ook tot uitdrukking in de bouw van handelskantoren en pakhuizen, die zich vestigden in de omgeving van de Wester- en Oosterhaven.

Na de Tweede Wereldoorlog

Groningen zag zich na de Tweede Wereldoorlog gesteld voor een grote ruimtelijke opgave. Enerzijds was er de acute woningnood die moest worden gelenigd, opgelopen door de oorlogsschade en de jarenlange stagnatie van de bouwproductie. Anderzijds veroorzaakte de snelle bevolkingstoename (geboorteoverschot!) op de wat langere termijn een grote bouwopgave. De feitelijke wederopbouw van Groningen bestond dus uit het herstellen van de oorlogsschade aan bebouwing en infrastructuur én de omvangrijke stadsuitbreidingen die vooral in de jaren vijftig een grote vlucht zouden nemen.

¹⁶⁹ Van der Beek, J. (1990): *Architectuurgids Groningen 1900-1990*. Groningen.

Nadat aanvankelijk het wederopbouwplan voor de zwaar geteisterde binnenstad aan de architect en stedenbouwkundige M.J. Granpré Molière, pleitbezorger van de traditionele opvattingen van de Delftse school was toevertrouwd, besloot men na teleurstellende resultaten een supervisiecommissie van moderne deskundigen in te stellen, onder meer bemand door de architecten A. van der Steur en W. van Tijen. Een en ander resulteerde in een grotendeels op moderne leest geschoeide wederopbouw van de in de oorlog vernielde binnenstadsdelen.

*Naoorlogse stadsuitbreidingen*¹⁷⁰

De eerste naoorlogse stadsuitbreidingen vonden nog plaats binnen het kader van het algemeen uitbreidingsplan dat in 1938, na vele aanpassingen van eerdere plannen door de gemeenteraad was vastgesteld. De in de lijn van het uitbreidingsplan voor de oorlog begonnen uitbreidingen zoals de Grunobuurt, de Korrewegwijk, de Rivierenbuurt, de Oosterparkwijk en Kostverloren werden in en vanaf eind jaren veertig grotendeels conform het uitbreidingsplan afgerond. Dit leverde in deze wijken een karakteristiek beeld op, waarin in vormgeving en typologie tamelijk traditioneel opgezette naoorlogse woongebouwen bijna naadloos aansluiten op vooroorlogse bouwblokken, veelal binnen een typische vooroorlogse gesloten verkaveling. In Kostverloren, Grunobuurt en Rivierenbuurt zien we voor het eerst het “wijkhart” schoorvoetend als stedenbouwkundig ontwerpmiddel verschijnen. De concentratie van winkelfuncties was nieuw in vergelijking met de vooroorlogse gewoonte buurtwinkels ad hoc over de wijk te verspreiden, waarbij in het bijzonder hoeklocaties geliefd waren.

Structuurplan

Een belangrijke sturende rol in de ruimtelijke ontwikkeling van Groningen kreeg het Structuurplan, dat in 1950 werd opgesteld. Het werd ontwikkeld om op redelijk korte termijn de nodige actuele ruimtelijke en stedenbouwkundige visies een plek te geven in de plannen. Het eerste Structuurplan werd intern ingezet als kader voor de stedelijke ontwikkeling van enkele uitbreidingswijken, zoals De Laanhuizen, Corpus den Hoorn, De Wijert-Noord en Coendersborg. In 1960 zag het tweede Structuurplan het levenslicht. Het merkte Groningen aan als het “stimulerend centrum van het Noorden” en voorzag in een zeer grote uitbreiding aan de noordzijde, een stadsdeel waarin ook de nieuwe geprojecteerde wijken uit het eerdere structuurplan werden opgenomen en aan de zuidzijde. Hiervoor waren grenswijzigingen noodzakelijk met de gemeenten Hoogkerk, Adorp, Bedum, Noorddijk en Haren.

Om alle ruimtelijke ontwikkelingen in goede banen te leiden kreeg Groningen in 1947 zijn eerste Dienst Stadsuitbreiding en Volkshuisvesting (S&V), vanaf 1952 geleid door directeur H.J. Dix, met als hoofd architect en stedenbouwkundige eerst G.B. Smid en vanaf 1956 H. Eysbroeck. In de ideeën en de planvorming werd in deze periode een steeds grotere rol toebedeeld aan een evenwichtige ordening van ruimtelijke én sociaal-maatschappelijke aspecten. Zowel in materiële als niet-materiële zin dienden de plannen bij te dragen aan het welzijn van de bewoners en gebruikers. Het debat over de nauwe relatie tussen de sociale gebondenheid en de gebouwde omgeving leidde in 1957 tot de oprichting van de Adviescommissie voor sociale wijkopbouw en wijsanering. Deze bracht in 1962 een rapport uit met de titel *Wat was en wat wordt in Groningen*.

¹⁷⁰ Voor deze tekst is veel informatie geput uit het essay *Groningen. De naoorlogse ruimtelijke ontwikkeling (1945-1970). Een samenvattend overzicht*, door Bregt Jansen, Bureau ArEa (2000). Het essay is een samenvatting van het project naoorlogse wijken (1945-1970) dat door de toenmalige Afdeling Bouw- en Woningtoezicht en Monumenten van de gemeente Groningen is uitgevoerd en resulteerde in een groot aantal wijkanalyses.

Na de hierboven beschreven eerste fase in de aanleg van naoorlogse uitbreidingswijken was het in de jaren 50 tijd voor enkele moderne stedenbouwkundige experimenten. Hiervoor werden, onder meer in Scandinavië, thema's onderzocht als woningdifferentiatie, standaardisatie en rationalisatie van het bouwproces en in het bijzonder de wijkgedachte. De wijk Corpus den Hoorn (1958) was in Groningen de eerste, integraal via de overheid geregisseerde stedelijke uitbreiding na 1945, opgezet volgens de wijkgedachte als basisidee voor de opzet en de structuur. De wijk kent dan ook een strikte hiërarchische opbouw van buurten en wijken rond een centrale ruimte met allerlei functies. Samen vormen deze elementen het stadsdeel. Kenmerkend voor de moderne stedenbouw is het open verkavelingsmodel met verschillende variaties, zoals de strokenbouw en de stempel. In Corpus is ook voor het eerst op een -zij het nog bescheiden- schaal nadrukkelijk rekening gehouden met het toenemende autoverkeer en -bezit, in de vorm van voor die tijd als ruim voldoende geachte parkeer- en stallingsvoorzieningen.

De stedenbouwkundige structuur met zijn rationele verkavelingen stond duidelijk ten dienste van de gewenste systematisering en rationalisatie van de architectuur en de bouwtechniek. Dit is ook goed te zien in de wijk De Laanhuizen (1955). Dit was de eerste in particuliere handen ontwikkelde naoorlogse uitbreidingswijk, bijzonder doordat in deze wijk werd geïnvesteerd in de bouw van relatief veel woningen voor de middenstandsklasse (zoals geschakelde bungalows en grote eengezinswoningen), met woningtypen die in de andere contemporaine wijken weinig aandacht kregen.

De Wijert Noord

In opdracht van de dienst Stadsuitbreiding en Volkshuisvesting van de gemeente Groningen werd eind jaren vijftig druk gewerkt aan het ontwerp van een nieuwe ambitieuze uitbreidingswijk: De Wijert Noord. De wijk wordt in Groningen gezien als de meest geslaagde uitwerking van de wijkgedachte en tevens de eerste wijk, waarin de verkavelingsbasis integraal werd gevormd door de herhaalbare module van de wooneenheid, ook wel de stempel genoemd. De Wijert Noord behoort naast het Rotterdamse Pendrecht tot de belangrijkste uitbreidingswijken van dit type in Nederland. In ongeveer dezelfde periode (circa 1958) kwam de wijk Coendersborg tot stand, in feite de grote afronding van de veel eerder begonnen wijk Helpman. Vandaar dat niet, zoals in De Wijert Noord, een volledige zelfstandigheid of volledigheid in het programma werd nagestreefd. De wijkgedachte is er dan ook niet leidend geweest in het ontwerp. Wel wordt de wijk (of woonbuurt) gekenmerkt door dezelfde uitgekiende verkavelingsstrategie, gericht op optimale rationalisatie en systematisering van het bouwproces.



Figuur 42. De Wijert Noord, circa 1960-1965 (bron: Gemeente Groningen RO/EZ, fotocollectie)

Noordwestelijke stadsuitbreidingen

De jaren zestig werden gekenmerkt door een sterke bevolkingsgroei. Volgens de prognoses, opgenomen in het Structuurplan van 1960, werd de woningproductie in een hogere versnelling gebracht. Kwantiteit en schaalvergroting stonden centraal. De noordwestelijke stadsuitbreidingen Selwerd en Paddepoel (in 1960-1963 als samenhangend geheel ontworpen) en Vinkhuizen (1964-1965) zijn de weerslag van de integraal door de overheid geregisseerde uitbreidingsplannen, die zich kenmerken door een zeer grote schaal en de realisatie van grote aantallen vrij uniforme wooneenheden in systeembouw. Stadsdeelcentra met sociale, culturele en commerciële functies vormen het hart van deze grote wijken. De woningblokken zijn in grote stempels gerangschikt in een uiterst rationele en grootschalige verkavelingswijze. Daarnaast werd in het noordwestelijke stadsdeel het “superblok” als verkavelingstype geïntroduceerd: een groot, zelfstandig bouwblok in de vorm van een solitair of uit geschakelde componenten (bijvoorbeeld in haakvorm) bestaande hoge galerijflat. Het superblok werd ingezet om het gewenste contingent laagbouwoningen te bekostigen en maakte de impopulaire liftloze portiekflats overbodig. Daarnaast bood het verkavelingsmodel de mogelijkheid om imposante grootstedelijke wijkranden of accenten langs hoofdontsluitingswegen te markeren. De inschakeling van de Stichting Ratiobouw onderstreept de door de toenmalige directeur S&V, ir. Dix, en het college van B&W ingeslagen koers en resulteerde in een verregaande uitholling van het ontwerpproces”, aldus het essay over de naoorlogse ruimtelijke ontwikkeling van Groningen¹⁷¹. De bouw van deze noordwestelijke

¹⁷¹ Jansen B. (2000), p.13.

wijken was rond 1971 afgerond. De voltooiing van het grootschalige Vinkhuizen viel tevens samen met een omslag in de woningbouwpolitiek in Groningen.

De Wijert Zuid

De gemeente zocht voor De Wijert Zuid samenwerking met een grote professionele projectontwikkelaar, Eurowoningen. Het idee was om via liberalisering van de woningmarkt de marktwerking van vraag en aanbod in de middenstandsbouw voor marktpartijen toegankelijk te maken. Een grotere woningvariatie en ruimere woningen, ingebed in een behoorlijke groene context, verwant aan de vooroorlogse tuinwijk, moesten zorgen voor een hogere woonkwaliteit. Deze werd mede bewerkstelligd door een nieuw ruimtelijk verkeerskundig model: een ringweg voor “snelverkeer”, waaraan woonefachtige structuren, cul-de-sacs en woonpaden zijn gekoppeld. Deze ontsluiten de kleine, geborgenheid uitstralende woonbuurtjes. De menselijke maat in deze “humane” stedenbouw werd verder benadrukt door het karakter van de woningbouw: bakstenen of met hout beklede woningen met vertrouwde kapvormen in speels geschakelde en flexibele patronen. In deze samenhangende ruimtelijke structuur, voor de Wijert Zuid ontwikkeld vanaf 1963 (daarmee is de wijk een vroeg voorbeeld van dit type) werd gedurende een lange periode gebouwd, met als zwaartepunt de periode 1975-1980. De architectonische invulling van de Wijert Zuid valt dan ook grotendeels buiten de scope van het huidige onderzoek voor de cultuurhistorische waardenkaart.

Speciaal voor de toenemende bedrijvigheid werden in de naoorlogse jaren omvangrijke nieuwe industrie- en bedrijventerreinen ontwikkeld, aan de westzijde van Groningen langs de Peizerweg en het Hoendiep, en aan de oostzijde groeide de industriezones langs het Damsterdiep, het (Oude) Winschoterdiep en het Eemskanaal.

8.2 De dorpen

De gemeente Groningen omvat een groot aantal dorpen, van nogal uiteenlopende omvang en verschijningsvorm. Het merendeel ligt verspreid in de voormalige gemeente Ten Boer, een ander deel in de randzone van de vroegere gemeente Groningen. Tevens is een aantal voormalige dorpen volledig terecht gekomen in de 19^e- en 20^e-eeuwse stadsuitbreidingen.

Een deel van de dorpen is in hun ontwikkeling niet veel verder gekomen dan die van de eerste ontstaansvorm. Voorbeelden hiervan zijn de wierdegehuchten **Dorkwerd** en **Leegkerk** (beide met een kerk) en **Hemert**, alle drie niet meer dan bestaande uit een kleine groep boerderijen. Het iets grotere **Wittewierum** profiteerde enigszins van zijn ligging direct aan de weg van Ten Post naar Woltersum en het zuidoosten, richting Schildwolde. Ook **Lellens** werd wat meer dan een kerk, enkele boerderijen en een borg op de wierde. Langs de Borgweg aan de noordrand van de rechthoekige dorpsstructuur ontstond vanaf de 19^e eeuw een redelijk dicht bebouwingslint. Verdere uitbreidingen bleven achterwege. De andere wierdedorpen in het noordoostelijke deel van de gemeente hebben alle, vooral in de 19^e en in het bijzonder in de 20^e eeuw, een zekere ontwikkeling doorgemaakt. In **Thesinge** vormde zich rond de middeleeuwse kerk een kleine, deels met boerderijen en burgerhuizen bebouwde kom en vanaf het einde van 19^e eeuw ontwikkelde zich lintbebouwing langs het Gewijde en de Molenweg. De bedrijvigheid aan het water en de komst van een molen en de aanleg van een nieuwe begraafplaats aan de Molenweg waren hier een belangrijke stimulans voor. Langs de Thesingerweg ontstond vanaf de vroege 20^e eeuw een uiteindelijk dicht en lang bebouwingslint, die merkwaardig contrasteert met de compacte dorpskom. Ten zuidoosten van de Molenweg kwam in de naoorlogse periode een bescheiden dorpsuitbreiding tot stand. Ook **Woltersum** ontstond de oervorm van het

wierdedorp met zijn radiale structuur. Dit was vooral het gevolg van de groeiende bedrijvigheid langs de Lustige Maar, direct aan de oostflank van de wierde, waar al vroeg in de 19^e eeuw op beide oevers lintbebouwing ontstond. Tussen kerk en Lustige Maar ontwikkelde de Hoofdweg zich tot een dichtbebouwde dorpsstraat. De aanleg van het Eemskanaal(1870-1876) direct ten zuiden van het dorp doorsneed een deel van het bebouwingslint. Bij de brug over het kanaal ontstond een bescheiden verkeersknooppunt met lintbebouwing langs het kanaal. Bij de verbreding van het kanaal in de jaren 1961-1965 verdwenen brug, knooppunt en het bebouwingslintje langs het kanaal. In de naoorlogse periode werd ten noorden van de Hoofdweg een zeer bescheiden woonbuurtje met kleine geschakelde woningen aangelegd.

Van de wierdedorpen heeft **Ten Boer** de grootste ontwikkeling doorgemaakt. Kiem hiervoor was de aanleg van het Damsterdiep in de eerste helft van de 15^e eeuw. Op enige afstand ten zuidoosten van het oude wierdedorp met zijn rechthoekige structuur (grenzend aan de Stadsweg) ontstond aan het Damsterdiep (met jaagpad) bedrijvigheid (molens) en bij de brug een knooppunt. Beide “kernen”, die tot in de vroege 20^e eeuw een bescheiden omvang hadden, groeiden langzaam naar elkaar toe met bebouwingslinten langs de Gaykingastraat en Wigboldstraat, Ook de linten langs de Stadsweg en de grote weg langs het Damsterdiep groeiden verder. In de jaren 30 werd een bescheiden uitbreidingsplan ten zuiden van de Gaykingastraat in gang gezet, die een verdere invulling van het open gebied tussen beide kernen betekende. In de naoorlogse periode werd hier verder gebouwd. In de jaren 50-60 kreeg Ten Boer, opgespannen tussen de Stadsweg en de Rijksweg langs het Damsterdiep een moderne dorpsuitbreiding van aanzienlijke omvang. Het gebied wordt gekenmerkt door een ruime opzet met veel groen, een centrale parkstructuur en enkele woningcomplexen in een halfopen of open verkaveling, met plantsoenen en woonpaden. In de jaren 60 en 70 volgende een uitbreiding ten noordoosten van de oude kern, eveneens met een modernistische stedenbouwkundige opzet (Ommelanderstraat en omgeving).

Garmerwolde ontstond in de middeleeuwen op een langgerekte oeverwal. De Dorpsweg vormde de hoofdas in het lintdorp, waarvan de bebouwing zich vanaf de 19^e eeuw zeer langzaam wat verdichtte. Het lint groeide langzaam richting het kleine knooppunt dat zich bij de brug over het Damsterdiep had gevormd. De molens zorgden hier voor enige bedrijvigheid. Net als in Ten Boer was hier een tweede kern ontstaan, met bebouwing aan het knooppunt en in een lint langs het Damsterdiep. In feite is deze situatie nog steeds ongewijzigd aanwezig. Alleen ter hoogte van de oude kerk werd ten oosten van de Dorpsweg in de naoorlogse periode een kleine dorpsuitbreiding gepleegd (W.F. Hildebrandstraat, L. van der Veenstraat, Meester Rijkenstraat), in eerste instantie bebouwd met kleine blokjes geschakelde woningwoningen.

Ten Post, dat eind 14^e eeuw voor het eerst wordt genoemd, kreeg een belangrijke impuls bij de aanleg van het Damsterdiep rond 1425. Langs het jaagpad en rond het knooppunt van wege bij de brug over het diep groeide Ten Post als een kanaaldorp, een lang lint langs de westelijke oever van het diep. Ook ten oosten van het Damsterdiep ontstond een lint langs de weg naar Wittewierum. Hier werd in 1870 een Hervormde kerk gebouwd en stond een school. Naar het noorden toe groeide Ten Post vast aan de kleine buurtschap Kroddeburen. In de periode na de Tweede Wereldoorlog werd een kleine uitbreidingswijk tussen het lint langs de Rijksweg en de nieuwe rondweg (N360) gerealiseerd. Er verrezen kleine complexen met geschakelde eengezinswoningen en een markant complex bejaardenwoningen in een ruime groene opzet en een open verkaveling (Tammingastraat).

Sint Annen is een klein komdorp dat ontstond op de plek van het vroegere klooster Klein Aduard of Sint Anna. De dorpskom bestaat uit een thans tamelijk dicht bebouwd lint (Hoofdweg) dat in de loop der jaren steeds wat intensiever is bebouwd. Het Molenpad is een wat oudere zijstraat, aangelegd om de voormalige molen aan de zuidrand van het dorp te bereiken. Aan dit straatje werden enkele huizen gebouwd. Een verdere dorpsontwikkeling bleef achterwege.

Voorts kent de gemeente Groningen een rij wegdorpen, die in de (vroeg) middeleeuwen zijn ontstaan bij de ontginning van de moerassige veengebieden ten oosten van de stad. Het lange lint **Noorddijk-Middelbert-Engelbert** vormde (met een afsplitsing richting Harkstede) in feite één geheel, maar is door de aanleg van Damsterdiep en Eemskanaal en parallelle wegenstructuren in delen geknipt. De wegdorpen kenmerken zich door lintbebouwing, die zich op verschillende plekken, bijvoorbeeld nabij de dorpskerken, verdicht. De aanleg van de kanalen zorgde voor een bedrijvig knooppunt (Ruisscherbrug) met bebouwing langs de kanalen. **Noorddijk** heeft geen verdere ontwikkeling doorgemaakt. Het oude lint is tegenwoordig de oostelijke begrenzing van de Groningse wijk Lewenborg Noord en Zuid. Ook **Middelbert** groeide buiten het lint nauwelijks. Wel ontstond rond de splitsing Middelberterweg-Olgerweg in de naoorlogse periode een bebouwingscluster, voornamelijk bestaande uit blokjes geschakelde eengezinswoningen in een verzorgd ontworpen aanleg met plantsoenen, grasvelden en bomenrijen. De lintbebouwing van Middelbert gaat over in die van **Engelbert**. Ondanks de komst van een halteplaats in het Woldjerspoor in 1929 (in gebruik tot 1941), die leidde tot de bouw van een station en zelfs een stationskoffiehuis en de aanleg van een groot natuurbad (jaren 30) bleef Engelbert een bescheiden lintdorp. Pas laat in de 20 eeuw ontstond lintbebouwing langs het voormalige tracé van de Woldjerspoorweg. De eerste uitbreidingswijk dateert uit de jaren 80 en 90 en kwam tot stand ten zuiden van de Engelberterweg, nabij en langs het natuurbad. Ook het Groninger deel van het dorp **Harkstede** bestaat slechts uit lintbebouwing langs de Hoofdweg. Ten oosten van het lint wordt thans gebouwd aan Meerstad.

Oosterhoogebrug is een nederzetting die is ontstaan in relatie tot de bedrijvigheid langs het Damsterdiep. Pas in de eerste helft van de 20^e eeuw kwam het dorp tot enige ontwikkeling bij de brug over het diep. Steen- en pannenfabrieken, molens en een houtzagerij zorgden voor werkgelegenheid. Langs het Damsterdiep en de Pop Dijkema ontstond lintbebouwing. In de vroege naoorlogse periode werd ten oosten van de Pop Dijkmaweg begonnen met de aanleg van een dorpsuitbreiding met als belangrijkste as de P. Waijerstraat. Hier verrezen blokken geschakelde eengezinswoningen. Het wijkje werd in de jaren 60, 70 en 80 verder in oostelijke richting uitgebreid tot de uiteindelijk Groninger wijk Oosterhoogebrug. Ten zuiden van het Damsterdiep verrees in de jaren 70 een bedrijventerrein. Enigszins vergelijkbaar is **Noorderhoogebrug**, dat zich als bebouwingslint manifesteerde langs het bedrijvige Boterdiep, bij de brug in een wegenknooppunt. De linten, die in de naoorlogse jaren werden verdicht, bleven beperkt tot de oude (later deels gedempte) structuur langs het Boterdiep en de Wolddijk. Eind 20^e eeuw raakte Noorderhoogebrug grotendeels verweven met de nieuwe wijken in de noordoosthoek van Groningen. Ook **Winneweer** dankt zijn ontstaan aan het Damsterdiep. Het gehucht zou zijn genoemd naar een herberg aan de trekweg langs het Damsterdiep. Tot omstreeks 1900 bleef de bebouwing beperkt tot een zeer los lint langs het Damsterdiep, in de omgeving van de brug over het diep. Begin 20^e eeuw vestigden zich een steen- en een houtfabriek langs het Damsterdiep, hetgeen een bescheiden dorpsontwikkeling op gang bracht. In het bijzonder langs de Stadsweg werden huizen gebouwd, waardoor een echte dorpsstraatje ontstond. Ook langs de trekweg langs het Damsterdiep, inmiddels opgewaardeerd tot Rijksweg, kwamen meer huizen te staan. Van beide fabrieken zijn nog restanten aanwezig. Een verdere uitbreiding heeft het dorp niet ondergaan.

Bijzonder is de ontwikkeling, die **Hoogkerk** de afgelopen eeuw heeft doorgemaakt. Het dorp is in de vroege middeleeuwen ontstaan op een hoger gelegen zandrug. In de tweede helft van de 19^e eeuw bestond het dorp voornamelijk uit een zeer lang bebouwingslint langs de noordzijde van het Hoendiep met clusters ter hoogte van de verschillende bruggen over het diep. Verscheidene industriemolens en andere bedrijfjes zorgen voor reuring. Ook langs de Kerkstraat was aan het einde van de 19^e eeuw inmiddels een bebouwingslint in ontwikkeling. Met de vestiging van een beetwortelsuikerfabriek in 1896 en een strokartonfabriek in 1913 (en andere bedrijven zoals een zeepfabriek, een oliefabriek, een scheepstimmerwerf) groeide Hoogkerk in relatief korte tijd uit tot een heus industriedorp. Daarbij profiteerde het dorp sterk van de strategische ligging aan een knooppunt van waterwegen (Hoendiep, Aduarderdiep en Peizerdiep) en de halteplaats in de spoorlijn Groningen-Leeuwarden (1866). De linten langs de waterwegen werden verder verdicht en tussen de Suikerfabriek en de Strokartonfabriek werden tussen 1900 en 1940 aan weerszijden van de Zuiderweg complexen met arbeiderswoningen gesticht. Deze kregen deels een tuindorpachtige opzet. De buurtjes werden in de vroege naoorlogse jaren verder uitgebreid en volgebouwd. In deze periode is ook gestart met een grote dorpsuitbreiding ten zuiden van het spoor, volgens een karakteristiek stedenbouwkundig plan met veel groen en deels een woonpadenverkaveling. De bebouwing bestond naast (overwegend) laaggebouw (eengezinswoningen) ook uit portiek- en maisonnetteflats langs de Zuiderweg. Nadat Hoogkerk in 1969 bij Groningen werd gevoegd werd de wijk in zuidelijke richting sterk uitgebreid, onder meer met een opvallend zorgvuldig en fraai ontworpen voorbeeld van een woonervenbuurt (Ten Oeverlaan en omgeving) volgens de ideeën van het structuralisme en het humane wonen.

Helpman is tegenwoordig een wijk in het zuidelijke deel van Groningen, gelegen op de Hondsrug tussen Groningen en Haren. Het oorspronkelijke wegdorp ging in 1915 over van de gemeente Haren naar Groningen. In deze periode kwam de verstedelijking van het gebied, vanuit Groningen, op gang. Hierbij transformeerde het wegdorp tot de hoofdstraat in de nieuwe wijk, die in rap tempo naar het oosten en westen toe uitbreidde.

8.3 Inventarisatie

Naast de individuele objecten en complexen zijn ook waardevolle stedenbouwkundige ensembles in kaart gebracht, in het bijzonder die binnen de samenhangende historische structuren (de historische kernen, uitbreidingswijken van voor en na de Tweede Wereldoorlog, historische linten en knooppunten, etc.), tot circa 1975. Tevens vallen beschermde stads- en dorpsgezichten onder dit begrip, evenals andere bijzondere gezichten/ensembles, historische buitenplaatsen en gebieden.

8.4 Beschermde stads- en dorpsgezichten

Groningen kent de volgende rijksbeschermden stads- en dorpsgezichten. Deze zijn alle opgenomen in de cultuurhistorische waardenkaart:

Stad Groningen

1. Binnenstad
2. Bloemenbuurt (delen van Plan-Oost)
3. Korrewegwijk
4. Oosterpoortwijk

5. Petrus Campersingel
6. Schildersbuurt
7. Verlengde Hereweg
8. Zuiderpark

Kleinere kernen en buitengebied

9. Lellens
10. Haren (Rijksstraatweg)

8.5 Bronnen en methode

De inventarisatie is opgesplitst in een bureauonderzoeksfase en een “veldwerkfase”. In de methodiek is nauw aangesloten bij de inventarisatie van de historische bouwkunst. De resultaten van de bouwkunstinventarisatie zijn een belangrijke input geweest, omdat hiermee inzicht is verkregen in de aard, de dichtheid en de kwaliteit van de waardevolle bebouwing. Tevens is relevante literatuur bestudeerd (zie literatuurlijst), alsmede de vele gebieds- en wijkanalyses, die doorgenomen zijn op hierin vermelde en gewaardeerde waardevolle ensembles.

Naast het bureauonderzoek is de gehele gemeente via een combinatie van een straatsgewijze schouw via Obliëk of googlemaps (streetview) geïnventariseerd, waar nodig aangevuld met een veldwerkcheck. Daarnaast zijn de gebieds- en wijkanalyses van de gemeente Groningen en de voormalige gemeente Ten Boer doorgenomen en als informatiebron gebruikt bij het opstellen van de selectie, waardering en begrenzing van de stedenbouwkundige ensembles. Tot slot zijn historische kaarten, bouwdoosinformatie van de gemeente Groningen en BAG-gegevens over het bouwjaar (voor zover deze heel plausibel lijkt) geraadpleegd om inzicht te krijgen in de ruimtelijke ontwikkelingsgeschiedenis en historische gelaagdheid van gebieden.

Wanneer opgenomen in de inventarisatie?

Bij de selectie en waardering van stedenbouwkundige ensembles is gekeken naar de cultuurhistorische waarde van aanwezige objecten, elementen en structuren, alsmede naar de historische, ruimtelijke en visuele samenhang tussen deze objecten, elementen en structuren. Allereerst heeft de ruimtelijke ontwikkelingsgeschiedenis en historische gelaagdheid van de stad, wijken, buurten, dorpen en historische bebouwingslinten als vertrekpunt gediend bij het onderscheiden en afbakenen van stedenbouwkundige ensembles. Daarnaast is de begrenzing van de stedenbouwkundige ensembles vastgesteld aan de hand van de samenhang die in deze gebieden tegenwoordig (nog) voorkomt tussen bebouwingsbeeld, historische structuren (wegen, waterlopen, verkavelingen), zichtlijnen en historische groenstructuren. Afhankelijk van de ontstaansperiode en geografische ligging hebben ensembles een karakteristieke stedenbouwkundige, landschappelijke of nederzettingsstructuur, zoals vooroorlogse tuinvijken en naoorlogse uitbreidingswijken met stempelvekaveling. Naast voorgenoemde selectie- en waarderingscriteria, is ook gekeken naar bijzondere bebouwingstypologieën die in gebieden voorkomen en de dichtheid en kwaliteit van waardevolle bebouwing. Tot slot is de waardering mede toegekend aan de hand van algemeen gangbare architectuurhistorische, cultuurhistorische en historisch-ruimtelijke waarderingscriteria, zoals herkenbaarheid, gaafheid en zeldzaamheid.

In het kader van de inventarisatie van stedenbouwkundige ensembles is ook gekeken naar de omgeving van de reeds beschermde stads- en dorpsgezichten. Daarbij is allereerst gecontroleerd of de beschermde gezichten liggen in gebieden die op grond van hun ontwikkelingsgeschiedenis, stedenbouwkundige opzet en ruimtelijke karakteristieken te definiëren zijn als een herkenbare historisch-ruimtelijke eenheid. Een voorbeeld hiervan is de Oosterpoortbuurt. Slechts een deel van deze laat 19e-eeuwse en vroeg 20e-eeuwse arbeiderswijk is aangewezen als een van rijkswege beschermd stadsgezicht. Daarnaast is nagegaan of buiten de begrenzing van de beschermde stads- of dorpsgezichten kleinere restgebieden voorkomen, die op grond van de ontwikkelingsgeschiedenis, stedenbouwkundige opzet en ruimtelijke karakteristieken een historisch-ruimtelijke relatie hebben met een beschermd gezicht. Voorbeelden hiervan zijn de west- en oostrand van de Bloemenbuurt en de Gorechtbuurt, waarvan alleen het gedeelte van de Petrus Campersingel-S.S. Rosensteinlaan een status als beschermd gezicht heeft. Tot slot vormt de Binnenstad-Oost een stedenbouwkundig ensemble, dat logischerwijs een historisch-ruimtelijke relatie heeft met het beschermd stadsgezicht Groningen-binnenstad.

De GIS-tabel

De via bovenstaande methodiek geïnventariseerde en geselecteerde stedenbouwkundige ensembles zijn samengebracht in een uitgebreide GIS-tabel met een aantal variabelen. Deze GIS-tabel is gekoppeld aan de cultuurhistorische waardenkaart. De variabelen zijn:

- Objectnummer
- Omschrijving (ensemblenaam + aanduiding)
- Kern
- Wijk
- Buurt
- Ensemble
- Typologie
- Beschrijving 1
- Beschrijving 2
- Datering periode
- Opmerking
- Waarde cultuurhistorische waardenkaart
- Criterium 1 t/m criterium 6
- Belangrijkste informatiebron
- Enkele velden in de tabel nader toegelicht
- Objectnummer

Toelichting op de variabelen

Objectnummer

Hier wordt de door de gemeente Groningen objectnummeringen gevolgd. De objectnummers van eerder geïnventariseerde items zijn overgenomen. De nieuwe inventarisaties zijn van een nieuwe nummering voorzien, te nummeren vanaf 150.000.

Omschrijving

De omschrijving omvat de naam van het ensemble (vaak een wijk of dorpsnaam) en een korte aanduiding, vaak een typering.

Kern, wijk, buurt

Deze velden bevatten informatie over in welke kern, wijk of buurt het betreffende ensemble is gesitueerd.

Ensemble

De naam van het ensemble.

Typologie

Informatie over het stedenbouwkundige type (bijvoorbeeld bebouwingslint, dorpskern, wierdedorp, stempelverkaveling, etc.).

Beschrijving 1 en 2

Korte karakterschets en waardering van het ensemble

Datum periode

Dit veld bevat een vermelding van het tijdvak, waarin het object in zijn oorspronkelijke vorm is ontstaan. Hiertoe wordt een vaste tijdvakindeling aangehouden, zodat via deze informatie interessante kaartbeelden kunnen worden getoond. De tijdvakindeling is als volgt: 1200-1600, 1600-1700, 1700-1800, 1800-1850, 1850-1875, 1875-1900, 1900-1910, 1910-1920, 1920-1930, 1940-1955, 1955-1965, 1965-1975, 1975-1990, 1990-2000.

Waarde cultuurhistorische waardenkaart

In dit veld wordt, uitgedrukt in een kwalificatie, de eindscore van de toetsing aan de hand van de zes criteria vermeld:

Z (Zeer hoge erfgoedwaarde)

H (Hoge erfgoedwaarde)

P (Positieve erfgoedwaarde)

B (Basis erfgoedwaarde)

Criterium 1 t/m criterium 6

Zie paragraaf 8.4.

Belangrijkste informatiebron

Dit veld bevat de belangrijkste geraadpleegde informatiebron, op basis waarvan informatie is verkregen over functie, opdrachtgever, datering en architect-ontwerper, etc.

Belangrijkste informatiebron

Dit veld bevat de belangrijkste geraadpleegde informatiebron.

8.6 Waardering stedenbouwkundige ensembles

De geïnventariseerde bijzondere (steden)bouwkundige ensembles zijn alle gewaardeerd met onderstaande criteria-set:

5. Het belang van het gebied of ensemble als **onderdeel van de ruimtelijke ontwikkelingsgeschiedenis en de historische gelaagdheid** van de gemeente Groningen, de daarin gelegen wijken, dorpen en het buitengebied;
6. Het belang van het gebied of ensemble vanwege een **bijzonder stedenbouwkundig concept of een karakteristieke stedenbouwkundige, landschappelijke of nederzettingsstructuur**;
7. Het belang van het gebied of ensemble vanwege de daarin aanwezige **ensemblewaarden** (structuren, bebouwing, groen, water, bijzondere zichtlijnen, landmarks, etcetera);
8. De structurele **gaafheid en herkenbaarheid** van het gebied;
9. De **zeldzaamheid** van het gebied (stedenbouwkundig/structuur. op gemeentelijk / regionaal niveau);
10. De **dichtheid en kwaliteit van de aanwezige beschermde en/of karakteristieke bebouwing**, waarbij gelet is op herkenbaarheid, gaafheid en (in mindere mate) zeldzaamheid.

Per criterium kunnen de volgende scores worden gegeven: xx (hoge waarde. x (positieve waarde. 0 (neutrale waarde. - (negatieve waarde).

De eindscore bepaald de waardengradatie:

11. Gebied / ensemble met zeer hoge waarde: minimaal 5 x ++, 1 x +
12. Gebied / ensemble met hoge waarde: minimaal 4 x ++, 2 x +
13. Gebied / ensemble met positieve (middelhoge) waarde: minimaal 5 x +, 1 x 0
14. Gebied / ensemble met basis waarde : minimaal 3 x 1 en 3 x -

Geen bijzondere waarde: alles daaronder

gemiddelde score	waardering
Minimaal 5x ++ en 1x +	Gebied / ensemble met zeer hoge waarde (Z)
Minimaal 2x ++, 2x + en 1x 0	Gebied / ensemble met hoge waarde (H)
Minimaal 5x + en 1x 0	Gebied / ensemble met positieve (middel hoge) waarde (P)
Minimaal 3x + en 3x 0	Basiswaarde (B)

Tabel 20. Scores en klassen van de waardering.

Definitie waarden stedenbouwkundige ensembles

Stedenbouwkundig waardevol gebied "zeer hoge cultuurhistorische waarde" (Z)

De historische situatie is gaaf en goed herkenbaar en de historische zeggingskracht is zeer hoog. Deze gebieden kunnen als relatief zeldzaam worden beschouwd en ogen in structuur en (oorspronkelijk) bebouwingsbeeld gaaf. Het stedenbouwkundige ensemble is zeer duidelijk een weerslag van een belangrijke fase in de historische ruimtelijke ontwikkeling van de stad Groningen of de kernen in het buitengebied. Het gebied draagt om hoge mate bij aan de identiteit van de gemeente Groningen.

Stedenbouwkundig waardevol gebied “hoge cultuurhistorische waarde” (H)

De historische situatie is overwegend gaaf en goed herkenbaar. Er is een hoge mate van zeggingskracht. Het stedenbouwkundige ensemble is duidelijk een weerslag van een belangrijke fase in de historische ruimtelijke ontwikkeling van de stad Groningen of de kernen in het buitengebied. Het gebied draagt bij aan de identiteit van de gemeente Groningen. Meestal is er geen sprake van een hoge zeldzaamheidswaarde.

Stedenbouwkundig waardevol gebied “positieve of middelhoge cultuurhistorische waarde” (P)

De historische situatie is nog redelijk gaaf en vooral in de structuur herkenbaar als onderdeel van de stedenbouwkundige ontwikkeling. Het draagt bij aan de identiteit van de gemeente Groningen. Het karakter kan op onderdelen veranderd of verstoord zijn. Er is geen sprake van een hoge zeldzaamheidswaarde.

Stedenbouwkundig waardevol gebied “basiswaarde” (B)

De historische situatie is vooral in de structuur herkenbaar als onderdeel van de stedenbouwkundige ontwikkeling. Het draagt bij aan de identiteit van de gemeente Groningen. Het karakter is op onderdelen veranderd of verstoord. Er is geen sprake van zeldzaamheidswaarde.

8.7 Bevindingen

Typologieën

In totaal zijn 121 stedenbouwkundige ensembles geselecteerd, gewaardeerd en begrensd. Hoewel de ouderdom, omvang, ontwikkelingsgeschiedenis, stedenbouwkundige opzet en ruimtelijke karakteristieken van deze gebieden zeer uiteenlopend zijn, kunnen op hoofdlijnen verschillende typologieën onderscheiden worden. Het gaat daarbij allereerst om stedenbouwkundige ensembles die zich in de loop der tijd min of meer organisch hebben ontwikkeld en waarin historische structuren, bebouwing en inrichtingselementen uit verschillende tijdslagen aanwezig zijn, zoals historische dorpskernen en gehuchten, bebouwingslinten en stads- en dorpsuitbreidingen uit het einde van de 19e eeuw en het begin van de 20e eeuw. Daarnaast komen stedenbouwkundige ensembles voor die planmatig tot stand zijn gekomen. De ruimtelijke identiteit van die gebieden wordt in belangrijke mate bepaald door historische structuren, bebouwing en inrichtingselementen, die de stedenbouwkundige en architectonische ontwerpprincipes alsook de bouwpraktijk weerspiegelen, die ten tijde van de realisatie van de wijk of buurt in zwang waren. Onder deze categorie vallen onder meer vooroorlogse tuinvijken, naoorlogse stads- en dorpsuitbreidingen en stadsvernieuwingsprojecten. Tot slot zijn stedenbouwkundige ensembles geïdentificeerd die vanwege hun specifieke functie en/of ontwikkelingsgeschiedenis een herkenbare historisch-ruimtelijke eenheid vormen. Voorbeelden zijn de fabriekscomplexen en -dorpen van de Suiker Unie en de strokartonfabriek De Halm, de relictten van het industriële complex van de Helpman Centrale en Hunze Centrale, het gebied van de Helperlinie en het Sterrebos en de centrumzones van naoorlogse uitbreidingswijken.

Ensembles met bijzondere karakteristieken

In de gemeente Groningen komt een groot aantal waardevolle stedenbouwkundige ensembles voor. In de inventarisatie is aan tweeëntwintig ensembles een zeer hoge cultuurhistorische waarde toegekend. Daarnaast is voor zesentwintig stedenbouwkundige ensembles een hoge cultuurhistorische waarde vastgesteld. De ontwikkelingsgeschiedenis, stedenbouwkundige opzet en ruimtelijke karakteristieken van deze stedenbouwkundige ensembles lopen sterk uiteen. Om dit feit te illustreren volgt hieronder

een korte beschrijving van een aantal stedenbouwkundige ensembles met bijzondere ruimtelijke karakteristieken.

De Wijert-Noord (zeer hoge waarde)

Vanuit historisch-stedenbouwkundig perspectief vormt De Wijert-Noord een zeer waardevol ensemble. Het is namelijk de eerste naoorlogse woonwijk in Groningen, waar op grote schaal een verkaveling van zich herhalende eenheden (zogenaamde 'stempels') is toegepast. Tevens zijn de wijkvoorzieningen en hoge flatgebouwen in De Wijert-Noord rondom een centrale vijverpartij met groenstroken geconcentreerd. Deze centrumzone ('core') vormt samen met de verkeerswegen een belangrijke ruimtelijke drager van de stedenbouwkundige structuur van de wijk.

Hora Siccamasingel (hoge waarde)

Als groene overgangszone tussen De Wijert-Noord en Helpman-West vormt de Hora Siccamasingel een bijzonder stedenbouwkundig ensemble. Cultuurhistorisch waardevol is de geslaagde samenhang tussen de vijverpartij, groenaanleg, bebouwing en architectonische vormgeving.



Figuur 43. De Hora Siccamasingel is een bijzonder stedenbouwkundig ensemble vanwege de samenhang in stedenbouwkundige opzet en ruimtelijke karakteristieken.

Dorkwerd (zeer hoge waarde)

In de gemeente Groningen vormt Dorkwerd een voorbeeld van een gaaf bewaard gebleven wierdedorp. De ronde vorm van de wierde is nog duidelijk herkenbaar aan het beloop van de weg en de waterloop

aan de noordzijde van het dorp. Waardevol is de ruimtelijke samenhang tussen reliëf, water- en groenstructuur en de aanwezige dorpse bebouwing. De historische nederzetting bestaat uit een kerk met kerkhof, een pastorie, een voormalige onderwijzerswoning, een voormalig café en enkele boerderijen en woonhuizen.

Helpman-Zuid, tuinwijk Moddermanlaan - De Savornin Lohmanlaan e.o. (zeer hoge waarde)

Dit deel van de wijk Helpman is grotendeels ingevuld volgens het Uitbreidingsplan 1928. De bebouwing in de buurt bestaat uit verschillende typen woningen uit de periode 1922-1935. De karakteristiek wordt bepaald door woningblokken van één tot twee bouwlagen met kap in (verstrakte) Amsterdamse School en Interbellum-stijl. Binnen het ensemble komen diverse bijzondere voorzieningen uit de aanlegperiode voor, zoals het Helperbad en het voormalige Rooms-Katholieke Ziekenhuis. Na de Tweede Wereldoorlog is de wijk aan de zuidoostzijde afgerond, waarbij is voortgeborduurd op de vooroorlogse stedenbouwkundige structuur.

Thesinge (zeer hoge waarde)

Het dorp Thesinge is van oorsprong een wierdedorp met een vrij regelmatige structuur. De watergang het 'Geweyde' werd aangelegd in het kader van de ontginning van het veengebied. Lintbebouwing ontwikkelde zich vanaf 1800 langs de Molenweg en Kerkstraat. De bebouwing langs De Dijk - ten zuidwesten van het 'Geweyde' - kwam in de loop van de 19e eeuw tot stand. In het laatste kwart van de 19e eeuw werden ten oosten van de Kerkstraat een kerkgebouw met bijbehorende pastorie, een schoolgebouw en een onderwijzerswoning gebouwd. De ruimtelijke structuur en het bebouwingsbeeld van het wierdedorp zijn gaaf bewaard gebleven.



Figuur 44. Lintbebouwing ten zuidwesten van de watergang het 'Geweyde' in Thesinge.

Oosterpoortbuurt (hoge waarde)

De Oosterbuurt is een arbeiderswijk uit het einde van de 19e eeuw en het begin van de 20e eeuw. Aanvankelijk ontwikkelde dit gebied zich geleidelijk en organisch, door de bouw van individuele panden langs bestaande wegen (Meeuwerderweg en Oosterweg). Na de aanleg van de spoorlijn in 1868 nam de gemeente het initiatief tot de aanleg van straten, die vervolgens bebouwd werden door particulieren. In een latere fase werden aan de oost- en zuidzijde straten met bebouwing gerealiseerd door speculanten. Vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw heeft op enkele locaties in de wijk wijkvernieuwing plaatsgevonden. Een deel van dit stedenbouwkundig ensemble is aangewezen als een van rijkswege beschermd stadsgezicht (Oosterpoort-Oost).



Figuur 45. Het voormalig wijkgebouw Bethlehem aan de Meeuwerderweg 63-63a ligt binnen het stedenbouwkundig ensemble van de Oosterpoortbuurt.

Deel IV Een thematische benadering

9 Thema's

9.1 Inleiding

De gemeente Groningen heeft gevraagd een vijftal thema's uit te werken in themakaarten met toelichting. Het betreft de thema's Historisch groen, Religieus erfgoed, Agrarisch erfgoed, Militair erfgoed en oorlogshandelingen, en tot slot Bijzondere gebieden die representatief zijn voor de ontwikkelingsgeschiedenis van de gemeente Groningen. De themakaarten vormen de kern en worden hieronder toegelicht. Per thema wordt aangegeven welke elementen, structuren en terreinen hiertoe behoren, welke bijzondere typologieën voorkomen en wat de onderlinge (historische) samenhang is. Over elk thema valt een boek te schrijven, dit hebben we niet gedaan; we hebben vooral de hoofdlijnen willen aanstippen. Omdat bepaalde onderdelen van de thema's al in voorgaande hoofdstukken uitgebreid zijn beschreven, wordt soms terugverwezen naar deze teksten.

9.2 Thema 1. Historisch groen

Dit thema (kaartbijlage 7) omvat zowel de grote, ontworpen groenstructuren, zoals parken, plantsoenen en begraafplaatsen, als het kleinschaliger groen op agrarische erven en in tuinen. Hoewel het meeste opgaande groen zelf een beperkte ouderdom heeft, dateert de aanleg vaak van een vroegere periode. De oudste groenstructuren hangen samen met de historische erven, kerkhoven en binnentuinen van onder andere de gasthuizen.

Karakteristiek voor het verder vrij kale zeelei- en veenontginningslandschap zijn de historische erven met hun hoog opgaande boomsingels. Deze bestaan voornamelijk uit essen, hoewel er ook populieren zijn toegepast. Door heraanplant na verval of erfuitleiding, dateert een deel van de huidige singels uit recente periode, maar zijn wel karakteristiek voor het landschap. De invulling van de erven varieert sterk. Opritten en toegangswegen zijn soms verfraaid met kastanje- of lindebomen. Op veel historische erven staan knot- en leilinden voor of naast het huis. Op enkele grotere erven zijn solitaire aangeplant, meest beuk of kastanje. Op zowel kleine als grote erven zijn (restanten van) boomgaarden aanwezig. Een deel hiervan heeft een hoge ouderdom, maar er komen ook boomgaarden met jongere, historisch passende aanplant voor. Op enkele omvangrijke historische erven heeft de tuin een parkachtige aanleg en is er een grote samenhang met de waardevolle bebouwing. Veel historisch groen rondom de borgen is met de sloop van de adellijke huizen verdwenen. Relicten van de aanleg zijn echter nog vaak aanwezig en de behoren tot de weinige elementen die herinneren aan deze huizen. Zo is de toegangslaan van het Huis te Lellens nog aanwezig en de singels en lanen rond Coendersborg.

In de binnenstad van Groningen zijn veel historische binnentuinen en hofjes. De hofjes zijn vaak onderdeel van gasthuizen. Deze gasthuizen hadden in de 19^e eeuw vrijwel allemaal een groene binnentuin. Aan de noord- en oostzijde van de binnenplaats werden leilinden aangeplant tegen de zon. In het midden was een grasveld omzoomd met een bloem(rozen)perk. De oudste hofjes dateren uit de middeleeuwen en tot in de jaren '30 van de 20^e eeuw werden er nog nieuwe aangelegd.

De gemeente Groningen kent een groot aantal van oorsprong middeleeuwse kerkhoven, waarvan de meeste zijn omzoomd met hoog opgaande bomen. Voorbeelden hiervan zijn te vinden in Garmerwolde, Thesinge, Ten Boer en Woltersum en Wittewierum. In veel gevallen gaat het om essen of lindebomen. Binnen de stad werd als onderdeel van de stadsuitbreiding in de eerste helft van de 17^e eeuw het

Nieuwe Kerkhof aangelegd. De aanleg bestond uit vier paden die vanuit de hoeken op de Nieuwe Kerk toe liepen. Deze paden zijn nu beplant met esdoorns; de kerk werd ingepast met groene beuken.

Veel waardevol historisch groen is te vinden op de begraafplaatsen die, na het verbod op begravingen binnen de bebouwde kom (in Groningen in 1827), werden aangelegd aan de randen van de stad en de dorpen. De meeste van deze begraafplaatsen kennen een planmatige, sobere aanleg. In Groningen zijn de Noorder- en Zuiderbegraafplaats hier voorbeelden van. Beide begraafplaatsen werden omzoomd door een dubbele rij bomen. Ook op veel begraafplaatsen aan de randen van de dorpen is historisch groen aanwezig. De begraafplaatsen van onder meer Hoogkerk, Woltersum, Ten Boer, Garmerwolde en Thesinge zijn omzoomd met hoog opgaande bomen, meest essen. Kenmerkend voor een aantal van deze begraafplaatsen (o.a. Thesinge en Ten Boer) is de aanwezigheid van treuressen bij de entree. Ook óp de begraafplaatsen zijn waardevolle, solitaire bomen te vinden met een hoge ouderdom.

Het oudste bos van Groningen is het Sterrebos, dat in 1765 werd aangelegd. Vanuit het open midden van het vierkante terrein liepen 8 lanen. In 1883 werd het park uitgebreid met een deel van de voormalige Helperlinie en heringericht naar ontwerp van L.P. Zocher. Hij maakte een ontwerp met slingerpaden en glooiingen. In 1964 werd het park opgesplitst door de aanleg van de zuidelijke ringweg.

Voormalige vestingwallen

De met bomen en meidoorn beplante vestingwallen rondom de stad waren sinds de aanleg in de 17^e eeuw al een geliefde plek om te wandelen. Met de Vestingwet van 1874 verviel de plicht op het in standhouden van de wallen. In het oorspronkelijke plan voor de herinrichting van de wallen werd een groot deel bestemd als park. Langs de vestinggrachten werden plantsoenen ontworpen, waarvan het Noorderplantsoen het grootste was. In het zuiden werd een brede groene laan aangelegd met aan de stadszijde herenhuizen en aan de zuidzijde vrijstaande villa's. Deze Zuidsingel werd later omgedoopt tot Rade-, Here- Ubbo Emmius- en Praediniussingel. De laagte bij de Parklaan, die was gegraven na het beleg van Bernard von Galen (Bommen Berend) in 1672, werd geslecht en hier werd het Villapark Zuid aangelegd. De villa's stonden op zes groene 'eilandjes' en het geheel werd omzoomd door lindebomen.

Villatuinen Verlengde Hereweg

Aan de van oudsher al groene Verlengde Hereweg lieten in het midden van de 19^e eeuw welgestelde burgers en adellijke families grote vrijstaande villa's bouwen. De vroegste tuinen waren vaak in Engelse landschapsstijl aangelegd. Door gebruik te maken van het aanwezige reliëf en dit te versterken door heuvels en vijvers aan te leggen, kreeg de aanleg een landgoedachtige uitstraling. Ondanks dat veel tuinen na de eerste aanleg zijn gewijzigd, zijn nog veel oorspronkelijke elementen aanwezig of herkenbaar.

Stadspark

Aan het begin van de 20^e eeuw ontstond de behoefte aan een park waarin arbeiders konden recreëren en genieten van het groen. Hierbij hoorde ook de ruimte om evenementen te organiseren en om te sporten. Op initiatief van een aantal notabelen, onder voorzitterschap van J.E. Scholten werd het Springerpark aangelegd, het oudste gedeelte van het Stadspark. Toenmalig directeur Gemeentewerken J.A. Mullock maakte het plan voor het volkspark, met renbaan en kinderspeelterrein. De Haarlemse tuin- en landschapsarchitect L.A. Springer werkte dit uit in een ontwerp in Engelse landschapsstijl en was verantwoordelijk voor de uitvoering. Het omvangrijke park bestond uit drie delen: het Singerpark in

het westen, de drafbaan met evenemententerrein in het midden en een ijsbaan in het oostelijk deel. Het park werd in de jaren '20 in stappen geopend.

Wijkparken

In de eerste planmatige stadsuitbreidingen vanaf het begin van de 20e eeuw zien we dat het besef voor de noodzaak van integratie van eenvoudige groenvoorzieningen een steeds grotere rol gaat spelen. Plantsoenen en groenstroken brachten ruimte en groen in de wijken en dienden in de meer representatieve buurten vooral ook als verfraaiing van het stadsbeeld. Mooie voorbeelden zijn de voorname groenstructuren in de Oranjestraat (Nassauplein) en de Schildersbuurt (H.W. Mesdagplein). Aan de oostzijde van het singelgebied werd in het interbellum een nieuwe representatieve woonsingel ontworpen, begeleid door een fraaie parkstructuur, de Petrus Campersingel. In de grote naoorlogse stadsuitbreidingen werden groenvoorzieningen op verschillende schaalniveaus integraal onderdeel van het stedenbouwkundig ontwerp. Op straatniveau brachten groenstroken licht, lucht en groen in de huizenzone; flatgebouwen en rijtjeshuizen werden in stempels geordend en geplaatst in een schijnbaar door de hele wijk uitgerolde groenstructuur (De Wijert Noord), vaak met grote plantsoenen en groenstroken tussen de woningblokken, ontsloten door woonpaden. Wijkranden, vaak gelegen tegen grote verkeersstructuren, kregen als buffer een uitgesproken groen karakter met een pakachtige inrichting. Vaak vindt men in deze ruime groene zones verzamelde onderwijsinstellingen of grote flatgebouwen in een open verkaveling. Parkstructuren, vaak gecombineerd met watersingels en omzoomd of gemarkeerd door representatieve gebouwen werden ingezet als centrumzone én scheidend element tussen woonbuurten (De Wijert, Hora Siccamasingel, Vinkhuizen, Paddepoel). In enkele nieuwe wijken werden deze groenstructuren dusdanig grootschalig opgezet, dat sprake is van heuse wijkparken, met hierin allerlei recreatieve voorzieningen (wandelpaden, sportterreinen, kinderboerderij). Park Selwerd is daar een voorbeeld van. In het oostelijke deel van de stad zijn het Oosterpark, het Pioenpark en het Park Oost Indischebuurt representatief voor de grotere wijkparken uit de naoorlogse periode, alle drie met ruime waterpartijen, ligweiden en wandelpaden. Het Pioenpark heeft aan de zuidelijke en noordelijke uiteinden ook sportaccommodaties en speeltuinen.

9.3 Thema 2. Religieus erfgoed

Dit thema omvat in de eerste plaats een groot aantal gebouwen, dat in de loop der eeuwen werd gesticht als bedehuis voor de religieuze gemeenschappen in Groningen. Het bekendst zijn de middeleeuwse stads- en dorpskerken en de 17e-eeuwse Noorderkerk, één van de eerste voorbeelden van kerkbouw, die noodzakelijk werd als gevolg van een aanzienlijke stadsuitbreiding. Vanaf de 19^e eeuw werden vooral in nieuwe wijken rondom het centrum nieuwe kerkgebouwen gesticht. Enerzijds was dit noodzakelijk vanwege de bevolkingsgroei, anderzijds speelde de opkomende verzuiling een rol: de Rooms Katholieke gemeenschap emancipeerde en bouwde vanaf die tijd vele nieuwe kerken, vaak als onderdeel van een groter ensemble met pastorie, parochiehuus en scholen. Voor van de Hervormde kerk afgescheiden gemeenschappen werden eveneens nieuwe kerken gebouwd. De bouw van nieuwe kerken ging ook na de Tweede Wereldoorlog door in de stadsuitbreidingen. Hier kregen de kerkelijke gebouwen, vaak uitgevoerd in een moderne, expressieve architectuur als onderdeel van de wijkgedachte een prominente positie in het stedenbouwkundige plan. In de dorpen volstond de oude dorpskerk veelal tot ver in de vorige eeuw. In de grotere nederzettingen ontstond soms behoefte aan de stichting van een nieuw kerkgebouw voor specifieke groepen (Gereformeerde kerk in Ten Boer, Molukse kerk in Hoogkerk). De Joodse gemeenschap kwam in Groningen bijeen in de imposante synagoge aan de Folkingestraat.

Ook in het landschap zijn nog relictten die samenhangen met religieuze gebruiken aanwezig. In het noorden en noordoosten van de gemeente lagen de kloosters van Wittewierum (Bloemhof), Sint Annen en Thesinge (Germania) die een grote invloed hebben gehad op de ontginningen. Restanten van deze kloosterterreinen zijn vaak nog in de dorpsstructuur en soms in de bebouwing herkenbaar. Van de paden die voor de kerkgang werden gebruikt zijn er nog drie aanwezig, rond de dorpen Engelbert, Middelbert en Ten Boer. Na het verbod op begravingen binnen de bebouwde kom werden nieuwe begraafplaatsen aangelegd aan de randen van de stad en de dorpen. Deze kenden veelal een formele aanleg. Bijzonder is dat veel van deze begraafplaatsen nog steeds vrij liggen van de bebouwde kom.

Noemenswaardig, maar niet op de kaart opgenomen omdat slechts de naam herinnert, is de 15e-eeuwse bedevaartsplaats Hillegen Stede aan de Verlengde Hereweg. Op deze locatie werd in 1933 een villa gebouwd, waarvan de naam herinnert aan de bedevaartsplaats: Villa Hilghestede (Verlengde Hereweg 174).

9.4 Thema 3. Agrarisch erfgoed

De gemeente Groningen telt een groot aantal gebouwen die als agrarisch erfgoed kunnen worden bestempeld. De categorie vertegenwoordigt in de eerste plaats de talrijke boerderijen met bijgebouwen, in het bijzonder in het buitengebied en in de voormalige gemeente Ten Boer. Ook binnen de stadsgrenzen van Groningen zijn hier en daar echter nog goed beleefbare sporen van het agrarische verleden zichtbaar gebleven. Goed voorbeeld daarvan zijn de oude boerenerven, opgenomen in de groenstructuren van uitbreidingswijken als Selwerd en Beijum. Ook in de (oudere) linten langs uitvalswegen en vaarten bevinden zich op verschillende plaatsen historische boerderijen of boerenwoningen met stal. Bijzonder zijn de kleinschalige moeskerswoningen die in het stadsgebied direct ten noorden van de binnenstad behouden bleven en herinneren aan het vroegere uitgestrekte moestuinengebied, dat een belangrijke rol speelde in de voedselvoorziening van de stad Groningen.

De boerderijen zijn er in allerlei streekeigen typen en omspannen een aanzienlijke ontstaansperiode. De oudste exemplaren stammen op zijn minst uit de 17e eeuw, de jongste in de inventarisatie dateren uit de decennia na de Tweede Wereldoorlog. Er kunnen verschillende typen worden onderscheiden. Een wijd verbreid type is de Oldambtsterboerderij, waarbij woon- en bedrijfsgedeelte onder één grote, vaak afgewolfde kap zijn gevat, met een doorlopende nok. De ingang van de woning bevindt zich in de regel in de voorgevel, de ingang van het bedrijfsgedeelte in de achtergevel. Ook veel voorkomend is het kop-romptype, waarbij er sprake is van een bedrijfsgedeelte met eigen kap en een halfvrijstaand woongedeelte, ook weer met eigen kap aan de voorzijde. Soms is dit voorhuis dwars geplaatst en heeft het een herenhuis- of villa-achtig karakter. Eenvoudiger kleine boerderijen (keuterijen) volgen vaak het krimpentype: woongedeelte en bedrijfsgedeelte onder één dak met doorgaande nok, aan één of twee zijden is sprake van een krimp, waarin ook de ingang van de woning is gesitueerd. In het zuidelijke deel van de gemeente, in aansluiting op het zuidoostelijke deel van de provincie zien we het Westerwoldse boerderijtype, eveneens met een kop-rompopzet, maar met de inrijdeuren in de zijbeuk van het bedrijfsgedeelte, zowel aan voor- als achterzijde. Een variant, het Gorechtse type, heeft voorhuis en bedrijfsgedeelte onder één dak en vaak de inrijdeuren van de deel in de zijgevel.

In de tweede helft van de 20e eeuw verzelfstandigde het woongedeelte steeds verder tot een bijna of zelfs geheel vrijstaande woning, die veel gelijkenis vertoont met de burgermanswoningen in stad of dorp. Het thema agrarisch erfgoed omvat naast de boerderijen ook bijgebouwen als stookhutten, bijschuren en een enkele keer een hooiberg.

Tot dit thema zijn ook de hoog en zeer hoog gewaardeerde cultuurlandschappen en de historische erven met hun erfbeplanting gerekend. De hoog en zeer hoog gewaardeerde cultuurlandschappen vertonen logischerwijs een sterke samenhang met de historische erven en agrarische bouwkunst. Het gaat hier om de zeekeleontginningen rondom Leegkerk, Dorkwerd en de Koningslaagte, waar nog een groot aantal waardevolle historische erven met agrarische bebouwing voorkomt. In de veenontginningen rond de lintdorpen, Engelbert en Middelbert is een grote samenhang in cultuurlandschap, historische erven en agrarische bebouwing. Ook is deze samenhang sterk in de zeekeleontginningen en veenontginningen in de voormalige gemeente Ten Boer en rondom Noorddijk. Voor een korte beschrijving van het opgaand groen op de erven wordt verwezen naar het thema Historisch groen (9.2).

9.5 Thema 4. Militair erfgoed en oorlogshandelingen

In dit thema zijn de borgterreinen, de Helperlinie, de stadswallen, restanten van de stadsmuur, de resten uit de Tweede Wereldoorlog en oorlogsgraven en de oorlogsmonumenten (tot 1975) opgenomen.

Binnen de gemeente liggen 19 borgterreinen.¹⁷² De borgen waren middeleeuwse steenhuisen die hun bewoners en omwonenden enige veiligheid boden. Na de introductie van het buskruit en verbetering van het geschut, verviel de verdedigende functie. De borgen werden omgevormd tot buitenverblijven met landhuis en tuinaanleg. In de Franse tijd verloren de eigenaren hun rechten en daarmee een belangrijk deel van hun inkomsten. De nog aanwezige borgen werden in de 19^e eeuw gesloopt nadat onderhoud te duur was geworden. Van enkele zijn de bijgebouwen nog aanwezig, zoals bij het Huis te Lellens. Ook de arbeidsintensieve tuinaanleg verdween vaak, maar relicten zoals grachten, lanen en beplanting zijn nog aanwezig als herinnering aan de verdwenen borgen.

De stad Groningen werd tot het midden van de 13^e eeuw verdedigd met een 11e-eeuwse aarden omwalling. In het midden van de 13^e eeuw werd deze vervangen door een stenen stadsmuur met buitengracht. Van de stadsmuur resteren nog fragmenten in verschillende huizenblokken. In 1470 werden bij de stadsuitbreidingen aan west- en zuidzijde de vestingwerken gemoderniseerd, hierbij werd ook het huidige Lopende Diep gegraven tussen het Schuitendiep en de A.

In de loop van de 16e eeuw volgde een nieuwe versterking en modernisering van de vestingwerken en werd de stadsgracht verbreed tot de huidige Diepenring. In een derde moderniseringsslag aan het einde van de 16e eeuw werd aan de zuidzijde wederom een bescheiden stadsuitbreiding toegevoegd.

In 1614 werd een ambitieuze stadsuitbreiding aan de noordzijde van de oude stad gepresenteerd, waarvan de aanleg samen viel met een grootschalige vernieuwing van de verdedigingswerken: een omwalling met zeventien bastions. In de periode tot 1642 werd deze nieuwe omwalling gerealiseerd. Na het beleg van de stad door de prins-bisschop van Münster Bernard von Galen in 1672 werd de vesting aangepast. De aanval vond vooral vanuit het zuiden plaats en daar werden dan ook de aanpassingen doorgevoerd. Langs de zuidelijk bastions, op de plaats waar later het station en Zuiderpark kwamen, werd een laagte gegraven; de Kempkensberg, ter hoogte van het huidige Sterrebos werd geslecht. In de periode 1798-1700 werd ten zuiden van deze voormalige hoogte de Linie van Helpman of

¹⁷² Het aantal hangt sterk af van de gehanteerde definitie.

Helperlinie aangelegd. De linie verbond het Hoorsche Diep met het Schuitendiep. In de jaren 1786-1806 werd de linie uitgebreid door een kanaal (Helperdiep) om een voorterrein (glacies) aan te leggen. De in 1868 geopende spoorlijn doorkruiste de linie die hier plaatselijk werd aangepast.

Na de inwerkingtreding van de Vestingwet van 1874 verviel de functie van de vestingwerken en werden ingevuld met andere functies. In het noordelijke deel van de vestingwerken, dat werd omgevormd tot park (het Noorderplantsoen), zijn de 17e-eeuwse bastions nog goed herkenbaar. In de overige delen zijn de contouren van de vestingwerken in meer of mindere mate nog herkenbaar in het stratenpatroon. Binnen de rijksgronden van de voormalige Helperlinie kregen verschillende rijksinstellingen een plek, waaronder de Rabenhauptkazerne en een gevangenis (zie ook Helperlinie-zone onder paragraaf 9.6),

De periode van de Tweede Wereldoorlog wordt in het (stedelijk) landschap gemarkeerd door relictten van linies, oorlogsgraven, oorlogsmonumenten en stadsvernieuwing. Relatief onzichtbaar, maar in het reliëf gaaf bewaard, zijn de restanten van de tankgrachten en loopgraven die in september 1944 onder leiding van Organisation 'Todt' rond de stad werden gegraven. Op strategische doorgangen werden *road blocks* opgeworpen. De linie maakte deel uit van de Frieslandriegel, die langs de Drentse Hoofdvaart, het Noord-Willemskanaal en het Eemskanaal liep. Langs het Van Starckenborghkanaal bij de Paddepoelsterweg liggen de resten van een betonnen anti-tankmuur en in de nog agrarische gebieden rond de stad zijn relictten van loopgraven en tankgrachten waarneembaar in het reliëf. Tussen de vloeivelden aan de westzijde van de stad ligt nog een drietal bakstenen bunkers.

Veel belangrijke en ingrijpende gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben geen tastbare herinnering in het landschap achtergelaten of zijn verwoest of gesloopt. Hier resten slechts plaatsen van herinnering of *lieux de memoires*, die vaak weer zichtbaar zijn gemaakt met een herinneringsmonument. Veel panden zijn gedurende de bezetting gevorderd geweest, om dienst te doen als kantoor of kazerne, zoals de voormalige Meisjes H.B.S. aan de Nieuwe Ebbingestraat, die als kazerne van de Kriegsmarine diende en het pand aan de Ossenmarkt 3 waar in het Hoofdcommissariaat van de Staatspolitie in Groningen was gevestigd. Eén van de bekendste en beruchtste plaatsen was het Scholtenhuis aan de Grote Markt. Hier was het hoofdkwartier van de regionale afdeling van de Sicherheitsdienst en de Sicherheitspolizei gehuisvest. Honderden gevangengenomen verzetsstrijders werden hier verhoord en gemarteld, om vaak elders te worden geëxecuteerd. Bij de bevrijding van Groningen werd het gebouw door brand verwoest.

Uit de periode van na de oorlog (tot 1975) is een groot aantal oorlogsmonumenten en -graven geïnteriseerd. Zeven daarvan zijn opgenomen in de inventarisatie van bouwkunst, waaronder het Verzetsmonument op het R.K. Kerkhof, het Provinciaal monument Tweede Wereldoorlog in de vorm van een bronzen beeld van Sint Joris (beide in de stad Groningen) en het oorlogsmonument voor burgerslachtoffers en het Nederlands verzet aan de Vijverweide in Ten Boer.

De Tweede Wereldoorlog heeft veel littekens in de stedelijke ruimte achtergelaten. Bij de Slag om Groningen in april 1945 werden 207 gebouwen verwoest of beschadigd. Vooral de binnenstad was zwaar getroffen. In gevels zijn tot op de dag van vandaag kogelinslagen te zien, zoals bij het Schnitgerhuys en Villa Heymans (resp. Ubbo Emmiusingel 19 en 108), de Martinitoren en het Prinsenhof en granaatinslagen in het Stadhuis. Het wederopbouwplan voor de zwaar geteisterde binnenstad werd aanvankelijk aan de architect en stedenbouwkundige M.J. Granpré Molière, pleitbezorger van de traditionele opvattingen van de Delftse school toevertrouwd. Na teleurstellende resultaten besloot men een supervisiecommissie van moderne deskundigen in te stellen, onder meer bemand door de architecten A. van der Steur en W. van Tijen. Een en ander resulteerde in een

grotendeels op moderne leest geschoeide wederopbouw van de in de oorlog vernielde binnenstadsdelen.

9.6 Thema 5. Bijzondere representatieve gebieden

9.6.1 Inleiding

De gemeente heeft gevraagd bijzondere gebieden aan te wijzen die representatief zijn voor de ontwikkelingsgeschiedenis van de gemeente Groningen. Uit de verschillende waarderingskaarten blijkt al dat dit geen gemakkelijke opgave is. Er zijn immers tal van gebieden die hoog scoren op het gebied van archeologie, bouwkunst en stedenbouw en historische geografie. Bij de selectie van bijzondere representatieve gebieden hebben we de ontwikkelingsgeschiedenis van de gemeente als uitgangspunt genomen: Wat waren de belangrijkste ontwikkelingen en in welke gebieden zien we dit nog duidelijk terug? Hierbij zijn ook gebieden geselecteerd die minder gaaf zijn, maar door hun samenhang toch bijzonder.

1. Hondsrug en Hereweg

De natuurlijke hoogte van de Hondsrug is al sinds de prehistorie een van de belangrijkste structuren binnen Groningen. De hooggelegen rug was al vanaf de prehistorie een aantrekkelijke vestigingslocatie. In de middeleeuwen konden de nederzettingen zich ontwikkelen tot stad, mede door de functie die de Hondsrug had als verbindingsas tussen het noordelijk zeeleigebied en het achterland. Doordat de hoogte in alle tijden een aantrekkelijk vestigingslocatie was kent het een grote gelaagdheid. In verticale zin door de grote rijkdom aan archeologische vindplaatsen. En in horizontale zin door de herkenbare stadsuitbreidingen langs de (Verlengde) Hereweg/ Herestraat, die de tijdsdiepte van de late middeleeuwen tot heden tonen: het van oorsprong middeleeuwse centrum, het oude buurtschap Helman, de vooroorlogse spontane stadsuitbreidingen buiten de vestingwerken, de villabuurt aan de Verlengde Hereweg, de voor- en naoorlogse tuinvijken en tot slot de voorlopige Helperlinie met haar eigen dynamiek. Op de flanken en lager gelegen gebieden aan weerszijde van de Hondsrug vonden pas in de naoorlogse periode stedenbouwkundige ontwikkelingen plaats. Het natuurlijke reliëf is op veel plaatsen nog steeds goed beleefbaar. In het centrum bijvoorbeeld in de Poelestraat en het Gedempte Kattendiep en zuidelijker in de vele oost-west-georiënteerde straten langs de Verlengde Hereweg, waaronder de Helperbrink en de V. Ketwich Verschuurlaan.

2. Koningslaagte

De Koningslaagte is een gaaf voorbeeld van het wierdenlandschap. Het is een gebied waar bijna alle facetten van de vroege bewoning, ontginning en het latere grondgebruik nog herkenbaar zijn.

In grote delen van het gebied is de natuurlijke meanderstructuur van het Selwerderdiepje zichtbaar in het verkavelingspatroon en in hoogteverschillen. Op de hogere oevers van het Selwerderdiepje (deel van de Hunzeloop) en op de kreekkruggen bevinden zich de oudste erven of resten daarvan in de vorm van huispodia of wierden. Deze zijn in archeologisch opzicht zeer waardevol. Een aantal heeft dan ook de status van rijks- of gemeentelijk monument. Ook landschappelijk zijn deze huisplaatsen zeer waardevol doordat ze nog goed herkenbaar zijn als hoogte of in de verkaveling. Ook relictten van de middeleeuwse baksteenindustrie zijn relatief gaaf bewaard gebleven in het landschap, in de vorm van afgetichelde percelen en middeleeuwse relictten van steenovens (zie ook 6.2.6). Ook de samenhang van de historische nederzettingen met het nog gave verkavelingspatroon, de paden, wegen en dijken, en de waardevolle historische agrarische bebouwing maakt dit gebied tot een bijzonder ensemble.

3. Binnenstad

De binnenstad van Groningen kent een grote dichtheid aan hoge cultuurhistorische waarden, op alle gebieden: archeologie, bouwkunst, stedenbouw en historische geografie. Doordat door de eeuwen heen steeds is voortgebouwd op bestaande structuren heeft de binnenstad een grote gelaagdheid en is er een grote samenhang tussen de verschillende objecten, structuren en gebieden.

Een groot deel van de huidige stedenbouwkundige structuur heeft haar oorsprong in het middeleeuwse wegen- en ontginningspatroon. Ook de locaties van functies kent een grote continuïteit, zoals die van de kerkelijke en wereldlijke macht, de Rijksuniversiteit en verzorgende functies in de vorm van gasthuizen. De uitbreidingsfasen in de middeleeuwen en nieuwe tijd zijn nog goed herkenbaar in het stratenpatroon en de ouderdom van de gebouwen en de architectuur. Ook de waterhuishouding, die voor zowel de stad als de Ommelanden van groot belang was, is in grote delen van de binnenstad herkenbaar in de (voormalige) grachten. De verschillende fasen van verdediging zijn bewaard gebleven in de vorm van middeleeuwse muurresten in bouwblokken en het stratenpatroon. De grote gelaagdheid beperkt zich niet tot late middeleeuwen en nieuwe tijd. Ook de verwoestingen uit de Tweede Wereldoorlog en de daaropvolgende stadsvernieuwing dragen bij aan de leesbaarheid van de geschiedenis van de binnenstad. Uit archeologische opgravingen blijkt ook de ondergrond rijk te zijn aan vindplaatsen die hebben bijgedragen én nog kunnen bijdragen aan de geschiedschrijving van de stad en omgeving.

4. Singels en vestinggordel

Tot dit gebied rekenen we de zone van de voormalige 17e-eeuwse vestingwerken, direct rondom de binnenstad. Met de inwerkingtreding van de Vestingwet van 1874 werden deze door het rijk overbodig verklaard en konden worden ontmanteld. Het gebied herbergt een aantal hooggewaardeerde deelgebieden die kenmerkend zijn voor de laat-19e-eeuwse stadsuitbreiding.

Door Ingenieur der Vestingen F.W. van Gendt werd in 1876 een plan vervaardigd voor de nieuwe inrichting van de gronden van de voormalige vestingwerken (zie ook paragraaf 8.1), waarvan alleen het Noorderplantsoen uiteindelijk volgens dit plan zou worden uitgevoerd. Op verzoek van de gemeenteraad werd in 1878 een plan opgesteld door de Haagse architect L.A. Brouwer, dat in feite een gedetailleerde uitwerking vormde van het plan van Van Gendt.¹⁷³ De reeks singels met ronde verkeerspleinen en kavels voor villa's en luxe stadswoningen aan de zuidzijde van de binnenstad is op basis van dit plan tot uitvoering gebracht.

Aan de oostzijde van de binnenstad werd de vestinggracht geschikt gemaakt voor de scheepvaart. Twee jaar na het voltooiën van het Eemskanaal in 1876 werd een nieuwe binnenhaven (Oosterhaven) aan deze zijde van de stad aangelegd. Ook de Westerhaven werd aangelegd op een deel van de vestinggracht. In 1879 werd het Verbindingskanaal gegraven, dat het zuidelijk gedeelte van de Diepenring ging vormen. Tevens besloot het stadsbestuur in 1889 tot de bouw van een nieuw ziekenhuis op het terrein van de voormalige vestingwerken aan de oostzijde van de binnenstad. Op 15 april 1896 werd een nieuw stationsgebouw geopend, dat een representatieve entree ging vormen aan de zuidzijde van de stad.

¹⁷³ Hacquebord, L.T. en R.M.H. Overbeek (1994): *Architectuur en stedenbouw in de gemeente Groningen 1850-1940*. Zwolle.

5. Hoogkerk

Dit gebied valt samen met de stedenbouwkundige ensembles rondom de Strokartonfabriek de Halm, Suikerfabriek Suiker Unie, de wijk Halmbuurt en de historische dorpskern van Hoogkerk. Het gebied is door zijn omvang en relatieve gaafheid bijzonder en representeert de verwerkende industrie die in en rondom de stad aanwezig was en nog steeds is. Daarnaast is de invloed van de industrie op de stedenbouwkundige ontwikkeling van Hoogkerk groot. De Halm heeft haar stempel gedrukt op het oostelijk deel van het dorp. Hier vinden we het fabrieksdorp met fabrikantenvilla, personeels- en arbeiderswoningen. Het fabriekscomplex van De Halm bestond uit het hoofdgebouw, loodsen, een betonnen schoorsteen en een waterzuiveringsinstallatie. Tussen de historische dorpskern en het fabriekscomplex ligt de tuinwijk de 'Halmbuurt', die in het decennium vóór de oorlog werd opgezet en na de oorlog verder werd ingevuld. Aan de westzijde van het dorp ligt het fabriekscomplex van de Suiker Unie (gesticht in 1914) met fabrieksdorp en vloeivelden. Het fabrieksdorp bestaat uit een tuinwijkje met voor- en naoorlogse arbeiderswoningen binnen een vooroorlogse opzet.

6. Scheepvaart

De scheepvaart is onlosmakelijk verbonden met de ontwikkeling van de gemeente Groningen. De meeste havenactiviteiten zijn sinds de late middeleeuwen in en rond de stad geconcentreerd. Eerst aan de westzijde (huidige Westerbinnensingel en Noorderhaven), later in de late middeleeuwen en nieuwe tijd kwamen ook in de andere windstreken havens tot ontwikkeling (Hoendiep, Boterdiep, Schuitendiep, Damsterdiep, Winschoterdiep). Na het slechten van de vestingwerken in de tweede helft van de 19^e eeuw werden delen van de vestinggracht getransformeerd in havenkommen (Wester- en Oosterhaven) (zie ook paragraaf 6.2.5).

Vooraf het gebied aan de oostzijde is bijzonder en representatief, omdat deze al vanaf de 15^e eeuw tot de huidige tijd onafgebroken als havengebied in gebruik is geweest. Het gebied representeert daarmee een groot aantal perioden van havenactiviteit, dat terug te zien is in het grote aantal bouwwerken, elementen en structuren die daarmee samenhangen. Via het (Oude) Winschoterdiep was de stad verbonden met de veenkoloniën van Groningen en Drenthe en via het Damsterdiep en later Eemskanaal met de Noordzee. Het Van Starckenborghkanaal zorgde vanaf 1938 voor een verbinding met Lemmer en west-Nederland.

Binnen dit gebied representeert het gedempte Damsterdiep (van Schuitendiep tot Oostersluis), samen met de aangrenzende pakhuizen, industriecomplexen en de oude Oostersluis, de periode middeleeuwen-nieuwe tijd. Na de opening van het Eemskanaal in 1876 verplaatsten de havenactiviteiten zich naar de Oosterhaven, waar verschillende pakhuizen en woonhuizen langs het kanaal verrezen. Het in 1938 geopende Van Starckenborghkanaal was via de nieuwgebouwde Oostersluis verbonden met het Eemskanaal. De schutsluis is recentelijk sterk gewijzigd. Hierbij zijn fragmenten en ornamenten van de oorspronkelijk sluis behouden. Het Oude Winschoterdiep en het huidige Winschoterdiep vertegenwoordigen de verbinding met de Groningse en Drentse veenkoloniën en daar gelegen scheepswerven. Om Groningen als zeehaven te behouden werd in 1959 de Hunzehaven en later de Scandinavische havens aangelegd. De havenkommen waren via het Oude Stamspoor verbonden met het nationale spoornet.

7. Helperlinie-zone

De Helperlinie-zone is van grote betekenis geweest voor de stadsontwikkeling. Eerst vooral als barrière, later als plaats voor functies met een grote voetafdruk, zoals de Van Mesdagkliniek, de marechasseekazerne, de R.K. Begraafplaats, het zwembad en de Zuidelijke Ringweg (N7).

De Helperlinie werd in 1689-1700 aangelegd en bleef in functie tot de Vestingwet van 1874. Daarop vooruitlopend was al in 1872 toestemming gegeven een rooms-katholieke begraafplaats aan te leggen. De aanleg van deze begraafplaats en het inwerkingtreden van de Vestingwet markeert het begin van de verstedelijking van de linie. Doordat de linie rijksbezit was, was de vrijgekomen grond een ideale ontwikkellocatie voor rijksinstellingen

Tussen 1882 en 1883 werd op de plaats van de geslechte wallen de Cellulaire Strafgevangenis gebouwd. Enkele jaren later volgde de bouw van de Rabenhauptkazerne aan de overzijde van de Hereweg. Ook werd een militaire badinrichting geopend. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd op het exercitieterrein achter de gevangenis een interneringskamp voor Britse matrozen gebouwd (*Timber Town*). De matrozen waren na de Duitse aanval op Antwerpen naar Nederland uitgeweken.

In de periode 1953-1955 werd openluchtwembad De Papiermolen gebouwd. Ook in deze periode vestigde de Van Mesdagkliniek zich in het gebouw van de voormalige Cellulaire Gevangenis, welke in 1962 grootschalig werd verbouwd. De open ruimte ten noorden van de voormalige linie werd in 1965-1971 benut voor de aanleg van de zuidelijke Ringweg (Weg der Verenigde Naties of N7). In de jaren '70 en '80 was de noordoosthoek van de voormalige Helperlinie de ontwikkellocatie voor rijkskantoorgebouwen, waarin de Informatie Beheer Groep (IBG) en de Belastingdienst werden gehuisvest. Onder het gebouw was een atoomkelder gebouwd die in geval van een nucleaire aanval als commandobunker moest kunnen functioneren. De torens werden begin 21^e eeuw gesloopt om ruimte te maken voor het huidige kantoorgebouw Kempkensberg.

Ondanks (of juist dankzij) de grote ruimtelijke dynamiek in de afgelopen ruim 100 jaar, waarbij gebouwen en structuren zijn gesloopt om ruimte te maken voor nieuwe ontwikkelingen, heeft het gebied een hoge dichtheid aan cultuurhistorische waarden. Hiertoe behoren onder andere De Papiermolen, de voormalige Cellulaire Gevangenis met bijgebouwen, de Rooms-Katholieke begraafplaats, de archeologische resten van de Helperlinie en historisch-geografische structuren zoals het Helperdiep en de Hereweg.

8. Wolddijk

De Wolddijk vormt een historisch-geografische structuur die van groot belang was voor de ontginning van het centrale Woldland (zie ook paragraaf 5.2.3. en 6.2.3). De dijk loopt van Noorderhogbrug naar Westerdijkshorn (buiten de gemeente Groningen), buigt hier af naar het oosten en loopt ten noorden van Sint Annen door tot Dijkshorn bij Ten Boer.

Het Woldgebied werd in de 10^e tot 12^e eeuw ontgonnen vanaf de kwelderwal aan de rand van het gebied. Het ontgonnen veengebied werd via natuurlijke waterlopen ontwaterd. Door inklinking en oxidatie van het veen drong vanuit het onontgonnen deel zuur water, en vanuit de hoger gelegen kwelder brak water het gebied binnen. Om de toestroom van dit water te keren werd rond 1200 de Wolddijk aangelegd: een lange ringdijk op de overgang van oever- en kwelderwal naar het veengebied.

In het westen is de Wolddijk nog als dijk herkenbaar en op de kruin ligt de gelijknamige weg. In het noordoosten van de gemeente, bij Sint Annen zijn de teensloten vergraven, waardoor de dijk plaatselijk alleen nog in de verkaveling herkenbaar is. Vanaf het gemaal Hemert is de Wolddijk nog relatief gaaf aanwezig. Hier loopt aan de noordzijde van de dijk de Westerwiltwerdermaar. Samen met de dorpen op de kwelderwalontginningen (Ten Post, Lellens, Hemert), de middeleeuwse veenontginningen met lange opstrek en de daarbinnen gelegen dorpen (waaronder Ten Boer, Thesinge, Garmerwolde en Noorddijk) vormt dit een mega-ensemble, waarbinnen de Wolddijk de verbindende rol speelt.

9. Gave dorpen

Bijzonder en kenmerkend voor de gemeente is het grote aantal gave dorpen. Tien dorpen hebben vanuit stedenbouwkundig opzicht een hoge of zeer hoge waardering gekregen. Het betreft de dorpen Garmerwolde, Noordijk, Middelbert/Engelbert, Thesinge, Dorkwerd, Woltersum, Lellens, Ten Post en Wittewierum. Lellens heeft de status van rijksbeschermd dorpsgezicht. Voor een beschrijving van de historische ontwikkeling en karakteristieken verwijzen we door naar paragraaf 8.2.

10. Knooppunten rond kanalen

Kenmerkend voor de gemeente zijn de vele kanalen (diepen) die de stad en de dorpen met elkaar en de Ommelanden verbonden. Op plaatsen waar het vaarwater langs dorpen kwam of waar wachttijden waren bij een sluis, overtoom of brug, trok dit bedrijvigheid aan. Rond de bruggen en sluisen ontstonden clusters met brug-/sluiswachterswoning, een loskade, café, woonhuizen en industrie. De gemeente kent ten minste negen van deze locaties.

Het buurtschap Noorderhoogebrug is genoemd naar de brug over het Boterdiep dat hier kort het beloop van het Selwerderdiepje volgde. Het Boterdiep is hier inmiddels gedempt en de brug verdwenen, maar kenmerken van het knooppunt zijn nog aanwezig. Hier vinden we de herberg Stad en Lande, de korenmolen Wilhelmina en de oude lintbebouwing langs het diep.

Langs het Hoendiep ontstond een klein ensemble rond Vierverlaten, de vier inmiddels verdwenen sluisen op de plek waar Koningsdiep, Aduardiep en Hoendiep samen kwamen. Dit knooppunt kon zich vanaf eind 19^e eeuw verder ontwikkelen door de aanwezigheid van een station. Rond de brug bevindt zich nog de voormalige sluiswachterswoning, een werkplaats (voormalige oliemolen) en waardevolle lintbebouwing langs het diep. Verderop aan het Hoendiep, waar deze de Kerkstraat kruiste vinden we het volgende knooppunt. Rond de brug ontstond een cluster dat nu nog bestaat uit een (voormalige) café, diverse winkelpanden en industrie (complex van de Suiker Unie).

In de stad ontstond na de aanleg van de Westerhavensluis in het Eendrachtskanaal (1864) een knooppunt. Tot dit ensemble horen nu de schutsluis met sluiswachterswoning, arbeiderswoningen en een kade (Sluiskade).

Langs het Damsterdiep liggen vijf knooppunten. Dichtbij de stad rond de Oostersluis bestaat dit ensemble uit de sluis met sluiswachterswoning, een brug met daarbij een café, wagenmakerij en winkel-woonhuis. Verderop rondom de Ruischerbrug ontstond een kleine kern met lintbebouwing langs het Damsterdiep, waaronder een café, middenstandswoningen en agrarische bebouwing. Ook bij Garmerwolde trok het Damsterdiep activiteiten aan. De brug vormde het knooppunt waar omheen zich een klein bewoningscluster vormde, nu nog bestaande uit een molenromp, molenaarswoning en café. Aan de noordwestzijde ontstond een bebouwingslint met boerderijen en woonhuizen.

Rond de brug over het Damsterdiep bij Ten Boer ontstond het gehucht Boltklap. In de 19^e eeuw stonden hier een korenmolen, een zaagmolen en enkele woningen en boerderijen. Vanaf het einde van de 19^e eeuw ontwikkelde zich aan de noordwestzijde van het kanaal een bebouwingslint. De zaagmolen 'Bovenrijde' is in de jaren tachtig herbouwd. De molen stond in de negentiende eeuw aan de noordzijde van het gehucht. Aan de zuidoostzijde van de Boltweg staat een karakteristiek rijtje arbeiderswoningen uit de jaren '20.

Ten Post is vernoemd naar een houten brug over de rivier de Fivel. De Stadsweg vormde van 1000-1650 een belangrijke wegverbinding. Na de aanleg van het deel van het Damsterdiep naar Groningen in 1424, ontwikkelde Ten Post zich tot een kanaaldorp. Bewoning clusterde zich rond de brug en langs

het kanaal en bestaat voornamelijk uit vrijstaande woningen en woonwinkelhuizen uit de periode 1875-1940. Langs het kanaal ligt een jaagpad.

Gordel vooroorlogse stadsuitbreidingen

De buurten Korrewegwijk, Oosterparkwijk, Oranjewijk, Noorderplantsoen en Schilderswijk zijn een gaaf en hoog gewaardeerd voorbeeld voor de planmatige stadsontwikkelingen in de vooroorlogse periode. Grote delen van deze gebieden zijn rijksbeschermd stadsgezicht. Na de Woningwet van 1901 waarin werd bepaald dat gemeenten verplicht waren een uitbreidings- en bestemmingsplan op te stellen, werd een eerste uitbreidingsplan voor de stad Groningen vervaardigd. Het plan werd in 1906 vastgesteld en behelsde het verbeteren van infrastructuur en de totstandkoming van nieuwe woonwijken aan de west-, zuid- en noordwestzijde van de binnenstad. In de decennia daarop werd het plan regelmatig bijgesteld om ruimte te bieden aan nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen.

De structuur van de woonwijken die binnen dit plan werden gerealiseerd kenmerken zich door brede hoofdassen (tevens zichtassen), met daarachter besloten woonstraten. De opzet was geënt op de tuinstadbeweging. De stedenbouwkundige structuur is vaak gedetailleerd uitgewerkt met variatie in bebouwingsbeeld door hoogte en laagte van de bebouwing, hofjes, poortgebouwen, pleintjes en tuintjes. Ook de bouwblokken, die meest in de baksteentraditie zijn gebouwd, hebben een grote mate van architectonische detaillering.

De Wijert Noord

De Wijert Noord is een gaaf voorbeeld van veranderende inzichten in naoorlogse stedenbouw en vormt vanuit historisch-stedenbouwkundig perspectief een zeer waardevol ensemble. De wijk wordt gezien als de meest geslaagde uitwerking van de wijkgedachte en tevens de eerste wijk, waarin de verkavelingsbasis integraal werd gevormd door de herhaalbare module van de wooneenheid, ook wel de stempel genoemd. In de wijk zijn de wijkvoorzieningen en hoge flatgebouwen rondom een centrale vijverpartij met groenstroken geconcentreerd. Deze centrumzone ('core') vormt samen met de verkeerswegen een belangrijke ruimtelijke drager van de stedenbouwkundige structuur van de wijk. De Wijert Noord behoort naast het Rotterdamse Pendrecht tot de belangrijkste uitbreidingswijken van dit type in Nederland.

DEEL V Beleidsadviezen

10 Beleidsadviezen

10.1 Inleiding

10.1.1 Actuele ontwikkelingen

In dit hoofdstuk formuleren we een aantal adviezen en beleidskeuzerichtingen voor de vormgeving van het erfgoedbeleid door de gemeente Groningen in de komende jaren. We sorteren daarbij al voor op de Omgevingswet, die naar verwachting per 1 januari 2021 ingevoerd gaat worden. Met de Invoeringswet is in februari 2020 ingestemd door de Eerste Kamer, maar pas in de zomer van 2020 wordt besloten of de datum van 1 januari 2021 voor invoering van de Omgevingswet wordt gehaald.

We splitsen onze adviezen uit per discipline, omdat veel maatregelen en processen voor elke discipline toch nog wat anders lopen. Die uitsplitsing is echter niet altijd gerechtvaardigd. In allerlei processen vormt erfgoed één geheel. Daarbij denken we aan opgaven die met maatschappelijke vraagstukken te maken hebben, zoals klimaatadaptie, de daarmee samenhangende energietransitie, demografische krimp en de gaswinningsproblematiek.

Daarnaast is het erfgoedbeleid geen taak van de gemeentelijke overheid alleen. Rijk, provincie, gemeente en waterschap kunnen in tal van processen samen optrekken om het erfgoed voor de toekomst veilig te stellen. Een duidelijk voorbeeld daarvan is de Erfgoed Deal, waarin financiering kan worden aangevraagd voor projecten op het grensvlak van erfgoed en maatschappelijke vraagstukken. In februari 2020 zijn de eerste budgetten toegekend.¹⁷⁴

10.1.2 Advisering

De wijze waarop advisering van het college vormgegeven wordt overstijgt ook de verschillende disciplines. De gemeente Groningen kent sinds 1 oktober 2014 een monumentencommissie (die alleen de wettelijk verplichte taken op zich neemt) en een Atelier Stadsbouwmeester. Die vorm is ook onder de Omgevingswet nog toegestaan. Tegelijk hebben we niet kunnen vaststellen of er in één van beide adviesorganen een historisch geograaf en/of een archeoloog zitting hebben, zodat ook die aspecten van de erfgoedzorg voldoende tot zijn recht komen. We adviseren dan ook om het Atelier Stadsbouwmeester met deze disciplines uit te breiden.

10.2 Archeologie

In Nederland is de bescherming van verwachte en bekende archeologische waarden gekoppeld aan onze ruimtelijke ordening. Gemeenten hebben de wettelijke taak om in het bestemmingsplan bekende en verwachte archeologische waarden op te nemen, middels de dubbelbestemming waarde-archeologie. Bij ruimtelijke ontwikkelingen wordt de ingreep getoetst aan de regels in deze dubbelbestemming en wordt duidelijk of archeologisch onderzoek noodzakelijk is. Indien dit nodig is zal de initiatiefnemer een rapport moeten overhandigen waaruit blijkt dat er geen archeologische waarden aanwezig zijn of geschaad worden. Dit laatste kan eventueel ook bereikt worden door planaanpassing.

¹⁷⁴ <https://www.erfgoeddeal.nl>

In de omgevingsvergunning kunnen verplichtingen tot planaanpassing en/of archeologische onderzoek worden opgenomen.

De gemeente Groningen heeft tot 2019 in haar bestemmingsplannen twee verschillende dubbelbestemmingen waarde-archeologie gehanteerd. Een voor bekende waarden en een voor verwachte waarden. De bekende waarden zijn gekoppeld aan de archeologische percelen op de Cultuurhistorische Waardenkaart (CWK) van de gemeente. Terwijl de verwachte waarden de archeologische zones van de CWK representeren. Daarnaast heeft de gemeente ook gemeentelijke archeologische monumenten. Deze zijn beschermd via een erfgoedverordening en bij ingrepen op of aan een gemeentelijk monument is een omgevingsvergunning vereist. Als laatste heeft de gemeente Groningen ook archeologische Rijksmonumenten, zoals diverse wierden en het hunebed van Midlaren, binnen haar gemeentegrenzen. Deze zijn beschermd middels de erfgoedwet en bij ingrepen op/aan dergelijke monumenten is een vergunning van de minister nodig, aan te vragen via de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE)¹⁷⁵.

CWK	bescherming	middel
<i>Bekende waarden</i>		
archeologisch Rijksmonument	Erfgoedwet	monumentenvergunning voor het wijzigen van een archeologisch rijksmonument via RCE
archeologisch gemeentelijk monument	Erfgoedverordening	omgevingsvergunning
archeologisch perceel	bestemmingsplan: dubbelbestemming waarde archeologie 1	omgevingsvergunning
<i>Verwachte waarden</i>		
archeologische zone	bestemmingsplan: dubbelbestemming waarde archeologie 2	omgevingsvergunning

Tabel 21. Bescherming archeologisch erfgoed gemeente Groningen.

Op een nog onbekend moment in de komende jaren wordt de Omgevingswet ingevoerd. De omgevingswet schaar een grote hoeveelheid wetgeving aangaande de openbare ruimte onder een paraplu. In de omgevingswet wordt het bestemmingsplan vervangen door het omgevingsplan. De omgevingsvergunning blijft gehandhaafd. Er zijn twee belangrijke wijzigingen die effect zullen hebben op de bescherming van archeologisch erfgoed:

1. Verordeningen die betrekking hebben op openbare ruimte, dienen deel uit te maken van het omgevingsplan. De erfgoedverordening van de gemeente Groningen zal dus dienen te worden uitgewerkt in het omgevingsplan. Voor archeologie betekent dit dat de gemeentelijke archeologische monumenten opgenomen moeten worden in het omgevingsplan.
2. Archeologische rijksmonumenten dienen ook onderdeel uit te maken van het omgevingsplan¹⁷⁶. De gemeente moet dus toetsten of een ruimtelijke ontwikkeling (activiteit in de omgevingswet) plaats vindt op een archeologisch rijksmonument. In die gevallen is sprake van een

¹⁷⁵ Overigens heeft de gemeente in deze een loketfunctie en de aanvraag dient plaats te vinden bij de gemeente.

¹⁷⁶ De aanwijzing blijft in de Erfgoedwet, de vergunningenprocedure komt (vooralsnog) in de omgevingswet.

rijksmonumentenactiviteit¹⁷⁷. De Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (RCE) is adviseur bij rijksmonumentenactiviteiten op een archeologische monument¹⁷⁸ (art. 4.23 Invoeringsbesluit omgevingswet). Als de aanvraag *alleen* betrekking heeft op een of meer rijksmonumentenactiviteiten is de minister bevoegd gezag aangaande een enkel- of meervoudige aanvraag om een omgevingsvergunning (art. 4.13 Invoeringsbesluit). Indien de aanvraag voor een omgevingsvergunning ook betrekking heeft op andere activiteiten, dan is gemeente bevoegd gezag, maar geldt nog steeds dat de minister een instemmingsadvies dient te verlenen.

De systematiek aangaande bescherming van bekende en verwachte archeologische waarden zoals die we kennen in het bestemmingsplan, wijzigt ook in de omgevingswet. Het bestemmingsplan maakt plaats voor het omgevingsplan. Het systeem van bestemmingen met aanduidingen zoals dat nu in de huidige standaarden zit wordt vervangen door het systeem van functies met activiteiten. Welke functies exact bij welke functiehoofdgroep horen is niet vastgelegd in de standaarden. De huidige functieaanduidingen onder IMRO (dubbelbestemming waarde-archeologie) hebben nu een eigen werkingsgebied en de bijbehorende regels staan in het artikel van de (dubbel)bestemming. Dat systeem verdwijnt; elke regel krijgt een eigen werkingsgebied (en dus ook andersom). Bevoegde gezagen worden heel vrij hoe dit wordt vormgegeven (SVBP2012 verdwijnt).

Hoewel er dus nog veel uitgewerkt moet worden voor de omgevingswet, is hieronder een eerste aanzet gegeven voor de systematiek voor de bescherming van bekende en verwachte archeologische waarden in het omgevingsplan. Daarbij is het uitgangspunt dat bijvoorbeeld de bescherming van verwachte archeologische waarden een functie kan zijn in het omgevingsplan. Vervolgens wordt een bepaalde activiteit, bijvoorbeeld de aanleg van riool, getoetst aan deze functie.

#	CWK	omgevingsplanfunctie	regel omgevingsplanactiviteit	instemmingsadvies
<i>Bekende waarden</i>				
1	archeologisch Rijksmonument	bescherming van bekende waarden 1a	ingrepen > 0 m2	RCE
2	archeologisch gemeentelijk monument	bescherming van bekende waarden 1b	ingrepen > 0 m2	advies gemeentelijke adviescommissie niet verplicht
3	archeologisch perceel	bescherming van bekende waarden 2	ingrepen > 30-50 m2 én dieper dan 0,3-0,6 m -Mv	-
<i>Verwachte waarden</i>				
4	archeologische zone	bescherming van verwachte waarden 1	ingrepen > 200 m2 én dieper dan 0,3 - 1,0 m -Mv	-

Tabel 22. Schematisch overzicht bescherming archeologisch erfgoed in omgevingsplan.

Ad 1 & 2: Er bestaat geen onderscheid in het omgevingsplan tussen de bescherming van een archeologisch rijksmonument en een archeologisch gemeentelijk monument. Echter bij activiteiten op

¹⁷⁷ Rijksmonumentenactiviteit: activiteit inhoudende het slopen, verstoren, verplaatsen of wijzigen van een rijksmonument of een voorbeschermd rijksmonument of het herstellen of gebruiken daarvan waardoor het wordt ontsierd of in gevaar gebracht

¹⁷⁸ Bij gebouwde rijksmonumenten dient advies ingewonnen te worden bij een door de gemeente ingestelde commissie, zie art. 16.15a en 17.9 Omgevingswet.

een archeologisch rijksmonument is advies en instemming van de RCE verplicht en bij gemeentelijke monumenten is advies –op basis van de huidige erfgoedverordening- facultatief. In bovenstaand overzicht is dit verschil in advies en instemming herkenbaar gemaakt in het omgevingsplan door hier twee verschillende functies aan toe te kennen. De gemeente kan er ook voor kiezen om deze twee functies samen te voegen en vervolgens organisatorische maatregelen te nemen om te zorgen dat het juiste adviesorgaan wordt geconsulteerd (zie ook hieronder: Adviescommissie).

De monumentenvergunning voor het wijzigen van een archeologisch rijksmonument vervalt met de invoering van de omgevingswet. Vanaf 2021 wordt, mede op basis van het advies van de RCE, een omgevingsvergunning afgegeven of niet. Gezien de huidige praktijk zal vaak de vergunning worden afgegeven onder voorwaarden. Bijvoorbeeld de voorwaarde van archeologisch onderzoek, of de voorwaarde dat de ingrepen beperkt blijven tot maximaal 0,3 m –Mv. Dergelijke voorwaarden kunnen altijd gekoppeld worden aan een omgevingsvergunning, dus ook voor een activiteit op een archeologisch perceel.

Ad 3 & 4: In de diverse huidige bestemmingsplannen van de gemeente Groningen bestaan verschillende vrijstellingen. Zo is de vrijstelling in Helpman bij verwachte waarde - archeologische zones- 200 m2 en 0,3 m –Mv en in de Oosterpoort 200 m2 en 1,0 m –Mv en geldt in het centrum een vrijstelling bij bekende waarden –archeologisch perceel- van 30 m2 en 0,3 m –Mv, terwijl dit in de Korrewegwijk 100 m2 en 0,6 m –Mv is. Aangezien met de nieuwe omgevingswet er één omgevingsplan komt voor de gehele gemeente en er dus niet met allerlei deelbestemmingsplannen wordt gewerkt, heeft de gemeente hier twee opties. Of alle vrijstellingsgrenzen worden gelijk getrokken, of er moet voor elke vrijstellingsgrens een andere functie opgenomen worden in het omgevingsplan. Hoe dit vorm gegevens dient te worden in het omgevingsplan is een discussie die nog gevoerd zal moeten worden in de gemeente.

Gemeentelijke adviescommissie

In de omgevingswet is het instellen van een gemeentelijke adviescommissie verplicht (16.15a en 17.9 Ow). De adviescommissie heeft in ieder geval tot taak te adviseren over de aanvragen om een omgevingsvergunning voor een activiteit op/aan een gebouwd rijksmonumenten (art. 16.15a onder c1 Ow). Advies omtrent aanvragen van een omgevingsvergunning voor een andere activiteit kan alleen in door de gemeenteraad aangewezen gevallen of als het college van burgemeester en wethouders daartoe aanleiding ziet (art. 16.15a onder c2 Ow).

Het staat gemeenten dus vrij om aan deze commissie een bredere adviestaak op te dragen bijvoorbeeld ten aanzien van andere aspecten van omgevingskwaliteit zoals architectonische kwaliteit van bouwwerken, de stedenbouwkundige kwaliteit en de kwaliteit van het landschap en de natuur. De Tweede Kamer heeft een motie (kamerstuk 33 962, motie Veldman en Albert de Vries) aangenomen met betrekking tot die brede taak. Hierin wordt verzocht om gemeenten te stimuleren de gemeentelijke adviescommissie ook in te zetten om initiatiefnemers aan de voorkant van het proces te adviseren en uit te dagen om hun plannen met zo veel mogelijk kwaliteit en consensus te realiseren.

Mede op basis hiervan adviseren wij de gemeente om de gemeentelijke commissie altijd om advies te vragen bij activiteiten op/aan gemeentelijke archeologische monumenten.

De “Handreiking adviesstelsel omgevingskwaliteit”

<https://www.cultureelerfgoed.nl/binaries/cultureelerfgoed/documenten/publicaties/2020/01/01/handreiki>

[ng-advisestelsel-omgevingskwaliteit/Handreiking+adviesstelsel+omgevingskwaliteit.pdf](#)) geeft meer informatie over dit onderwerp.

Procedure

Met de invoering van de omgevingswet is voor een omgevingsvergunning de reguliere procedure het uitgangspunt. De beslistermijn voor de reguliere procedure is 8 weken. Daarna is er nog bezwaar en beroep mogelijk. Het bevoegd gezag kan de beslistermijn eenmalig verlengen met 6 weken (artikel 16.64 lid 2 omgevingswet).

De uitgebreide procedure wordt de uitzondering. Deze uitzonderingsgevallen staan opgesomd in de omgevingswet en in artikel 10.24 van het omgevingsbesluit. Bij de uitgebreide procedure beslist het bevoegd gezag binnen 6 maanden na een aanvraag. Tijdens de uitgebreide procedure maakt het bestuursorgaan een ontwerpbesluit waartegen zienswijzen openstaan. Nadat het besluit is genomen is er nog beroep bij de rechtbank mogelijk. In artikel 10.24 van het omgevingsbesluit staat ook de rijksmonumentenactiviteit (lid a) genoemd. Archeologisch vooronderzoek in de vorm van boringen en/of proefsleuven vormt hierop een uitzondering (hier is geen rijksmonumentenactiviteit voor nodig, maar wel respectievelijk een goedgekeurd PvA of PvE).

De standaard wordt dus de reguliere procedure, waarbij de gemeente binnen 8 weken een besluit moet nemen over de aanvraag van een omgevingsvergunning. Het proces van de archeologische monumentenzorg (AMZ-cyclus) is niet afgestemd op de reguliere voorbereidingsprocedure. Dit heeft als consequentie dat een gemeente met enige regelmaat onvoldoende informatie tot haar beschikking heeft om een goede afweging te maken aangaande de archeologische waarden in relatie tot de beslissing omtrent een omgevingsvergunning. De eerste stap in de AMZ-cyclus, het inventariserend vooronderzoek, werkt als een trechter: met elke stap in het onderzoeksproces (van bureauonderzoek, via booronderzoek naar proefsleuvenonderzoek) wordt bepaald of de archeologische verwachting/waarde van een terrein gehandhaafd blijft. Feitelijk kan een gemeente over een terrein dat op basis van bureau- en booronderzoek een hoge verwachting of waarde heeft, pas een beslissing nemen na de uitvoering van een proefsleuvenonderzoek. De doorlooptijd van het uitvoeren van bureauonderzoek tot en met een proefsleuvenonderzoek is minimaal 12 weken (inclusief opstellen PvE t.b.v. het proefsleuvenonderzoek). Dit leidt ertoe dat de gemeente aanvullende voorwaarden moet opnemen in de omgevingsvergunning om de zorg voor het archeologisch erfgoed te waarborgen. De afdeling handhaving dient toe te zien op de naleving van deze voorwaarden, hetgeen een taakverzwaring betekent voor deze afdeling. Daarom adviseren wij om het archeologisch vooronderzoek als indieningsvereiste op te nemen in de gemeentelijke regelgeving. Bijvoorbeeld door het aspect archeologie op te nemen in het Integraal Voor Overleg, dat voorafgaand aan de vergunningsprocedure (op vrijwillige basis) plaatsvindt. Het vooronderzoek dient minimaal uit bureau- en booronderzoek te bestaan (dit kan en wordt in de regel gezamenlijk uitgevoerd gerapporteerd) en bij voorkeur ook proefsleuven.

Aanvullend hierop adviseren wij om via de erfgoedverordening, archeologische bedrijven te verplichten om alvorens booronderzoek uit te voeren het PvA daarvan voor te leggen aan de gemeente. Het opstellen van een PvA is reeds een verplichting in de KNA (Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie) en het opstellen is dus geen extra belasting voor archeologisch bedrijven. Met het verplicht indienen van het PvA wordt geborgd dat bedrijven gericht en methodisch juist te werk gaan zodat overbodig werk wordt voorkomen en tijd wordt bespaard. Het PvA dient binnen een week door de gemeente te worden goedgekeurd en na die termijn mag het PvA als goedgekeurd beschouwd worden.

10.3 Landschap

10.3.1 Inleiding

Op de kaartbijlagen 6 en 9 zijn de kenmerken en waardering van landschap en landschapselementen, alsmede de herkenbaarheid van het prestedelijk landschap weergegeven. Die informatie biedt de onderlegger op basis waarvan de gemeente Groningen haar cultuurlandschappelijk beleid kan gaan vormgeven.

De zorg voor cultureel erfgoed is inmiddels stevig in de wet verankerd. Bestemmingsplannen en feitelijk ook de structuurvisie zijn, onder invloed van de beleidslijn Modernisering Monumentenzorg en de daaropvolgende wetswijziging, sinds 1 januari 2012 de belangrijkste instrumenten voor het borgen van cultuurhistorische waarden geworden. Op basis van kennis, voortgekomen uit onderzoek, dient een gemeente een nadere afweging te maken over wat zij hiermee wil doen in haar bestemmingsplannen. Er is in de wet niets opgenomen over de uitkomst van die afweging; daar is de gemeente – binnen kaders, gegeven door jurisprudentie - vrij in.

Momenteel is er in het ruimtelijk domein een forse transitie gaande, gericht op de inwerkingtreding van de Omgevingswet. Met de Omgevingswet krijgt cultuurhistorie een plek binnen de omgevingsvisie en daarna ook het omgevingsplan. De opgebouwde kennis waarop de nieuwe regels zijn gebaseerd dient via het Digitaal Stelsel publiek toegankelijk te zijn.

Om cultuurlandschappelijke waarden te borgen is afstemming noodzakelijk met andere gemeentelijke beleidsterreinen, zoals natuur en landschap. Bij voorkeur worden ze geïntegreerd en gestroomlijnd.

In dit hoofdstuk wordt een beknopt advies gegeven hoe met cultuurlandschappelijke waarden kan worden omgegaan. Het is echter een advies op hoofdlijnen. Politieke ambitiebepaling en vertaling naar een daadwerkelijk beleid moeten nog plaatsvinden. De basale keuzes over planologische borging, ruimtelijke ontwikkeling, toeristisch-recreatief gebruik, implementatie in landschapsbeleid, stimuleren van cultuurhistorische educatie en veel meer, kunnen in een dergelijk document worden neergelegd. Zo'n document zou naast een overzicht van principiële keuzes ook een uitvoeringsprogramma kunnen bevatten, waarin concrete projecten worden benoemd waaraan de gemeente vanuit een te kiezen rol een bijdrage kan leveren. Op die manier kan ook voorkomen worden dat cultuurhistorie tussen alle processen doorsijpelt, maar nergens echt landt.

10.3.2 Ruimtelijke Ordening

Inleiding

Eén van de belangrijkste punten inzake het gemeentelijk cultuurhistorisch beleid is de Ruimtelijke Ordening. Zo heeft de wetgever het ook bedacht, zoals we het hiervoor hebben beschreven. Vanuit een aantal invalshoeken op dit thema worden hieronder adviezen geformuleerd.

Algemene aanbevelingen voor ontwerp en inrichting

Behoud of versterk contrasten in het landschap

Elk landschapstype heeft zijn specifieke kenmerken, samenhangend met de context en periode waarin het is ontstaan. Veenontginningen worden gekenmerkt door hun regelmatigheid en openheid, zeekeleontginningen door hun sterke relatie met de structuur van de ondergrond. In de moderne agrarische bedrijfsvoering zijn deze contrasten soms vervaagd en zijn de grenzen tussen de historische landschapstypen onduidelijk geworden. Het stimuleren van specifieke ingrepen, zoals het aanplanten van inheems groen in de vorm van singels waar dat eigen is aan het landschap, is een manier van het geven van positieve stimulansen aan het landschap. Op eenzelfde manier geldt dat voor de versterking van historisch-ruimtelijke eenheden in de bebouwde kom.

Benut cultuurhistorische waarden bij ontwikkelingen

Nieuwe ruimtelijke projecten worden veel aantrekkelijker als er kenmerken van het plaatselijke landschap of de stedenbouw worden gebruikt dan wanneer het wordt ingericht als 'neutraal' project dat feitelijk overal in Nederland te vinden is. Daarbij kan aandacht worden besteed aan de kenmerken van de aanwezige landschappen en de aangrenzende stedenbouwkundige eenheden, en er kan gebruik worden gemaakt van het verloop van groenstructuren, wegenstructuren, reliëf, doorzichten etc. Nieuwe ontwikkelingen kunnen op die manier beter worden ingepast in hun (kwetsbare) omgeving, zonder afbreuk te doen aan nieuwe functies van deze tijd die eraan kunnen worden toegevoegd. Verdwenen of slecht herkenbare (hoofd)structuren (zoals waterlopen, wegen of andere structuren) kunnen worden teruggebracht, in de oude of in een nieuwe vorm, om zo het historisch en huidig landschap beter leesbaar te maken.

Breng cultuurhistorie in een vroeg stadium in bij planprocessen

Cultuurhistorie kan een discipline zijn om de kwaliteit en identiteit van een gebied bij gebiedsontwikkeling te versterken. Niet alleen voor de intrinsieke cultuurhistorische kwaliteiten is een vroege inbreng vanuit de historische geografie waardevol, maar ook voor de toeristische en zelfs economische potenties. Het is raadzaam een historisch-geograaf met affiniteit voor planvorming vanaf een vroeg moment mee te laten lopen in het verdere planningsproces. Vanuit die discipline kan bijvoorbeeld gevraagd worden om voorafgaand aan de specifieke invulling van een ruimtelijk voornemen (woningbouw, landinrichtingsprojecten) een document met een verdieping van de inventarisatie met daarbij 'handreikingen voor ontwerp en inrichting' op te stellen. Hiervan kan de landschapsarchitect of stedenbouwkundige vervolgens dankbaar gebruik maken en op deze manier kan de ontwerpende partij 'bouwen' met zorgvuldige aandacht voor cultuurhistorie en landschap. Een dergelijk document is tevens nuttig bij het opstellen van randvoorwaarden van ruimtelijke ingrepen in structuurvisies. Hiermee kan de gemeente vooraf eisen stellen aan een commerciële partij die een plan wil gaan ontwikkelen.

Dynamiek van de cultuurhistorische bron

De cultuurhistorische waardenkaart is bedoeld als dynamisch product. De resultaten van nieuw onderzoek en nieuwe inzichten over wat cultuurhistorie is, zouden bij een periodieke actualisatie een plek moeten krijgen in de achterliggende tabellen en op de kaart. Op die manier wordt telkens van de meest recente en op dat moment zo volledig mogelijke gegevens uitgegaan.

Borging van cultuurhistorische waarden in de ruimtelijke ordening

Inleiding

In het Besluit ruimtelijke ordening is het bestemmingsplan opgevoerd als instrument waarin cultuurhistorische waarden kunnen worden verankerd. Cultuurhistorische waarden kunnen daarmee worden geborgd en bij vergunningplichtige ingrepen kan op dit belang worden getoetst. Belangrijk daarbij is dat het cultuurhistorische belang expliciet als afwegingsgrond in het bestemmingsplan moet worden genoemd, omdat anders een juridische grond voor toetsing op basis van dit beleidsterrein ontbreekt. Een borging van specifieke waarden vanwege hun landschappelijke of stedenbouwkundige waarde is in beginsel niet toereikend om ook het cultuurhistorische of -landschappelijke aspect te beschermen: de belangen van landschap en stedenbouw enerzijds en cultuurhistorie anderzijds kunnen namelijk verschillend zijn.

De wetgever heeft geen verplichting opgelegd over de wijze waarop het erfgoed geborgd moet worden; alleen dat er moet worden aangegeven welke keuzen in het bestemmingsplan gemaakt zijn en waarom. Wanneer de gemeente voldoende kan onderbouwen in de toelichting op haar bestemmingsplan waarom cultuurhistorie onvoldoende waardevol is en derhalve niet in de verbeelding is opgenomen, is dat in lijn met de eisen van de wetgever. Wanneer er gebieden door experts hoog worden gewaardeerd en de gemeente dit anders stelt, ontstaat er eventueel een grond waarop bezwaar kan worden gemaakt. Jurisprudentie naar aanleiding van dit wetsartikel bestaat voor zover bekend nog niet. Feit is dus dat de verplichting ten aanzien van cultuurhistorie minder hard is dan de verplichting ten aanzien van archeologie.

Variant 1: vertaling naar verbeelding via dubbelbestemmingen

INLEIDING - Binnen het principe van borging van cultuurlandschappelijke waarden in het bestemmingsplan is het belangrijk een onderscheid te maken tussen ontwikkelingen die op basis van het vigerende bestemmingsplan mogelijk zijn of ontwikkelingen waarvoor het bestemmingsplan dient te worden aangepast. In de nieuwe situatie onder de Omgevingswet noemen we dit een binnenplanse resp. buitenplanse omgevingsplanactiviteit. Waar hieronder gesproken wordt over gebieden, kan ook 'elementen' worden gelezen.

ADVIES 1 - PASSEND BINNEN HET BESTEMMINGSPLAN - Voor ontwikkelingen die passen binnen het bestemmingsplan kunnen twee handelwijzen worden gehanteerd, namelijk enerzijds een nauwgezette borging van elementen zoals houtsingels door middel van een enkelbestemming en anderzijds een algemene dubbelbestemming 'waarde – cultuurhistorie' voor specifieke deelgebieden, waarin voorwaarden gesteld kunnen worden aan bepaalde ingrepen.

Het is een politieke keuze of het cultuurhistorisch belang vlakdekkend een rol mag spelen in de gemeentelijke planologie of slechts in specifieke (bijvoorbeeld de hoogst gewaardeerde) deelgebieden. Vanuit een gebiedsgerichte benadering wordt aanbevolen om voor gebieden ten minste voor de waarderingscategorieën 'hoog' en 'zeer hoog' een dubbelbestemming 'waarde – cultuurhistorie' op te nemen ¹⁷⁹, waaraan gekoppeld kunnen worden een vergunningplicht voor specifieke activiteiten (zoals

¹⁷⁹ Bij deze waarderingen gaat het om gebieden die voor de hele gemeente en vaak zelfs regionaal, of zelfs landelijk van cultuurhistorisch belang zijn.

'aanleggen') en de verplichting aan te tonen (bijvoorbeeld door middel van nader onderzoek) dat de voorgenomen activiteiten geen afbreuk doen aan de cultuurhistorische waarde van het gebied. Als de politieke ambities hoger zijn, kan ook gekozen worden voor een dubbelbestemming van gebieden met een gemiddelde waarde of zelfs lager. Des te beperkter de cultuurlandschappelijke waarde van een gebied of object, des te meer zal de initiatiefnemer moeten aantonen dat hij de bestaande waarden zal versterken / ruimtelijke kwaliteit zal verhogen in plaats van vooral behouden.

Binnen het proces van beoordeling van de vergunningaanvraag zal een afwegingsmoment voor de vergunningverlener moeten worden opgenomen voor de vraag of de ingreep dusdanig is dat cultuurhistorische waarden in het geding zijn. Op die manier wordt voorkomen dat automatisch een onderzoek wordt gevraagd terwijl het achteraf gezien om een huis-, tuin- en keukenplannetje gaat dat geen wezenlijke afbreuk doet aan de cultuurhistorische waarde(n) en waar bovendien het verzoek om een cultuurhistorische onderbouwing qua kosten in geen verhouding staat tot de geplande ingreep. Daarbij is niet simpelweg een vrijstellingsgrens in m² te geven; het zal per individueel geval bekeken moeten worden.

Er wordt op die manier voor slechts een selectie van de aanvragen binnen een gebied met deze dubbelbestemming daadwerkelijk een nadere onderbouwing gevraagd. Deze kan van de vergunningaanvrager worden gevraagd in de vorm van een cultuurhistorische analyse met ontwerphandreikingen (wat verder vooraan in het proces) of een landschaps- of stedenbouwkundig plan met cultuurhistorische analyse (gevorderd in het proces). Binnen deze mogelijke analysevormen kan de cultuurhistorische waardenkaart een rol spelen, maar afhankelijk van het schaalniveau kan ook een verdiepend onderzoek of een vertaalslag c.q. reflectie op de plannen noodzakelijk zijn.

Beoordeling van de vergunningaanvraag en het door de aanvrager aangeleverde onderzoek ter onderbouwing kan plaatsvinden door de betrokken gemeentelijk ambtenaar, al dan niet met (adviserende) ondersteuning van in- of externe adviseurs (historisch-geografen, historisch-(steden)bouwkundigen).

ADVIES 2 - NIEUWE ONTWIKKELINGEN - Voor ontwikkelingen die niet binnen het bestemmingsplan / omgevingsplan passen (buitenplanse omgevingsplanactiviteit), zal een afzonderlijke afweging gemaakt moeten worden. Hier gelden de beoordelingsregels uit het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl). Deze beoordelingsregels komen overeen met de regels die gelden voor het opstellen van een Omgevingsplan. De voorwaarden die verbonden zijn aan het bestaande bestemmingsplan / omgevingsplan zijn dan immers niet van kracht. Eventuele voorwaarden bij nieuwe ontwikkelingen zullen in beleid moeten worden vastgelegd. Geadviseerd wordt om ten minste in gebieden met de waarderingscategorie 'hoog' en 'zeer hoog' bij ontwikkelingen een cultuurhistorisch onderzoek met handreikingen voor ontwerp mede leidend te laten zijn voor een ruimtelijk ontwerp. Dat geldt minimaal voor alle ingrepen groter dan huis-, tuin- en keukenniveau.¹⁸⁰ Beoordeling hiervan kan plaatsvinden door de betrokken gemeentelijk ambtenaar, al dan niet met ondersteuning van in- of externe adviseurs.

¹⁸⁰ Hiermee doelen we voor wat betreft landschap op plannen groter dan bijvoorbeeld een aanbouw aan een bestaande woning (tenzij die woning expliciete cultuurhistorische waarde heeft).

Variant 2: de cultuurhistorische inventarisatiekaart als algemene toetsingsbron

De hierboven genoemde variant gaat uit van het vertalen van waarderingszones naar zones in het bestemmingsplan die een dubbelbestemming krijgen. De borging kan echter ook op een tweede manier worden ingevuld.¹⁸¹ In de toelichting op bestemmingsplannen kan worden verwezen naar de cultuurhistorische waardenkaart als toetsingsbron in algemene zin. De kenmerkenkaart is in dat geval een beleidsonderlegger bij de toetsing van omgevingsvergunningen. In de planregels dient dan een en ander te worden opgenomen over behoud, herstel en ontwikkeling van cultuurhistorische waarden. Nadere eisen kunnen worden gesteld aan de plaats, vorm en afmeting van bebouwing. Voor activiteiten die de ruimtelijke en landschappelijke kwaliteit aantasten, kan dan een integrale omgevingsvergunningplicht worden ingesteld. Soms zal de kenmerkenkaart bij toetsing voldoende informatie opleveren, maar soms ook kan verdiepend onderzoek verplicht worden gesteld, bijvoorbeeld bij activiteiten in hoog of zeer hoog gewaardeerde gebieden.

In de kern lijkt deze variant erg op variant 1. Het essentiële verschil is dat in variant 2 de vertaling van de waarderingskaart naar de verbeelding wordt overgeslagen, en er dus ook geen onderscheid wordt gemaakt in zones met een verschillende waardering. Daardoor hoeft er geen dubbelbestemming op basis van de waarderingskaart in het bestemmingsplan te worden opgenomen, hetgeen als voordeel heeft dat het ruimtelijk instrumentarium minder uitgebreid wordt. Met een planjurist dient nader afgestemd te worden op welke manier de hierboven genoemde uitgangspunten voor de toelichting en de uitwerking in de (reguliere) planregels exact vorm dient te krijgen, en hoe e.e.a. juridisch bindend voor de burger kan worden gemaakt.

Daarnaast krijgt de kenmerkenkaart, waarop alle feitelijke informatie staat, een prominentere rol in de afwegingen, en kan op basis daarvan maatwerk geleverd worden. Dat stelt uiteraard wel eisen m.b.t. cultuurhistorische kennis aan de toetser.

Deze variant sluit ook beter aan op het toekomstige omgevingsplan, dat veel meer zal uitgaan van het bieden van informatie ten behoeve van een ontwerp dan van het opwerpen van belemmeringen op voorhand.

Een eis tot vervolgonderzoek

De cultuurhistorische waardenkaart is in de eerste plaats een brondocument op gemeentelijk schaalniveau en representeert bovendien de kennis en waardering van nu. Dat betekent enerzijds dat er op het niveau van individuele projecten (belangrijke) lacunes kunnen bestaan of de informatie op een andere, meer gedetailleerde manier gekarteerd en toegelicht zou moeten worden om er zinvol gebruik van te kunnen maken in het plan. Denk daarbij aan de monumentenzorg: de aanduiding van een waardevol pand op een kaart betekent nog niet dat bekend is wat er in het in- en exterieur van het pand precies waardevol is en wat de architect dus zou moeten ontzien (of juist ter verbetering zou kunnen aangrijpen). Anderzijds kan onze beoordeling en waardering van bepaalde zaken veranderingen, onder meer door kennisvergroting en voortschrijdend inzicht.

Als de gemeente aan een initiatiefnemer als eis stelt dat aanwezige cultuurlandschappelijke waarden gerespecteerd zouden moeten worden en historische karakteristieken versterkt dienen te worden, dan

¹⁸¹ Zie hiervoor de Beleidsregel cultuurhistorie in het ruimtelijk beleid, gemeente Berkelland (vastgesteld 19 september 2017): <http://decentrale.regelgeving.overheid.nl/cvdr/images/Berkelland/i296095.pdf>

kan het dus in veel gevallen wenselijk zijn om een verdiepende analyse te laten maken. Hierbij kan op een soortgelijke wijze als bij archeologisch onderzoek te werk worden gegaan, zij het dat het onderzoek ten behoeve van cultuurhistorie eerder dan bij archeologie het geval is, bedoeld zal zijn om de plannen bij te sturen.

In de planregels in het bestemmingsplan kan de onderzoekseis worden geformuleerd, bijvoorbeeld voor grotere projecten (méér dan een individueel huis). Hierin kan beleidsruimte voor de verantwoordelijke ambtenaar worden opgenomen om te bepalen of vervolgonderzoek gewenst is om het plan geslaagd te doen zijn. Er bestaat derhalve enige beleidsvrijheid.

De Erfgoedwet

Op 1 juli 2016 is de Erfgoedwet in werking getreden. Belangrijke aspecten van de Erfgoedwet zijn het opgravingsverbod, de certificering van archeologische bedrijven, de subsidiëring voor instandhouding van monumenten, de wijze waarop met archeologische vondsten omgegaan dient te worden, het bestaan van archeologische depots en de aanwijzing van rijksmonumenten, inclusief archeologische rijksmonumenten. Een belangrijke aanscherping in de wet is opgenomen voor wat betreft de instandhoudingsplicht. De instandhoudingsplicht houdt in dat een eigenaar zorgt dat het monument zodanig onderhouden wordt dat instandhouding van het object en de monumentale bouwkundige elementen gewaarborgd is. Er kan beter worden opgetreden tegen verwaarlozing.¹⁸² Met de instandhoudingsplicht kan een gemeente een eigenaar aanspreken die zijn rijksmonument niet onderhoudt. In het uiterste geval kunnen gemeenten handhavend optreden om het noodzakelijke onderhoud af te dwingen. Deze handhaving moet proportioneel zijn. Dit houdt in dat de gemeente niet moet wachten tot een alomvattende restauratie nodig is, maar zij moet ook niet bij elk ontbrekend likje verf bij de eigenaar op de stoep staan. Bij inwerkingtreding van de Omgevingswet gaat dit aspect in die wet op. Voor wat betreft landschap is de reikwijdte van de Erfgoedwet beperkt (met uitzondering van rijksmonumenten, waar soms ook landschappelijke aspecten een rol spelen).

De Omgevingswet

Bij de inwerkingtreding van de Omgevingswet (op moment van schrijven onbekend wanneer) krijgen aspecten die nu in het bestemmingsplan of in de erfgoedverordening zijn opgenomen, een plek in de omgevingsvisie en/of het omgevingsplan. Veel aspecten die met monumentenzorg te maken hebben, zoals de gemeentelijke adviescommissie en de omgang met provinciale en gemeentelijke monumenten, gaan over naar de Omgevingswet. Dat geldt ook voor vergunningverlening ten aanzien van rijksmonumenten¹⁸³, de aanwijzing van beschermde stads- en dorpsgezichten en het rekening houden met cultureel erfgoed, zoals dat nu in het bestemmingsplan gedaan dient te worden.

De Omgevingswet wordt nader uitgewerkt in vier Algemene maatregelen van bestuur (AMvB). Daarvan worden er hier specifiek twee aangehaald, omdat deze voor de thematiek van dit rapport het meest relevant zijn. In het Besluit activiteiten leefomgeving (BAL) komt de instandhoudingsplicht te staan.

¹⁸² Voor een volledig overzicht zie: http://cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/publications/ministerie_ocw_2015_de_erfgoedwet_2016.pdf.

¹⁸³ Ten aanzien van archeologische rijksmonumenten gelden afwijkende bepalingen over wie bij enkelvoudige of meervoudige aanvragen bevoegd gezag is.

In het Besluit kwaliteit leefomgeving (BKL) zijn instructieregels van het rijk aan o.a. de gemeente vastgelegd ten aanzien van het inventariseren en zo nodig beschermen van cultureel erfgoed in het omgevingsplan, met een afzonderlijke vermelding van werelderfgoed. Dat houdt in dit geval concreet in dat gemeenten verplicht zijn om iets met hun cultureel erfgoed te doen. Er moet een analyse (al dan niet met kaart) worden gemaakt, die in het omgevingsplan moet worden vertaald. De vorm van inventarisatie en vertaling is vrij. In het BKL is tevens bescherming van de 'omgeving van een monument' vastgelegd: *Voorkomen van aantasting van de **omgeving** van rijksmonumenten, voorbeschermde rijksmonumenten en monumenten die op grond van het omgevingsplan zijn beschermd (dus gemeentelijke of provinciale monumenten), voor zover die monumenten door die aantasting worden ontsierd of beschadigd.* Dat biedt aanknopingspunten voor landschapsbescherming rond rijksmonumenten. In de instructieregels wordt concreet vermeld dat relevant voor het omgevingsplan is: *het voorkomen van aantasting van het karakter van gezichten en **cultuurlandschappen** door sloop van bestaande gebouwen, de bouw van nieuwe gebouwen of andere belangrijke veranderingen; en het conserveren en in stand houden van archeologische monumenten, bij voorkeur in situ.* Hoe ver de omgeving reikt, wordt bepaald door wat de rol en plek van het monument in zijn omgeving is. Dit zal per monument moeten worden bepaald! De omgeving zelf krijgt niet per definitie een bescherming. Daarvoor moeten, indien gewenst, aanvullende regels worden opgesteld.¹⁸⁴

Een derde besluit, Besluit bouwwerken leefomgeving, bevat nog enkele aanvullende bepalingen ten aanzien van bouw- en sloopactiviteiten.

Op een concreter schaalniveau worden bestemmingsplannen en verordeningen met een ruimtelijke component bij de inwerkingtreding van de wet automatisch omgezet in het omgevingsplan. Belangrijke aspecten ten aanzien van cultureel erfgoed zijn dat veel eerder sprake is van uitnodigingsplanologie dan van toelatingsplanologie, dat het omgevingsplan niet meer tienjaarlijks maar continue bijgewerkt moeten worden en dat er pas onderzoek gedaan hoeft te worden bij concrete aanvragen.

Om op een strategisch niveau een integrale langetermijnvisie over de fysieke leefomgeving vast te leggen, is er onder de Omgevingswet de omgevingsvisie. Voor gemeenten is deze - net als voor rijk en provincie - verplicht. Cultureel erfgoed dient hier een plek in te krijgen, zowel de fysieke kwaliteiten als specifieke immateriële ruimtelijke waarden zoals stilte en duisternis. De wijze is vormvrij, dus er kan op zelfgekozen manieren aan worden gewerkt. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed werkt richting de inwerkingtreding van de Omgevingswet aan pilotprojecten voor de uitwerking van erfgoed in de omgevingsvisie. Relevant is in elk geval dat publieksparticipatie een verplicht onderdeel van de totstandkoming van de omgevingsvisie is, in algemene zin. Ook op het gebied van erfgoed kan publieksparticipatie een belangrijke rol spelen, enerzijds om kennis in te winnen, en anderzijds ook om draagvlak te vergaren. Soms zal het alleen gaan om bevestiging van de steun van het publiek in zaken waar iedereen het snel over eens is, in andere gevallen ook om het enthousiasmeren door het attent maken op minder voor de hand liggende waarden of om het krijgen van gevoel bij datgene wat anderen dat experts belangrijk vinden, zodat het ivoren-toren-effect vermeden wordt. Het is dus ook zeker relevant voor beide partijen en voor het erfgoed zelf om het publiek te betrekken bij het gemeentelijk erfgoedbeleid.

¹⁸⁴ Zie 'Omgeving van het monument', een presentatie door Martin van Bleek voor het Netwerk Steunpunten Cultureel Erfgoed.

Het is zaak erfgoed op een zo volwaardige en integraal mogelijke manier in de omgevingsvisie en het omgevingsplan te laten landen, in het eerste geval op strategisch / thematisch niveau, in het tweede op een concreet object- en structuurniveau. De instrumenten van een landschapsbiografie (visie) en cultuurhistorische waardenkaart (plan) kunnen daarvoor worden gebruikt.

Veel van wat bijvoorbeeld voor de beleidsvelden natuur & landschap en welstand/stedenbouw wordt toegestaan of -gelaten, gaat terug op de historische kwaliteiten van een gebied. Daarmee staat erfgoedzorg aan de basis van zorg voor de kwaliteit van de fysieke leefomgeving van een gebied.

Het Digitaal Stelsel wordt het centrale digitale instrument voor de publicatie van kennis door de overheid. Onder de Omgevingswet moet de informatiepositie van overheid en burger identiek zijn, en mogen er dus geen stukken achtergehouden worden terwijl daar wél beleid mee wordt vormgegeven. Doordat alle geïnventariseerde en gewaardeerde objecten, structuren en gebieden in een GIS zijn verwerkt en daarin ook de achtergrondinformatie per element is opgenomen, kan deze informatie gemakkelijk worden gepubliceerd in een interne en publieke GIS-applicatie.

Andere beleidsinstrumenten m.b.t. RO

Breder landschapsbeleid

Om gebieden met een gemiddelde of lage waarde toch aan historisch-ruimtelijke kwaliteit te laten winnen zonder het zware instrument van een dubbelbestemming hieraan te verbinden en tegelijk geen enkel gebied aan zijn lot over te laten¹⁸⁵ is het noodzakelijk om aanvullend beleid en een aanvullende visie op dergelijke gebieden te ontwikkelen. Dat kan bijvoorbeeld in generiek landschapsbeleid waarin cultuurhistorie als afwegingskader is meegenomen, of voor bebouwde kommen via het stedenbouwkundig beleid van de gemeente. Individuele waardevolle elementen kunnen daarnaast worden geborgd in het bestemmingsplan. Het betreft dan bijvoorbeeld de kwestie hoe cultuurhistorische kwaliteit past binnen een voorziene ontwikkeling in een nu laag gewaardeerd gebied, om subsidiemaatregelen voor het aanbrengen van beplanting (al dan niet in samenwerking met partijen als Landschapsbeheer Groningen), maar ook om toeristisch en recreatief beleid om de beleving van het landschap te verbeteren door de aanleg van fietsroutes. Ook de implementatie van de cultuurhistorische gegevens in landschapsontwikkelingsplannen of integrale dorpsontwikkelingsplannen valt hieronder. De waardenkaart kan vervolgens als toetsingsinstrument voor aanvragen of nieuwe plannen dienen, maar vooral ook al in een voorstadium inspirerend werken.

Verordeningen

Het op de voorgrond brengen van planologische borging betekent niet dat verordeningen, en meer specifiek de Erfgoedverordening gemeente Groningen 2017 (en als onderdeel daarvan de monumentenlijst), waardeloos zouden zijn. Voor gebouwd erfgoed geldt dat specifieke bouwkundige waarden, zoals het originele materiaal, lenen zich slecht voor borging via bestemmingsplannen (een uitgangspunt dat trouwens in het kader van de Omgevingswet gaat veranderen). Een monumentenlijst op verschillende bestuurlijke niveaus blijft dus onverkort noodzakelijk. Ook in andere gemeentelijke

¹⁸⁵ Als het politiek haalbaar is om niet alleen de gebieden met een hoge waarde te dubbelbestemmen, maar dit vlakdekkend te doen, is dat natuurlijk een optie. Er zou dan gekozen kunnen worden voor een toenemende oppervlakte naarmate de waarde lager is (zie archeologiebeleid) ten aanzien van de verplichting aan te tonen dat er geen cultuurhistorische waarden zullen worden aangetast.

verordeningen (bijvoorbeeld op het vlak van groen) kunnen passages worden opgenomen die aansluiten bij de vanuit cultuurhistorie gewenste ontwikkelingsrichtingen. Cultuurhistorie is immers geen op zichzelf staande discipline, maar een materie die zich uitstrekt over meerdere aspecten van de ruimtelijke ordening en het beheer van het landschap. Wanneer vanuit 'groen' het plan wordt gemaakt om te investeren in een aantrekkelijk landelijk gebied, kan de cultuurhistorie richtingen aandragen die met respect voor de geschiedenis en het karakter van een gebied in een groenplan kunnen worden omgezet.

Het is bovendien mogelijk om waardevolle landschappelijke elementen als gemeentelijk monument aan te wijzen. Daarvoor kan een nadere selectie uit de hoog en zeer hoog gewaardeerde gebieden en objecten worden gemaakt. Het zetten van deze stap is vooral logisch als we bedenken dat landschap inmiddels een volwaardig onderdeel van de erfgoedzorg is, maar dat er veel gebouwde monumenten, veel minder archeologische monumenten en nog geen specifiek landschappelijke monumenten binnen de gemeente Groningen bestaan. Willen deze zaken op een gelijk niveau gebracht worden, dan is het bewandelen van zowel de verordeningsweg als de planologische weg voor alle disciplines aanbevelenswaardig.

Inspiratie en aanmoediging

Alleen regels zijn nooit genoeg om doelen te bereiken, al was het maar omdat niet alles via een bestemmingsplan of monumentenlijst te organiseren is. Het inspireren van initiatiefnemers, al dan niet in combinatie met privaatrechtelijke afspraken, is belangrijk om (meer) doelen te bereiken en om draagvlak te creëren. Prominente voorbeelden in Nederland zijn de gemeenten Ede, Apeldoorn en Winterswijk.

Apeldoorn ontwikkelde naast alle regels het Apeldoorns Kookboek.¹⁸⁶ Hierin wordt (rijk geïllustreerd en onderscheiden naar buitengebied, dorpen en stad) de landschapsstructuur uiteengezet en worden handreikingen gegeven hoe met specifieke problematiek op een laag schaalniveau kan worden omgegaan. Waar plaats je wel en waar geen laanbomen?¹⁸⁷ Hoe pas je nieuwe erven in het landschap in en wat doe je met rooilijnen?¹⁸⁸ Het boek is bedoeld voor ontwerpers, maar ook voor gewone burgers die zich interesseren voor ruimtelijke inrichting.

Ede koos al in 2004 voor handzame brochures, gericht op het aanbrengen van streekeigen beplanting door particulieren. Voor elk van de zes onderscheiden hoofdlandschappen van Ede is een brochure gemaakt waarin staat beschreven welke streekeigen beplanting hier thuishoort en op welke ruimtelijke wijze dat aangeplant dient te worden. Er bestaat een directe link met een beeldkwaliteitsplan voor het buitengebied, dat is vastgesteld als welstandsnota. Daarnaast maakte de gemeente Ede privaatrechtelijke afspraken met initiatiefnemers over beplanting (in ruil voor korting op plantmateriaal) en heeft zij landschapsbeheerders in dienst die deze afspraken ter plekke gaan maken. Binnen dit landschapsbeheer is de cultuurhistorische discipline geborgd.

Winterswijk werkt sinds 2018 aan de Omgevingsatlas, waarin niet alleen alle inhoudelijke informatie over de ruimte ondergebracht zijn (waaronder alle erfgoed informatie), maar waar ook per deelgebied

¹⁸⁶ De Jong, 2011; Kuijlaars & Van Oosterom, 2012

¹⁸⁷ De Jong, 2011: 162-163

¹⁸⁸ De Jong, 2011: 172

handreikingen zijn opgenomen hoe bepaalde nieuwe ontwikkelingen aan te vliegen. Zo wordt per landschapstype een leidraad opgesteld voor nieuwbouw op erven in het buitengebied.

Afstemming met andere gemeenten

Om te komen tot een afgestemd ruimtelijk beleid is het zaak dat verschillende naburige gemeenten met elkaar overleggen over de te volgen lijn en de te maken keuzes. Landschappelijk ligt overleg met de aangrenzende gemeenten het meest voor de hand, zowel in de provincie Drenthe als in de provincie Groningen.

Aanvullende informatie over borging

Het is binnen dit beknopte kader ondoenlijk om hier alle mogelijkheden met betrekking tot erfgoed en bestemmingsplannen uit te werken, laat staan de nieuwe ontwikkelingen in het kader van de Omgevingswet. Meer inspiratie over wat kan en wat verplicht is, is te vinden in de Handreiking Erfgoed en Ruimte van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.¹⁸⁹ Onder meer zijn hier voorbeeldplanregels (voor o.a. beplanting, karakteristieke bebouwing, historische wegen, waterlopen en molenbiotopen), een stappenplan en jurisprudentie te vinden die van pas kan komen bij de uitwerking van wat hierboven beschreven is als optie voor de borging. Bij de planregels gaat het in veel gevallen om voorwaarden waaraan voldaan moet worden om voor een karakteristiek element een omgevingsvergunning te kunnen krijgen.

Zeer relevant met betrekking tot alle mogelijke cultuurhistorische fenomenen is het onderdeel 'bestemmingsplan', waar voor diverse elementen staat uitgewerkt wat een mogelijke specifieke manier van borging is. Zo bestaat er voor landgoederen en buitenplaatsen de 'waarde – buitenplaats', waarmee het gebied dubbelbestemd kan worden. De 'waarde – open gebied' kan gebruikt worden voor gebieden waarin bebouwing niet wenselijk is. Het loont de moeite om, wanneer de keuze gemaakt is in hoeverre cultuurhistorie planologisch dan wel beleidsmatig geborgd gaat worden, voor elk specifiek onderdeel van de cultuurhistorische waardenkaart in het overzicht van de Rijksdienst na te gaan welke dubbelbestemmingsmogelijkheden er bestaan.¹⁹⁰

Binnen het principe van de Omgevingswet is het in de eerste plaats belangrijk om kennis aan het publiek beschikbaar te stellen, zodat bij nieuwe ontwikkelingen optimaal rekening gehouden kan worden met de bestaande waarden. Inspireren staat voorop, beperken komt op een tweede plaats. Toch kan het nodig zijn om bepaalde voorwaarden te stellen in specifieke gebieden. Hoe dat er technisch, zoals nu met dubbelbestemmingen in het bestemmingsplan, precies uit gaat zien is nog niet helemaal duidelijk. Te verwachten is dat dat een vergelijkbare methodiek zal zijn.

10.3.3 Advies per waarderingscategorie historische cultuurlandschappen

Zeer hoge waardering

Gebieden met een zeer hoge waardering worden gekenmerkt door een zeer intact historisch cultuurlandschap, waar de historische structuur nog goed afleesbaar is, tot in vele details. Er is een grote samenhang met de waardering van de historische bouwkunst. Bij nieuwe ontwikkelingen dient de

¹⁸⁹ <https://erfgoedruimte.nl/>

¹⁹⁰ Zie tevens Poelstra e.a., 2011 voor een overzicht van wat er praktisch gezien wel en niet kan binnen de nieuwe wetgeving.

historische landschapskarakteristiek leidend te zijn. Ontwikkelingen die de aanwezige waarden in hun essentie teveel aantasten, dienen niet plaats te vinden. We adviseren na te gaan of bepaalde onderdelen een gemeentelijke monumentenstatus zouden kunnen krijgen.

Hoge waardering

Gebieden met een hoge waardering worden gekenmerkt door een relatief intact historisch cultuurlandschap, waar de historische structuur nog betrekkelijk goed afleesbaar is. Er is een grote samenhang met de waardering van de historische bouwkunst. Bij nieuwe ontwikkelingen dient de historische landschapskarakteristiek sturend te zijn. Ontwikkelingen die de aanwezige waarden in hun essentie teveel aantasten, dienen bij voorkeur niet of in een andere vorm plaats te vinden. We adviseren na te gaan of bepaalde onderdelen, al dan niet in combinatie met andere waarden, een gemeentelijke monumentenstatus zouden kunnen krijgen.

Middelmatige waardering

Gebieden met een middelmatige waardering worden gekenmerkt door een historisch cultuurlandschap waarvan de hoofdlijn nog herkenbaar is. Er is een zekere samenhang met de waardering van de historische bouwkunst. Bij nieuwe ontwikkelingen dient de historische landschapskarakteristiek richtinggevend te zijn. Nieuwe ontwikkelingen kunnen een bijdrage leveren aan het versterken van de historische landschapskarakteristiek verder versterken.

Lage waardering

Gebieden met een lage waardering worden gekenmerkt door een historisch cultuurlandschap dat sterk gewijzigd is. Bij nieuwe ontwikkelingen dient vooral zorg te worden besteed aan het behoud of herstel van bestaande of verdwenen historische landschapsstructuren, zoals wegen, dijkes en watergangen. Vanuit het cultuurhistorisch perspectief is het wenselijk de landschappelijke ingrepen die tot de lage waardering hebben geleid, ongedaan te maken, wanneer dat mogelijk is.

Hoge herkenbaarheid

Gebieden met een hoge herkenbaarheid van prestedelijke landschappen worden gekenmerkt door een hoge dichtheid aan structuren en kenmerken die het verhaal vertellen over het landschap voor het moment van verstedelijking. Bij nieuwe ontwikkelingen dient zeer zorgvuldig met deze karakteristieken, zoals bebouwing, beplanting, verkaveling en reliëf, omgegaan te worden. Bij nieuwe ontwikkelingen dient de combinatie van de stedenbouwkundige en prestedelijke karakteristiek leidend te zijn.

Middelmatige herkenbaarheid

Gebieden met een middelmatige herkenbaarheid van prestedelijke landschappen worden gekenmerkt door een aantal hoofdlijnen die nog het verhaal vertellen over het landschap voor het moment van verstedelijking. Het kan dan bijvoorbeeld gaan om structuurlijnen (wegen, waterlopen) of de hoofdverkavelingsrichting. Bij nieuwe ontwikkelingen dienen deze karakteristieken behouden te blijven en sturend te zijn bij de ruimtelijke opgave.

Lage herkenbaarheid

Gebieden met een lage herkenbaarheid van prestedelijke landschappen kennen niet of nauwelijks meer elementen, structuren of karakteristieken die nog het verhaal vertellen over de structuur van het landschap vóór de verstedelijking. Bij nieuwe ontwikkelingen geldt een tweeledig advies: als de (historisch-)stedenbouwkundige waarde hoog is, dient die leidend te zijn voor ontwikkelingen, en speelt de prestedelijke structuur geen rol. Wanneer ook de (historisch-)stedenbouwkundige waarde beperkt is,

staat de ruimtelijke kwaliteit van de nieuwe opgave op de voorgrond. Het betrekken van de verdwenen historische landschapskarakteristiek van vóór de verstedelijking is aanbevelenswaardig.

10.4 Historische bouwkunst

De inventarisatie van de historische bouwkunst in de gemeente Groningen bevat (naast de reeds beschermde rijks- en gemeentelijke monumenten) vooral objecten met een zeer hoge, hoge en een positieve erfgoedwaarde (ruim 8000 stuks) en nog bijna 1500 objecten met een basis erfgoedwaarde. Voor een deel gaat het bij deze aantallen om onderdelen van samengestelde complexen.

De waardering aan de hand van zes criteria is in de GIS-tabel verwerkt.

De in de cultuurhistorische waardenkaart opgenomen objecten hebben op de zes gebruikte criteria tenminste overwegend positief gescoord. De vier verschillende waarden-schaalniveaus kunnen als volgt worden gedefinieerd:

Zeer hoge erfgoedwaarde of monumentwaarde (Z)

Deze objecten scoren op de zes criteria zeer hoog (11 of 12 x +). Het betreft zeer hoogwaardige onderdelen (gebouwen, objecten en ensembles, die vanwege de hoge ruimtelijke waarden, historische waarden en objectwaarden van wezenlijk en onlosmakelijk belang zijn voor de gemeente Groningen en de daarin aanwezige karakteristieke gebieden. Wanneer ze zouden worden getoetst aan de algemeen gehanteerde monumentenselectiecriteria dan is de kans zeer groot dat ze voldoende waarden bezitten voor de kwalificatie gemeentelijk monument. Integrale instandhouding is gewenst. De zeer hoge erfgoedwaarde kan zonder meer als 'monumentwaarde' worden gekenschetst. Mocht er in de toekomst overgegaan worden tot het actualiseren van de gemeentelijke monumentenlijst dan is dit dé topcategorie, waaruit geselecteerd kan worden.

Hoge erfgoedwaarde of (potentiële) monumentwaarde (H)

Deze objecten scoren op de zes criteria hoog (9 of 10 x +). Het betreft hoogwaardige onderdelen (gebouwen, objecten en ensembles, die vanwege de voornamelijk hoge ruimtelijke waarden, historische waarden en objectwaarden van wezenlijk en onlosmakelijk belang zijn voor de gemeente Groningen en de daarin aanwezige karakteristieke gebieden.

Wanneer ze zouden worden getoetst aan de algemeen gehanteerde monumentenselectiecriteria dan is de kans groot dat ze voldoende waarden bezitten voor de kwalificatie gemeentelijk monument. In het bijzonder geldt dit voor de hoogst scorende objecten binnen deze categorie. Integrale instandhouding is gewenst. De hoge erfgoedwaarde kan ook als 'monumentwaarde' worden gekenschetst. Mocht er in de toekomst overgegaan worden tot het actualiseren van de gemeentelijke monumentenlijst dan behoren de hoogst scorende objecten binnen deze categorie tot de kansrijke kandidaten.

Voor objecten uit de schaalniveaus Z en H, die uiteindelijk niet worden geselecteerd als gemeentelijk monument, gelden zonder meer de wenselijke omgangsvormen, zoals geformuleerd onder Positieve (middelhoge) erfgoedwaarde (P).

Positieve (middelhoge) erfgoedwaarde (P)

Deze categorie (5 tot en met 8 x +) scoort vooral bij de criteria architectuurhistorische waarden, gaafheid, herkenbaarheid en zeldzaamheid wat lager dan de categorie Hoge waarde, vaak vanwege de wijzigingen aan details. Verder betreft het karakteristieke onderdelen (gebouwen, objecten en

ensembles) die vanwege de voornamelijk positieve ruimtelijke waarden, historische waarden en objectwaarden van aanzienlijke betekenis zijn voor de gemeente Groningen en daarin gelegen karakteristieke gebieden. Instandhouding van het gevelbeeld en/of hoofdvormen is wenselijk. De positieve erfgoedwaarde kan ook als 'karakteristiek' worden gekenschetst. Deze objecten kunnen als cultuurhistorisch waardevolle (of karakteristieke) panden in ruimtelijke plannen worden opgenomen zoals de structuurvisie (straks omgevingsvisie, het bestemmingsplan (straks omgevingsplan) en stedenbouwkundige plannen. Hierbij kunnen zij een dubbelbestemming 'waarde cultuurhistorie' krijgen. De cultuurhistorische waarden worden op deze wijze planologisch geborgd. Hierbij kan men denken aan een sloopverbod en het verplichten tot instandhouding van ruimtelijk relevante waarden, verankerd in bijvoorbeeld de hoofdvormen, de typologie, materiaalgebruik en karakteristieke gevelelementen.

Hiermee sluit deze categorie aan op de kwalificatie "Karakteristieke gebouwen", zoals die in de Erfgoednota 2017 zijn gedefinieerd. Deze gebouwen zijn karakteristiek voor het dorp of het landschap en bepalen mede de identiteit of aanzicht van het gebied. Deze gebouwen zijn belangrijk vanwege bijvoorbeeld de (oorspronkelijke) functie binnen het gebied, de ouderdom, de bouwstijl en/of de opvallende ligging. In de aan deze kwalificatie te koppelen regelgeving kan een uitgangspunt zijn dat alleen de buitenkant van het gebouw is beschermd is en dat een vergunning aangevraagd moet worden bij sloop. Dit geldt zowel voor het hele gebouw, als voor onderdelen. Het uitgangspunt is om het gebouw, of onderdelen daarvan, te behouden. Voor wat betreft verbouw, aanbouw, schilderen of wijzigen van een karakteristiek gebouw kunnen in principe de regels gelden die voor andere gebouwen ook gelden. Wat vergunningsvrij of vergunningsplichtig was, blijft vergunningsvrij of vergunningsplichtig.

Basis erfgoedwaarde of beeldondersteunende waarde (B)

De laagste categorie objecten in de inventarisatie is voornamelijk wat betreft de hoofdverschijningsvorm (silhouet, herkenbaarheid) goed herkenbaar gebleven; details of gevelindelingen kunnen verstoord zijn. Voorwaarde is dat er sprake is van een meer dan voldoende mate van herkenbaarheid van het oorspronkelijke concept en dat deze objecten een wezenlijk onderdeel vormen van één van de gebiedskarakteristieken. Deze objecten hebben veelal vooral een beeldondersteunende waarde, bijvoorbeeld in relatie tot karakteristieke gevelwanden of nabijgelegen/aanpalende monumenten of anderszins cultuurhistorisch waardevolle objecten. Instandhouding van op zijn minst de hoofd- en kapvormen is wenselijk.

In de erfgoednota van de gemeente Groningen is gesteld dat tot nu toe "in dit kader in Groningen alleen in de bestemmingsplannen in het landelijk gebied panden (zijn) geborgd, waar de belangrijkste te beschermen waarde in het silhouet van de bebouwing schuilt. Ook zijn er zgn. beeldbepalende panden binnen de bebouwde kom geïnventariseerd maar deze zijn niet verankerd in ruimtelijk beleid. Bij beide typen wordt alleen de hoofdvorm en de positie op het erf beschermd. Het is echter ook mogelijk om de buitenkant van een gebouw daadwerkelijk een plek te geven in de belangenafweging, waarbij de uitkomst kan zijn dat het gebouw gehandhaafd blijft omdat het bijdraagt aan de ruimtelijke betekenis en identiteit van de plek".

Concluderend kan overwogen worden naast de gemeentelijke monumenten en de karakteristieke objecten voor de gehele gemeente een derde borgingsinstrument te hanteren, gericht op het in standhouden van objecten met een beeldondersteunende kwaliteit. Van deze objecten zijn voornamelijk de hoofdvorm (silhouet, contour) en de positie behoudenswaardig. In de aan deze kwalificatie te koppelen regelgeving kan een uitgangspunt zijn dat alleen het silhouet van het gebouw is beschermd

en dat een vergunning aangevraagd moet worden bij sloop. Dit geldt zowel voor het hele gebouw, als voor onderdelen. Het uitgangspunt is om het silhouet van het gebouw, of onderdelen daarvan, te behouden.

10.5 Stedenbouw en ensembles

Waardevolle (stedenbouwkundige) ensembles en gebieden

De aan de hand van de waarderingscriteria geselecteerde en beoordeelde stedenbouwkundige ensembles geven aanleiding voor het doen van suggesties voor specifiek beleid om de kwaliteiten van deze waardevolle gebieden te borgen bij toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen. Voor de stedenbouwkundige ensembles met zeer hoge en hoge waarde is daarbij – mede op basis van de scores per waarderingscriterium - een eerste indicatie gegeven van gebieden die nader onderzocht zouden kunnen worden, om te bepalen of een aanwijzing als gemeentelijk beschermd stads- of dorpsgezicht wellicht opportuun is.

Stedenbouwkundig ensemble “zeer hoge waarde” (Z)

Voor deze stedenbouwkundige ensembles is integrale instandhouding zeer gewenst. Bij voorkeur zou het beleidsuitgangspunt voor deze gebieden moeten zijn om ontwikkelingen slechts toe te staan als ze tenminste beogen de bijzondere ruimtelijke samenhang, cultuurhistorische waarden en kwaliteiten in stand te houden dan wel te versterken. Tegen die achtergrond dient overwogen te worden om te komen tot een nadere selectie van gebieden die in aanmerking komen voor de status van gemeentelijk beschermd stads- of dorpsgezicht. In dat geval worden de cultuurhistorische, stedenbouwkundige en/of landschappelijke waarden en historisch-ruimtelijke karakteristieken beschreven in een toelichting, die de grondslag vormt voor een besluit tot aanwijzing als gemeentelijk beschermd stads- of dorpsgezicht. Op basis van deze toelichting wordt vervolgens in het bestemmingsplan/omgevingsplan een beschermende regeling opgenomen, die gericht is op de instandhouding en versterking van aanwezige cultuurhistorische, stedenbouwkundige en/of landschappelijke waarden en historisch-ruimtelijke karakteristieken.

Gelet op de resultaten van de uitgevoerde inventarisatie hebben de hieronder genoemde stedenbouwkundige ensembles van zeer hoge waarde een hoge potentie om in aanmerking te komen voor de status van gemeentelijk beschermd stads- of dorpsgezicht:

Historische dorpskernen en fabrieksdorpen

- Woltersum, historische dorpskern;
- De Halm en Suiker Unie, fabriekscomplex, fabrieksdorp en vloeivelden;
- Thesinge, historische dorpskern;
- Dokwerd, historische dorpskern;
- Hemert, wierdegehucht;

Vooroorlogse stedenbouw

- Zeeheldenbuurt, verkaveling met gesloten bouwblokken;
- Villabuurt-Oost, vooroorlogs villabuurtje;
- Helpman-Zuid, tuinwijk Moddermanlaan-De Savorin Lohmanlaan e.o.;

- Oranjebuurt, villapark;
- Gorechtkade;

Naoorlogse stedenbouw

- De Wijert-Noord, stempelverkaveling.

Daarnaast wordt aanbevolen om voor de stedenbouwkundige ensembles van zeer hoge waarde te verkennen of restgebieden die voorkomen in de omgeving van de rijksbeschermd stadsgezichten, wellicht in aanmerking komen voor een bescherming als gemeentelijk beschermd gezicht. Op die wijze kan ernaar gestreefd worden om gebieden die op grond van hun ontwikkelingsgeschiedenis, stedenbouwkundige opzet en ruimtelijke karakteristieken aan te merken zijn als een historisch-ruimtelijke eenheid, beleidsmatig zoveel mogelijk op vergelijkbare wijze te benaderen. In de regels van een bestemmingsplan/omgevingsplan zou het onderscheid tussen rijks- en gemeentelijke beschermd gezichten tot uitdrukking gebracht kunnen worden door een variatie in de mate van bescherming.

Voor stedenbouwkundige ensembles van zeer hoge waarde die niet worden aangewezen als beschermd stads- of dorpsgezicht kan overigens eveneens de keuze gemaakt worden om de cultuurhistorische, stedenbouwkundige en/of landschappelijke waarden en historisch-ruimtelijke karakteristieken planologisch te borgen door opname van een beschermde regeling in het bestemmingsplan/omgevingsplan. Het is daarbij mogelijk om specifieke regels voor de bebouwde en onbebouwde ruimte op te nemen en bepaalde activiteiten omgevingsvergunningplichtig te stellen.

Naast het toepassen van een beschermde regeling vormt de bevordering van het publiek bewustzijn over de bijzondere kwaliteiten van deze gebieden een belangrijk aandachtspunt. Eigenaren, bewoners en ondernemers zouden door de gemeente Groningen geïnformeerd kunnen worden over het unieke karakter van hun leefomgeving.

Stedenbouwkundig ensemble “hoge waarde” (H)

Voor deze stedenbouwkundige ensembles is instandhouding van de cultuurhistorische, stedenbouwkundige en/of landschappelijke waarden en historisch-ruimtelijke karakteristieken wenselijk. Een beleidsuitgangspunt zou kunnen zijn dat ruimtelijke ontwikkelingen aangegrepen worden om de bijzondere ruimtelijke samenhang, cultuurhistorische waarden en kwaliteiten, daar waar mogelijk en nodig, te behouden en verder te versterken. Het leidende principe voor transformaties is dat de historische kenmerken van een plek of een gebied als inspiratiebron genomen worden voor de nieuwe invulling.

Voor enkele stedenbouwkundige ensembles met een hoge waarden zou overwogen kunnen worden om de cultuurhistorische, stedenbouwkundige en/of landschappelijke waarden en historisch-ruimtelijke karakteristieken te borgen door middel van een aanwijzing als beschermd stads- of dorpsgezicht. Gelet op de resultaten van de uitgevoerde inventarisatie komt een aantal stedenbouwkundige ensembles van hoge waarde mogelijk in aanmerking voor de status van gemeentelijk beschermd stads- of dorpsgezicht. Het gaat daarbij om de volgende gebieden:

Vooroorlogse stedenbouw

- Binnenstad-Oost;
- Kostverloren, spoorstraatbuurtje;

- Hereweg-Oost, perceelgewijze ontwikkeling Oosterweg e.o., inclusief het stedenbouwkundig ensemble Herewegbuurt, woningbouwcomplex Willemstraat;
- Schildersbuurt, bedrijvigheid;

Naoorlogse stedenbouw

- De Wijert-Noord, centrumzone.

Ook voor de stedenbouwkundige ensembles van hoge waarde zou verkend kunnen worden of restgebieden in de omgeving van rijksbeschermd stadsgezichten mogelijk in aanmerking komen voor de status van gemeentelijk beschermd stadsgezicht. Een voorbeeld is het stedenbouwkundig ensemble Binnenstad-Oost, dat een historisch-ruimtelijke samenhang heeft met het rijksbeschermd gezicht Groningen-Binnenstad.

Voor de stedenbouwkundige ensembles van hoge waarde kan eveneens overwogen worden om een beschermende regeling in het bestemmingsplan/omgevingsplan op te nemen, ook indien aan deze gebieden geen formele status als gemeentelijk beschermd stads- of dorpsgezicht wordt toegekend.

Stedenbouwkundig ensemble “positieve waarde” (P)

Voor de stedenbouwkundige ensembles met een positieve waarde geldt dat ontwikkelingen een kans bieden om de ruimtelijke kwaliteit te verbeteren. Bij transformaties dient een basiszorgvuldigheid te worden betracht, met aandacht voor de historische kenmerken van het gebied.

Stedenbouwkundig ensemble “basiswaarde” (B)

Beleidsuitgangspunt voor stedenbouwkundige ensembles met een basiswaarde zou kunnen zijn om ontwikkelingen daar waar nodig en gewenst als kans aan te grijpen om de kwaliteit te verbeteren of cultuurhistorische waarden te (re)construeren. Daarbij is aandacht voor de historische kenmerken van het gebied gewenst.

11 Tot slot

11.1 Een integrale cultuurhistorische waarderingskaart

Uit de waarderingskaarten van archeologie, bouwkunst & stedenbouwkundige ensembles en historische geografie blijkt de grote cultuurhistorische rijkdom van de gemeente Groningen. Maar liefst 690 gebouwde rijksmonumenten en meer dan 800 gemeentelijke monumenten telt de gemeente. Daarnaast zijn ruim 7.000 waardevolle gebouwde objecten geïventariseerd. Binnen de gemeente zijn negen stedenbouwkundige ensembles rijksbeschermd en daarbuiten komen nog eens tientallen zeer hoog tot hoog gewaardeerde stedenbouwkundige ensembles voor. Ook in archeologisch opzicht is de gemeente bijzonder mede door het grote aantal wierden en de archeologische rijkdom van de binnenstad. Grenzend aan de stad en rondom Ten Boer komen zeer hoog gewaardeerde cultuurlandschappen voor.

Tijdens de beschrijving van de waarden en bij de waardering is zoveel mogelijk geprobeerd over de grenzen van de disciplines heen te kijken. Veel cultuurhistorische waarden hangen nauw met elkaar samen. Ze delen een gemeenschappelijke geschiedenis of zijn ruimtelijk met elkaar verbonden. Om meer grip te krijgen op de cultuurhistorisch waardevolle en minder waardevolle gebieden is een integrale cultuurhistorische waarderingskaart opgesteld op basis van de drie disciplines archeologie, bouwkunst & stedenbouw en historische geografie (kaartbijlage 12). Door de uitkomsten van de waardering van de disciplines te combineren op één kaart ontstaat een overzicht van welke gebieden waardevol. De kaart kan behulpzaam zijn bij een integrale benadering van het gemeentelijke erfgoedbeleid en de dagelijkse erfgoedzorg. Doordat de waarderingsniveaus (zeer hoog, hoog, middelmatig/positief, laag/basiswaarde) per discipline onderling zijn afgestemd kan de gemeente bovendien prioriteiten stellen. Afhankelijk van de waardering kan ze ervoor kiezen om op verschillende manieren en in verschillende mate sturing te geven aan ontwikkelingen.

Om tot deze integrale cultuurhistorische waarderingskaart te komen is steeds de hoogste waardering binnen één of meer van de disciplines weergegeven. Omdat het op dit schaalniveau vooral gaat om de samenhang van waarden en minder om de scores per object, zijn alleen de cultuurlandschappen, stedenbouwkundige ensembles, archeologische percelen en archeologisch zones opgenomen. De individueel gewaardeerde bouwkunst en landschapselementen zijn dus niet weergegeven.

Met de integrale cultuurhistorische waarderingskaart is in één oogopslag duidelijk welke topgebieden samen de geschiedenis van de ruimtelijke ontwikkeling van de gemeente Groningen vertellen.

Literatuur

- Bakker, A.M., 2003. Onderzoeksgebied Martini Ziekenhuis Groningen - locatie van Swieten, gemeente Groningen: een inventariserend archeologisch onderzoek. RAAP-notitie 524.
- Bastmeijer, A. & R. Overbeek, 2000. Bij ons aan 't Eemskanaal. Hervonden stad 8, 2003, 95-106. Groningen
- Beek, J. van der (red.) Architectuurgids Groningen 1900-1990. Groningen.
- Beek, J.L. van & P.C. Vos (Deltares), 2008. Regio Noord-Groningen, gemeenten De Marne, Winsum, Bedum, Ten Boer, Loppersum, Eemmond, Appingedam en Delfzijl: archeologische verwachtingskaart en beleidsadvieskaart. RAAP-rapport 1732.Weesp.
- Berendsen, H.J.A., 2005. Landschappelijk Nederland. Fysische geografie van Nederland. Assen.
- Boekema, Y. & J.J. Hekman, 2012. Archeologisch onderzoek Zuidelijke Ringweg Groningen. Inventariserend veldonderzoek. Grontmij Archeologische Rapporten 1189
- Boekema, Y. & J.J. Hekman, 2016. Archeologisch onderzoek Hampshire hotel Meerwold Inventariserend veldonderzoek. Sweco Archeologische Rapporten 2018.
- Boekema, Y. & S. van der Veen, 2019. Plangebied Lintdorpen ten oosten van de stad Groningen, Gemeente Groningen. Archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek (verkennend booronderzoek). RAAP RAPPORT 3623
- Boersma, J.W., J.F.J. van den Broek, G.J.D. Offerman (red.. 1990. Groningen 1040: archeologie en oudste geschiedenis van de stad Groningen. Bedum.
- Bongers, J., 2010. Groningen, Hoendiep 151. Steekproefrapport 2010-01/0.
- Broek, J. van den, 2007. Groningen, een stad apart: over het verleden van een eigenzinnige stad (1000-1600). GHR 35. Assen.
- Broek, J. van den, 2011. Een kronkelend verhaal. Nieuw licht op de oude Hunze. Assen.
- Broek, J. van den, 2015. Groningen en het Drentse water.
- Buitenhuis, H. & A.J. Wullink, 2011. Een archeologisch inventariserend veldonderzoek door middel van boringen in het geplande traject voor de RegioTram te Groningen (Gr). ARC-Rapporten 2011-138.
- Duijvendak, M.G.J., H. Feenstra, M. Hillenga en C.G. Santing (red.), 2008. Geschiedenis van Groningen: deel I: Prehistorie - Middeleeuwen. Zwolle.
- Exaltus, R. & J. Orbons, 2014. Van Heemskerkstraat, Groningen, Gemeente Groningen. Inventariserend Veldonderzoek (IVO-O); Bureauonderzoek en booronderzoek. ArchoPro Archeologisch rapport Nr 14056.
- Exaltus, R.P., 2002. Plangebied Westpoort, gemeente Groningen; een archeologische advieskaart. RAAP-rapport 738.
- Formsma, W.J. en R.A. Luitjens-Dijkveld, 1990. De Ommelander Borgen en Steenhuizen. Assen.
- Hacquebord, L., 1992. Algemene beschrijving Groningen en omgeving (Monumenten Inventarisatie Project).
- Hacquebord, L.T. en R.M.H. Overbeek, 1994. Architectuur en stedenbouw in de gemeente Groningen (Monumenten Inventarisatie Project. Zwolle.

- Hekkema, H., 1992. S.J. Bouma 1899-1959. Groningen.
- Hervonden stad, Jaarboek voor archeologie, bouwhistorie en restauratie in de gemeente Groningen, diverse afleveringen.
- Hidding, M., J. Kolen, T. Spek, 2001. De biografie van het landschap; ontwerp voor een inter- en multidisciplinaire benadering van de landschapsgeschiedenis en het cultuurhistorisch erfgoed. NWO, Den Haag.
- Hoekstra, T.J. R. Alma, e.a. 2012. Het Hinckaertshuis : zeven eeuwen bouwhistorie en bewoners. Groningen, Stichting Hinckaertshuis Groningen.
- Hofman, B. en K. Otten (2014). 100 jaar thuis. Christelijke Woningstichting Patrimonium Groningen. Assen.
- Hoof, B.I. van, 2019. Plangebied Suikerunieterrein (deelgebied 2) te Groningen Gemeente Groningen Archeologisch vooronderzoek: een inventariserend veldonderzoek (verkennend booronderzoek). RAAP-RAPPORT 4058
- Houting, E., 2005. Stadse bouwstenen. Bouwhistorische verkenningen in de stad Groningen. Groningen.
- Jans, J., 2014. Tracé extra sneltrein Groningen - Leeuwarden in Groningen, Hoogkerk, Den Horn, Zuidhorn en Grijpskerk Gemeente Groningen en Zuidhorn. RAAP Adviesdocument 684.
- Jans, J., 2016. Plangebied Platinalaan in Groningen, Gemeente Groningen. Archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek en verkennend booronderzoek. RAAP-NOTITIE 5676
- Jeanet Wiersma, 2015. Bakstain. Een onderzoek naar de baksteenfabricage op het Hoogeland en Noordoost-Fivelingo en het Centrale Woldgebied (provincie Groningen) in de periode circa 1550-1960 met speciale aandacht voor de steenbakkerijlocaties en tichellanderijen. Groningen.
- Keunen, L.J. & B.I. van Hoof, 2016. Plangebied SuikerUnie-terrein / Peizerweg, gemeente Groningen; een cultuurhistorische analyse en waardestelling. RAAP-notitie 5575. Weesp.
- Kortekaas, G. 1996. Graven in Lieuwerdwolde. Hervonden stad 1, 1996, 51-62. Groningen.
- Kortekaas, G. 1999. 11. Westerhavenstraat, waarneming. Hervonden stad 5, 2000, 4-24. Groningen.
- Kortekaas, G., 2013. Leeg land. Hervonden stad 18, 2013, 83-94. Groningen.
- Kroft, van der, P., 2015. Plangebied Vuursteenstraat te Groningen, Gemeente Groningen. Archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek en karterend booronderzoek. RAAP-NOTITIE 5173
- Lansink, V. & M. ten Broek, 2016. Atlas van verdwenen spoorlijnen in Nederland. WBOOKS.
- Libau, 2017. Cultuurhistorisch waardevolle bebouwing in de gemeente Ten Boer.
- Ligtendag, W.A., 1995. De Wolden en het water. De landschaps- en waterstaatsontwikkeling in het lage land ten oosten van de stad Groningen vanaf de volle middeleeuwen tot c. 1870. Groningen.
- Man, H. de, 2013. Het Groningse scholentype. De utopische scholenbouw van stadsarchitect Jaap Wilhelm, Rolde.
- Molema, J., 2001. A7- Zuidelijke ringweg Groningen (ZRG. gemeente Groningen: archeologisch onderzoek fase 1. RAAP-rapport 629. Amsterdam.
- Molema, J., 2002. Plangebied Meerstad, gemeenten Groningen en Slochteren; inventariserend cultuurhistorisch onderzoek. RAAP-rapport 758. Amsterdam.

- Mulder, S.A. & A. Wieringa, 2007. Een archeologisch bureau-onderzoek en een inventariserend veldonderzoek (IVO) aan de Kuifeend in de Piccardthof te Groningen (Gr.). ARC-Rapporten 2006-55
- Oldenburger-Ebbers, C.S, A.M. Backer en E. Blok, 1995. Gids voor de Nederlandse Tuin- en Landschaparchitectuur. Deel Noord, Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel, Flevoland, Rotterdam.
- Overbeek, R. & L. Wendker, 2012. Gronings groen van toen. Gras.
- Overbeek, R. en M. van der Heide 2006, Jo Boer 1895-1971. Architect uit Groningen. Groningen.
- Pastoor, M.J.C., 2006. Rijksmonumenten in de gemeente Ten Boer. Bedum.
- Pastoor, P.W., 2006. Boerderijen Gemeente Ten Boer en Overschild 1595-2005. Bedum.
- Pey, I. 2004. Bouwen voor gezeten burgers. Herenhuizen en villa's in de nieuwe stadswijken van Utrecht, Groningen en Nijmegen 1874-1901. Zwolle-Zeist.
- Ramaker, W. en B. van Bohemen 1980. Sta een ogenblik stil... Monumentenboek 1940/1945. Kampen.
- Roller G.J., de, 2015. Archeologisch onderzoek wijk 'Kostverloren' te Groningen.
- Rutte, R. en J.E. Abrahamse 2014. "Groningen", in: Atlas van de verstedelijking in Nederland. 1000 Jaar Ruimtelijke Ontwikkeling. Bussum, p. 74-77.
- Schoor, M., J. Meijering, 2007. Golden Raand: landschappen van Groningen. Assen.
- Schroor, M. 2009. Historische atlas van Groningen. Van esdorp tot moderne kennisstad. Amsterdam.
- Spoelstra, A., 2011. Archeologisch inventariserend veldonderzoek Grunobuurt te Groningen, gemeente Groningen. MUG-publicatie 2011-73.
- Stenvert, R., e.a. 1998. Monumenten in Nederland, Groningen. Zeist-Zwolle
- Stiboka, 1973. Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50.000. Toelichting bij kaartblad 7-West Groningen.
- Varwijk, T.W., 2019. Plangebied Friesestraatweg 175 en 181 te Groningen, Gemeente Groningen. Archeologisch vooronderzoek: een inventariserend veldonderzoek (verkennend booronderzoek). RAAP-RAPPORT 3960
- Veen, B. van der 1981. Groninger Molenboek. Groningen.
- Veenstra, H.W. & D. van den Berg, 2010. Plangebied Eelderbaan (woonwagenterrein Hoendiep) te Groningen, Gemeente Groningen. Archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek. RAAP-NOTITIE 3484.
- Veenstra, H.W. , 2011. Plangebied Sontweg te Groningen, gemeente Groningen; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek. RAAP-notitie 3977.
- Vos, P. en S. de Vries, 2013. 2e generatie palaeogeografische kaarten van Nederland (versie 2.0). Deltares, Utrecht.
- Westing, H. van, T. Abelen, E. Anker, F. Boersma, J. Krist, D. Volkerink & R. Reinde, jaartal onbekend. Trekveren in de provincie Groningen. Uitgever onbekend.
- Wieringa, A.R., 2018. Proefsleuvenonderzoek Friesestraatweg 137a te Groningen, gemeente Groningen. MUG rapport 2017-204.
- Wieringa, A., & K.L.B. Bosma, 2007. Een archeologische opgraving van een deel van een nederzetting uit de Late IJzertijd – Vroeg-Romeinse Tijd bij de Eelderbaan te Groningen. ARC-rapport 170.

Wit, M.J.M. de & T.N Krol-Karsten, 2017. Archeologisch bureau- en booronderzoek ARZ busbaan Hoogkerk, gemeente Groningen (GR). Mug-publicatie 2016-117.

Woltinge, I. en J. Jelsma, 2006. Groningen, Brivec-locatie (Gr.). Een Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek. Steekproefrapport 2006-05/01.

Rapporten en analyses

Beschrijvingen stads- en dorpsgezichten: Binnenstad, Bloemenbuurt, Korrewegwijk, Lellens, Oosterpoort-Oost, Petrus Campersingel-S.S. Rosensteinlaan, Schildersbuurt, Verlengde Hereweg, Zuiderpark.

Hacquebord, L. en R. Overbeek, (z.j.). Diverse rapportages met wijkbeschrijvingen van Bedumerwegwijk, Centrum, Concordiabuurt, Grunobuurt, Helpman, Herewegbuurt, Hoogkerk, Korrewegwijk, Kostverloren, Noorderplantsoenbuurt, Oosterparkwijk, Oosterpoort, Oranjebuurt, Schildersbuurt, Stadspark en Zeeheldenbuurt.

Quickscans naoorlogse wijken: De Wijert Noord (1998. Wijert Zuid (1998. Grunobuurt-Laanhuizen 1998. Helpman / Coendersborg (1998. Hoogkerk 1998. Kostverloren (1998. Oosterhoogebrug (1998. Oosterparkwijk (1998. De Paddepoel (1998. Rivierenbuurt (1998. Selwerd (1998. Villabuurt (1998. Vinkhuizen (1998. Winschoterdiep-Euvelgunne-Driebond-Zuid/Oost (1998).

Rapport Boerderijen-inventarisatie Groningen. 2004.

Wijkbeschrijvingen 1945-1970.

Jansen, B., 1999. Naoorlogse ruimtelijke ontwikkeling van de stad Groningen: Corpus den Hoorn (1954-1960. planvorming, beschrijving en analyse. Groningen.

Jansen, B., 1999. Naoorlogse ruimtelijke ontwikkeling van de stad Groningen: Gruno- en Rivierenbuurt (1948-1969. planvorming, beschrijving en analyse. Groningen.

Jansen, B., 1999. Naoorlogse ruimtelijke ontwikkeling van de stad Groningen: de Korrewegwijk (1947-1956. planvorming, beschrijving en analyse. Groningen.

Jansen, B., 1999. Naoorlogse ruimtelijke ontwikkeling van de stad Groningen: Kostverloren (1948-1968. planvorming, beschrijving en analyse. Groningen.

Jansen, B., 1999. Naoorlogse ruimtelijke ontwikkeling van de stad Groningen: Oosterhoogebrug (1933-1957. planvorming, beschrijving en analyse. Groningen.

Jansen, B., 1999. Naoorlogse ruimtelijke ontwikkeling van de stad Groningen: Oosterparkwijk (1947-1964. planvorming, beschrijving en analyse. Groningen.

Jansen, B., 1999. Naoorlogse ruimtelijke ontwikkeling van de stad Groningen: De Paddepoel (1960-1967. planvorming, beschrijving en analyse. Groningen.

Jansen, B., 1999. Naoorlogse ruimtelijke ontwikkeling van de stad Groningen: Selwerd (1960-1966. planvorming, beschrijving en analyse. Groningen.

Jansen, B., 1999. Naoorlogse ruimtelijke ontwikkeling van de stad Groningen: Vinkhuizen (1963-1971. planvorming, beschrijving en analyse. Groningen.

Jansen, B., 1999. Naoorlogse ruimtelijke ontwikkeling van de stad Groningen: De Wijert Noord (1957-1962. planvorming, beschrijving en analyse. Groningen.

Jansen, B., 2000. Naoorlogse ruimtelijke ontwikkeling van de stad Groningen: Coendersborg (1958-1969). planvorming, beschrijving en analyse Groningen.

Jansen, B., 2000. Naoorlogse ruimtelijke ontwikkeling van de stad Groningen: Hoogkerk (1946-1961). planvorming, beschrijving en analyse. Groningen.

Jansen, B., 2000. Naoorlogse ruimtelijke ontwikkeling van de stad Groningen: Laanhuizen (1955-1964). planvorming, beschrijving en analyse. Groningen.

Jansen, B., 2000. Naoorlogse ruimtelijke ontwikkeling van de stad Groningen: De Wijert Zuid (1963-1977). planvorming, beschrijving en analyse. Groningen.

Overige

Braun en Hogenberg, 1575. Stadsplattegrond van Groningen.

Erfgoedverordening gemeente Groningen 2017.

Websites

4en5mei.nl

Bagviewer.nl

Beeldbankgroningen.nl (Groninger Archieven)

Bonas.nl

Delpher.nl (historische kranten)

Groningerarchieven.nl/bouwdossiers

Monumentenregister.cultureelerfgoed.nl

Reliwiki.nl

Staatingroningen.nl (Beelden in Groningen)

Topotijdreis.nl

Vrouger.nl (website over de geschiedenis van Ten Boer en dorpen in de voormalige gemeente Ten Boer)

wikipedia.org/wiki/Lijst_van_beelden_in_Groningen

Verklarende woordenlijst

archeologische monumenten Aard, omvang en kwaliteit van deze vindplaatsen rechtvaardigen blijvend behoud uit wetenschappelijke en/of cultuurhistorische overwegingen. Al naar gelang de betekenis die aan deze aspecten wordt toegekend, verdienen deze vindplaatsen te worden geplaatst op het beschermingsprogramma van Rijk, provincie of gemeente. Uit dien hoofde dient daarom te worden gestreefd naar een ongestoord behoud van de daarin aanwezige archeologische sporen. Werkzaamheden gericht op het behoud zijn uiteraard toegestaan.

artefact Alle door de mens gemaakte of gebruikte voorwerpen

basisveen Veen gelegen onder de afzettingen van Calais (zie Calais-afzettingen).

bastion Bolwerk: vijfhoekige, gemetselde of aarden uitbouw van een verdedigingsmuur of wal van een vesting.

bodemarchief Het geheel van overblijfselen dat informatie kan verschaffen over menselijk handelen in het verleden (de materiële nalatenschap), bewaard in en in bepaalde gevallen op de bodem (bijv. grafheuvel).

borg Een borgterrein bestaat uit een borgstee (een hoofdterrein waarop een borg staat/ stond), een eventueel bijterrein en een singel die om het gehele complex loopt. Het borgterrein is in de meeste gevallen omgracht. Ook kan het bijterrein omgracht zijn. De singel wordt vaak door een sloot begrensd.

BP Before Present, gebruikt voor ouderdomsbepalingen op grond van het meten van de hoeveelheid radio-actieve koolstof in organisch materiaal (de C14- of 14C-methode) worden gewoonlijk opgegeven in jaren voor heden (=1950); jaarringen-onderzoek heeft vastgesteld dat deze datering af kunnen wijken van de werkelijke ouderdom.

14C-datering (Ook wel C14- of C14-datering.) Bepaling van gehalte aan radio-actieve koolstof 14C van organisch materiaal (hout, houtskool, veen, schelpen e.d.) waaruit de 14C-ouderdom kan worden afgeleid. Deze ouderdom wordt opgegeven in jaren vóór 1950 na Chr. (jaren BP) met daaraan toegevoegd de aan de meting verbonden mogelijke afwijking (standaarddeviatie).

cultuurlandschap Landschap dat door de werkzaamheid van de mens sterk veranderd is.

dekzand Fijnzandige afzettingen die onder periglaciaire omstandigheden voornamelijk door windwerking ontstaan zijn; de dekzanden van het Weichselien vormen in grote delen van Nederland een 'dek' (Saalien: Formatie van Eindhoven; Weichselien: Formatie van Twente).

esdek Oud verhoogd bouwland, ontstaan door ophoging ten gevolge van bemesting. Voor de bemesting werden plaggen of met zand vermengde potstalmest opgebracht. De term es is gangbaar in Noorden Oost-Nederland. In Midden-Nederland wordt gesproken van enk of eng en in Zuid-Nederland van akker of veld.

es Oud bouwland, door eeuwenlange bemesting opgehoogd en dat daardoor een relatief hoge ligging en een humeuze bodem (enkeerd-grond) heeft. (De term es wordt in Noord- en Oost-Nederland gebruikt. In Midden-Nederland spreekt men van enk of eng en in Zuid-Nederland van akker of veld).

genese Wording, ontstaan.

geologie Aardkunde, leer van de bouw en de ontwikkelingsgeschiedenis van de aardkorst en van de processen die zich erin afspelen.

geomorfologie Verklarende beschrijving van de vormen van de aardoppervlakte in verband met de wijze van hun ontstaan.

glaciaal A) IJstijd: koude periode uit het Pleistoceen; b) betrekking hebbende op het landijs.

Hollandveen In het Subboreaal gevormd veen in laag-Nederland (ca. 5000-3000 jaar voor Chr.).

Holoceen Jongste geologisch tijdvak (vanaf de laatste IJstijd: ca. 9700 jaar voor Chr. tot heden).

hoogveen Veenvoorkomen dat relatief hoog ligt ten opzichte van de grondwaterstand (hoogveen kan de voortzetting naar boven zijn van laagveen, maar kan ook zelfstandig ontstaan).

horizont Een bodemlaag waarin zich bepaalde bodemkundige processen afspelen.

kreek Sterk meanderende uitloper van een geul of priel in de kwelder.

kreekrug Zandige geulvulling die na klink van de slappe grond er omheen als een rug in het landschap zichtbaar is.

kwelder Begroeid en slechts bij zeer hoge vloed overstroomd buitendijks gebied (vergelijk 'schor', 'gors' en 'griend').

kwelderrug Min of meer parallel aan een waddenkust gelegen rug welke is opgebouwd uit zavelig, van de kust geërodeerd materiaal, ontstaan tijdens één der Duinkerke-afzettingen.

Laat Glaciaal Laatste fase van het Weichselien die zich kenmerkt door een afwisseling van warme Interstadialen (Bølling en Allerød) en koudere Interglacialen (Vroege en Late Dryas), ca. 12.500-9700 voor Chr.

oeverwal Langgerekte rug langs een rivier of kreek, ontstaan doordat bij het buiten de oevers treden van de stroom het grovere materiaal het eerst bezinkt.

oxidatie Reactie met zuurstof (roesten/corrosie bij metalen; 'verbranding' bij veen).

paleogeografie Wetenschap die de verdeling van continenten, oceanen, gebergtesystemen, geosynclines, enz. in elke geologische periode van de geschiedenis der aarde behandelt.

Paleolithicum Oude Steentijd, in Nederland ca. 300.000-10.000 jaar geleden.

petgat Ruimte tussen de legakkers of zetwallen waaruit veen is gedolven en waarin na het afgraven van het veen de bovengrond is teruggestort.

pingo-ruïne De door afsmelting van een pingo ontstane depressie waaromheen vaak een wal voorkomt die is ontstaan door afglijding van de pingo'huid'.

smeltwaterdal Door smeltwater uitgeslepen dal.

stuwwal (bekken) Door de druk van het landijs in het Saalien opgedrukte rug van scheefgestelde preglaciale sedimenten.

terp Door de mens opgeworpen woon- en vluchtheuvel.

tichelgat Kleiput, ontstaan door het baggeren van klei voor de steenbakkerijen. tichelwerk Kleiverwerkende industrie, waarvoor klei werd afgegraven (afgeticheld).

vegetatieniveau Onder invloed van een vegetatie gevormd verkleurd (bodem-)niveau in een kleipakket; een bijzondere vorm is de zgn. laklaag.

Overzicht van figuren, tabellen, bijlagen en appendices

Figuren:

Figuur 1. Het onderzoeksgebied.	7
Figuur 2. Artikel 23-gebieden (witte vlekken) in de gemeente Groningen.	18
Figuur 3. De grote geomorfologische structuur van de Hondsrug en het Hunzedal.	39
Figuur 4. Overzichtskaart van de klei- en (dynamische) veenafzettingen in de provincie Groningen (uit: Schroor, 2009).	41
Figuur 5. Politiek-administratieve indeling van Groningen (bron: Schroor & Meijering, 2007, 32).	44
Figuur 6. De verschillende landschappen van de Ommelanden, met van west naar oost het Westerkwartier (roze. Hunsingo (bruin. Fivelingo (blauw) en Oldambt (oranje. met rond de stad het Gorecht (groen). Westerwolde valt buiten deze uitsnede (bron: Wikimedia Commons / Kaart of landtafereel der provincie van Groningen en Ommelanden, 1781, door Theodorus Beckeringh).	45
Figuur 7. De zijvesten in de provincie Groningen in de 18e eeuw.	46
Figuur 8. In het landschap met kampongingingen werden in de vroege 19e eeuw twee begraafplaatsen aangelegd, zoals de Zuiderbegraafplaats op deze foto (bron: Wikimedia Commons).	47
Figuur 9. Een omgrachte boerderij in de veenontginning van Noorddijk (foto: Luuk Keunen, 27 maart 2018).	49
Figuur 10. Zicht over de vloeivelden van de SuikerUnie vanaf een viaduct, met links op de achtergrond de torens van de Martinikerk en de Akerk. We staan hier boven de spoorlijn vanuit westelijke richting naar de stad (foto: Luuk Keunen, 27 maart 2018).	52
Figuur 11. Voorbeeld van een relatief hoge huiswierde, zuidwestelijk van Dorkwerd (foto: Luuk Keunen, 27 maart 2018).	54
Figuur 12. Aan de wierde van Dorkwerd is duidelijk herkenbaar dat een gedeelte is afgegraven (foto: Luuk Keunen, 27 maart 2018).	55
Figuur 13. Zicht op de zeekleiontingingen met onregelmatige blokverkaveling, hier met twee wierdes aan de Oude Adorperweg (foto: Luuk Keunen, 27 maart 2018).	56
Figuur 14. De rechte sloten tussen blokken of korte stroken zijn kenmerkend voor de zeekleiontginning met blokverkaveling, zoals hier langs de Noodweg (foto: Luuk Keunen, 27 maart 2018).	58
Figuur 15. Strokenverkaveling in het zeekleigebied, gezien vanaf de Noorddijkerweg (foto: Luuk Keunen, 27 maart 2018).	60
Figuur 16. Een paardenkeuring op de Grote Markt, 1920. Schilderij, door Otto Eerelman (bron: Wikimedia Commons).	63
Figuur 17. Stadsplattegrond van Groningen, omstreeks 1565, door Jacob van Deventer. Het zuidelijk deel van de binnenstad, ten zuiden van het Gedempte Zuiderdiep, was de stadsuitbreiding uit de 15e eeuw (bron: Wikimedia Commons).	64
Figuur 18. Op de stadsplattegrond uit de Atlas van Loon is links en bovenaan (resp. noordelijk en oostelijk van de oude binnenstad) de 17e-eeuwse uitleg te zien (bron: Wikimedia Commons).	65
Figuur 19. Cultuurlandschappen waarbinnen stedelijke functies voorkwamen uit de periode voorafgaand aan de verstedelijking. (De begrenzingen zijn afkomstig van de kaartlaag Cultuurlandschappen). Het Sterrebos is daarnaast als zelfstandig landschapstype opgenomen (Lp1).	67
Figuur 20. De Noorderbegraafplaats op het noordelijkste puntje van de Hondsrug (foto: Wikimedia Commons).	68

Figuur 21. De eerste fase van de Helperlinie in 1700, net na de voltooiing, nog zonder de uitbreiding met het voorterrein (bron: Wikimedia Commons).	69
Figuur 22. Eén van de oudste foto's van het Sterrebos, omstreeks 1890 (bron: Wikimedia Commons / Beeldbank Groningen).	70
Figuur 23. Het Stadspark in Groningen, met het paviljoen aan de vijver, 2008 (foto: Wikimedia Commons).	71
Figuur 24. Het Hoendiep buiten de Apoort in 1754. Pentekening C. Pronk, RHC Groninger archieven.	72
Figuur 28. Laat-Middeleeuwse ingrepen in de hoofdafwatering ten westen van de stad. Naar Van den Broek, 2015, 38.	87
Figuur 37. Kleine keuterij aan de Engelberterweg (foto: CeesJan Frank, 10 september 2019).	110
Figuur 38. Relicten van historische bedrijvigheid aan de Hunzehaven (foto: CeesJan Frank, 10 september 2019).	111
Figuur 39. Aan het Kruispad in Ten Boer staan markante betonsysteembouwwoningen uit 1962; ze zijn typerend voor de technische experimenten in de naoorlogse woningbouw (foto: CeesJan Frank, 10 september 2019).	113
Figuur 40. Plattegrond van Groningen, circa 1900 (bron: Beeldbank Groningen, identificatienummer NL-GnGRA_1986_24002)	120
Figuur 41. Uitbreidingsplan Groningen 1928 (bron: Beeldbank Groningen, identificatienummer NL-GnGRA_817_1613)	122
Figuur 42. De Wijert Noord, circa 1960-1965 (bron: Gemeente Groningen RO/EZ, fotocollectie)	126
Figuur 43. De Hora Siccamingel is een bijzonder stedenbouwkundig ensemble vanwege de samenhang in stedenbouwkundige opzet en ruimtelijke karakteristieken.	136
Figuur 44. Lintbebouwing ten zuidwesten van de watergang het 'Geweijsde' in Thesinge.	137
Figuur 45. Het voormalig wijkgebouw Bethlehem aan de Meeuwerderweg 63-63a ligt binnen het stedenbouwkundig ensemble van de Oosterpoortbuurt.	138

Tabellen:

Tabel 1. Overzicht zones en aard van de onderbouwing.	17
Tabel 2. Artikel 23-gebieden (witte vlekken) in de gemeente Groningen.	18
Tabel 3. Overzicht gebieden Artikel 23 (witte vlekken).	21
Tabel 4. Archeologische zones en hun waardering.	24
Tabel 5. Overzicht van de percelen uit de verschillende bronnen.	25
Tabel 6. Scoretabel waardering archeologische vindplaatsen cf KNA.	26
Tabel 7. Omrekentabel.	27
Tabel 8. Waardering percelen.	27
Tabel 9. Overzicht van de gewaardeerde percelen.	28
Tabel 10. De percelen met aanduiding 'geen bijzondere waarde' uit de oude gemeente Groningen. De namen zijn overgenomen van de oude CWK.	29
Tabel 11. De percelen met aanduiding 'geen bijzondere waarde' uit de oude gemeente Ten Boer.	30
Tabel 12. De percelen met aanduiding 'geen bijzondere waarde' uit het bestand 'huis de Weijert'.	31
Tabel 13. Percelen die in aanmerking komen gemeentelijk monument te worden.	33
Tabel 14. Waardering gaafheid van de historische situatie in de huidige topografie.	37
Tabel 15. Waardering gaafheid van de fysiognomie ten opzichte van de historische situatie omstreeks 1850.	37
Tabel 16. Scores en klassen van de waardering.	38

Figuur 25. Langs de Adorperweg vinden we een gaaf en zeer hoog gewaardeerd ensemble in de buurtschap Harssens (foto: Luuk Keunen, 27 maart 2018).	73
Figuur 26. De wijk Vinkhuizen kent een oriëntatie die overeenkomt met de historische verkavelingsrichting (foto: Luuk Keunen, 27 maart 2018).	75
Tabel 17. Toelichting op de criteria voor waardering van landschapselementen.	79
Tabel 18. Scores en klassen van de waardering van landschapselementen.	80
Figuur 27. Een reconstructie van de hoofdwatergangen die van het Drentse plateau water in noordelijke richting afvoerden. Naar Van den Broek, 2015, 37.	85
Figuur 29. De afleiding van de Hunze volgens Overdiep. (Afgebeeld in Van den Broek 2015, 27)	88
Figuur 30. Waarschijnlijk in 1470 of 1471 werd een verbinding gegraven tussen het Schuitendiep en de A. Ondergrond: Stadsplattegrond Jacob van Deventer, ca. 1565.	89
Figuur 31. De ontginning van en waterhuishouding rondom de voormalige gemeente Ten Boer in de late middeleeuwen.	90
Figuur 32. Reconstructie van de afwatering van de verschillende polders richting de zijvesten in het midden van de 15e eeuw. Afgebeeld in Van den Broek, 2015, deel 8, 75.	91
Figuur 33. De twee kranen in de noordwesthoek van de stad, volgens Braun en Hogenberg, 1575.	95
Figuur 34. Kaart uit 1875 van de Damstersingel met sluis en de Oosterhaven gemaakt i.v.m. de aanleg van de Oosterhaven.	96
Figuur 35. Voormalige rechtstoelen in de huidige gemeente Groningen.	99
Figuur 36. Voormalige gemeenten binnen de huidige gemeente Groningen, met jaar van toevoeging aan de huidige gemeente.	100
Tabel 19. Scores en klassen van de waardering.	115
Tabel 20. Scores en klassen van de waardering.	134
Tabel 21. Bescherming archeologisch erfgoed gemeente Groningen.	154
Tabel 22. Schematisch overzicht bescherming archeologisch erfgoed in omgevingsplan.	155

Bijlagen:

Bijlage 1. Tijdschaal

Kaartbijlage 1 Inventarisatiekaart archeologie

Kaartbijlage 2 Inventarisatiekaart bouwkunst en stedenbouw

Kaartbijlage 3 Inventarisatiekaart historische geografie

Kaartbijlage 4 Waarderingskaart archeologie

Kaartbijlage 5 Waarderingskaart bouwkunst en stedenbouw

Kaartbijlage 6 Waarderingskaart historische geografie

Kaartbijlage 7 Themakaart historisch groen

Kaartbijlage 8 Themakaart religieus erfgoed

Kaartbijlage 9 Themakaart agrarisch erfgoed

Kaartbijlage 10 Themakaart militair erfgoed en oorlogshandelingen

Kaartbijlage 11 Bijzondere representatieve gebieden

Kaartbijlage 12 Integrale cultuurhistorische waarderingskaart

Atlasbijlage 1 Inventarisatie en waardering archeologie

Atlasbijlage 2 Inventarisatie en waardering bouwkunst en stedenbouw

Atlasbijlage 3 Inventarisatie en waardering historische geografie

Digitale catalogi

Map 1 Archeologie:

- archeologische onderzoeken, percelen, zones (GIS-tabel in Excelformaat)
- samenvatting archeologische onderzoeken (Excel)
- waardering archeologische percelen (Excel en pdf)

Map 2 Bouwkunst en stedenbouw:

- bouwkunst en stedenbouwkundige ensembles (GIS-tabel in Excelformaat)
- bouwhistorische verwachting (Excel)
- resultaat bouwdossieronderzoek (Excel, jpg)

Map 3. Historische geografie:

- historische cultuurlandschappen, landschapselementen (GIS-tabel in Excelformaat)

Bijlage 1. Tijdschaal

Archeologische perioden			
Tijdperk		Datering	
Recente tijd			
Nieuwe tijd	C	1945	
	B	1850	
	A	1650	
Middeleeuwen	Laat B	1500	
	Laat A	1250	
	Vroeg	D: Ottoonse tijd	1050
		C: Karolingische tijd	900
		B: Merovingische tijd	725
		A: Volksverhuizingstijd	525
		450	
Romeinse tijd	Laat	270	
	Midden	70 na Chr.	
	Vroeg	15 voor Chr.	
Prehistorie	IJzertijd	Laat	250
		Midden	500
		Vroeg	800
	Bronstijd	Laat	1100
		Midden	1800
		Vroeg	2000
	Neolithicum (Nieuwe Steentijd)	Laat	2850
		Midden	4200
		Vroeg	4900/5300
	Mesolithicum (Midden Steentijd)	Laat	6450
		Midden	8640
		Vroeg	9700
	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Laat	12.500
		Jong B	16.000
		Jong A	35.000
		Midden	250.000
		Oud	

label1_standaard_Archeologisch_RAAP_2014